

war

- **Mahabad Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Büyük Güçlerin Politikaları 1941-1946**
A.A.
- **Dosya: Yakın Tarihimizde Saîd ELÇÎ ve Dr. Şıvan olayı**
Şakir EPÖZDEMİR, İbrahîm GÜÇLÛ, Derwêşê SADO,
Mahmud LEWENDÎ, Şerafettîn ELÇÎ, CUDÎ
- **Etîmolojiya Zimanê Kurdî**
Abdurahman UÇAMAN
- **Pariyê Mîrasekî**
Fîkret SÛHREWERDÎ
- **Cemilpaşa Konağı ve Hüznün İsyanı**
Şeyhmus DİKEN
- **Bûyera Hespê Elloş û Rewşa Hinek Kesan**
Silêmanê DERÎHESINÎ
- **Mırın û Diyalektîk**
Siyabend Z.
- **Destnivîsarên Celadet Alî Bedirxan**
Amedekar: Mehmed UZUN
- **Ferheng - Vajname:**
Kurmancî - Hewramî - Dimilî - Senendajî
A. UÇAMAN. Seîd VERROJ
- **Ji Sihêtiyan**
Jean Paul SARTRE
Werger: Azad LÎZ - Siyabend Z.



BÎRANÎN

Hostayê zimanê Kurdî û kurdperwerek ezîz û hêja Seydayê Mele Evdirehman, yek saliya salvegerîna mirina xwe de bi nivîsar û berhemên xwe di nav me de dijî. Em wî bi hûrmet û qedirbilindî tînin bîra xwe.

WAR

LÎ SER XWENDÎN Î NIVÎSANDÎNA KURDÎ

A. UÇAMAN

Ew kesên ku bi dil û can bixwazin tiştekî ji xelkê Kurd ra bibêjin, hem jî bivên ku ewî tiştê ji pozê qelemê li ser kaxiz birêjin, divê ew ji bîr nekin wan zarokên me yên ku di çolan da, li ber kar û berxan in, ewan pîrekên ku hinek ji wan mazîçin in, destê hinekan jî li ser lewlebê meşkan in, ewan xortên me yên ku hinek pale ne, hinek şivan in û hinek jî gavan in. Lewra, xwediyê çandî û ziman û gelenegê xelkan ew in. Ne ewanê ku di salonan da li ser masan in. Evana dîlê destê jin û pere û nav û mase û meqam in.

Ez dibînîm ku waye Kurdî jî dibe wek Tirkiya wan kesên ku xwedê giravî navê xwe danîbûn "sosyalîst". Ewan bi zimanekî nû xeber didan, ku ne ew dikaribûn tiştek bidin kesekî û ne jî kesek tiştekî ji wan dibîhîst.

Ez ji nivîskarên Kurdî hêvî dikim bira bi zimanekî sade binivîsin ku dengê wan here alemê. Lewra zimanê Kurdî di Tirkiyê da bi herfên latînî hê nû dikeve cedela duwê û qelemê. Hedef ji nivîsandinê eve ku hinek însan hînê hinek tiştê bibin. Hedef ne ewe ku hinek nivîskar xwe bifroşin, mezin bibin û biwermin.

Her wekî xwendayê Osmanî, ewan zimanê bav û kalê xwe danîbûn. Ji kelîmeyên Arabî û Farisî û Kurdî zimanekî nû pêk anîbûn. Ji xwendayan pêve xelkê Tirk bi wî zimanê nizanîbûn. Ji ber vî hawayê xelk û xwenda jî hev ra yabanîbûn. Piştî Cumhuriyetê zimanekî navxwe (ortak) çêbû hêdî hêdî. Ev ziman jî hê negîhîştû Tirkê nexwenda, çepan derxiste piyasê zimanê Ecevidî. Di vî hawayê da ketin hemberiya ku kî ji wan beriya êdî hinek gotinên nû dît. Ne ku xelkê Tirk heta profesorekî fam nedikir ji gotin û nivîsandinê profesorekî din.

Dîsa ez dibînîm ku nivîskarên Kurdî di kelîmeyên *mê* û *nêr* da ne gelek çavnas in. Lewra ji bo ku ew di vê meydanê da peyane û pêxwas in. Ji ber ku nizanin nêrîtî û mêyîtî di ziman da ne xelat e û ne jî xeml û xêz e. Belkî wek setrenc e, wek dame ye, wek tirêz e.

Kovara Lêkolîn û Lêgerînê

WAR

Araştırma - İnceleme Dergisi



Kovara Lêkolîn û Lêgerînê

WAR

Araştırma - İnceleme Dergisi

Sê Mehan Carekê Tête Weşandin
Üç Ayda Bir Yayınlanır • 1.500.000. TL.

**KOR Reklamcılık Basın - Yayın
Tic. ve San. Ltd. Şti. Adına
Sahibi ve sorumlu Yazışleri Müdürü:
Rifat ATEŞ**

***Dizgi - İç düzen*
AYFA**

Tel.: (0212) 482 05 70

***Baskı ve Cilt:*
Özener Matbaacılık Ltd. Şti.**

Kapak Tasarım:
WAR

Yönetim Yeri:
Kazım İsmail Gürkan Cad. Hamam Sk.
Yavuz Han No: 2 Kat: 3/3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: (0.212) 522 21 02

Abone Koşulları:
1 Yıllık Yurtiçi: 6.000.000. TL.
Yurtdışı: 100 DM
(Veya karşılığı bulunduğu ülke parası)

NAVEROK - İÇİNDEKİLER

✓ Pêşkêş	5
✓ Mahabad Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Bütütlük Güçlerin Politikaları: 1941-1946	7
A. A. İngilizceden Türkçeye Çeviren: M. GÜNEŞ	
✓ Yakın Tarihimizde Doktor Şıvan ve Said Elçi Olayı	47
Şakir EPÖZDEMİR	
✓ Yakın Tarihimizde Said Elçi ve Dr. Şıvan Olayı	66
Dervêşê SADO	
✓ Dr. Şıvan ve Said Elçi Olayı	74
Şerafettin ELÇİ	
✓ Bûyera Dr. Şıvan û Saîd Elçî	79
Mahmud LEWENDÎ	
✓ Trajediyeke Dîroke: Bûyera Saîd Elçî û Dr. Şıvan	81
Îbrahîm GÜÇLÛ	
✓ Said Elçî'nin Öldürülme Olayı	98
CUDÎ	
✓ Etîmolojiya Zimanê Kurdî	101
A. UÇAMAN	
✓ Pariyê Mîrasekî	112
Fîkret SÛHREWERDÎ	
✓ Cemilpaşa Konağı ve Hützûn İsyani	120
Şeyhmus DİKEN	
✓ Bûyera Hespê Elloş û Rewşa HinekKesan	128
Silêmanê DERÎHESÎNÎ	

- ✓ **Li Ser Dinyaya Romanên Nivîskarekî**144
Remezan ALAN
- ✓ **Mirin û Diyalektîk**155
Siyabend Z.
- ✓ **Ferheng - Vajname'yê**
Kurmancî - Hewramî - Dimilî - Senendajî (vî)163
Abdurraman UÇAMAN - Seîd VERROJ
- ✓ **Destnivîsarên Celadet Alî Bedirxan - 2**192
Amedekar: Mehmed UZUN
- ✓ **Ji Sîhêtiyan**193
Jan Paul SARTRE
Wergerandin: Azad LîZ - Siyabend Z.
- ✓ **FOLKLORA KURDÎ - VII**196
Vatey Verênan yê Dimilî
Seîd VERROJ
-

Pêşkêş

Xwendevanên birûmet,

Hinek bi derengî be jî, **WAR** bi hejmara xwe ya heftan(7) dîsa bi we ra ye. Jiber vê dereng mayinê divê hun me bibexşînin. Lewra, em dizanin hun bicoşî û dilgermî derketina **WAR'**ê dipên. Lêbelê divê hun zanibin ku barê me gelek giran e, li bêşberê xebata me gelek tengasî û asteng hene.

Em bawer dikin ku ev hejmara **WAR'**ê dê bi nivîsarên taybetî û dewlemend hîn bêtir bala we bikşîne. Di vê hejmarê de hunê nivîsara di derbarê Komara Kurd ya Mahabadê de (ev nivîsar A.A, têzekî Master'ê ye) bibalkêşî bixwînin. Di derbarê dîrok û çanda xwe da kêmaniya zanîn û bîreweriya Kurdan rastiyeke şênber e. Ji mêjve heta evro, lêgerîn û lêkolînên ku liser dîroka Kurdan hatine çêkirin gelek kê m in. Digel vana, di derbarê pîrsgirêka netewî û çandî de nediariya-şêlobûna teorî, bîreweriya dîrokî bêtir berve nediariyê dibe. Çavkaniya vê nediariyê, lênêrîna nave ndiyetî ya Awrupî ye. Dema ku di vê çarçovê de li pîrsgirêkê bête nêrin, dê were dîtin ku têza di derbarê Komara Mahabadê da jibo pêşveçun û tezekirina bîreweriya me ya dîrokî, çavkanî û xebatek girîng e.

Wekî dî, **WAR**, di vê hejmarê de "Dosyakî" nû pêşkêşê we dike; ku di dîroka me ya nêzîk de bûyer û mijarek pîr girîng û balkêş e: Bûyera kuştina Seîd ELÇÎ û Dr. ŞIVAN (Said KIRMIZITOPRAK) e. Bi tevî ku ev bûyer di dîroka me ya nêzîk de çêbûye, bûyera Seîd ELÇÎ û Dr. Şivan heta evro nehatiye ronîkirin û herdem bûye mijara helsengandinên subjektîf. Kesên ku raste rast di nav pêvajoka beşekî yan jî tevayiya vê bûyerê de cî girtine û ji alî xwe va bûne şahidê hinek tiştan, heta evro rastî ji xelkê ra negotîne û nenivîsandine. Hewildan û daxuyaniyên hinek kesên ku raste rast ne di nav bûyerê de bûne, bi temamî spekûlatîf in û gelek çewtî têde hene. Elbet bi amaca dersderxistinê, liser bûyerên dîrokî lêgerîn û lêkolîn çêdibin û rastiya wan tête diyarkirin. Ewên ku vê xebatê bikin jî, nehewceye şahid û girêdayiyê vê bûyerê bibin.

Mahabad Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Büyük Güçlerin Politikaları: 1941-1946*

A. A.

Giriş:

1945-46 Mahabad Kürt Cumhuriyeti, modern Kürt tarihinin köşe taşlarından biridir. Mahabad'ın yegane önemi, Kürdistan'ın görece küçük bir parçasında da olsa ve bir yıldan kısa bir süre yaşasa da, Kürtlerin tarihlerinde ilk kez başarılı bir şekilde özerk bir Kürt devleti kurmalarında yatar. Bu dönem, Kürt tarihinde farklılığıyla öne çıkar, çünkü Kürt ulusalcı hareketinin özlemleri bu kısa dönem içinde kristalize olmuştur. Mahabad Cumhuriyeti'nin tarihi üzerinde çalışmak ve analiz yapmak, birkaç nedenden ötürü önemlidir:

İran'daki Kürt halkı, ulus-devlet yaratma yolunda tarihinde ilk kez kendi kendini temsil ve kendi kaderini tayin etme fırsatını bulmuştur;

Mahabad Cumhuriyeti, Kürtler ile Kürdistan'ı işgal eden devletler arasındaki karışık ve çapraz ilişkileri göstermektedir;

Aynı zamanda, bu dört devletin kendi aralarındaki siyasal ilişkilerinin belirli bir düzeyde ve kısmen Kürt ulusalcı hareketi tarafından belirlendiğini gösterir;

Mahabad Cumhuriyeti açığa çıkarmaktadır ki, Kürt sorunu uluslararası bir sorundur ve büyük güçler, daha belirgin olarak ABD, Britanya ve eski SSCB Kürdistan'daki politik gelişmelerde Kürt ulusalcı hareketinin başarısı ve yenilgisi üzerinde her zaman etkili olmuştur;

Mahabad Cumhuriyeti deneyimi, bugünkü Kürt ulusalcı hareketine dersler çıkarmak bakımından rehberlik etmektedir;

Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği'nin başını çektiği iki kamp arasındaki soğuk savaşın [i] ilk evresi, denebilir ki, ikinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından ilk olarak genelde İran ve özelde de Mahabad Cumhuriyeti üzerinde kendini göstermiştir.

Bu çalışmadaki amacım, Mahabad Cumhuriyeti'nin 1941'den İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar süren İran'daki Anglo-Sovyet işgali ile ortaya çıkan siyasal boşluktan yararlanmaya çalışan Kürt ulusalcı hareketinin

* Bu yazı, 1998 yılında "MA MODERN HISTORY UNIVERSTY OF LONDON BIRK-BECK COLEGE HISTORY PROJECK"e bir master tezi olarak sunulmuştur ve WAR dergisinin yedinci(7.) sayısında da yayımlanmıştır. (Y.N.)

bir sonucu olduğu düşüncesini analiz etmektir. Kürt Cumhuriyeti'nin bir Sovyet kuklası olduğu veya Sovyet ajanlarının Kürt ulusalcılığını[1] geliştirip harekete geçirdiği şeklindeki görüşlerin aksine, Kürtlerin kendi çıkarlarından yola çıktıklarını ve bu çıkarlar arasında kendi kaderlerini tayin etmek ile kendi bölgelerini kendilerinin yönetmesinin de bulunduğunu savunmaktayım. Bu amaçlarına ulaşmak için Kürtler her türlü güce ve kaynağa açık olmuşlardır. Bu bakımdan Kürtler, uluslararası siyasal ilişkilerde deneyimsiz olmalarına rağmen, sözü geçen bütün büyük güçlerle siyasal ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Mahabad Cumhuriyeti'nin kuruluşunu Sovyetler'in İran'daki ve özellikle İran Azerbaycan'ındaki dış politikalarına indirgemek yanlış bir sonuç olacaktır. Şu da görülmelidir ki, bu tarz bir açıklama ABD'nin de desteklediği İran politikası açısından kabul gören ve yansıtılan bir açıklama biçimidir. B. Yassin'e göre, Cumhuriyet'in yükselişi ve düşüşü, "birbirine sıkı sıkıya bağlı birkaç gelişmeden kaynaklanan tarihsel bir vaka olarak görülmelidir. Bunlar, Kürt ulusalcılığı içinde meydana gelen gelişmeler, İran'daki politik durumdaki dramatik değişim, ve 'Üç Büyükler'in birbirleriyle, İran ve Kürtler ile ilişkileridir.'"[2] İkinci Dünya Savaşı boyunca ve sonrasındaki süreçte, Orta Doğu, üç büyük güç; İngiltere, ABD ve SSCB bakımından büyük öneme sahip bir bölge olmuştur. Genel olarak İran ve özel olarak Kürdistan, bu güçler bakımından hayati bir bölge haline gelmiştir. Böylece, bu güçler ile İran ve Kürtler arasında olağanüstü bir karmaşık ilişkiler süreci ortaya çıkmıştır. Mahabad Cumhuriyeti'nin Doğuşuna bu karmaşık ilişkiler açısından bakılmalıdır. Bu nedenle, zamanın büyük güçleri İngiltere, ABD ve SSCB'nin politikaları ve bunların Kürt ulusalcı hareketine ve Kürtlere yaklaşımı üzerinde durmak oldukça önemlidir.

Bu çalışmayı dört bölüme ayırmış bulunuyorum. Birinci bölümde ulus ve ulusalcılık kavramları ve bu kavramların Kürt sorunundaki görünimleri üzerinde yoğunlaşacağım. İkinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı'ndaki İran ve İran Kürdistanı üzerinde duracağım. Bu bölümde Kürtler bakımından İran'ın resmi etnik politikasını çözümleyeceğim. Ayrıca İran'ın İngiltere, ABD ve SSCB ile ilişkilerini inceleyeceğim. Bu bölümde, İngiltere, ABD ve SSCB'nin Orta Doğu ve özelde İran ve Kürdistan'daki dış politikalarını çözümleyeceğim. İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Kuzey ve Güney İran'ı işgal etmelerindeki hedefleri nelerdi? Sovyet politikasını oluşturanlar Kürt sorununa nasıl yaklaşıyorlardı ve hangi nedenlere dayanıyorlardı? Bölgedeki ABD yetkilileri neden Kürt taleplerine fiziksel veya moral destek vermediler? Bu bölümde, Kürt sorunu etrafında ABD ve SSCB arasındaki soğuk savaşın tohumlarını açıklamayı deneyeceğim. Ezilen halkların hamisi olarak tanınan SSCB ile faşizm ve diktatörlüğe karşı demokrasi ve özgürlük savaşçısı olarak tanınan ABD ve İngiltere, temel talepleri demokratik haklar

ve kendi kaderlerini tayin etmek olan Kürtlerin ellerini boş bırakmışlardır.

Mahabad Cumhuriyeti örneğinde, Kürt politikacıları ve Kürt liderleri adı geçen güçlere nasıl yaklaşmışlardır ve onlardan beklentileri neler olmuştur? Üçüncü bölümde; Mahabad Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Azerbaycan, İran ve Kürdistan'm diğer parçaları ile olan ilişkilerini inceleyeceğim. Ayrıca Kürt ulusçuluğunun yükselişinin Mahabad Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile olan bağlantısını da inceleyeceğim. Son bölümde; büyük güçlerin bölgedeki politikaları sonucu Mahabad Cumhuriyeti'nin çöküşünü çözümleyeceğim. Yanıt vermeye çalışacağım hayati soru; Mahabad Cumhuriyeti'nin neden çöktüğü, başka bir deyişle neden daha fazla yaşayamadığı olacaktır.

Mahabad Cumhuriyeti'ni incelemenin önemine rağmen, Kürt tarihi bakımından altı çizilmesi gereken bir sorun bulunmaktadır. Bu sorun, Kürtlerin Kürdistan hakkında yeterli bir arşiv kaynağına sahip olmamasıdır. Kürtler bir devlete sahip olmadıkları için, ulusal bir arşivleri ve diplomatik kayıtları bulunmamaktadır. Bu durum son derece önemlidir, çünkü olaylara Kürt tarafının yaklaşımı eksik kalmaktadır. Elbette, İbrahim Ahmed, Kadri Cemilpaşa (Zinar Silopî), Mela Mustefa Berzanî gibi olaya tanıklık edip Mahabad hakkında yazılı malzeme verenler bulunmaktadır. Bu malzemeler paha biçilmez değerde olmakla birlikte, Kürtlerin bakış açısından Mahabad Cumhuriyeti'nin bir resmini çizmek için yeterli değildir. 1943 ve 1946 yılları arasında yayınlanan ve birincil kaynaklar olarak alınabilecek iki tane Kürt süreli yayını bulunmaktadır: Kürt Komela partisinin yayın organı olan Niştîman (Anayurt), ve Kürdistan Demokrat Partisi'nin (İran) yayın organı olan Kurdistan. Bu çalışmada, ayrıca ABD ulusal arşivi ve Kamusal Kayıt Bürosu (Public Record Office)'deki birincil kaynaklara atıflarda bulunacağım. Bu her iki birincil kaynak da ihtiyatla ele alınmalıdır, çünkü bu kayıtlar bölgedeki olayları çoğu kez kendi dış politikalarına göre sorunları çarpıtarak resmi bakış açısından yansıtmaktadır. Soruna daha iyi bir bakış açısı için hayati önemi haiz yerel devletlerin arşivlerinin de Kürt sorunu nedeniyle yaşanan problemlerden dolayı ulaşılabilir olmadığını da belirtmek önem taşımaktadır. Şimdiye kadar, Kürt Cumhuriyeti hakkında yayınlanmış resmi bir Sovyet belgesi bulunmamaktadır. Kendisinden bahsedilebilecek yegane kaynak, Prof. Olga Jigalina'nın 1997'de International Journal of Kurdish Studies'de yayınlanan makalesidir. Bu makalesinde Jigalina, resmi kayıtlara ulaşarak eski Sovyetler Birliği'nin Kürt sorununa yaklaşımını ele almıştır. Makale, dergide İngilizce bir özetle birlikte Rusça yayınlanmıştır. Sovyetler'in Kürtlere yönelik politikası İngiliz ve Amerikan resmi belgelerinden de ayrıca incelenebilir.

ULUS, ULUSÇULUK VE KÜRTLER

Kürt sorunu bakımından, "ulus" ve "ulusalcılık" kavramlarını çözümlemek bir zorunluluktur. Kürtlerin ve Kürt dilinin tanınması Kürt ulusalcılığının merkezini teşkil etmiştir. Bu vurgu, kısmen Kürt kimliği ve dilinin inkarı şeklinde gelişen hakim (occupant) devletlerin resmi asimilasyonist politikalarından kaynaklanmaktadır. Türkiye örneğinde, devlet tarafından yönlendirilen Türk akademisyenleri ve "bilim çevreleri" Kürtlerin aslında Türklüklerini unutmuş Türkler olduklarını tanımlamaya çalışmışlardır.[3] Bu durum, apayrı bir öneme sahiptir, çünkü kimlik ve dil etnik yapının nesnel iki kriterini teşkil eder. Asimilasyoncu politikalara bir tepki olarak, Kürtler, siyasal etkinlikler ve hareketler şeklinde Kürt kimliğinin ve Kürt dilinin farklılığına vurgu yapmışlardır. Hemen hemen bütün Kürt kurumları, Kürtleri bir ulus olarak kabul ederler. Yine de, Kürtlerin bir ulus olup olmadığı sorununu çözümlemeye çalışacağım, ama bundan önce ulus ve ulusalcılık kavramlarının farklı tanımlarına bir göz atacağım.

Ulus ve ulusalcılık kavramları kendi içlerinde önemli oranda çelişkiler barındırır ve üzerinde uzlaşılmaktan çok uzak bir görünüm arz eder. Margaret Canovan, bunun “kavramsal açıdan yakalanması olağanüstü güç bir mevzu”[4] oluşturduğunu belirtmiştir. Bu konuda çeşitli yaklaşımlar ve tanımlar bulunmaktadır.[5]

Karl W. Deutsch, "ulusallık"ı (milliyet) "ulus"tan (millet) ayırır. Deutsch'un düşüncesine göre, “ulusallık kendi üyelerinin davranışları üzerinde etkin bir kontrol sağlamak için önlemler almaya çalışan bir insanlar topluluğudur. Ulusallık kendini güçle donatmak için can atan bir insan topluluğudur.”[6] Bir ulusallık, diye devam eder Deutsch, sadece "kendi özelemlerini gerçekleştirmek için güce ihtiyaç duyduğu anda" kendini bir ulusa dönüştürebilir.[7] Bir başka deyişle, Deutsch'a göre ulus, bir devlete sahip insan topluluğudur. Bu tanım, Kürtler gibi kendilerinin ulus olduğunu iddia edip bir devlete sahip olmayan toplulukları öngörmemektedir. Deutsch'un tanımı, Kürtleri bir ulus olmaktan çok bir ulusallık olarak ortaya koyar.

Peter Alter, bu yaklaşımı eleştirir. Deutsch'un iddiasının aksine, Alter'e göre, “bir ulus, kendisine ait bir devleti olmadan da var olabilir.”[8] 1871'de birleşik bir Alman devleti kurmadan önce de Almanların 18. yy.'da kendilerini bir ulus olarak gördüğünü kaydeder. Alter, bir milletin devletsiz de varolabileceğini kabul etmekle birlikte, yine de siyasal olarak kendi kaderini tayin etme talebinin önemine vurgu yapar.[9] Yassin, Alter'in tanımını temel alarak, ayrıca “bir ulus kendi devleti olmadan var olabileceği gibi, bir devlet

de birleşmiş bir ulusa sahip olmadan var olabilir” sonucuna varmaktadır.[10]

Ulusun bir başka tanımı, sosyolog Anthony Smith tarafından ileri sürülmüştür: "tarihsel bir bölgeyi, ortak mitleri ve tarihsel anıları, ortak bir kültürü, ortak bir ekonomisi olan ve bütün üyelerinin ortak hak ve görevleri bulunan bir insan topluluğu." [11] Smith'e göre, -akrabalık, sınıfdaşlık, din, ortak kültür gibi bireyler arasında çeşitli unsurlarla oluşmuş olan- ulusal kimlik, kültürel bir kavram olup devletle hiçbir doğrudan bağı yoktur .

Ernest Gellner ulusu, "insanoğlunun inançları, bağlılık ve dayanışmasının bir sonucu"[12] olarak tanımlar ve şöyle der:

“i) iki insan, sadece ve sadece, sırasıyla işaretler ve düşünceler sistemi ile davranış ve iletişim biçimi anlamına gelen aynı kültürü paylaşıyorlarsa bir millettten sayılırlar.

ii) iki insan, sadece ve sadece, birbirlerini aynı millete ait olarak görüyorlarsa bir millettten sayılırlar.”[13]

Benedict Anderson, milleti kapitalizmin gelişimiyle birlikte ortaya çıkan "imgelenmiş bir siyasal topluluk" olarak tanımlar.[14] Anderson, milletin dinsel topluluklardan basit bir şekilde büyüyerek ve onu değiştirerek oluşmadığını, aksine dünyaya yaklaşımda temelli bir değişikliğin sonucu olarak meydana geldiğini iddia eder. "Kapitalizmin ve yayın teknolojisinde meydana gelen dönüşümlerin insan dilinde meydana getirdiği karşı konulmaz değişimler yeni bir imgelenmiş topluluk biçimine imkan tanımıştır", bu durum düşünmeye ve modern ulus aşamasına geçilmesini sağlamıştır.[15]

Eric Hobsbawn, ulusun ilkel ve değişmez bir varlık olmadığını iddia etmiştir. Öznel unsur olan siyasal oluşumun ve nesnel unsur olan kültürel oluşumun yeterli bir açıklama getirmediğini ve her ikisinin de eksik olduklarını ileri sürmüştür. Ulusun özel ve tarihsel bakımdan yakın döneme ait bir varlık olduğunu öyle ki yerel devletin özel bir türüyle, "ulus devlet"le ilişkili olduğunu ve bunsuz yapılan bir tartışmanın anlamsız olduğunu ileri sürmüştür.[16]

Ulus kavramı, ulusçuluk kavramı bağlamında bir çözümlemeye tabi tutulmalıdır. Hobsbawn ve Gellner, ulusu meydana getirenin ulusçuluk olduğunu ileri sürmüşlerdir: "Bazen daha varlık öncesi kültürü alıp onu ulusa dönüştüren ulusçuluk, bazen de onu bir sonuç olarak ortaya çıkarır, fakat sık olarak varlık öncesi kültürü kendisi yazar"[17] Gellner ayrıca, "başka bir biçimden çok, ulusun bir çağın ulusçuluğu olarak tanımlanabileceğini"[18] ileri sürmüştür. Ulusçuluğun, "siyasal ve ulusal birliğin somutlanması (congruent) gerektiğini savunan siyasal bir ilke"[19] olduğunu ileri sürmüştür Gellner. Ulusçuluğun ulusa önceliği hususu, "ulusçuluk ulusu kendi bilincine varması için uyandırmaz: henüz daha varolmadığı halde onu davet (orijinal metinde italik. ç.n.) eder"[20] diyen Anderson tarafından da paylaşılar.

Bohemya Doğumlu sosyolog Eugen Lemberg'in ulusçuluk tanımını uyarlayan Alter, ulusçuluğu "ulus ve egemen ulus-devletin hayati önemi haiz değerler olduklarını savunan ve bir halkın veya bir insan topluluğunun büyük bir kısmını harekete geçirmeye çalışan bir ideoloji ve aynı zamanda bir siyasal hareket. olarak tanımlamıştır. Alter'e göre, siyasal bir güç olan ulusçuluk, "bireyin insan türünün bir üyesi olduğu ve bir dünya vatandaşı olduğu Aydınlanma Felsefesi"[21] ile karşılaştırılmaz. Elie Kedouri, ulusçuluğu "19. yy. başlarında Avrupa'da geliştirilen bir doktrin" olarak tanımlar ve akabinde ulusçuluğun, kendisine ait bir yönetime sahip olmaktan memnun bir insan topluluğunun belirlenmesi için bir çıkış noktası olduğunu ve ülkede meşru güç kullanımı ve devletler topluluğunu doğrudan örgütlemeyi sağlamaya çalıştığını"[22] ileri sürer. Başka bir deyişle, Kedouri yegane meşru yönetim biçiminin ulusun kendini yönetmesi olduğunu kabul eder.

Kürt Ulusçuluğu

Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow Kürtlerin sınıflandırılmasının kolay olmayacağını, çünkü "bölgeye dağılmış olduklarını ve bağımsız devlet geleneklerinin bulunmadığını"[23] ileri sürmüşlerdir. Kürtler arasındaki bölünmelerin ve kendilerini algılama konusundaki geniş bir aralığa yayılan görüş ve fikir ayrılıklarının "Kürtlerin Hroch'un çözümleme modeline göre gelişmenin C Aşaması'na tamamen girip girmediklerinin değerlendirilmesi"[24] güçleştirdiğini ileri sürmüşlerdir.

Kürtlerin ulus olup olmadıkları sorunu, çeşitli yaklaşım ve tanımların nasıl ele alındığına bağlıdır. Kürt ulusçuluğu bakımından birkaç etken bir arada göz önüne alınmalıdır:

1. 1639'dan Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde bölge Kürdistan olarak tanımlanmaktaydı ve Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında bölünmüştü.

2. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kürdistan dört devlet tarafından tekrar bölünmüştür.

3. Lozan (1923)'da çizilen sınırlarla birlikte Kürtler her bir devlette etnik bir azınlık olarak görülmüştür.

4. Nihayet, uluslar arası siyasal arenada Kürt sorununun çözümü etnik azınlıklar sorunu ile her bir hakim (occupant) devletin demokratik ilerlemesi bağlamlarında ele alınır olmuştur.

5. Hakim devletler kendi içlerinde Kürt kimliğini ve Kürt sorununu inkar etmişlerdir. Bu etkenler, hakim devletlerin akademik çevrelerinde Kürt kimliği konusunda sistematik araştırmaların yadsınmasına neden olmuştur.[25] Bu etkenler, Kürt kimliğinin tanımlamaya yarayan Kürt kültürü, gelenekleri, dili ve tarihinin sistematik erozyonunda önemli bir role de sahiptir.

Kürtlerin bir ulus mu? yoksa bir etnik köken mi? olduğu soyut bir sorundur. Bununla birlikte, Kürt ulusçuluğu bir vakadır. Ben, Gellner ve Anderson'un ulusçuluğun ulusa önceliği fikrini paylaşıyorum. Ulus, ancak ve ancak bir ulus-devleti inşa ettiği takdirde başarılı olacak olan ulusçuluğun bir ürünüdür. Yine belirtmeliyim ki, bir hareket eğer bir ulus-devleti hedefliyorsa ancak o zaman ulusçu hareket olarak sınıflandırılabilir. Ulusun ortaya çıkışı öznel ve nesnel unsurların diyalektik birliğine bağlıdır. Objektif unsur olarak, dil, gelenek, toprak gibi ortak özellikleri taşıyan bir insan grubu ancak ulusçu savaşım boyunca siyasal bir birlik olarak örgütlenerek sübjektif unsurun devreye girmesi ile bir ulusa dönüşebilir. Öznel unsurun iki tane kesişen bileşeni kendi içinde barındırdığını belirtmeliyim. Birinci olarak, ulusal bilinç ve kendini algılamayı içerir. İkinci olarak da, ulus başkaları tarafından tanımlanmalı (other-defined)[26] ve başka siyasal kurumlar, örneğin bir diğer devlet tarafından, tanınmalı ki hedefine koyduğu kendi siyasi birliğini kurup koruyabilsin.

Kürtler kendilerini etkileyen bütün olumsuz koşullara rağmen, ortak bir kültüre, geleneğe, coğrafyaya, özlemlere ve dile, yani nesnel unsura sahiptirler.[27] McDowall'ın belirttiği gibi, Kürtler bir topluluk duygusuna sahiptirler, başka bir deyişle 19. yy.'ın sonları ile 20. yy.'ın başlarından itibaren, Türkler ve Araplarla aynı zamanda, kendilerini Kürt olarak algılamaya başlamışlardır.[28] Bu topluluk duygusu modern Kürt tarihinin büyük bir bölümüne damgasını vuran ulusalcı hareket olarak kendini ilan etmiştir. Bununla birlikte, Kürtlerin kendilerini bir siyasal birlik olarak dönüştürme istekleri başarıya ulaşmamıştır. Başarısızlığın nedeni, öznel unsurun olgunlaşmamış olmasıdır. Kürt ulusçuluğunun öznel unsuru olgunlaşmamıştır, çünkü:

1. Başkaları tarafından ve diğer siyasal kurumlar tarafından tanınmış değildir.

2. Yukarıda bahsettiğim olumsuz koşulların bir sonucu olarak, Kürt ulusçuluğu kendi sesini yerel hareketler olarak duyurmuştur. Yani, Türkiye'deki, Irak'taki, İran'daki ve Suriye'deki Kürt ulusçu hareketi olarak... Bu bölünme, Mahabad örneğinde, Kürt ulusçu hareketinin dayandığı güçler aşiretler olduğu halde, liderliği şehirli seçkinler ve entelijansiya tarafından yapılması ile daha derine gitmiştir .

Sonuç olarak, Kürt ulusçuluğunun bu kadar zamandır Kürt toplumunu bir siyasal birliğe dönüştürmedeki başarısızlığının, öznel unsurun olgunlaşmamasının bir sonucu olduğunu söylemek istiyorum.

KÜRTLER İRAN VE BÜYÜK GÜÇLER: 1941-1945**İran Kürtleri**

Kürdistan'ın ilk biçimsel bölünmesi, 1639 yılında Osmanlı ordusunun Şah İsmail Safevi kuvvetlerine Çaldıran'da galip gelmesi sonucu Sultan Murat ve Şah Abbas tarafından imzalanan bir anlaşma ile Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında gerçekleşmiştir.[29] Qasimlo, her iki imparatorluğun özerk Kürt beyliklerinin muhalefet gösterdikleri merkezi devletler arasında bir konsolidasyona gittiklerini belirtmiştir. Son 500 yıl boyunca Kürtler İsfahan (İran'ın eski başkenti)'a ve Tahran'a karşı sürekli olarak mücadele halinde olmuşlardır. En son özerk Kürt beyliği, Sinê vilayetinde 1865 yılında özerkliğini kaybeden Erdelan Beyliği'dir.[30]

İran Kürtleri, 1880 yılında şeyh Ubeydullah liderliğinde, İran hegemonyasına karşı baş kaldırmışlar ve tüm Kürdistan'ın özgürlüğünü hedeflemişlerdir. İsyân, Urmiye ve Van gölleri arasındaki bütün bölgeyi özgürleştirmeyi başarmıştır. Qasimlo, şeyh Ubeydullah İsyânı'nın bir bütün olarak Kürdistan'ın özgürlüğü ve birliğini hedefleyen ilk Kürt hareketi olduğunu belirtir.[31] İsyân, başlarda başarılı olmasına rağmen, İran ve Osmanlı ordularının ittifakları ile ezilmiştir .

Yirminci yüzyılın başlarında, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından İran Kürdistan'ı Tahran'a karşı Şikak aşireti reisi Simko (İsmail Ağa) tarafından liderliği yapılan bir başka büyük isyana tanıklık etmiştir. İsyân Urmiye Gölü'nün batısındaki bölgenin tamamını kurtarmaya çalışmış ve Kürdistan'ın tümünün bağımsızlığını talep etmiştir. İsyân, Simko'nun İranlı yetkililerin daveti üzerine katıldığı görüşmeler sırasında Uşnu'da İran askerleri tarafından katledilmesinden sonradır ki, güçlkle yenilgiye uğratılmıştır.

İran siyasal yaşamının en önemli gelişmelerinden biri, İngilizlerin desteği ile Rıza Şah'ın tahta çıkması olmuştur. Rıza Şah'ın ana siyasi hedefi, merkezi bir devlet kurmak ve modernizasyon yoluyla etnik grupları asimile ederek ulusal birliği sağlamaktır.

Rıza Şah'ın Modernizasyon Programı ve Bunun İran Kürtleri Üzerindeki Etkileri

İran, Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etti. Bununla birlikte, çeşitli güçlerin İran içine el atmaları merkezi hükümetin güçlkle kontrol altında tuttuğu merkezkaç güçlerini harekete geçirdi. İran'ın merkezi hükümetin zayıf düşmesinin önemli bir sonucu, aşiretlerin güçlenerek aşiret federasyonları kurma fırsatını yakalamaları oldu.[32]

Rıza Şah, ulusal bir kimlik yaratmayı amaçlayan bir modernizasyon

programı başlattı. Rıza Şah tarafından başlatılan bu modernizasyon programı, dinsel etkiyi azaltmaya ve İran'ı yabancıların müdahalelerinden, aşiret ayaklanmalarından ve etnik farklılıklardan kurtarmaya dönüktü. Bunu başarmak için, Avrupa tipi eğitim kurumları kurulacak ve fabrikalar, ulaşım ve iletişim ağları gibi modern ekonomik bir üstyapı oluşturulacaktı.[33] Ramazanî, modernizasyon programının yeni sosyal ve ekonomik grupların dogmasını hızlandırırken, toplumsal çelişkileri de derinleştirdiğini belirtmiştir.[34] Kürt bölgesi bu modernizasyon programında yer almıyordu, fakat yine de, belli bir oranda Kürtleri de etkilediğini belirtmiştir Yassin. Siyasal, ekonomik ve sosyal bir kurum olarak aşiretleri zayıflatmayı amaç edinen modernizasyon programının bir sonucu olarak, pek çok sayıda aşiret reisi Tahran'a ve İran'ın başka yerlerine sürgün edildiler; topraklarına el kondu ve kendi aşiretlerine karşı kullanılmak üzere rehine durumuna düştüler. Bununla birlikte, Lencowski'nin belirttiği üzere, Rıza Şah merkezi hükümetin aşiretler üzerinde otorite sağlaması bakımından başarılı olsa da, aşiretlerin temel yapıları olduğu gibi kaldı. Modernizasyon programı aşiretler arasında merkezi hükümete karşı önemli oranda bir düşmanlık yarattı. Bu düşmanlık, modernizasyon programının bir parçası olarak, Fars olmayan grupların, özellikle Kürtlerin ve Azerilerin asimilasyonu nedeniyle ileride daha da derinleşti. Modernizasyon programının çekirdeğini, etnik yapı bakımından çoğul olan sosyal yapıyı bir tek halkı, ulusu, dili, kültürü ve siyasal otoritesi olan birleşik bir devlete dönüştürmek teşkil ediyordu. Bu amaca uygun olarak, İran parlamentosu 1928 yılında etnik grupların geleneksel giysilerini yasadışı ilan etti. Fars olmayan dillerin kullanılması engellendi ve sonuç olarak Farsların dışındakilerin okur-yazarlık oranı düştü. Merkezi hükümetin Farslaştırma ve asimilasyon politikası Kürdistan ve Azerbaycan'da aksi tepkilerle karşılaştı; Kürtlerin ve Azerilerin etnik farklılıklarının bilincine varmasına hizmet etti.[35] Bu durum, merkezi hükümete karşı Kürtler ve Azeriler arasında düşmanlık doğmasıyla sonuçlandı. Ayrıca, bu kesimlerdeki eğitim, sağlık ve kamu hizmetlerindeki eşitsizlikler,[36] düşmanlığın yanısıra İran merkezi hükümetinin modernizasyon ve asimilasyon programına karşı yoğun bir hoşnutsuzluk ve tatminsizliğe de neden oldu. Bu rahatsızlık, Tahran'a karşı isyanlarda ve otonomi isteklerinde her fırsatta kendini dışa vuruyordu. 1920'lerden Anglo-Sovyet işgaline kadarki İran tarihi, sürekli mücadele ve isyanlarla dolu geçmiştir .

Yassin ve Izady, Rıza Şah'ın modernizasyon programının "Türkiye, Irak ve Suriye'nin umarsız etnik-ulusal azınlıklar arasından ulus-devletler yaratma"[37] şeklinde daha geniş bir bağlamda ele alınabileceğini belirtmişlerdir. Mustafa Kemal'in liderliğindeki Türk Cumhuriyeti'nin modernleşme ve batılılaşma politikası ile Rıza Şah'ınki birbiriyle çakışmaktadır. Bu

iki ülkenin ortak ayırt edici yönleri, bağımsız Kürt kimliğini parçalamak ve asimile etmek olmuştur. Bu nedenle, bu iki ülkedeki Kürt milliyetçiliğinin hemen hemen aynı zaman aralığında birlikte ortaya çıkmış olması şaşırtıcı değildir. Bütün Kürt isyanlarının ana özelliği, kendi kaderini tayin etme hakkının yanı sıra, kültürel ve demokratik hakları talep etmek olmuştur.

Rıza Şah Rejiminin Sonu: İran İşgal Altında

25 Ağustos 1941’de, İngiliz ve Sovyet güçleri sırasıyla güney ve kuzeyden İran’a girdiler. İran’ın Anglo-Sovyet işgalinin nedenleri sözde şeylerdi, bununla birlikte ana etkenler İran’daki Alman aktivitelerini engellemek ve İngilizlerle Amerikalıların Sovyetler Birliği’ne yardım yolunu olduğu kadar, Transkafkasya’daki petrol alanlarını da güvene almaktı.[38]

İşgal nedeniyle Rıza Şah rejiminin Eylül 1941’deki düşüşü, İran’ı siyasal bir kaos ve karışıklık ortamında bıraktı. İran ordusu çözüldü ve aşiretler bu dağılan ordudan silah ve cephane alarak kendilerini silahlандırdılar.[39] Daha önce sürgün edilen ve kendi bölgelerinden zorla uzak tutulan aşiret reisleri, kendi yerlerine geri döndüler ve yerel iktidarlarını tekrar ele aldılar. İşgalden sonra meydana gelen siyasal gelişmeler ve Rıza Şah’ın düşüşü, Kürtler arasında kendi geleneksel durumlarını tekrar tesis etmek açısından bir umut kaynağı oldu.

İşgal altındaki İran’da merkezi hükümete karşı ilk direnişler, liderliği aşiret reisleri tarafından yapılan ve siyasal olarak örgütlenmemiş bir hareketti. Roosevelt, "karışıklıkların ana merkezlerinin Mahmud Han’ın müthiş bir hegemonya kurduğu Mîrivan ve Hewraman (Awroman) dağları ile uzun süre Irak’ta sürgün kalan Kama Reşîd Han’ın Saqız ve Serdeşt’i içine alan bir beylik kurduğu Banê olduğunu"[40] belirtir. Tahran’a karşı aşiret direnişlerinin yanı sıra, İran Kürdistan’ında ikinci bölümde incelemiş olduğum siyasal örgütlenmeler de ortaya çıkmıştır.

İran’daki Kürt Aşiretleri

Kürt aşiretlerinin Kürdistan’ın sosyal, politik ve ekonomik hayatında belirgin bir önemleri vardı. İran’ın işgalinin ilk günlerinde Kürdistan’daki politik gelişmeleri aşiretlerin belirlediği ve Kürt ulusal hareketini etkileyen hayati bir etken olduğu söylenebilir. Aşiretler, aynı zamanda büyük güçlerin de İran’daki politikalarını kabul ettirmek için en başta muhatap aldıkları güçleri teşkil etmekteydiler. Sovyetler ve Britanya, aşiretlerin İran’daki güçleri ve önemlerini biliyorlardı. Roosevelt, merkezi hükümetin yokluğunda Sovyetlerin aşiretlerle doğrudan ilişkiler kurduğunu belirtir. Bunlar, kuzeyde Celalî’ler, Şahpur’un batısındaki dağlarda bulunan Şikakî’ler ve Rızaie’nin batısdaki Herkî’lerdir. Kırmanşah-Bağdat yolu civarını, İran Kürdistan’ının güney kesimlerini kontrol eden İngilizler, aşiretleri sessiz tutmuşlardır.[41]

Eagelton, İran Kürdistan'ında nüfusları 120.000 ile birkaç bin arasında değişen altmıştan fazla Kürt aşireti olduğunu söylemiştir. İran Kürdistanı'ndaki en önemli aşiretler şunlardır:

Celali'ler; 25.000 kişilik nüfuslarıyla, Kuzey Doğu'nun en uç kısmında, Türk ve Sovyet sınırlarının birleştiği kesimde konumlanmışlardır. Eagelton, bu aşiretin sonradan Mahabad Cumhuriyeti'ne arka çıkmalarını da tavsiye eden Rızaiye'deki Sovyet Konsolosu tarafından etki altına alındığını belirtmiştir .

Şikakî'ler; 40.000 kişilik nüfuslarıyla o zamanki en büyük ikinci aşiret konumunda idiler. Bölgeleri, Azeri ve Kürt Cumhuriyetleri arasında sınır olan Hoy kentindeki Azeri Türklerini de barındırmaktaydı ve bir cephe teşkil etmekteydi.

Diğer aşiretler, İran ve Irak arasında yerleşik olan 25.000 kişilik Herkî'ler, güneydeki 10.000 kişilik Milani'ler, 5.000 kişilik Begzade'ler ve 8.000 kişilik Seyîd'ler idi.[42]

Aşiretlerin Kürt ulusçu hareketinin örgütleri ile ilişkileri ve Cumhuriyetin kuruluşu ve yıkılıştaki nihai rolleri, ilgili bölümlerde tartışılacaktır.

İran ve İran Kardistan'ındaki Büyük Güçlerin Politikaları: 1941-1945

İran'ın ve İran Kürdistan'ının jeopolitik konumlarına bağlı olarak, araştırmamızın konusu olan bölge, kendi dış politikalarını ve çıkarlarını kabul ettirmek ve uygulamak bakımından Büyük Güçler için son derece büyük bir öneme haizdi. Eski Sovyetler Birliği'nin, İngiltere'nin ve ABD'nin dış politikaları ve bunların birbirleriyle, İran ile ve Kürtler ile ilişkileri bu çalışmanın önemli bir yanını teşkil etmektedir. Cumhuriyetin kuruluşu ve çöküşü, Büyük Güçlerin genelde İran ve özelde İran Kürdistanı'ndaki politikaları ve birbirleriyle ilişkileri bağlamında çözümlenmelidir. Bununla birlikte, benim vurgum, Kürtlerle yakın teması nedeniyle Sovyetler Birliği üzerinde olacaktır.

1- Eski Sovyetler Birliği'nin Kürt Politikası

SSCB'nin Kürt politikası, onun Orta Doğu'daki çıkarlarının ve İngiltere, ABD, İran ve Türkiye gibi diğer güçlerle ilişkilerinin bir parçası idi. Geniş anlamda, SSCB'nin Kürtlere yönelik politikası iki aşamaya sahipti: İşgalden 1944'deki petrol krizine kadar; ve o tarihten Cumhuriyet'in çöküşüne kadar.

Sovyet işgalinin ilk aşamasında, Sovyetlerin Kürtlere yönelik yaklaşımı onları korumak yönündeydi.[43] Sovyetler, İran kuvvetlerinin işgal bölgelerine girmelerine izin vermeyerek Kürtleri dolaylı olarak İran kuvvetlerinden koruyorlardı. 1941'in sonlarında, dikkat çeken bir olay oldu. Sovyet

Azerbaycanı yetkilileri, Mahabad'dan 30 kadar Kürt aşiret reisi, toprak ağası ve dinsel şahsiyeti davet ettiler.[44] Bu Kürt liderlerinin Bakü'ye davet edilmeleri, İngiliz ve İran yetkililerince Sovyetlerin bağımsız bir Kürt devleti kurdurma çabası olarak değerlendirildi. İngiliz diplomatik kaynakları İngiliz yetkililerin Bakü'de gerçekleşen davetin bağımsız bir Kürt devletin çekird-eği için "bir merkezi kurtuluş komitesi kurmak" olduğuna inanıyorlardı.[45] İran Başbakanı da bu seyahatin "tehlikeli propagandalara katılmaları için eği-tilmeleri ve daha sonra Sovyet sistemi ile karışık ayrılıkçı eğilimler lehinde açık nümayişler yapacakları cahil vilayetlere geri gönderilmeleri amacıyla Bakü'de birkaç başıbozuk unsur için"[46] düzenlendiği kanaatindeydi.

Sovyet yetkilileri, seyahatle ilgili İngiliz ve İran iddialarını reddettiler ve seyahatin öncelikle kültürel olduğunu ve hiçbir siyasal önemi olmadığını belirttiler. Gerçekten de, Sovyetlerin Kürt liderlerini bağımsız bir Kürt devle-tini desteklemek için çağırdıklarına ilişkin hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Yassin, bu seyahatin "Sovyet Azerbaycanı yetkililerinin Kürt aşiretleri ile sürmekte olan barışçı ilişkileri korumak çabası"[47] olarak değerlendirmek gerektiğini belirtir. Eagelton'a göre de, delegeler fabrikaları, tiyatroları, sine-maları ve çiftlikleri gezerek birkaç gün geçirmişler ve Azeri Başbakan ile görüşmelerinde kendilerine Sovyet dostluğundan ve Kürt-Azeri kardeşliğin-den bahsedilmiştir.[48]

SSCB'nin Kürtlere yaklaşımı, Sovyetlerin genel politikası ve savaşın ilk safhalarındaki İran'daki çıkarlarının ışığı altında değerlendirilmelidir. İran, SSCB için Almanlarla mücadeleleri bakımından bir can damarı duru-munda idi. Bu nedenle İran'nın güvenliği, özellikle de İran'ın kuzeyinin güvenliği SSCB için ileri derecede önemli idi.[49] Kuzey İran'ı korumak için, SSCB bölgenin güvenliği için işbirliği edilebilecek olan bölge güçleri ile işbirliğine gitmek zorundaydı. Kızıl Ordu bölgeyi korumak için yeterince güçlü olmadığından SSCB'nin yerel güçlerle işbirliği yapmaktan başka bir seçeneği bulunmamaktaydı.[50] Bu nedenle savaşın ilk evrelerindeki İran ve özellikle İran Kürdistanı'ndaki Sovyet politikası "Kafkaslar ve Azerbaycan'a çekilen Sovyet ordularının gerisini korumak ve İran Körfezi'nden tankerler-le gelen Amerikan yardımlarının kamyonlarla yukarıya aktarılmasını sürdürmek şeklindeydi. Bu nedenle, Sovyet politikası savaşın birinci yılında ve işgalin yarısına kadar dikkatli ve değişken bir seyir izleyerek elden geldiğince az sayıda kişi ve gruba müdahale edildi. Çünkü Türkiye'deki Miğfer Devletleri ajanlarının onları etkilemek istediklerine inanıldığı için Kürtlerin onlara ihtiyaç duymalarına neden olmak istenmiyordu."[51]

Sovyetlerin İran politikası ve Kürtlere yaklaşımındaki ikinci aşama, 1944'deki İran-Sovyet petrol krizi ile birlikte başladı. 1944 yılı boyunca hem Amerikan ve hem de İngiliz petrol şirketleri İran petrol rezervleri üzerinde

arama yapma imtiyazı almak istediler ve bu İran merkezi hükümeti tarafından kabul edildi. SSCB de benzeri bir arama imtiyazı almak istedi, fakat İran Başbakanı tarafından ret edildi.[52] Hemen akabinde gelişen Sovyet-İran ilişkileri sonucu Sovyetler İran içişleri için yaşamsal denecek meselelere geniş çapta karışmaya başladı.[53] İran'a petrol aramaları için baskı uygulamak amacıyla SSCB açıkça Azerileri ve Kürtleri desteklemeye başladı.[54] Böylece, Kürtlerle iyi niyete dayalı ilişkileri sürdürerek kendi kontrolleri altındaki bölgenin güvenliğini sağlamak şeklindeki önceki dönemdeki Sovyet politikası, Kürt taleplerine açık destek vermek şeklinde dönüşüme uğradı. Yine de, Sovyet politikasındaki bu değişimi, bağımsız bir Kürt devleti için çalışmak veya onu desteklemek şeklinde bir değişiklik olarak anlamamak gerekir.[55] SSCB'nin bağımsız bir Kürt devletine taraftar olduğu biçimindeki iddia yanlıştır veya en azından İran'daki Sovyet varlığını dengelemek için ABD'nin desteğini almaya çalışan İranlı yetkililerin bir abartmasıdır.

Sovyetlerin İran Kürtlere yönelik sınırları belli bir politikasının olmadığını belirtmek gerekir. Tahran'daki Amerikan Konsolosu, SSCB'nin Kürtler tarafından İran hükümetine yöneltilen tehdidi sömürmek konusundaki politikası kesin olmakla birlikte, SSCB'nin Kürtlere dönük politikasının belirsiz olduğunu belirtmekteydi.[56] Eagelton'a göre, SSCB Kürt taleplerini bağımsız bir Kürt Devletinden çok, Azerbaycan Cumhuriyeti bağlamında değerlendirmekteydi. Bakü'ye ikinci ziyaretlerinde, Kürt delegeleri Sovyet Hükümeti ile görüşmek taleplerini ileri sürdüler. Bu talepler "ayrı bir devlet ve SSCB'den para ve silah şeklindeki yardım"[57] isteklerini içermekteydi. Azeri Başbakan Bagirov, Kürt delegelerine ayrı bir Kürt Devleti kurmak için acele etmeye gerek olmadığı tembihinde bulunmuştur. Kürt Devletinin sadece İran'da değil Türkiye ve Irak'ta da bir halk hareketine dayanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu arada Bagirov, her nedense, "Kürtlerin özlemlerinin otonom Azerbaycan içinde başarıya ulaşabileceğini"[58] de ileri sürmüştür.

Sovyetlerin Kürtlerin özlemlerini Azerbaycan içinde karşılama politikası Mahabad Cumhuriyetinin kurulmasından sonra bile devam etmiştir. Kürt delegeleri Mart 1946'da[59] Tebriz'e Azerbaycan yetkililerini görmeye gittiklerinde, kendilerine Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşmeleri söylenmiştir.[60] Bununla birlikte, Kürt delegeleri Sovyet mantığını uygun bulmamışlar ve şöyle demişlerdir:

"Siz Ruslar bizden daha ilerisiniz ve bunun için biz size uyduk. Eger siz, bu duruma rağmen, bizi bizden ileri olmayan kimselere yöneltmekte ısrar ederseniz, bizim onlara uymak için hiçbir nedenimiz olamaz. Eger Kürtler zayıf oldukları için bir başka devletle birleşmek zorunda iseler. neden tekrar İran ile birleşmesinler?"[61]

II- İngiliz Hükümetinin Kürt Politikası

Kürt aşiretlerinin önemine ve Kürdistan'ın İngilizlerin Orta Doğu'daki çıkarları bakımından jeo-politik konumuna rağmen, İngilizler Kürtleri doğrudan desteklemekten kaçınmışlardır. Araştırma konusu yapılan süreçte İran'daki İngiliz dış politikası, İran merkezi hükümetini desteklemek ve merkezi hükümet üzerinden aşiretlere bazı reformlar sağlayarak İran Kürdistanı'ndaki karışıklıkları en aza indirmektir.

İran Kürdistanı, özellikle, Almanlar 1941 yılında SSCB'ye saldırıp böylece Alman kuvvetlerinin Kafkaslara girmesi ihtimalinin İngiliz çıkarlarını tehdit etmesi ile stratejik bakımdan hayati derecede önemli olmuştur.

İran Kürdistanı'nın bu önemine rağmen, Kürt taleplerine İngiliz desteğinin olmamasının nedenleri daha ağır basmıştır. İngiliz heyetinin Tahran'da 1942'deki[62] bir toplantısında, İngiliz yetkililer dışişlerine İngiliz politikasını şekillendirmesini istedikleri önerilerini sunmuşlardır. Bu öneriler şöyledir:

1. İran merkezi hükümeti güçlendirilmelidir;
2. Merkezi hükümet aşiretlerle doğrudan kendisi ilgilenmelidir;
3. Aşiretlerin Miğfer Devletlerine karşı İngiliz savaş güçlerine yardımları önemsiz kalmaktadır [63] ve İngilizler aşiret kavgalarına karışmaktan kaçınmalıdır.[64]

İngilizlerin Kürtlere yönelik politikaları, komşu devletlerin Kürt sorunu konusundaki duyarlılıkları bağlamında da bir çözümlemeye tabi tutulmalıdır. İngilizler, İran'daki Kürtlere bir yardım durumunda bunun Türkiye'yi Miğfer Devletleri yanında yer almak konusunda harekete geçireceğinden korkmuşlardır. Kendisi de bir Kürt sorununa sahip olan Türkiye, Kürdistan'ın her parçasındaki her türlü gelişmeye oldukça duyarlı idi. Bölgedeki İngiliz yetkililer, Türkiye'nin Kürt sorunu konusundaki kaygılarının "aşırı"[65] olmakla birlikte rahatlatılması gerektiğini, aksi takdirde Türkiye'nin "savaşa dönük politikası bakımından tepki gösterebileceği ve hatta bir Alman saldırısına direnişini bertaraf edebileceği"[66] şeklinde Dışişleri Bakanlığı'nı şiddetle uyarılmışlardır.

İngilizler, ayrıca İran Kürtlerinin otonomi veya bağımsızlık türünde herhangi bir durum kazanmaları halinde bunun, iki taraf arasında kuvvetli bağlar olduğu için, Irak Kürtleri üzerinde büyük etkisi olacağından da korkmuşlardır.[67] İngilizler Irak'taki Kürtlerin İran Kürdistanı'ndaki gelişmeleri yakından izlediklerine ve herhangi önemli bir başarıyı Irak'taki siyasal durumu karıştırıp sıkıntılara neden olacağına inanmaktaydılar.[68]68

İran'daki sıkıntıları ve karışıklıkları en aza indirmek için, İngiliz yetkililer merkezi hükümeti aşiretlere uzlaşmacı bir yaklaşım geliştirmesi için

çaba sarfettiler, Reader Bullard, örneğin, İran Başbakanına aşiretlerin şikayetleri ile ilgili bir soruşturma başlatılacağı sözünü içeren bir bildiri yayınlamasını önerdi.[69] Bullard, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafında, İngiliz politikasını şöyle özetlemiştir: "...Kürdistan'daki otoritelerini yeniden kurmaları için İran Hükümeti'ni cesaretlendirmek ve bütün meşru şikayetleri takip etmek"[70] İngilizlerin girişimlerine rağmen, İran yine de uzlaşmacı bir politika ve reform yolunda bir adım atmadı ve sadece taktiksel manevralarla yetindi.

III- ABD'nin İran Politikası

ABD'nin özel bir Kürt politikası yoktu. Bu nedenle, ABD'nin Kürt sorununa ilişkin yaklaşımını ABD'nin bölgede İran ve SSCB'ye yönelik politikaları bağlamında ele alacağım.

George Lenczowski, ABD'nin İran politikasının "bütünlüğe saygı, içişlerine karışmama, ekonomik yardım ve tavsiyeye hazır olmak ve Açık Kapı doktrini gibi soylu ilkeler"[71] temeline dayandığını belirtmiştir. Lenczowski'nin iddiasının aksine, Yassin İran'ın egemenlik ve bütünlüğünün korunması konusuna İran'daki Amerikan çıkarlarının ışığı altında bakılmalıdır. ABD'nin İran'daki politikasının temel ilgisini Amerika'nın Suudi Arabistan ile olan petrol konusundaki önemli gelişmeleri bakımından etkili sonuçlara neden olabilecek olan bir büyük gücün İran'a yerleşmesinin engellenmesi teşkil etmiştir.[72] İran'daki ABD politikası ülke üzerinde kontrol kurmak isteyen Sovyet girişimlerine karşı koymak için merkezi hükümetin güçlendirilmesi olmuştur. Elde bulundurma politikası olarak da adlandırılan bu politika, savaş sonrası dönem için de geçerli olmuştur.[73]

Bu bölümü özetlemek bakımından, Mahabad Cumhuriyetinin yıkılıp gitmesinde birkaç nokta büyük derecede önemi haizdir:

Birinci olarak; merkezi hükümetin modernizasyon ve asimilasyon programı Azeri ve Kürtler gibi etnik grupları yabancılaştırmış ve daha sonra da Tahran aleyhine ulusalcılığın düşmanca duyguların yükselmesine neden olmuştur.

İkinci olarak; İran'ın İngilizler ve Sovyetler tarafından işgali, hükümeti desantralize etmiş (merkezsizleştirmiş) ve İran ordusunun dağılmasına neden olmuştur. Merkezi hükümet tarafından tatmin edilmeyen ve hayal kırıklığına uğramış olan kesimler, bu durumdan yararlanmışlar ve kendilerini yönetmeyi istemişlerdir. Bu süreç, aşiret reislerinin dönmesi ve aşiretlerin dağılan ordunun silahlarına el koyarak hızla güçlenmesi ile ivme kazanmıştır.

Üçüncü olarak; İran'daki büyük güçlerin çıkarları, hedefleri ve ilgi odakları önemlidir. Hem SB ve hem de Britanya, müttefiklerin savaş gücü

bakımından hayati derecede önemli olan savaş yardımlarını SSCB'ye ulaştırmak için İran'ın korunmasını hedeflemişlerdir. SB ayrıca İran'daki petrol rezervlerine ilgi duymuş ve imtiyazlar almak için Kürt ve Azerilerin kendini yönetme veya otonomi gibi taleplerini kendi çıkarına kullanmıştır. Bununla birlikte, SB'nin Azeriler ve Kürtlere yönelik iki farklı politikası olmuştur. SB bir Azerbaycan Cumhuriyetinin teşkili ile daha çok ilgili olduğu için, Kürtlerin Azerbaycan içinde bir otonomi ile sınırlandırılmasını tercih etmişlerdir.[74] Büyük Britanya ve ABD, diğer yandan merkezi hükümetin güçlendirilmesinden yana olmuşlar ve Kürtlere herhangi bir destek vermemekte ısrar etmişlerdir. ABD, SB'nin Kürtleri ve Azerileri desteklemek yoluyla Sovyetlere yakın bir İran hükümeti kurmak amacıyla olduğunu sanmıştır. Bu nedenle hem ABD'li ve hem de İngiliz yetkililer ve bazı akademisyenler yanlış bir şekilde Mahabad Cumhuriyetinin kuruluşunun SB tarafından planlanarak hayata geçirildiğini kabul etmişlerdir.

Bölüm-III

KÜRT ULUSÇULUĞUNUN YÜKSELİŞİ VE MAHABAD CUMHURİYETİNİN KURULUŞU

Mahabad Kürt Cumhuriyetinin kuruluşu tarihsel bir olay olmuştur. Asıl mimarları Kürt milliyetçileri olmuştur. Kürdistan genelindeki ve İran özelindeki Kürt ulusalcı hareketi cumhuriyetin ortaya çıkmasında hayati rolü oynamıştır. Bununla birlikte, İran'daki siyasal durumdaki dramatik değişim ve büyük güçlerin birbirleriyle, İran'la ve Kürtlerle ilişkileri gibi iç içe geçmiş gelişmeleri dikkate almaksızın cumhuriyetin kuruluşunu tek başına Kürt ulusçuluğuna indirgemek yüzeysel bir bakış olacaktır. Bu bölümde Kürt milliyetçiliğini ve özellikle ileride Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) olarak yeni bir biçim alacak olan Komela olmak üzere, Kürt örgütlenmelerini incelemeye çalışacağım. Sonra da Kürt ulusçuluğunun büyük güçler, merkezi hükümet ve Azerilerle olan ilişkilerine göz atacağım.

Komela'nın Oluşturulması

Mahabad uzun süren bir Kürt ulusçuluğu geleneğine sahip bir alan olmuştur.[75] 1942'deki İran'ın istisnai koşullarında Mahabad'daki Kürt ulusçuları Komela Jıyanewa'e Kurd'u, kısaca Komela'yı, yani Kürt Diriliş Derneği'ni kurdular.[76]

Komela'ya şehirli seçkinler ve entellektüeller liderlik etmişlerdir. Bunların çoğu Mahabad'da etkin şahsiyetlerdir. Parti üyeliği sadece Kürtlerle sınırlı tutulmuş ve örgütlenme biçimi olarak gizli hücre tipi temel alınmıştır.[77] Komela'nın temel siyasal amacı Kürtlere otonomi kazandırmaktı ve siyasal yayını Nıştımān'da

yazıldığı gibi, nihai amacı parçalanmış olan Kürdistanı birleştirerek bağımsız bir Kürdistan kurmaktır. İran merkezi hükümetine verilen bir memorandumda Komela taleplerini şöyle formüle etmekteydi:

1. İran merkezi hükümeti 3 milyonun üzerinde bir nüfusa sahip olan Kürt bölgelerinde Kürt dilini resmi dil olarak kabul etmelidir,
2. Kürtçe, eğitim, idari ve adalet işlerinde resmi dil olmalıdır,
3. Kürdistan'daki devlet yetkilileri Kürt olmalıdır,
4. Kürdistan'dan elde edilen bütün mali kaynaklar Kürdistan'da okullar ve hastahaneler yapılmasına harcanmalıdır,
5. Bu talepler parlamentoya götürülmeli ve yasal statüye kavuşturulmalıdır,

6. Bunlar mevcut koşullardaki taleplerimizdir. Gelecekteki hedef, halkın meşru hakkı olan kendi kaderini belirleme temelinde kendini yönetmesidir. Bu konudaki görüşmeler savaş sonrasında yapılacaktır ve hiç şüphe yoktur ki, Kürtler kendi geleceklerin belirleyeceklerdir.

7. Kürt halkının kendi geleceğini belirlemesine izin verildiği takdirde, İran'a bir komşu gibi yaklaşılabilecektir.[78]

Komela ulusalcı bir partiydi ve İran Kürdistanındaki Kürt ulusalcılarının harekete geçirmiştir. Komela'yı İran'daki Kürt hareketi içinde belirgin kılan şey, onun Kürdistan'ın diğer parçalarıyla bağlantılarıdır. Kürdistan'ın dört parçasında bir ulusal hareket yaratmaya ve Kürdistan'ı birleştirmeye verilen dikkat Komela'yı yerel bir hareket olmaktan ayırıp ona ulusal bir hareket karakteri vermektedir. Bazı akademisyenler Komela'nın yerel bir hareket olduğunu ve Kürdistan'ın diğer parçalarıyla bağı olmadığını belirtmişlerdir.[79] Bu doğru değildir. Komela ve Kürdistan'ın diğer parçalarındaki Kürtler arasındaki ilişkiler iyiden iyiye kurulmuştur. Komela ile Hîwa[80] arasında ilişkiler bulunmaktaydı; öyle ki, Mîrhac örneğinde olduğu gibi, Komela'nın oluşturulmasındaki aktif katılımcılar arasında Hîwa'nın bazı aktif üyeleri de yer almışlardır. Ayrıca Komela ve Türkiye Kürtleri arasında da ilişkiler bulunmaktaydı. Komela'dan çıkan bazı kollar Irak ve Türkiye'de kurulmuşlardır. Komela'ya Kürdistan'ın bütün parçalarından Kürt temsilciler gelmişlerdir.[81] Bu gelişen ilişkiler sonucunda, sembolik bir anlamı olan Türkiye, Irak ve İran sınırlarının kesiştiği noktada, Dalan Par Dağlarında bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantı Üç Sınır (Sê Sînor) Toplantısı olarak adlandırılmıştır. Kürt delegeler Peymanî Sê Sînor adlı bir pakt imzalamışlardır. Toplantının önemli yanı büyük Kürdistan'ın çıkarları için uygun destek sağlamak, maddi ve insan kaynaklarını paylaşmak kararı olmuştur.[82] Büyüyen Kürt ulusculuğunun Büyük Kürdistan'a dönük yoğunlaşması, yerel güçleri olduğu kadar büyük güçleri de gerek Kürtlere yaklaşımları bakımından ve gerekse birbirleriyle ilişkileri bakımından ilgilendirmektedir.

Eagelton, "1944 yılı ile birlikte Komela'nın yeni olan faaliyetleri İran

Kürdistan'ın kuzeyinde, hem Mahabad yakınlarındaki tarafsız bölgede ve hem de Mahabad'ın kuzeyindeki Rus sınırına kadar olan bölgede yayılmaya başladığını"[83] belirtmiştir. Komela aşiretler içinde biraz taban bulmuştur. Eagelton'a göre, 1945 yılı ile birlikte neredeyse bütün Kürt aşiret reisleri ve pek çok halktan kimse partiye katılmıştır. Bununla birlikte, bu durum tamamen doğru değildir. Komela aşiret reislerine ve toprak ağalarına çok eleştirel yaklaşmıştır. Bunlar partideki mevkilerden uzak tutulmuşlardır. Komela, aşiret reislerinin ve toprak ağalarının Kürtlerin geri kalmasının sorumluları olduğuna inanmaktaydı. Bu nedenle Komela, "bir yandan Kürt entellektüelleri ve şehirli seçkinler ile diğer yandan geleneksel seçkinler arasında fonksiyonel bir simbiosis (birleşme, ç.n.)"[84] yaratmakta başarılı olmuştur.

Kürdistan Demokrat Partisi'nin (KDP) Kurulması

Qasimlo, İran Kürdistan'ndaki demokratik hareketin mevcut siyasal yapı içinden çıktığını belirtmiştir. Çünkü, "daha geniş bir siyasal bakışa sahip kadrolara, zamanın gereklerine uygun bir siyasal programa ve onbinlerce üyeye önderlik edecek bir örgütlenmeye"[85] ihtiyaç bulunmaktaydı. Sonuç olarak 1945'de[86] Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) adı verilen yeni bir parti kurulmuştur. KDP'nin kurulması meselesi bir hayli ihtilafli bir konudur. Bazı akademisyenler, KDP'nin kuruluşunun Bakü'deki bir toplantıda Sovyet yetkililerinin işareti ile veya doğrudan direktifi ile olduğunu iddia etmişlerdir.[87] Kürtler ve SB arasında temasların olduğuna ilişkin şüphe olmamakla birlikte, yine de KDP'nin Sovyet direktifi ile kurulduğunu gösterecek açık bir delil bulunmamaktadır. Yassin, KDP'nin kuruluşunun asıl olarak "Kürtlerin ulusalcı ve demokratik bir partiye olan ihtiyacında"[88] temel bulunduğunu belirtmiştir. Komela dağıldığında bütün Komela üyelerinin KDP'ye katıldığını ve Komela ile KDP arasındaki farkın sadece örgütlenme yapısında ve üyelikte olduğunu ve programatik, ideolojik veya siyasal düzlem bakımından bir fark olmadığını ayırdına varmak önemlidir. Komela'dan farklı olarak, KDP halk içinde açık faaliyette bulunan legal bir örgüttür. Ve belki de daha önemlisi; KDP, toprak ağalarına ve aşiret reislerine eleştirel yaklaşarak onlara parti içinde yüksek mevkilerde görev vermeyen Komela'ya nazaran, aşiret reislerine ve toprak ağalarına parti içinde önemli roller üstlenmelerine izin vermiştir. Bununla birlikte, Komela'dan KDP'ye geçişte siyasal bir değişim görmek mümkün değildir. Sekiz anahtar noktayı içeren KDP'nin programı bir karşılaştırmaya tabi tutulduğunda Komela'nınkiyle taşıdığı benzerlikler hemen fark edilebilmektedir:

1. İran'daki Kürt halkı kendi yerel işlerine kendileri bakmalı ve İran sınırı içinde kendilerine bir otonomi verilmelidir.

2. Kendi ana dilleri ile öğrenim görmelerine izin verilmelidir. Kürt bölgelerinde resmi idari dil Kürtçe olmalıdır.

3. Ülke anayasası, bütün sosyal ve idari konular için seçilecek olan bölge temsilcileri için garantiler vermelidir.

4. Devlet yetkilileri yerel halktan seçilmelidir.

5. Köylülerin ve toprak sahiplerinin geleceklerini teminat altına alacak şekilde genel bir yasa ile her iki taraf arasında bir uzlaşma zemini sağlanmalıdır.

6. KDP Azerbaycan halkı ve Azerbaycan'daki azınlıklar (Asuriler, Ermeniler vs.) ile tam bir kardeşlik ve birlik için mücadele eder.

7. KDP; tarım ve ticaretin ilerletilmesini; sağlık ve eğitim hizmetlerinin geliştirilmesini; Kürt halkının maddi ve manevi iyiliğinin artırılmasını ve Kürdistan'ın doğal kaynaklarının en iyi şekilde kullanılmasını görev bilir.

8. KDP, bütün ülkenin ilerlemesi için İran'daki bütün halkın siyasi eylemlerinde onlar için özgürlük talep eder.[89]

KDP'nin bu programı, meşruluğa ve İran'ın bütünlüğüne bir dönüş olarak kabul edilmiştir. İran hükümeti KDP'nin kurulmasını ve programını nihai olarak SB'nin arkasında olduğu bağımsız bir devleti hedef alan ayrılıkçı bir hareket olarak değerlendirdiği için kutlamak konusunda endişeli davranmıştır. İran hükümeti, Sovyetlerin ülkedeki varlığına ve Kürtlere dönük politikasına ABD'nin desteğine ihtiyaç duymuştur. Ayrıca, Türkiye ve Irak'ın her ikisinin de oldukça duyarlı olduğu Kürt sorununa dikkatlerini çekmeye çalışmıştır. Daha önce de belirttiğim gibi, ABD'nin politikası İran'ın birliğini korumak ve burada hiçbir Sovyet kuruluşuna veya Sovyet destekli bir rejime izin vermemektir. Böylece, İran hükümetinin Kürt ulusalcı hareketi ve onun Sovyetlerle olduğu iddia edilen ilişkileri hakkındaki propagandaları İngiliz ve ABD'nin Kürt ulusalcı taleplerine muhalefet etmeleri konusunda önemli bir role sahip olmuştur.[90]

Bu süreçte önemli bir gelişme meydana geldi. Kürt delegeleri Bakü'yü ziyaret etmekte iken, Mela Mustafa Barzanî, Irak Kürdistanı'ndaki bir Kürt milliyetçisi, ve onu izleyenler, Irak'tan çıkarak sınırı geçip İran Kürdistanı'na geçtiler. Barzanî, Nisan 1945'te bir isyana liderlik etmiş fakat İran'a doğru geri çekilmek zorunda bırakılmıştı. Onun İran sınırını seçmesinin nedeni, asıl olarak İran ordusunun varlığının kalmadığı ve Mahabad'a yol veren gelişmelerin yaşandığı İran Kürdistanı'ndaki durum hakkında bilgi sahibi olmasıdır. İbrahim Ahmed'in anılarına göre, İran Kürtleri Mela Mustafa Barzanî'nin bir İngiliz ajanı[91] olabileceğinden şüphelendikleri için önce O'nu hoş karşılamadılar. Bununla birlikte, Barzanî İran Kürdistanı'na geçmeden önce Komela ile temasa geçmiş ve yanındakilerle birlikte İran Kürdistanı'na geçme arzusunu ifade etmişti. Komela buna olumlu yanıt verdi.[92] Qazî Muhammed ile görüşmesinde Barzanî, Qazî tarafından hoş karşılanan savaşçıları Kürtlük için fedai olarak verdi.[93]

Mahabad Cumhuriyetinin Kuruluşu



Barzani Kurmaylarıyla, solunda Cemilpaşazade Kadri (Resimler War Tarafından yerleştirilmiştir)

1945 Ekimi'nin ortalarında İran Azerbaycanı'nda bir isyan patlak verdi. İsyanın başında Azerbaycan Demokratik Partisi (ADP) bulunmaktaydı. Silahlı ADP üyeleri ve gönüllüler, İran Azerbaycanı'nının en önemli kenti olan Tebriz'i ele geçirdiler. İran ordusu Tebriz'de konaklamış bulunuyordu. Tebriz'deki İran askeri müfrezeleri saldırıya uğradı ve silahsızlandırıldı, kamu binaları işgal edilerek Tahran ile bağlantılar kesildi. Sovyet ordusu İran birliklerinden hiçbirine bölgeye girme izni vermedi. Kasım 1945'in sonu ve Aralık 1945'in başlarında ulusal bir konsey oluşturularak Azerbaycan Otonom Cumhuriyeti (AOC) ilan edildi ve yerel bir hükümet oluşturuldu.

Bütün bu zaman boyunca, İran merkezi hükümetinin Azerbaycan ve Kürdistan'da hiçbir kontrolü yoktu.[94] İran ordusu içinde bulunduğu koşullarda etkisiz kalmıştı. AOC'nin ilanı, Kürtler için kendi ulusalcı gündemlerini kabul ettirmek için bir örnek teşkil etti. İran Adalet Dairesi, Kürdistan'daki İran otoritesinin bu son sembolü Mahabad şehrinde ele geçirildi ve bu İran otoritesinin Kürdistan'daki sonunu simgelemiş oldu. Kürdistan Demokratik Partisi'ni kurup Kürt ulusalcıları ve aşiret reisleri arasında da güçlenen Qazî Muhammed ve partinin ileri gelenleri Otonom Kürt Curnhuriyeti'ni ilan etmeye karar verdiler.[95] 22 Ocak 1946 günü, çok sayıda Kürdün önünde, Qazi Muhammed Mahabad'ın Çarçıra Meydanı'nda Kürdistan Curnhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti.[96] Qazi toplanan halka hitap ederken, günün önemini ve Kürtlerin birlik içinde bundan yararlanmasi gerektiğini vurguladı. Konuşmasında, ayrıca şah'ın İran Kürtlerini asimile

etme politikasını da lanetledi.[97] Qazi Muhammed Cumhurbaşkanı olarak ve Hacı Baba Şêx de Başbakan olarak seçildiler.[98]

İran merkezi hükümeti ile Kürt temsilcileri arasında geçen görüşmeler bu cumhuriyet ilanından hemen önce bile sürmekteydi. Bu ilandan hemen kısa bir süre önce, merkezi hükümeti içinde meşru bir Kürt idaresinin[99] de yer aldığı Kürt talepleri tanımak konusunda ikna etmek için bir Kürt delegasyonu Tahran'ı ziyaret etmişti. İran hükümeti yine hareketsiz kalmış ve delegeleri tatmin etmemişti. Amerika'nın Tebriz'deki Konsolos yardımcısı Gerald Dooher ile yaptığı görüşmede Qazi Muhammed Mahabad Cumhuriyeti'nin statüsünün İran'ın bütünlüğü çerçevesinde bir iç hukuk kuralı teşkil ettiğini söylemişti. Ayrıca, Azeri komisyonunun merkezi hükümet ile hem Kürtler ve hem de Azeriler adına görüşmeler başlatacağını da söylemişti. Bununla birlikte, bu görüşmede Kürt sorunu tartışılmamıştı. 13 Temmuz 1946 günü, AOC temsilcileri ile merkezi hükümet arasında 15 maddelik bir anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşmada, Kürt sorunundan sadece 13. Maddede bahsedilmişti: "Hükümet Azerbaycan'da yaşayan Kürtlerin bu anlaşmadan yararlanacaklarını kabul etmiştir ve hükümetin 22 Nisan tarihli kararnamesinin 3. Maddesine uygun olarak, Kürtler ilkokullarda beşinci sınıfa kadar Kürt dilini öğretebileceklerdir." [100] Kürt sorununun AOC'nin bir iç işi konumuna indirgendiği açık hale gelmişti. Bu anlaşmadan tatmin olmayan bir Kürt delegasyonu Başbakan Qavam ile görüşüp Kürtler için merkezi hükümetten bazı tavizler koparmak için Tahran'ı ziyaret etti. Qavam bu delegasyona, Kürdistan'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğunu ve Kürtlerin bu nedenle Azeri hükümeti ile görüşmeleri gerektiğini bildirdi. Kürt ulusalcıları, bununla birlikte, Kürt Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'dan ayrı olarak kurmaya istekliydiler.

Kürdistan Cumhuriyeti ve Büyük Güçler

Büyük Güçlerin Mahabad Cumhuriyeti'ne yaklaşımları bu çalışmanın önemli bir bölümünü teşkil etmektedir, çünkü bu Büyük Güçlerin, Kürtlerin ve İran'ın birbiriyle iç içe geçmiş karmaşık ilişkilerini ortaya koymaktadır. Mahabad Cumhuriyetinin geleceği bu karmaşık ilişkilere bağlı olmuştur.

Daha önce de belirttiğim gibi, Sovyetlerin Kürtlere dönük ana politikası, Cumhuriyetin kuruluşuna kadar, Kürtlerle iyi niyete dayalı ilişkiler kurmak ve Kürt sorununu Azerbaycan meselesi eksenine sokmaktır. Eagelton, Roosevelt ve diğer akademisyenlerce paylaşılan Mahabad Cumhuriyetinin Sovyetlerin teşviki ve harekete geçirmesi ile kurulduğu varsayımı, bu varsayımı haklı kılacak açık bir delile dayanmamaktadır. Bu iki yazarın anlatımları kişisel yaşantılarına dayanmakta olup bunların birinci derecede kaynak oldukları savunulamayacağı gibi belli bir ihtiyatla da karşılanmalıdır. Diğer yandan Sovyet dışişleri belgelerinin Olga Jigalina[101] tarafından incelenmesi bize göstermektedir ki, Sovyetlerin İran Kürtleri bakımından bir-

inci derecede politikası, en azından ikinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Kürtler iyi niyete dayalı ilişkiler yaratarak Kürt aşiretlerini ve Kürt ulusalcı güçlerini kontrol etmek ve Kürt ulusalcı özelemlerini Azerbaycan özerk Cumhuriyeti'ne entegre etmek olmuştur. Başka bir deyişle, SB'nin otonom bir Kürt Cumhuriyeti yaratmak gibi bir isteği olmamıştır. Ayrıca şu da açıktır ki, Sovyetlerin -Azeri örneğinde olduğu gibi- Kürt sorunuyla ilgilenmesi petrol imtiyazlarını güvence altına almak amacıyla İran hükümetini zorlamak içindir. SB'nin bölgesini genişletmek ve Orta Doğu'yu etkilemek şeklindeki ABD'li yetkililer tarafından da paylaşılan korku doğru bir temele dayanmamaktadır. Böyle yayılcı hedefler söz konusu olsa bile, SB'nin kendi politikasını uygulamak için bağımsız bir Kürdistan için teşvik verdiğini teyit eden açık deliller bulunmamaktadır. Bütün işaretler göstermektedir ki, bırakın bağımsız bir Kürdistan'ı, otonom bir Kürdistan dahi bir Sovyet politikası değildi. Daha doğru bir anlatım, SB'nin Kürt sorununu Azerbaycan'a yönelik daha geniş politikasının çerçevesi içinde aldığı olabilir. Mahabad Cumhuriyeti'nin ilanı ve Onun Azerbaycan Cumhuriyeti'nden ayrı bir varlık olma ısrarı sovyet yetkilileri ve Cumhuriyet arasında tansiyonun artmasına neden olmuştur. Bir Kürt delegasyonu, Sovyet Azerbaycan Eğitim Bakanı Mirza İbrahimov ve Bakü'den General Qoliov ile görüşmek üzere Tebriz'e çağırılmıştır.[102] İbrahimov, Kürtlerin kendi hükümetlerini kurmak yerine AÖC ile birleşmeleri konusunda ısrarda bulunmuştur. Bununla birlikte Kürt delegeleri Sovyet önerilerini red etmiş ve kendi hükümetlerini işletmek konusunda ısrar etmişlerdir.[103] Hem SB ve hem de AÖC Kürtleri ikna çabasına devam etmişler ve Azeri Ulusal Konseyi'nde Kürt temsilcileri için beş sandalye verilmiştir. Mahabad Cumhuriyeti'nin bu türden teklifleri red etmesi, SB'ne otonom cumhuriyet konusundaki Kürt taleplerini kabul etmekten başka çıkar yol bırakmamış, fakat bunu da resmi olarak ifade etmemişlerdir. Mahabad Cumhuriyeti'nin ilanından ve Cumhuriyet ile AÖC arasında yaşanan yüksek tansiyonlu geçen bir sürecin ardından bir diyalog süreci başlatıldı ve Qazî Muhammed ile Azeri Başbakan Cafer Pişravi arasında 23 Nisan 1946'da bir anlaşma imzalandı.[104] Mahabad Cumhuriyeti ile SB arasındaki ilişkinin bir diğer önemli yanı da Sovyetlerin Bakü'deki toplantı sırasında sözünü vermiş olduğu askeri yardım konusu idi. Sovyet yetkilileri Kürtlere ağır toplar, tanklar ve başka askeri malzemeler verme konusunda söz vermişlerdi.[105] Gerek Curnhuriyetin ilanından önce ve gerekse de sonra, Kürtler SB'den sadece birkaç bin tüfek alabildiler, fakat tankları ve diğer ağır mühimmatı alamadılar.

Amerikan yetkilileri Mahabad Cumhuriyeti'nin büyük Kürdistan'ın bir çekirdeği işlevini göreceğini kabul ediyorlardı. Rossow, bunun İran, Türkiye, Irak ve Suriye Kürdistanlarının tümünü içine alacağını ileri sürmüştür.[106] Rossow, böyle bir yaratımın ancak Sovyetlerin eli altından çıkabileceğini ileri sürmüştür. Qazi Muhammed ve diğer kabine üyelerinin Irak ve Türkiye'deki

Kürtlerle işbirliği yapmak istemediklerini, ve Kürt sorununun ancak gerçek bir demokratik gelişme ve İran'daki çeşitli ulusal azınlıklara saygı gösterilmesi ile çözülebileceğini söylemelerine rağmen, Amerikalı yetkililer Qazi Muhammed'in emelinin büyük bir Kürdistan yaratmak olduğuna inanmaya devam ettiler.[107]

Amerikalı yetkililerin kafalarında Mahabad Cumhuriyeti'nin Sovyet yörüngesinde olduğu şeklindeki kabul nedeniyle, ABD'li yetkililer ulusal azınlıklara dönük İran politikasının bunlar tarafından hoş karşılanmadığını bildikleri halde, ABD, Azeriler ve Kürtlerle olan çelişkilerinde İran merkezi hükümetini destekledi. ABD'nin İran'da aldığı pozisyon, İran ve Orta Doğu'daki geniş Amerikan çıkarları ve hedefleri bağlamında ele alınmalıdır.

Daha önce de tartışmış olduğum gibi. Soğuk Savaş'ın erken dönemi ikinci Dünya Savaşı'nın sonunda başlamıştır. ABD, George Kennan tarafından formüle edilen bir kuşatma politikası uygulamıştır.[108] Kuşatma stratejisi, Lewis Gaddis'in belirttiği üzere, şu varsayıma dayanmaktaydı: "Sovyetler Birliği kalıtsal olarak yayılmacıydı ve komünist iktidarı fetihler ve devrimler yoluyla en üst düzeye çıkarmak istemekteydi. Sovyetlerin dünyaya hakim olmak hedefi sürekli idi ve amansızca karşı konmadığı taktirde başarıya ulaşabilirdi." [109] ABD'li yetkililer şuna kani idiler ki, Sovyetler Birliği kalıtsal olarak yayılmacı idi ve ABD'nin görevi, Sovyetlerin "yayılmacı" politikalarını uygulamak için yeterli araçlara sahip olup olmadığına bakmaksızın, Truman'ın sözleriyle, "özgür uluslar"ı Sovyet komünizminin tiranlığından korumaktı.[110]

George Kennan, SB'nin Orta Doğu'daki hedefleri arasında bir Büyük Kürdistan kurmanın da yer aldığı düşüncesinde idi. Kennan, "Sovyetlerce silahlandırılan Kürtler'in Türk-İran sınırında Türk hükümetine sorun çıkartabileceklerini ve bunun da bir Sovyet müdahalesi için neden teşkil edeceğini ileri sürmüştür.[111] Kennan ayrıca SB'nin Musul ve Kerkük'ü almak isteyen Irak Kürtlerini silahlandığını ve yine Kürtlerin isteği ile müdahale olanağı kazanacağını ileri sürmüştür.[112] İçinde zengin petrol rezervlerini barındıran Kerkük'ü de içine alabilecek bir Büyük Kürdistan'ın yaratılması Irak hükümetinin düşmesine neden olabilir ve Batılı güçlerden ziyade SB'ne yakın olan bir hükümet ile başarıya ulaşabilir. Türkiye'nin bütünlüğü de tehlikeye girmiş olurdu, çünkü Kürtlerin büyük bölümü ve Kürdistan'ın en büyük parçası burada bulunmaktadır. Böylelikle, ABD'li yetkililer SB'nin bir Büyük Kürdistan yaratarak Orta Doğu'da kuvvetli bir üs elde edebileceğinden korkuyorlardı ve bunun da, "Irak'ın İran Körfezi'ne sıkışacağı ve Abadan petrol rafinerilerinin de hemen burada yattığı düşünülüyordu"[113] ABD'nin bölgedeki çıkarlarına karşı büyük bir tehlike yaratacağını düşünüyorlardı. Sonuç olarak, İran ve İran Kürdistanı, ABD için Sovyetlerin Orta Doğu'daki yayılması bakımından büyük önem taşımaktaydı. Amerikan Devlet Departmanı, İran'ın bütünlüğünü

ve bir devlet olarak bağımsızlığını güvence altına almak; İran'ın içişlerine müdahalelerin önlenmesi için bir iç güvenlik yaratmak; İran ekonomisine gelişmesi için yardımda bulunmak; ve son olarak İran'da demokrasiyi hayata geçirmek için ABD'nin İran ile ilişkilerini tanımlayan bir politika çizdi.[114]

ABD'nin İran politikası ve Mahabad Cumhuriyeti'nin SB ile ilişkilerinin ABD'li yetkililerce yanlış algılanması sonucu, Cumhuriyetin ABD'den talepleri ele alınmadı. Qazi Muhammed, Tebriz'de Amerikan Konsolos Yardımcısı Dooher'i kabulünde, ABD'nin Kürtlere yönelik politikasını ve Amerikalıların İran'a demokrasi getirmek isteyip istemediklerini anlamak istedi. Qazi, Kürtlerin tek isteklerinin İran içinde bir otonomi olduğuna vurgu yaptı. Ayrıca Cumhuriyet için tarım, endüstri ve eğitim alanlarında ABD'nin desteğini istedi.[115] Bütün bunlara rağmen, konsolos yardımcısı Kürt taleplerine herhangi bir olumlu yanıt vermedi.

Mahabad Cumhuriyetinin kuruluşundan önce, Qazi Muhammed Britanya ile bazı ilişkiler kurmak istedi.[116] Qazi tarafından yetkili kılınan Ebdurehman Zebîhi ve Alî Reyhanî Tebriz'deki İngiliz Konsolosluğuna yaklaştılar. Bununla birlikte, İngilizlerin buna yanıtı hareketsiz kalmak ve tatmin etmemek şeklinde oldu.[117] İngilizlerin Cumhuriyet'e destek olmamasının nedeni, Britanya hükümetinin İran merkezi hükümetini desteklemesi ve 1941 yılından beri resmi İngiliz politikasını izlemesi idi.[118] İngilizlerin Cumhuriyetle ilgili olarak temel ilgileri Irak Kürdistanı'na olan etkileri teşkil etmekteydi. Irak Kürdistanı'nı inclemesi sırasında, Erbil'deki İngiliz Kuvvetleri Siyasal Danışman Yardımcısı olan H.M. Jackson, Irak Kürtlerinin sorunları fark ettiğini belirtmiştir:

1. Azeri mücadelesindeki sorunlardan bir tanesi de Kürt bağımsızlığıdır;

2. Dünyanın en büyük güçlerinden biri olan SSCB bu mücadelede aktif bir sempatizan durumundadır;

3. Mela Mustafa ve onun çevresindekiler özgürlük mücadelesinde kilit konumda bulunmaktadır.[119]

İngiliz yetkililer yükselen Kürt ulusalcılığının taşıdığı potansiyel tehlikenin ve bunun sonuç olarak Irak ve Türkiye üzerindeki etkilerinin ayırtında idiler. Irak'ta yaşamsal çıkarları olduğundan, İngilizler yeni kurulmuş bulunan özerk Kürt Cumhuriyeti'ni desteklemeyi reddettiler.

BÖLÜM IV

KÜRDİSTAN CUMHURİYETİ'NİN YIKILIŞI

Mahabad Cumhuriyeti bir yıldan fazla sürmedi. Yıkılışı, iki önemli gerçeği ortaya çıkardı: Birinci olarak, dıramatik bir biçimde kendi sonunu hazırlayan İran'daki Kürt ulusçuluğunun zayıflığını gösterdi; ikinci olarak ise

şu noktayı açığa vurdu ki, Cumhuriyetin kaderi önemli oranda Büyük Güçlerin özelde İran ve genelde Orta Doğu politikalarına bağlı idi. Bir başka deyişle, Kürtler uluslararası siyasal diziliş ve ittifakların yanısıra, kendi iç zayıflıklarının da kurbanı oldular. Cumhuriyetin çöküşünün temel nedeni, yine de, Sovyetlerin İran'dan çekilmesi olmuştur.

Kürt Ulusçuluğu ve Cumhuriyet'in Yıkılışı

Cumhuriyetin kuruluşu bilinçli eylemin ve Kürt ulusçularının ikinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın Anglo-Sovyet işgalinin yarattığı olumlu koşullardan yararlanma çabalarının sonucu olarak gerçekleşmişti. Cumhuriyetin bir yıldan daha kısa süren hayatı boyunca, Kürt ulusçuluğu İran'daki Kürtler arasında birliği sağlamakta başarısız oldu. Birliğin sağlanamamasının en önemli yanı, aşiretlerin bundaki rolü idi.

Aşiretlerin çoğunun Cumhuriyete destek vermesine ve reislerinin de KDP'ye katılmasına rağmen, Cumhuriyetin sonraki süreçlerinde aşiret desteği gevşemeye başladı. McDowall, aşiretlerin "askeri ve ekonomik yardımın anahtarını O elinde tuttuğu" için Qazi'yi desteklediklerini ileri sürmüştür.[120] Aşiretler Cumhuriyet'i bekleyen ani tehlikeyi fark ettiklerinde, ona olan desteklerini çekmeye başlamışlardır. McDowall, ayrıca aşiretlerin kendi ekonomik ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmamak zorunda olduklarını da ileri sürmüştür: "Aşiret topraklarında yetişen temel ürün tütün idi, fakat İran'ın başka yerlerindeki pazarlara girmemeye başladıktan sonra ciddi zorluklar yaşamaya başladılar." [121]

Aşiretler Kürdistan'ın siyasal yaşamında önemli bir rol oynamışlardır. Onların önemi şu etkenlere dayanmaktaydı:

i) Silahlı adam kaynağı Gerçekten de, Cumhuriyet'in en önemli kurumu olan bir Kürt ordusu kurmada anahtar role sahiptiler.

ii) Aşiret fertleri eylemde reislerini takip ettiklerinden, Kürt ulusçuluğunun halk desteği aşiretlere bağlı

iii) Aşiretler Kürt toplumunun en büyük unsuru idiler.

Aşiretler, önemlerine paralel olarak, Kürt ulusçuluğunun başarısı bakımından dikkate değer dezavantajlara da sahiptiler. İlk olarak; "hangi gücün destekleneceği konusunda aşiret reislerinin aşiret mensupları üzerindeki mutlak etkinlikleri"[122] vardı. Mahmud Osman, Cumhuriyetin yıkılışını çözümlemesinde, "aşiret kuvvetlerinin samimi olmakla birlikte, Cumhuriyetin önderliğinden ziyade aşiret reislerine bağlı olduğunu"[123] ileri sürmüştür. İkinci olarak; farklı aşiretler arasındaki sürekli çelişki ve rekabet Kürtler arasında ulusal bir birliği önlemiştir. Ve son olarak; aşiretler ister İran merkezi hükümeti olsun, isterse Kürt hükümeti olsun tabi olmak konusunda direnmişlerdir. Aşiretlerin bu dezavantajları, Cumhuriyetin çöküşünde hayati rol oynamıştır. Mamaş ve Mangur gibi bazı Kürt aşiretleri, Cumhuriyeti desteklemeyerek Irak'a göçmüşlerdir. Bir başka örnek oldukça etkili olan Şıkakî

aşireti ve onun reisi Ömer Xan'dır; önceleri Cumhuriyet'te yer almış olmalarına rağmen, Cumhuriyetin en zor anında İranlı yetkililerle temas kurarak Tahran'la ayrı bir ilişki talebinde bulunmuşlardır. Cumhuriyet'in çokça ihtiyaç duymasına rağmen aşiret desteğinin eksik kalması daha ,Kasım ayının başlarında ortaya çıkmıştır. İki Amerikalı yetkili, Dooher ve Allen, İran Başbakanı Qavam'a Kürt aşiret reislerinin kısa bir süre içinde Cumhuriyet'ten desteklerini çekeceklerini bildirmişlerdir.[124]

Roosevelt, Kürt ulusçuluğunun çözülmemeyen bilmecelerinden birinin "sadece liderleri değil, neredeyse bütün kadroları nispeten daha aydın şehir halkı içinden gelmesi gerekirken, askeri gücü her zaman sadece hükümet boşluklarında kazanıp kaybetmenin dışında hiçbir düşünceleri olmayan ve hiçbir eğitime de sahip olmayan aşiretlerden ve aşiret liderlerinden gelmek durumunda kalması"[125] olduğunu ileri sürmüştür.

Qasımlo, Kürt demokratik hareketinin liderliğinin zayıf olduğuna vurgu yapmış ve yıkılışının nedenlerinden birinin bu olduğunu belirtmiştir. "Yeterince yetenekli ve yetişmiş siyasal ve askeri kadroların Cumhuriyetin varlık gösterdiği 11 aylık bir sürede oluşturulmasının imkansız olduğunu"[126] ileri sürmüştür.

Cumhuriyetin Yıkılışı ve Uluslar arası Bağlantı

Cumhuriyetin yıkılışı uluslararası politika bağlamında da bir çözümlemeye tabi tutulmalıdır. Sovyet silahlı kuvvetlerinin İran'dan çekilmesi, her iki cumhuriyet için de desteğin ortadan kalkması ve Azerbaycan'ın ani çöküşü Cumhuriyet'in yıkılması ile sonuçlanan başlıca dış etkenlerdi.

Sovyet silahlı kuvvetlerinin İran'dan çıkması çeşitli birbiriyle bağlantılı etkenlerin bir sonucu idi. İlk olarak, SB İran'dan petrol imtiyazı alarak en önemli hedeflerinden birine kavuşmuştu. İkinci olarak; ABD ve Britanya'nın SB'ne İran'daki politikasını tekrar gözden geçirmesi için artarak baskı yapması gelmektedir. Son olarak da; SB'nin dış politikasıyla bağlantılı iç etkenleri ve ideolojik olarak durduğu nokta gelmektedir.

İran Başbakanı Qavam, Sovyet hükümeti ile İran'daki silahlı Sovyet kuvvetleri ve Azerbaycan sorunu üzerinde görüşmeler yapmak için 19 Şubat 1946'da Moskova'yı ziyaret etti. Görüşmeler sırasında Sovyet yetkilileri üç öneri sundular:

i) Azerbaycan'ın özerkliği tanınmalıdır;
ii) Bir ortak İran-Sovyet petrol şirketi İran'ın kuzey illerindeki petrol kaynaklarını işlemelidir.

iii) Bir miktar Sovyet silahlı gücü belirsiz bir süre için İran'da kalmalıdır.[127] Bunlar, İran'ın bakış açısından açıkça kabul edilemez tekliflerdi ve sonuç olarak iki hükümet arasında herhangi bir anlaşmaya varılamadı. Bu görüşmelerin en önemli sonucu Qavam'ın petrol imtiyazlarının

Sovyet önceliklerinin en başında geliyor olduğunun farkına varması oldu. Yassin'in belirttiği gibi, "Qavam, Sovyetlerin petrol ve Azerbaycan olmak üzere her iki hedefe de kavuşmak istemekle birlikte, seçmek zorunda bırakıldığında petrole öncelik tanıyacaklarını hissetti." [128]

Qavam'ın Sovyet politikası konusundaki önerisinde haklı olduğu ortaya çıktı. Birleşmiş Milletlerden artarak gelen baskılar karşısında, SB sonunda Qavam tarafından ileri sürülen yeni tekliflere olumlu yanıt verdi. Bu yeni tekliflerde, SB'ne verilecek olan petrol imtiyazı olmakla birlikte, Azerbaycan sorununun İran'ın bir iç meselesi olduğu ve İran otoritelerince ilgilenileceği noktası kuvvetle vurgulanıyordu. İki hükümet, 6 Mayıs 1946'da bir anlaşmaya vardılar.

Sovyetlerin Kuzey İran'dan çekilmesini ve Azerbaycan meselesinden elçekmesini tek başına petrol imtiyazına bağlamak yeterli olmaz. Gözden geçirilmesi gereken başka etkenler de bulunmaktaydı. ABD hükümeti İran'daki gelişmeleri yakından takip etmekteydi ve Sovyetlerin İran'dan çekilme işlemini sıkıya almak konusunda hassasiyet gösteriyordu. Diğer yandan, İran hükümetini iki cumhuriyetle ve SB ile olan ihtilaflarında sıkı bir şekilde desteklemekteydi. Birleşmiş Milletler yoluyla ABD İngiltere ile birlikte SB'nin İran'daki politikasını gözden geçirmesi için baskı uygulamaktaydı. Kuşatma politikasının ışığında, sonuçta meydana gelen gelişmeler ABD'nin Orta Doğu'da kendi politikalarını etkin kılmak konusundaki kararlılığını göstererek Missouri savaş gemisini İstanbul'a gönderdi; ve SB'nin Yunanistan ve Türkiye'deki taleplerine karşı çıktı.

ABD'nin SB'nin Orta Doğu'daki ilerlemesini önlemekteki kararlı politikasına paralel olarak, Sovyetlerin İran'dan çekilmesini algılamakta iki büyük etkenin daha ele alınması gerekmektedir. Birincisi, SB diğer Batı Avrupa ülkeleri gibi ikinci Dünya Savaşı ile birlikte bir yıkıma uğramıştı. SB bir süper güç olarak ortaya çıkmakla birlikte, ABD'ye nazaran çok zayıf kalmaktaydı. Stephan Ambrose'un belirttiği gibi, ABD, "aşırı bir güce sahipti ve çok daha fazla miktarda gücü üretmek için çok boyutlu kaslarını germekteydi. Diğer uluslara oranla -endüstriyel üretimden içerideki siyasal istikrara kadar- her türlü güç bakımından bu kadar uzağa gitmiş olan ABD üstün olmanın keyfini çıkarmaktaydı." [129] ABD askeri gücünü ve yeteneklerini Hiroşima'ya atom bombası atarak göstermişti. SB'nin ekonomik ve askeri kapasitesi, 1920'lerden beri kapitalist dünya ile barış içinde bir arada yaşamaktan ibaret olan SB'nin dış politikasına bağlı idi. SB'nin dış politikası çoğu zaman Batılı güçlerce yanlış yorumlanmıştı. Zannediliyordu ki, SB'nin ana hedefi Lenin'den ve eski Bolşevikler'den miras kalan dünya çapındaki sosyalist devrimi gerçekleştirmekti. Bolşeviklerin bir Dünya Sosyalist Devrimi'ni bekledikleri ve Sovyet devriminin başka devrimler tarafından, özellikle de Batılı kapitalist ülkelerin devrimleri tarafından izleneceğini sandıkları doğrudu.

Bu anlamda tamamen yanlış sayılmazlardı. Avrupa boyunca devrimci kalkışmalar olmuştu, fakat yine de hepsi yenilgiye uğratılmışlardı.[130] Kapitalist dünyadan izole edilmiş ve iç Savaş ile yıkıma uğramış durumda iken, Sovyetlerin ve Bolşevik Parti'nin bürokratikleştirilmesi süreci başladı. Devrimci Sovyetler Birliği'nin bürokratik bir rejime dönüşümü, Sovyet politikasında ve Dünya Devrimi üzerinde hatırı sayılır etkiye sahip oldu. SB'deki bürokratik rejimin ana odağını, bürokratik kurumlarını ve çıkarlarını korumak oluşturdu. İktidarda kalmak için kapitalist dünya ile ekonomik ve siyasal ilişkiler kurmak zorunda kaldılar. Sonuç olarak, Bolşevikler Dünya Devrimi perspektiflerini terk ettiler. Bu süreç Anglo-Sovyet ticaret anlaşmasına kadar eskiye dayanmaktaydı.[131] Bu anlaşmaya göre, SB Britanya İmparatorluğu'nun kontrolü altındaki Asya'da hiçbir hareketi desteklemeyecek veya cesaretlendirmeyecekti. Bu Sovyet dışışleri çıkarlarının Bolşeviklerin Sovyet Devriminin erken dönemlerinde öncelik tanıdıkları sosyalizmin enternasyonal ilkelerine hakim olmasının başlangıcı oldu.[132]

SB'nin 1920'lerin başlarından bu yana dış politikalarının bir gereği olmadıkça devrimci hareketleri destekleme çabasına girmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Stalin tarafından Üçüncü Enternasyonal'in sona erdirilmesi bu gelişmenin inkar edilemez bir sonucu idi. Sovyetlerin Kürtlere ve Azerilere yaklaşımı bu bağlamda incelenmelidir. SB kendi iç ve dış istikranını Kürtler ve Azeriler uğruna tehlikeye atmazdı.

Azerbaycan'ın hiçbir direniş göstermeden çöküşünün de Sovyetlerin mesele üzerindeki suskunluğuyla bağı olduğu da söylenmiştir. Tahran'daki Amerikan elçisi. "Sovyet destek birimlerinin Azerbaycan'ı desteklemekteki başarısızlığının, Azerbaycan rejiminin büyük bir hızla çökmesinden kaynaklanmış olabileceğini"[133] belirtmiştir. Azerbaycan'ın ani çöküşü Mahabad Cumhuriyeti'ni etkilemiştir. Bu durum hem aşiret reisleri ve hem de Kürt hükümeti bakımından Azerbaycan'a olan Sovyet desteği ile karşılaştırıldığında, İran otoriteleri karşısında yıkılmalarının kaçınılmaz olduğu hususunda ikna edici olmuştur. Kürtler SB'nin kendilerini desteklemeyeceği ve bu destek olmaksızın İran güçlerine karşı direnmenin imkansız olduğu konusunda inandırılmışlardı. Qazî, 5 Aralık'ta İran ordusuna karşı olası direniş yollarını tartışmak için "Savaş Konseyi"ni toplantıya çağırıldığında, birkaç Kürt lideri konuyu ortaya getirip Kürt Cumhuriyeti'nin kaderinin Azerbaycan'daki gelişmelere bağlı olduğunu söylemişlerdi.[134]

Sovyet desteğinin yokluğunda ve ABD ile Britanya'nın Azerbaycan ve Kurdistan ihtilafları, İran merkezi hükümetini aktif olarak desteklemeleri ve Azerbaycan'ın ani çöküşü, Mahabad Cumhuriyetine İran ordusu tarafından kuşatılmaktan başka bir yol bırakmamıştı.

SONUÇ

Mahabad Cumhuriyeti'nin kurulması Kürt ulusçuluğunun ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren gelişen bir özlemi idi. İçeride, İran merkezi hükümetinin asimilasyoncu ve Persleştirici politikaları sonucu ortaya çıkan Kürtlerin hoşnutsuzluğu ve dışarıda ise 1941'deki Anglo-Sovyet işgali ve bunun sonucu iktidarın desantralize etmesi olumlu koşullar yaratmış ve özelemlerine kavuşmak, yani kendi kaderini tayin için zemin sağlamıştır.

Mahabad Cumhuriyeti sadece 11 ay boyunca var olabilmıştır. Bununla birlikte, bu kısa süre içinde dahi ekonomi, eğitim ve askeri alanlarda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Kürt dilinde eğitim ve öğretim birincil derecede önem taşımaktaydı. Şîno, Boka ve Mahabad kentlerinde yeni okullar inşa edilmiştir. Cami imamları Kürtçe vaaz vermişlerdir. Mahabad'da bir ulusal kütüphane kurulmuştur. Cumhuriyet için bir ordu örgütlenmiştir. Eagelton'un anlatımına göre, ordu 13.000 kişiden oluşmaktaydı. Cumhuriyetin Savunma Bakanı ise bu rakamı 45.000 olarak vermektedir. SB'nin armağanı olan bir radyo istasyonu kurulmuştur.

Mahabad Cumhuriyetinin tarihi, Kürt sorunu hakkında bugün de geçerli olan birkaç gerçeği açığa çıkarmaktadır: Bu gerçekler şunlardır:

1. Kürt sorunu uluslararası bir sorundur ve Kürdistan'daki herhangi bir gelişme Türkiye, Irak, İran, Suriye, ABD, Britanya ve eski SB'ni ilgilendirmektedir.

2. Mahabad Cumhuriyeti Kürt ulusalcılığının bir göstergesidir. Modern Kürt tarihinde ilk kez bir hareket açıkça tanımlanmış hedefleri, bir programı ve siyasal bir yapısı olan siyasal bir örgütlenme tarafından yönetilmiştir. Aşiretler, şehirli seçkinler ve dini liderler gibi Kürt toplumunun çeşitli kesimlerini tek bir ulusal neden etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu birleşme sınırlı ve kısa ömürlü olmakla birlikte, yine de çok önemli idi.

3. Cumhuriyetin ilanı kendi başına kararlı bir eylemin sonucudur, çünkü geçmişte olduğunun, en azından 19. Yüzyılın başlarından itibaren İran Kürdistanı'nda olduğunun aksine, hareketin bir aşiret kalkışması olmadığını, ulusalcı bir karaktere sahip olduğuna vurgu yapmıştır. Cumhuriyetin liderlerinin İranlı yetkililerce idam edilmesi, hareketin bu ulusalcı karakterini yok etmeyi amaçlamıştır.

4. Mahabad Cumhuriyeti, iki Büyük Güç olan ABD ve İngiltere'nin Orta Doğu'da statükodan ve onun korunmasından yana olduğunu kanıtlamıştır. Bu iki gücün Orta Doğu politikasında, bırakın bağımsız bir Kürdistan'ı, özerk bir Kürdistan'a bile yer olmamıştır. Britanya, Irak'ı kontrol ettiği için Kürt sorunu ile doğrudan bir bağa sahipti. İran Kürdistanı'ndaki gelişmeler Irak Kürtleri üzerinde etkili olmaktaydı. Irak'taki iki önemli kent, Musul ve Kerkük Kürt bölgesi içinde kalmaktaydı

ve ulusalcı bir hareket İngiliz çıkarları açısından bir tehlike teşkil etmekteydi. İngilizler Kürt ulusalcılarının ittifak için SB'ne eğilim duyduklarını bilmekteydiler. İngilizler Kürt ulusalcılığına şüphe ile bakmaktaydılar ve SB'nin Kürt kartını kullanarak bölgedeki etkisini artırmasından korkuyorlardı. İngilizler gibi, ABD de SB'nin Kürt ulusalcılarını etkisi altına almak istediğine inanmaktaydı. Kuşatma stratejisi uygulamak için ABD Sovyetlerin Orta Doğu'daki olası yayılma politikasına karşı kararlı bir tutum geliştirdi. SB'nin İran'daki Azeri ve Kürtlere açık ve gizli desteği ve SB'nin politikasının ürünü olarak görülen iki cumhuriyetin kurulması sonucu Amerikalılar bu iki cumhuriyet ile olan ihtilafında açıkça İran merkezi hükümetini desteklediler. İran'ın bütünlüğü ve bağımsızlığı ABD için önemliydi, çünkü İran SB'nin Orta Doğu'yu etkilemesini ve buraya girmesini engelleyebilirdi.

5. Ne ABD ve ne de Britanya Orta Doğu'da Kürt sorunu ile uğraşan dört devleti karşılarına almak istememekteydi. Kürdistan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, İran, (İngiliz mandası altındaki) Irak ve Suriye tarafından resmi olarak bölünmesinden beri bu devletler hangi parçada olursa olsun Kürt sorununa duyarlı olmuşlardı ve Kürt ulusalcılığını önlemek ve Kürt isyanlarını bastırmak için birbirleriyle işbirliği yapmışlardı. 1924'den bu yana Kürdistan tarihi bunun delilleri ile doludur. Kürt halkına herhangi bir desteğin bu dört devleti karşıya almak anlamına geleceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

6. SB'nin Orta Doğu'daki politikası açık olmaktan çok uzaktı. Uzun süreden beri inceleme konusu yapılan süreçle ilgili Sovyet dökümanları yayınlanmamıştır. 1941 ve 1947 yılları arasındaki süreç, bununla birlikte, göstermektedir ki, SB'nin başta gelen ilgisi kendisi için Almanya ile savaşında hayati olan İran üzerinden gelen ABD ve İngiliz yardımının güvenliği için İran'ı korumak; ve İran'dan petrol imtiyazları koparmak olmuştur. SB'nin başlarda Azeri ve Kürtlere verdiği destek kendi hedeflerine ulaşması bakımından sadece elini kuvvetlendirmek içindi. SB'nin Azeri ve Kürtlere verdiği destek yine de bir ayrıma tabi tutulmalıdır. Sovyetlerin Kürtlere ilişkin baştaki politikası onlarla iyi niyete dayalı ilişkiler kurmak ve onlara Azerbaycan içinde yarı özerk bir konum kazandırmaktan ibaretti. Kürt sorunu Azerbaycan'a bağlı tutulmuştur. Bu süreç boyunca ABD ve Britanya SB'nin Kürtlere ilişkin politikasını yanlış yorumlamışlardır. SB'nin Orta Doğu'daki hedeflerine ulaşmak için bağımsız bir Kürdistan yaratmaya çalıştığını var saymışlardır. Şüpheleri açık delillere dayanmamış, sadece yetkililerin önyargılarına dayanmıştır. Bunların doğru olmadığı bugün kanıtlanmıştır.

7. İnceleme konusu yapılan süreçteki İran'ın resmi politikası,

Sovyetlerin İran'daki varlığını dengelemek, ABD'nin desteğini kazanmak için olmuştur. İran, Sovyet varlığını dengelemek ve ABD veya Britanya'nın Kürtleri desteklemesini önleyerek Kürt Cumhuriyeti ile etkili bir şekilde uğraşmak için ABD ve Britanya'nın Sovyet destekli Kürt ulusalcılığı şüphesi ile oynamıştır. İran ayrıca Türk hükümetinin İran Kürdistanı'ndaki gelişmeler karşısındaki ilgisini uyandırmayı da başarmıştır.

8. Cumhuriyetin yıkılışı Kürtlerin bazı zayıf noktalarını açığa vurmuştur. Birincisi; Kürt toplumunun aşiretsel yapısı ve aşiretlerin içlerinde barındırdığı dezavantajlar onun yıkılmasında belirgin bir rol oynamıştır. Bazı aşiretler Cumhuriyet'te hiç yer almazken, bazıları da Sovyet ordusunun geri çekilmesi ve İran silahlı kuvvetlerinin yaklaşması gibi olumsuz gelişmeler sonrasında onu terk etmiştir.[135] İkincisi; siyasal örgütlenme şehirli seçkinlerden ve entelijansiya tarafından yürütülürken, silahlı gücün ana gövdesi parti liderliği veya hükümet yerine kendi aşiretlerinin reislerine bağlı olan aşiret mensuplarından oluşturulmuştu. Bu nedenle, parti liderliği veya hükümet hayati bir karar almadan veya bir eyleme geçmeden önce aşiret çıkarlarını hesaba katmak zorunda kalmışlardır.

İlk Kürt Cumhuriyeti yok olmuştur, çünkü:

1. Uluslar arası destek bulamamış, aksine iki büyük güç olan ABD ve İngiltere Kürt taleplerini geri çevirmiş ve İran merkezi hükümetini desteklemişlerdir.

2. SB güçlerini Kuzey İran'dan çekmiş ve iki cumhuriyeti desteklemekten vaz geçmiştir.

3. Kürt Cumhuriyeti'nin kendi içindeki zayıflık yıkılmasında belirgin bir rol oynamıştır.

4. İran iki ana politikadan oluşan akıllıca bir diplomasi örneği göstermiştir: Bir yandan Sovyet tehditini kullanarak Sovyet varlığına karşı ABD'nin desteğini kazanırken, diğer yandan da iki cumhuriyetle etkili bir şekilde bir iç meselesi olarak uğraşabilmek için Sovyetleri İran bölgesinden çıkarmak amacıyla ABD ve Britanya'nın tasvip etmemesine rağmen Sovyetlere petrol imtiyazları vermiştir.

Mahabad Kürt Cumhuriyeti modern Kürt tarihinde önemli bir süreç idi ve böyle de kalmıştır. Mahabad ve O'nun liderleri uzun süre Kürtler tarafından hatırlanacaktır.

İngilizceden Türkçeye çeviren: **Mustafa GÜNEŞ**

Dipnotlar:

- [1] Kürt milliyetçiliğinin Sovyetler tarafından yaratıldığı veya harekete geçirilip geliştirildiği düşüncesi, esas olarak ABD’li yetkililer tarafından dile getirilmiştir. Bununla birlikte, bu görüşte olan akademisyenler de olmuştur. Bu düşünce, İran’ın resmi yaklaşımıyla da uygunluk teşkil etmektedir. Bkz. ROSSOW, R. Jr.; "The Battle of Azerbaijan", The Middle East Journal, cilt:10, no:1, Kış 1956, ss.18-21. İRANI, G.R.; American Diplomacy: An Option Analysis of the Azerbaijan Crisis, 1945-1946, Strategic Studies Institute, US Army War College. YASSIN, B.; Vision Reality: The Kurds in the Policy of the Great Powers, 1941 -1947. Lund University Press. İsveç, 1995. s.177. ROOSEVELT. A.; "The Kurdish Republic of Mahabad", Yayına Hazırlayan: Gerard Chaliand. A People Without Country: The Kurds and Kurdistan. Zed Books Ltd., Londra. 1993. ss.125-127. Bu düşüncedeki genel literatür bakımından bkz. YASSIN. B.; Vision or Reality. s.165- 177.
- [2] YASSIN, Vision or Reality. s.143.
- [3] Bu iddianın ayrıntılı bir dökümü için bkz. BEŞİKÇİ, İsmail; Kürtlerin Mecburi İskanı, Komal Yayınları , Ankara, 1977. BEŞİKÇİ, İsmail; Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu, Komal Yayınları, Ankara, 1977. BEŞİKÇİ, İsmail; Cumhuriyet Halk Fıkrasının Tüzüğü (1927), Komal Yayınları, Ankara, 1978. Ayrıca bkz. KİRİŞÇİ, K./ WINROW, G.M.; The Kurdish Question and Turkey: An Example of Trans-state Ethnic Conflict, Frank Cass, London, 1997.
- [4] CANOVAN, M.; Nationhood and Political Theory. Edwar Elgar, Cheltenham, UK, 1996, s..50.
- [5] Ulusalçılığı sınıflandırma teorilerinden bazıları aşağıdaki gibidir:
 - * siyaset felsefesinde ulusalcılığın normatif teorisi,
 - * medyada yaygın olan siyasal aşırılık anlamında ulusalcılık teorileri,
 - * modern ulusların doğuşunu tartışan medeniyet teorileri,
 - * ulusalcılığın modernizasyon teorileri,
 - * ulusların varlığını olduğu gibi kabul eden tarihselci teoriler,
 - * devletleşme teorileri,
 - * global sistem veya global düzen teorileri,
 bu tür bir sınıflandırma için bkz. TRENOR, P .; Structures of Nationalism. Sociological Research Online, vol. 2, No: 1, <<http://www.socresonline.org.uk/socresonline/2/1/8.html>>
- [6] DEUTSCH, K.W.; "Nationalism and Social Communication", Yayına Haz. John Hutchinson & Anthony D. Smith, Nationalism, Oxford University Press, Oxford-New York, 1994, s.28.
- [7] age., s.29.
- [8] ALTER, P.; Nationalism, Edwar Arnold, London, 1985, s. II.
- [9] ALTER, ulus’u, "tarihsel olarak dili, kültürü, dini, siyasal doğası nedeniyle kendi birliği ve beraberliğinin ve ortak çıkarlarının bilincine varmış sosyal topluluk" olarak tanımlar. "Ulus, siyasal olarak kendi kaderini tayin etme hakkını talep eder veya zaten çoktan bir ulus-devlet olmayı başarmıştır." age., s.17.
- [10] YASSIN; Vision or Reality..., s.27.
- [11] SMITH. AD.; National Identity, Penguin, Harmondsworth, Middlesex, 1991, s.14.
- [12] GELLNER, Ernest; Nations and Nationalism, tıpkı basım, Basil Blackwell, Oxford, 1984, s.7.
- [13] age. S. 7
- [14] ANDERSON, B.; Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Verso, London, 1983, s.15.
- [15] age. S. 49.
- [16] HOBBSBAWN. B.J., Nations and Nationalism since 1780: Programme. Myth. Reality.

- Cambrjge University Press. Cambridge. 1990. ss.9-10.
- [17] age. s. 10
- [18] GELLNER, Nations and Nationalism. s. 55
- [19] age. s.1
- [20] ANDERSON. Imagined Communities. s.15.
- [21] ALTER. Nationalism, ..., s. 9
- [22] KEDOURIE, ELIE. Nationalism, tıpkı basım, Hutchinson University Library, London, 1971. s. 9.
- [23] KIRISCI & WINROW. The Kurdish Question. ... s. 24
- [24] age. s.24 "Hoch. ulusal bir hareketin üç ayrı yapısal aşamasından bahsetmiştir. A Aşamasında, entelektüel seçkinler bir grup insanın linguistik, kültürel, sosyal ve muhtemel tarihsel yönlerini incelemeye başlar. Sonraki B Aşamasında, politize olmuş aktivistler, profesyonel entelijansiya bu ilksel entelektüel yönelimleri alıp kitlelerin ulusal bilinç bakımından uyanmalarına çalışırlar. C Aşama ile birlikte, kitlesel ulusal hareket meydana getirilir." age. s.11
- [25] Bu dört devletin akademik çevrelerinde resmi düzeyde Kürt kimliğinin inkarı nedeniyle, ya Kürt sorununa gözlerini kapamışlardır, ya da resmi devlet yaklaşımının propagandasını yapmışlardır. Kürtler üzerine yapılan sosyolojik araştırmalar bile, İsmail Beşikçi örneğinde görüldüğü gibi cezalandırılmıştır. Beşikçi, yaptığı sosyolojik araştırmalar nedeniyle hayatının çoğunu hapiste geçirmek zorunda kalmıştır.
- [26] KIRISÇI & WINROW. The Kurdish Question. ...s.5
- [27] Bazılarının Zazakî'yi farklı bir dil olarak kabul etmesine rağmen, Kürt dilinde dört farklı lehçe vardır: Kurmancî, Lorani, Sorani ve Zazakî. Bununla birlikte, çoğunluk Kurmancî lehçesini anlamakta ve konuşmaktadır. bkz. RIZGAR. B., Kürtçe Dersleri, Londra, 1.993.
- [28] McDOWALL, David. A Modern History of the Kurds. I.B. Tauris. London -New York, 1.997, s. 2
- [29] GHASSEMLOU. A Kürdistan Üzerine Yazılar, 3. Bası, iletişim Yayınları, İstanbul, 1995. s.206-212.
- [30] GHASSEMLOU, A.. "Kurdistan in İran", A People Without haz. Gerard Chaliand, ss.104-113.
- [31] age., s.104-113.
- [32] YASSIN. Vision or Reality s.53; ayrıca bkz. AZIMI. F.. İran: The Crisis of Democracy. St. Martin's Press. New York. 1989. s. 4.
- [33] YASSIN. Vision or Reality s.56.
- [34] RAMAZANÎ. R. İran's Foreign Policy 1941-1973: A Study of Foreign Policy in Modernising Nations. University Press of Virginia, Charlottesville. 1975, s.419.
- [35] 35 bkz. YASSIN, Vision or Reality..., s. 57; ayrıca bkz. GHODS, M.R.. İran in the Twentieth Century: A Political History. Adamantine Press Ltd.. London, 1989. s. 7.
- [36] Modernizasyon süreci boyunca Tahran dışındaki illerin hiçbirinde üniversite kurulmadı, hatta ilk ve ortaokullar bile bu ilin dışında çok az bulunmaktaydı.
- [37] YASSIN. Vision or Reality. s.58.
- [38] Winston Churchill şöyle der: "Sovyet hükümetine her türlü ikmalî geçirme ihtiyacı ve kuzey yolunun aşırı güçlükleri ve daha başka stratejik olasılıklar, İran üzerinden Rusya ile tam bir iletişimi zorunlu kılıyordu. İran petrol alanları birincil bir etkendi. Aktif ve çok sayıda Alman misyonu Tahran'a yerleşmişti ve Almanların prestiji yüksekti. Irak'taki isyanın bastırılışı ve Suriye'nin İngiliz ve Fransızlar tarafından işgali, dar boyutlarda olmakla birlikte yine de Hitler'in doğu planlarını bozuyordu. Ruslarla elele tutma fırsatına sıcak bakıyorduk ve onlara ortak bir girişim önerisi gotürdük." Aktaran. YASSIN. Vision or Reality. s.63.
- [39] 39 EAGELTON. The Kurdish Republic. ... s. 14.
- [40] ROOSEVELT. The Kurdish Republic. ... s. 123

- [41] ROOSEVELT. The Kurdish Republic s. 122.
- [42] EAGELTON . The Kurdish Republic s. 16.
- [43] YASSIN, Vision or Reality ..., s. 82.
- [44] Eagelton'a göre, bu şahsiyetler arasında Qazî Muhammed, Macîd Han, Ali Ağa Emir Azad ve oğlu Ömer Aliar, Hacı Baba Şeyh, Reşîd Beg, Zero Beg, Taha ve Seyid Muhammed Sadık bulunmaktaydı. Bunların tümü, ya güçlü bir aşiretin ya da bir dinsel grubun temsilcileriydiler veya Qazî Muhammed örneğinde olduğu gibi halk üzerinde önemli ölçüde etkili kimselerdi.
- [45] From the British legation in Tehran to the Foreign Office, Jan 14, 1942, FO 371/31388, Persia 1942, (London, PRO)
- [46] From Eden to Bullard, Jan 21, 1942, FO 371/3194, Persia, 1942, (London, PRO)
- [47] YASSIN, Vision or Reality..., s. 83.
- [48] EAGELTON, The Kurdish Republic..., s. 23.
- [49] J.N. Westwood'a göre, eski SSCB'ye yapılan yardım, "yedi milyon Sovyet işçisinin üretimine eşdeğerde idi. Savaşın sonunda Sovyet hava kuvvetlerinin yaklaşık altıda biri ithal mallarından edinilmiş bulunuyordu. Yakıt, telefon telleri ve kaliteli metaller gibi bazı kalem mallar o zamanlar Yaşamsaldı." WEST - WOOD, J.N., Endurance and Endeavour; Russian History 1812-1992, Dördüncü Basım, The Short Oxford History of the Modern World, Oxford University Press, 1993, s. 335.
- [50] From Bullard 10 Bevin, FO 371/52667, Persia, 1946 (London, PRO)
- [51] EAGLETON, The Kurdish Republic..., s. 14.
- [52] Ekim 1944'de, Sovyetler. Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Sergei I. Kavtaradze aracılığıyla Sovyet hükümeti adına resmi olarak Kuzey İran'da, Azerbaycan'dan Horasan'a kadar uzanan 200.000 kilometrekarelik bir alanda petrol arama talebinde bulundu.
- [53] YASSIN. Vision or Reality..., s. 111
- [54] Sovyetlerin Kürtlere dönük politikasında sadece petrol kriziyle bağlantılı olmadığını, ayrıca savaşın Müttefikler lehine seyir almasıyla da bağlantılı olduğunu belirtmek gerekir.
- [55] Genel istihbarat tarafından hazırlanan "Rusya ve Kürtler" başlıklı bir İngiliz diplomatik raporuna göre, bağımsız bir Kürdistan kurmak için SSCB'nin bir çabası olduğunu düşünmek için hiçbir gösterge bulunmamaktaydı. Bu rapor "Kürt bağımsızlığı için doğrudan bir Rus desteğine ilişkin hiçbir gösterge bulunmadığının altı çizilebileceği" belirtmekteydi. FO, 371/52702. Persia, 1946, (London, PRO, 1946)
- [56] YASSIN. Vision or Reality..., s. 157.
- [57] EAGELTON. The Kurdish Republic s. 44.
- [58] EAGBLTON. The Kurdish Republic s. 44.
- [59] Bu delegeler arasında Qazî Muhammed, Başbakan Hecî Baba Şêx, Savaş Bakam Seyfî Qazî, Eğitim Bakanı Menaf Kerîmî bulunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. EAGELTON. The Kurdish Republic s. 76.
- [60] EAGELTON. The Kurdish Republic s. 76.
- [61] EAGELTON. The Kurdish Republic s. 76.
- [62] Elçilik personelinin dışında, Irak ve İrandaki İngiliz Kuvvetlerinin Komutanı, Hindistan Başkomutanı da bu toplantıda bulunmuştur.
- [63] FO 371/27244, Persia 1941, (London, PRO, 1941)
- [64] İngilizler aşiretlerle uğraşmakta yatan güçlükleri bilmekteydiler. Mezopotamya ve Hindistan'da aşiretlerle ilgilenme konusunda deneyim edinmişlerdi.
- [65] FO 371/31388, Persia, January 25, 1942, (London, PRO, 1942)
- [66] From the British Legation in Tehran to the Foreign Office, Jan 22, 1942 FO 371/31388, Persia, 1942 (London, PRO, 1942)
- [67] Araştırma konusu yapılan dönemdeki İran ve Irak Kürtleri arasındaki bağlar, kendisi de aynı

- dönemde Irak Kürdistanında önemli bir kimse olan İbrahim Ahmed tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bkz. AHMED, İbrahim, "The Republic of Kurdistan: A Personal Memoir", The International Journal of Kurdish Studies, [özel sayı: "The Kurdish Republic"] c.11, s.1-2, 1997 , s. 9-32. KADRÎ CEMÎLPAŞA (Zinar Silopî), Doza Kurdistan (Kürdistan Davası): Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Öz-Ge Yayınları, 2. Bas. Ankara, 1991.
- [68] Bkz. YASSIN, Vision or Reality..., s. 81. Ayrıca bkz. McDOWAIL, A Modern History , s. 232.
- [69] From Bullard to Eden, March 16, 1942, FO 371/31390, Persia 1942, (London, PRO, 1942)
- [70] FO, 371/31388, Persia, Jan 9, 1942, (London, PRO, 1942)
- [71] LENCZOWSKI, G., Russia and the West in İran, 1918-1948: A Study in Big Power Rivalry. Ithaca Press, New York, 1949, s. 279. Ayrıca bkz. YASSIN, Vision or Reality..., s. 105.
- [72] YASSIN, Vision or Reality..., s.106.
- [73] 1946'nın başlarında George Kennan, Kremlin'den Washington'a ünlü Uzun Telgraf'ını göndermiştir. Kuşatma politikasının teorik temellerini formüle eden bu telgraf olmuştur. Kuşatma politikasının amacı, komünizmin yayılmasını önlemektir. Çünkü bunun Amerika'yı içteki zayıflıklarının etkisiyle çökertebileceği veya bir rejim olarak yok edebileceği düşünülmüştür. Gaddis, kuşatma politikasının geçmiş pratiklerden geniş ölçüde ayrılmasını içerdiğini belirtmektedir. Bu, SSCB ile artık hiçbir uyumsuzluğun gizlenmeyeceği; SSCB'ye hiçbir taviz verilmeyeceği, yani Sovyetlerin gelecekteki hedeflerini savunmak için Amerika'nın "bir çizgi çekeceği" anlamına gelmekteydi. Kuşatma politikası için daha fazla bilgi için bkz. Major Problems in American Foreign Policy: Documents and Essays, yayına hazırlayan: T.G. Paterson, 3. Bası, 1989. GADDIS, J.L., Strategies of Containment, Oxford University Press, 1982. MORGAN, W.J., Beyond the Liberal Consensus, Hurst & Company, London 1994. AMBROSIO, B.S., Rise to Globalism: American Foreign Policy since 1938, Penguin Books, 7. Bası, 1993.
- [74] JİGALİNA, O.. "The Lessons of Mahabad". (İngilizce bir özet ile Rusça), The International Journal of Kurdish Studies. s. 73-94. Prof. Olga Jigalina. 1969 yılından beri Moskova'daki Rusya Bilimler Akademisinin Doğu Araştırmaları Enstitüsünde tarih kürsüsünde ders vermektedir. Bu makalesinde Mahabad Cumhuriyeti dönemindeki Sovyetlerin Kürtlere yönelik politikasını inceleme konusu yapmıştır. Kendisi, daha önce ne bir yerde yayınlanmış ve ne de ulaşılabilemiş Sovyet belgelerine ulaşmıştır. Bununla birlikte, dergide yayınlanan makalesi Rusça ile yayınlanmış, sadece bir İngilizce özet sunulmuştur.
- [75] GHASSEMLOU (Qasemlo, Kasemlo). Kurdistan in İran. s.73-94.
- [76] Kasimlo. Komela'nın İran Kürdistanındaki ilk siyasal örgüt olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, bu tamamen doğru değildir. Yassin'in belirttiğine göre. daha 1939'da "Komela'yı Azadîxwazanî Kurdistan"ın, yani Kürdistan özgürlükçüleri Derneği'nin kurulmuş, fakat popüler olmayı başaramamıştır. bkz. YASSIN. Vision or Reality, s. 144.
- [77] Kurulduktan altı ay sonra, üye sayısı tamamı Mahabad'da olmak üzere yüze çıkmıştır. Üyelerin üye olmak için bir yemin etmesi gerekmektedir. Bu yemin şöyledir: "Kürt ulusuna ihanet etmemek; -Kürtlerin kendi kendilerini yönetmesi için çalışmak; -yazılı ya da sözlü hiçbir sırrı dışa vurmamak; -hayat boyu üye kalmak; -kadın-erkek bütün Kürtleri kardeş ve baci olarak kabul etmek; -Komela'nın izni olmaksızın başka bir parti veya gruba üye olmamak." Aktaran. EAGELTON. The Kurdish Republic, s. 34.
- [78] Aktaran: YASSIN, Vision or Reality s. 145. Yassin'in aktardığı kaynak: HUSAMI. K.. Komarî Demokrati Kurdistan ya Xudmuxtari(Kürdistan Demokratik Cumhuriyeti veya Otonomi), 2. Bası, Azad Yayınevi, Stockholm. 1986.

- [79] ARFA, H., The Kurds: A Historical and Political Study, London, University Press, s.73.
- [80] Hîwa, 1930'lardan beri aktif olan Irak Kürtlerinin bir siyasal partisiydi.
- [81] Egelton. 1941 ve 1945 yılları arasında "Irak'tan Hamza Abdullah ve Wurdî'nin, Suriye'den Diyarbakırlı Cemil Pşa'nın torunu Kadri Beg'in, ve Türkiye'den Qazî Mela Wehab'ın Kürt liderleriyle görüşmek için Mahabad'ı ziyaret ettiğini" belirtir. BA(B.1ON, The Kurdish Republic..., s. 36.
- [82] EAGELTON, The Kurdish Republic s. 36. Ayrıca bkz. YASSIN, Vision or Reality..., s. 146.
- [83] EAGELTON. The Kurdish Republic s. 35.
- [84] YASSIN. Vision or Reality, s. 149.
- [85] GHASSEMLOU. Kurdistan in İran. s. 106.
- [86] KDP'nin kuruluş tarihi ihtilafıdır. Egelton ve Roosevelt'e göre, tarih Kasım 1945'tir; yani Kürt delegelerinin Bakü ziyaretinden sonradır. Yassin, bu ihtilafın KDP'nin kuruluşunun Sovyetlerin sayesinde olduğunu ve Sovyet yetkililer tarafından Komela'nın önüne konduğunu iddia edenlerin bu seyahatten sonraki tarih olan Kasım 1945'e vurgu yaptıklarını ve aksi görüşte olanların da bu tarihi seyahatten önceki bir tarih olan Ağustos 1945 olarak vurguladıklarını belirtmiştir. Diğer yandan, Hıdır Göktaş, Qasimlo'nun İran Kürdistan Demokratik Partisi (İ-KDP)'nin kuruluş tarihini Irak Kürdistan Demokratik Partisi (I-KDP)'nin kuruluş tarihiyle karıştırmış olabileceğini söylemiştir. I-KDP'nin kuruluş tarihi Ağustos 1946'dır. Bkz. EAGELTON. The Kurdish s. 56; ROOSEVELT. The Kurdish s. 127; YASSIN. Vision s. 150; GÖKTAŞ. Hıdır. Kürtler-II: Mahabad'dan 12 Eylül'e. 2. Basım. Alan Yayıncılık. İstanbul [tarih yok]. s. 30.
- [87] bkz. EAGELTON. The Kurdish s. 45; ROOSEVELT. The Kurdish, s. 127.
- [88] YASSIN, Vision or Reality..., s. 151.
- [89] GHASSEMLOU. Kurdistan in İran, s. 106.
- [90] YASSIN. Vision or Reality..., s. 154-158; ENTESSAR, N., Kurdish Ethnonationalism, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London. s.20; ARFA, H., The Kurds..., s. 80.
- [91] Kürt delegeleri Bakü'deki ziyarette iken, Barzani ve onu izleyenlerin İran sınırını geçtikleri haberini aldılar. Azeri Başbakan Bağirov, delegeleri Barzani'nin bir İngiliz ajanı olabileceği yönünde uyardı. Bkz. EAGELTON. The Kurdish s. 54. Barzani'nin KDP ile ilişkileri ve İran Kürdistanı'ndaki durumu ile ilgili bütün ayrıntıları için bkz. AHMBD, İ., A Personal Memoir s. 18-23.
- [92] YASSIN, Vision or Reality..., s.157.
- [93] EAGELTON. The Kurdish..., s. 56.
- [94] FO, 371/52369, Iraq, 1945, (London, PRO, 1945)
- [95] Roosevelt'e göre, "15 Aralıkta aşiret reislerinin, yeni Kürdistan Demokratik Partisi'nin liderlerinin, Mela Mustefa'nın, makineli tüfeklerle mücehhez ve bir cipte bulunan üç Sovyet yetkilisinin katıldığı bir mitingde Kürt halkının hükümeti ilan edildi ve Kürt bayrağı göndere çekildi." ROOSEVELT, A., The Kurdish..., s. 129.
- [96] EAGELTON, The Kurdish..., s. 63; ROOSEVELT, A., The Kurdish..., s. 129.
- [97] Qazi Muhammed'in konuşmasının tam metni için bkz. Kurdistan, no:10, 4 Şubat 1946; Kurdistan, no: 11, 6 Şubat 1946; ayrıca bkz. YASSIN. Vision or Reality..., s. 162; EAGELTON, The Kurdish..., s. 63.
- [98] Curnhuriyet kabinesinin diğer üyeleri şunlardı: Savunma Bakanı: Mehmet Huseyn Seyfî Qazî; Haberleşme Bakanı: Kerim Ahrnedî; Kültür Bakanı: Menaf Kerimî; içişleri Bakanı: Mehmed Emîn Mueynî; Dışişleri Bakanı: Hecî Rehman Elhanzade; Ulaştırma Bakanı: Esmail Elhanzade; Ekonomi Bakanı: Hecî Mustefa Dawudî; Ticaret Bakanı: Ahmed Elahî; Tarım Bakanı: Mahmud Velizade; Sağlık Bakanı: Seyid Mehmed Eyubî. Kadri CEMİLPASA, Kürdistan Hatıraları..., s. 172.

- [99] Research Department. FO. "The Kurdish Problem". March 22. 1946. 371/52369. Iraq. (London. PRO. 1946)
- [100] EAGELTON. The Kurdish, s. 94.
- [101] bkz. Bölüm II ve dipnot: 74.
- [102] EAGELTON, The Kurdish, s. 76.
- [103] bkz. Bölüm II s.
- [104] Anlaşma 7 madde içermekteydi ve bunlar şöyleydi:
Madde 1: İki parti tarafından gerekli görüldüğü takdirde, her ikisinin bölgesinde de resmi temsilciler akredite edilecektir.
Madde 2: Azerbaycan'da Kürtlerin sayıca Azerilerden fazla olduğu yerlerde Kürtler devlet dairelerine alınacak ve bunun tersi de Kürdistan için geçerli olacaktır.
Madde 3: Her iki hükümet, ekonomik sorunlarla ilgilenmek üzere bir Ortak Ekonomik Komite oluşturacaklar ve bu Komitenin kararları her iki tarafın başkanları tarafından inceleme altına alınacaktır.
Madde 4: Gerekli görülen hallerde askeri bir ittifak oluşturulacak ve gerekli yardım karşıllık olarak verilecektir .
Madde 5: İran Hükümeti ile yapılacak her türlü görüşme her iki tarafın onayı halinde yürütülebilecektir.
Madde 6: Azerbaycan Hükümeti kendi bölgesinde Kürtlerin kültürel ve dilsel ilerlemesi için adımlar atacaktır ve bunun tersi de Kürdistan'da geçerli olacaktır.
Madde 7: İki halk arasındaki tarihsel kardeşliği bozmak isteyenler veya kendi ulusal birliğini yıkmaya çalışanlar her iki ulus tarafından cezalandırılacaktır.
Aktaran: EAGELTON. The Kurdish s. 82.
- [105] Bakü'ye ikinci ziyaretlerinde. Kürt delegelerine Sovyet Azerbaycanı Başbakanı Bagirov tarafından "tanklar, kariyerler, makineli tüfekler ve tüfeklerden oluşan askeri malzemelerin Mahabad'a gönderileceği" sözü verildi. EAGELTON. The Kurdish s. 45.
- [106] From Rossow to the Secretary of State. Jan 2. 1946. DSDF. 891.001 . 246. (Washington. D.C. National Archive)
- [107] From GERALD Dooher to the Secretary of State. April 26. 1946, DSDF, 891.0014-2646. (Washington, D.C. National Archive) ayrıca bkz. YASSIN, Vision or Reality..., s. 168.
- [108] bkz. Bölüm II ve dipnot: 73.
- [109] GADDIS, Strategies of Containment. Oxford University Press, 1982, s. 99.
- [110] İngilizlerin Moskova Büyükelçisi Frank Roberts. "Sovyetler Birliği her ne kadar bütün araçlarla kendi etkisini çevreye yaymaya çalışsa da, dünya devrimi artık onun programının bir parçası değildir ve Birliğin içindeki koşullarda da bu devrimci geleneğe dönmek için cesaret verici hiçbir şey yoktur" diye yazmıştır. Aktaran: Origins of the Cold War: The Novikov. Kennan and Robert's Long Telegrams of 1946, yayma haz. K.M. Jensen, US Institute of Peace. Washington, 199156.
- [111] From Kennan to the Secretary of State, March 17, 1946. FRUS. 1946, cilt 7. s.363. Ayrıca bkz. YASSIN, Vision or Reality..., s. 181.
- [112] From Kennan to the Secretary of State, March 17, 1946. FRUS, 1946. cilt 7. s. 363.
- [113] YASSIN, Vision or Reality s. 183.
- [114] Policy of Information Statement on İran prepared by the Department of State. July 15. 1946. FRUS. 1946. cilt VII, s.507.
- [115] From Dooher to the Secretary of State, April 26, 1946, DSDF, 891.0014-2646. NA. Ayrıca bkz. From the British Embassy in Tehran to the Foreign Office. Nisan 28. 1946, FO 371/52702, İran 1946, (London, PRO. 1946)
- [116] EAGELTON. The Kurdish..., s. 61.
- [117] EAGELTON, The Kurdish..., s. 61

- [118] İngilizlerin 1941'den itibaren İran politikası için bkz. Bölüm II.
- [119] Deputy Assistant Political Adviser. Arbil, Tour notes Rawenduz-Rayat, 6-9 January, 1946, (Siyasal Danışman Yardımcısı Vekili, Erbil. 6-9 Ocak Rewanduz-Rayat Gezi Notları) FO 371/52369, Iraq 1946. (London, PRO)
- [120] McDOWAIL. A Modern History..., s.244.
- [121] McDOWAIL, A Modern History s.244.
- [122] YASSIN. Vision or Reality..., s. 189.
- [123] OSMAN, M., "The Mahabad Experience: Lessons Learned. Lessons Lost". The International Journal of Kurdish Studies. c.1. sa.I-2. 1997. ss. 63-68,
- [124] YASSIN. Vision or Reality s. 190.
- [125] ROOSEVELT. The Kurdish s. 136.
- [126] GHASSEMLOU. Kurds in İran s. 110.
- [127] YASSİN, Vision or Reality..., s. 205.
- [128] YASSİN. Vision or Reality s. 205. Ayrıca bkz. From Allen to the Secretary of State, September 6, 1946, FRUS, 1946, c.VIII, s. 514.
- [129] AMBROSE, Rise to Globalism: American Foreign Policy since 1938, 7. Basım, Penguin Books, 1993.
- [130] Bolşevikler, Rus devriminin kaderinin Avrupa Devrimi'ne bağlı olduğuna inanmaktaydılar. Leon Trotsky, çok iyi bilinen çalışmalarından biri olan Sonuçlar ve Olasılıklar'da "Avrupa proletaryasının doğrudan devlet desteği olmadan Rusya işçi sınıfı iktidarda kalamaz ve geçici olarak aldığı üstünlüğü süregelen bir sosyalist diktatörlüğe dönüştüremez" diye yazar. (TROSKY, Leon, Results and Prospects, New Party Publications Ltd., London, 1982, s. 26.) Lenin de sık sık Avrupa Devrimi argümanını tekrar etmiştir: "en ufak şüpheye yer bırakmayacak denli açıktır ki, devrimimizin nihai zaferi, yalnız başına kaldığı taktirde, başka ülkelerde devrimci hareketler olmadığı taktirde, imkansızdır" (CARR, EH., The Bolshevik Revolution 1917-1923, c. 1, Penguin Books, London, 1969, s. 53.) Bolşeviklerin Avrupa Devrimi beklentileri temelsiz bir beklenti değildi. Gerçekten de, savaş sonrası yıllarda Bolşeviklerin öngörülleri tamamen doğru çıkmıştı. Avrupa'nın tamamında devrimci kalkışmalar olmaktadır: "Bütün bir Avrupa devrim ruhuyla dolmuş durumda. İşçiler arasında sadece derin bir rahatsızlık değil, kızgınlık ve savaş öncesi koşullara isyan duygusu da bulunmaktadır. Avrupa'nın bir ucundan diğer ucuna mevcut düzenin siyasal, ekonomik ve sosyal bütün boyutları kitleler tarafından sorgulanmaktadır.. (GEORGE, L.'den aktaran: REES, J. Defence of October., International Socialism, s.52, Ekim 1991.)
- [131] JOLL., J., Europe Since 1870: An International History, Penguin Books, 1982, s. 261.
- [132] Sovyet dış politikası, uluslararası sosyalizm ve Kürt sorunu bakımından ayrıntılı bir inceleme için bkz. PİROZ, B., Mahabad Kürt Cumhuriyeti, [yayınlanmamış makale], 1995.
- [133] Aktaran: YASSIN, Vision or Reality s. 200.
- [134] EAGELTON. The Kurdish s. 111-112.
- [135] From British Consulate General, Tabriz to Tehran, September 11, 1946, FO. 371/52702. Persia, 1946. (London. PRO, 1946)

BİBLİYOGRAFYA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

İngiliz Diplomatik Yazışmaları:

Public Record Office (London, PRO, 1.941.-1.946)

Foreign Office 371 Series: /27244, Persia, 1.941.

/31.388, Persia, 1.942

/31.390, Persia, 1.942

/31.394, Persia, 1.942

/52369, Iraq, 1.945

/52702, Persia, 1.946

ABD Ulusal Arşivleri, Wahington, D.C.: Department of State's Decimal. File (DSDF): I. 942-1. 946:

891.00/1.827, NA

891.00/1837, NA

891.00/1871, NA

891.00/1.880, NA

891.00/2008, NA

891.00/3037, NA

891.00/3053, NA

891.00/1-246, NA

891.00/2-945 & 2-2445, NA

891.00/4-2646, NA

891.00/5-445, NA

891.00/5-545, NA

891.00/1.1-1.446 & 21.45, NA

Birleşik Devletler Dış ilişkiler (Foreign Relations of the United States -FRUS), Diplomatik Yazışmalar, Yakın Doğu ve Afrika, cilt: VII & VIII. (Government Printing Office, Washington, D.C., 1969)

İKİNCİL KAYNAKLAR. (Alfabetik Sırada)

-; Major Problems in American Foreign Policy: Documents and Essays, Yayma Haz. T.G. Paterson, 3. Bası, 1989.

-; Origins of the Cold War: the Novikov, Kennan and Roberts' Long Telegrams' of 1946, Yayına Hazırlayan: K. M. Jensen, US Institute of Peace, Washington, 1991.

ALTER., P.; Nationalism, Edward Arnold, London, 1985.

ANDERSON, ES.; Rise to Globalism: American Foreign Policy since 1938, Penguin Books, 7. Bası, 1993.

ANDERSON, B.: Imagined Communities: Retlections on the Origin and Spread of Nationalism, Verso, London, 1983.

ARFA, H.; The Kurds: A Historical and Political Study, University Press, London, 1966.

AZİMİ. F.: Iran: the Crisis of Democracy, St. Martin's Press, New York, 1989.

BAKSİ, Mahmut; Kürt Tarihi, Stockholm, 1972.

BEŞİKÇİ, İsmail; Kürtlerin Mecburi iskanı, Komal Yayınları, Ankara, 1977.

BEŞİKÇİ, İsmail; Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu, Komal Yayınları, Ankara, 1977.

BEŞİKÇİ, İsmail; Cumhuriyet Halk Fırkasının Tüzüğü (1927), Komal Yayınları, Ankara, 1977.

BRUINESSEN, Martin Von; Kürdistan Üzerine Yazılar, 3. Bas., İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

CAMMACK., P./ POOL, D./ TOROOF, W.; Third World Politics: A Comparative Introduction, 2. Bas, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1993.

CARR, B. H.; The Bolshevik Revolution: 1917-1923, vol: I, Penguin Books, London, 1969.

CANOVAN, M.; Nationhood and Political Theory, Edwar Elgar, Cheltenham, UK, 1996.

EAGLTON, W.; The Kurdish Republic of 1946, Oxford University Press, London, 1963.

ENTEESSAR, N.; Kurdish Ethnonationalism, Lynne Reinner Publishers, Boulder,

London, 1992.

GADDİS, J.L.; Strategies of Containment, Oxford University Press, 1982.

GHASSEMLOU, A.; "Kurdistan In Iran", Yayma Hazırlayan: Gerald Chaliand, A People Without Country: The Kurds and Kurdistan, Zed Books Ltd., 1993.

GHODS, M.R.: Iran in the Twentieth Century: A Political History, Adamantine Press Ltd., London, 1989.

GELLNER., Ernest; Nations and Nationalism, Tıpkı Basım, Basil Blackwell, Oxford, 1984.

GÖKTAŞ, Hıdır; Kürtler II: Mahabad'dan 12 Eylül'e, 2. Basım, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991.

GOODWIN, B.; Using Political Ideas, 3. Basım, John Wiley & Sons, Chichester -I New York, 1992.

HOBBSBAWN, B.; Nations and Nationalism since 1780: Programme, Mythe, Reality, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

REES, J.; "In Defence of October", International Socialism, No: 52, Ekim 1991.

JOLI, J.; Europe since 1870: An International History, Penguin Books, 1982.

KADRİ CBMİL PAŞA (Zınar Silopi); Doza Kurdistan (Kürdistan Davası): Kürt Milletinin 60 Yılık Esareten Kurtuluş Savaşı Hatıraları, 2. Basım, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1991.

KEDOURIE, E.; Nationalism, tıpkı basım, Hutchinson University Library, London, 1971.

KIRISCI, K. / WINROW, G.M.; the Kurdish Question and Turkey: An Example of Trans-state Ethnic Conflict, Frank Class, London, 1997.

LENCZOWSKI, G.; Russia and the West in Iran, 1918-1948: A Study in Big Power Rivalry, Ithaaca Press, New York, 1949.

McDOWAIL, David; A Modern History of the Kurds; I.B. Tauris, London -New York, 1997.

MORGAN, W.I.; Beyond the Liberal Consensus, Hurst & Company, London, 1994.

OLGA, J.; "The Lessons of Mahabad", The International Journal of Kurdish Studies, Special Issue, vol: II, No: 1 & 2, 1997, s. 73-94.

OSMAN, M.; "The Mahabad Experience: Lessons Learned, Lessons Lost", age., s. 63-68.

PIROZ, B.; "Mahabad Kürt Cumhuriyeti", yayımlanmamış makale.

ROHAT; Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi 1787-1987, Komkar Yayınları, 1987.

ROOSBVLTL, A. Jr.; "The Kurdish Republic of Mahabad", Yayına Haz. Gerald Chaliand, A People Without Country: The Kurds and Kurdistan, Zed Books Ltd., London, 1993.

RAMAZANI, R; Iran's Foreign Policy 1941-1973: A Study of Foreign Policy in Modernising Nations, University Press of Virginia, Charlottesville, 1975.

RIZGAR, B.; Kürtçe Dersleri, Londra, 1993.

ROSSOW, R. Jr.; "The Battle of Azerbaijan", The Middle East Journal, vol. X, No:1, Kış -1956.

SMITH, AD./B(HUTCHINSON, J. (ed.); Nationalism, Oxford University Press, Oxford - New York, 1994.

TREANOR, P.; Structures of Nationalism, Sociological Research Online, vol. 2, No: I, <<http://www.socresonline.org.uk/socresonline/2/1/8.html>>

TROTSKY, Lev; Results and Prospects, New Party Publications Ltd., London, 1982.

WESTWOOD, J.N.; Endurance and Endeavour: Russian History 1812-1992, 4. Basım, The Short Oxford History of the Modern World, Oxford University Press, 1993.

YASSIN, B.; Vision or Reality?: The Kurds in the Policy of the Great Powers, 1941-1947, Lund University Press, Sweden, 1995.

Yakın Tarihimizde Doktor Şivan ve Said Elçi Olayı*

Şakir EPÖZDEMİR

Bana göre, bu olayın yakın tarihimize ışık tutacak önemli bir yeri vardır. Acı ve çirkin bir örnek olmasına rağmen; şayet doğrular yazılıp belgelenemez ise, bu durum, yalan ya da yanlışlarla çok daha kötü bir manzara teşkil edecektir .

Olayı yorumlamadan, tüm çıplaklığıyla ortaya koymak lazımdır. olayın kahramanları iki ayrı siyasal oluşumun liderleridir ve ikisi de maalesef hayatta değildirler. Bu durumda, olaya yakından tanıklık eden bu siyasal oluşumların en üst düzeylerinde görev alan kişilerin gördüklerini, şahit olduklarını ve gerçeğe yansıyan belgelerini açıklamaları gerekir.

Bu olayda iki taraf vardır. Bunlardan birisi; Said Elçi yani Türkiye Kurdistan Demokrat Partisi (TKDP) taraftarları, diğeri de, Dr. Şivan tarafı yani Türkiye’de Kurdistan Demokrat Partisi (T-KDP) taraftarlarıdır. Bu iki parti- nin yazılış şeklindeki tek değişiklik, “de” anlamını ifade eden (-) ekidir. Bu iki partinin siyasal programlarında elbette farklılıklar vardır. TKDP Programı; “hukuk nizamından yana olup, sonuna kadar demokratik bir çizgiyi hedef almaktadır” Doktor Şivan’ın T-KDP’sinin Programı ise, daha radikaldir ve ne kadar gizlenmek istense de, bu Program’ın, Marksist bir hedefi vardır. Ancak, bu partilerin tabanı, aynı tabandır ve bu tabanda bulunanlar arasında, fikir ayrılıkları “yok denilebilecek” noktadadır. Bundan dolayıdır ki, her iki partinin tabanları arasında, bu olayla ilgili olarak, hemen hemen hiç bir münakaşaya şahit olmadık. Sanki, her iki taraf da olayı aynı düzeyde algıladılar. İslam’da olduğu gibi; “katil”e ve “maktul”a aynı mesafede üzüldüler. Ben buradaki örneklemeye, islam’daki sehabelerin kavgasından yola çıkarak, başvurdum. (1)

Yoruma girmemek için hemen konuya dönelim. Ben bu olayın gerçekten aydınlanabilmesi için, “altı kişinin tam bilgilerine başvurulması gerek- tiğine” inanıyorum. Bu altı kişinin; üçü Dr. Şivan tarafı, diğer üçü de Said Elçi tarafı olmalıdır. Dr. Şivan tarafından: a) Reşo Zilan, b) Soro, c)

(* Şakir EPÖZDEMİR’in bu yazısı, WAR’ın 5-6. sayılarında Kürtçe olarak yayınlanmıştır. Okurların isteği üzerine aynı yazının Türkçesini de bu sayıda yayınlıyoruz.)

Kurdo'nun gördükleri ve yaşadıkları çok önemlidir. Bu üç şahıs da, 1968'den başlayarak 26/11/1971'de noktalanana güne kadar, Dr. Şivan'ın ya- nında- dırlar ve üst düzey görgü şahitleridirler.

Said Elçi tarafı olarak da; Feqi Hüseyin Sagnıç, Derviş Akgül ve ben- deniz Şakir Epözdemir, bu olayın, başından sonuna kadar canlı şahitleriyiz. Nasıl ki, biz üçümüz bu olayın tüm yönlerini aynı boyutta bilemiyor, kendi açılarımıza yansıyan gelişmelerin birer aşamalarını çok daha iyi biliyorsak, yukarıda takma isimleriyle zikrettiğim Dr. Şivan tarafı arkadaşlar da, Dr. Şivan olayının birer dönemini ve birer kısmını çok iyi biliyorlardı.

Elbette, söz konusu bu 6 kişinin gözlerinden kaçan olaylar da vardır. Şurada burada bilgilerine başvurulabilecek kişiler de olabilir. Dr. Şivan'ın IKDP sorumlularıyla veya IKDP'nin askeri kanadındaki kimi yetkilileriyle irtibatını bilmeyebilirler. Tüm bunların yanı sıra, IKDP'nin tesbitleri de önemlidir. Belki, hala açıklanmamış şeyler de vardır. Olayların ilk başladığı sıralarda, tesbitler, çok sathi ve basit idi. Bir defa, ya Dr. Şivan IKDP'nin Zaxo bölgesindeki "İsa Sıwar" düzeyinde yönlendiriliyordu veya Dr. Şivan, onları kendi etki alanına almış durumda idi.

Benim açımdan, benim Partim'in lideri olan Said Elçi'nin, o günkü telaşından hiç bir şey anlamış değilim. Söylemek icap eder ki, O'nun Suriye'ye giriş ve çıkışı çok hızlı... Bize hiç danışmadan, Ahmedê Hıso ile Mihemedê Begê'yi, yanına alarak, yola çıkıyor. Suriye'deki dostlarımızın, O'na adeta yal- varırcasına "gitme, acele etme, bir müddet burada kal, sana ihtiyacımız var , seninle konuşacaklarımız var" demelerine rağmen, onları dinlemiyor. Rahmetlinin acelesi vardır. Acaba, neden?.. Musul Kapısı'ndan geçemeyince, hangi cesaretle Zaxo'ya gidiyor?.. Bunların hepsi birer soru işareti...

Eğer, yukarıda önerdiğim 6'lar, tarafsız bilgi birikimlerini ortaya ko- yarlarsa, bu olayın görünen ve görünmeyen boyutlarının, %90'ı ortaya çıkar. %10 kısmını da, her iki liderin kendi siyasi örgütlerine haber vermeksizin, kendi kafalarında şekillenen projeler ve neticeye varmayan kendi teşebbüsle- ri olarak ilave etmek gerekir .

Olayın üzerinden 27 yıl geçti. Birçok yorum yapıldı ve yazılar yazıl- dı. Bu yazılardan benim görüşüme göre, iki tanesi önemlidir. Şerafettin El- çi'nin, Rifat Ballı'nın hazırladığı KÜRT DOSYASI'ndaki açıklamaları tama- men doğrudur.* *(Bkz: Rifat Ballı Kürt Dosyası 2.Baskı)." Açıklanan olaylar doğrudur" diyorum. Yorumları, kendisinin. Zira, henüz bu olay netleşme- diği ve bazı şeyler henüz söylenmek istenmediği için, yorumlar da eksik kalmaktadır.

Ayrıca, Mahmud Lewendi'nin ÇİRA DERGİSİ'nin 8. sayısı'nda, Doktor Şivan ile ilgili olarak, bir belgeler dökümü vardır. Bu belgeleri mut- laka değerlendirmek lazımdır.

Bunların hepsi, benim önerilerimdir. Bana düşen görev, bildiklerimi,

gördüklerini bu kağıda dökmektir. Yoruma Sıra gelince, yorum da yaparım... Ne var ki, işin iç yüzü ortaya çıkmadan yapılan yorumlar, bizi yanlışla götürebilir.

Ben 1965'te Diyarbakır'ın Gazi Köşkü'nün bahçesinde, kuruluşuna karar verilen TKDP'nin kurucu üyelerinden biriyim. Bu Parti, 5 kişi tarafından, 11 Temmuz 1965'te kuruldu. Bu 5 kişiden ibaret olan Kurucular Kurulu, daha sonra 21 Ağustos 1965'de, 6 kişi'ye çıktı. Rahmetli Faik Bucak'ın iştirakiyle Parti Programı'nın altına, şu takma isimlerle imzalarımızı koyduk: Zınar: Başkan, Peşmergeyê Welat: Sekreter, Evindarê Welat: Mu- hasip, Dûrnas, Jîrek ve Bendeyê Welat, üyeler'dir. Sırasıyla isimlendirirsek: Faik Bucak, Said Elçi, Sakir Epözdemir, Dûrnas (adının açıklanmasını istemiyor), Derviş Akgül ve ömer Turhan'dırlar. Bu 6 kişiye ilaveten, 1968 yılı başında Feqi Hüseyin Sagnîç da, Merkez Komitesi'ne alınmış idi. Ancak, Merkez Komitesi öyeliği, Feqi'ye tebliğ edilemeden tutuklandık.

1968 yılının 20 Ocağı'nda yakalandık. 11'i tutuklu, 5'i tutuksuz olmak üzere, 16 sanıklı bir "TKDP Davası" başladı. "Antalya Davası" diye bilinen bu dava ile biz, Dr. Şivan'la tanıştık. Feqi Hüseyin Sagnîç, tutuksuz yargılanan sanıklardan biriydi. Said Elçi, Ömer Turhan, Derviş Akgül ve Şakir Epözdemir (ben), tutuklu olarak yargılanmaktaydık. Demek ki, Merkez Komitesi olarak, komple cezaevinde idik. (tabii, Feqi hariç.) Dûrnas arkadaşımız, hem asker idi, hem de askere giderken görevini bırakmıştı. FaikBucak ise; Ağustos 1966'da katledilmiş idi.

Biz Antalya Cezaevi'nde tutuklu iken, Dr. Sait Kırmızıtoprak (Dr. Şivan), İsparta'da sürgünde idi. Diyaloğumuz burada başladı. Ancak bu diyalog, sadece Dr. Şivan, Said Elçi ve Feqi Hüseyin Sagnîç arasındaydı. Bu diyalogumuzun, 6 aylık süresine cezaevi dönemi dersek, diğer 78 aylık süre de, 1969'daki tahliye oluşumuzdan sonraki zaman diliminde devam etti. Bu konuda Said Elçi'den hiçbir bilgi almadık. Ancak, arasıra Feqi Hüseyin Sagnîç'tan aldığım bilgiye göre; Dr. Şivan'la birlikte 20-30 kişi Güney'e gönderilecek ve orada eğitilecekti; bu grubun çoğunluğu partimiz mensuplarından seçilerek yollanacaktı. Dr. Şivan'da dahil, bütün bu kadro, gelip bizim partimizin bünyesinde yer alacaklardı...

Hazırlıklar çok uzadı, gidegide bir kişi bizim partiden, 6-7 kişi de Şivan'nın grubundan Güneye geçtiler. Bu arkadaşların geçişlerinden yaklaşık 6 ay sonra; Kürtler, Irak'ta Otonomi'ye kavuştular. Savaşta yararlı olan bu grup, IKDP yöneticileri ve askeri yöneticiler tarafından itibar kazanmışlardı. Dr. Şivan, bu itibara bakarak, bize rest çekti. Feqi Hüseyin Sagnîç ve Said Elçi 1970'de, Dr. Şivan'la birkaç kez görüştüler, konuştular, tartıştılar ve bir neticeye varamadılar. 1971 yılı başında bizler, (yani Parti'nin Kurucular Kurulu ve Koma Navkom üyeleri) akıllarına geldik!

Şark Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş.'nin, 1971 Diyarbakır toplantısı günü, biz hepimiz, (Dûrnas da dahil olmak üzere) Diyarbakır'da toplandık. Toplantı, gecenin geç vakitlerine kadar devam etti. Feqi ve Said Elçi, gelişmeleri izah ettiler. Doktor, onları yanıltmıştı. Bizim hesabımıza, Güney'e giden doktor, kendi Partisi'ni kurmuş ve bizi resmen aldatmış idi. "Çözüm nedir? Ne yapılmalı?" diye, soruluyordu.

Benim o geceki çözüm önerim şu idi: ..Arkadaşlar, biz bu Parti'yi kurduğumuzda, Dr. Şıvan'a güvenerek mi kurduk? Biz, bu Parti'yi, halkımıza ve kendimize güvenerek kurduk. Biz, özellikle 1967'de çok iyi neticeler aldık. 1968 yılına girdiğimizde de, Suriye'den gelen Reşidê Hemo'nun tecrübelerinden yararlanarak, örgütümüzü güçlendirdik. Biz, en iyi süreçte iken yakalanarak, tutuklandık. Cezaevinde ve Türk Mahkemeleri önünde en iyi sına- vı verdik. Tabanımıza karşı ayıp sayılabilecek herhangi bir şey yapmadık. Tabanımız duruyor. Bu potansiyel, daha da büyümüş. Ben, daha Antalya Cezaevi'ndeyken söylüyordum, yine aynen tekrar ediyorum: Lütfen, biz işimizi yapalım! Örgütümüzü belli bir noktaya getirirsek, Doktor da, dünya da bizi kabul eder; yok eğer, zayıf bir noktada isek, zaten kimseye yaramayız. Doktor ve onun örgütüyle kesinlikle sataşmaya girmeyelim; dost kalmaya özen gösterelim ve işimize bakalım."

Benim bu teklifim kabul gördü. özellikle, Dûrnas arkadaş beni destekledi. Dûrnas arkadaşın söylediklerini aynen aktarıyorum: "Ben, Şakir'in dediklerine aynen katılıyorum. Gaye, biraz demokrasi ve özgürlüğe kavuşmamız ise, bunu ha biz gerçekleştirmişiz, ha Şıvan... Fark etmez; yeterki halkımız, bir an önce amacına ulaşsın! Sizin söylediklerinize göre; Şorış (Irak Kürdistan Devrimi) Doktor'u destekliyor veya bazı yöneticilerinden cesaret alıyor! Eğer, böyle bir olgu varsa, bizim Doktor Şıvan'la sürtüşmemiz doğru olmaz. Zira, onları da karşımıza almış oluruz ki, biz, böylesine ağır bir yükü taşıyamayız. Ben Doktoru, hepinizden daha iyi tanırım. Benim haberim olsaydı; işin başında bu ilişkinize mani olurdu. Bir defa, Doktor, çok kaprisli bir kişiliğe sahiptir. Kürdistan Devrimi'nin sempatisini de almışsa, artık onu durdurabilecek hiç bir kuvvet yoktur. Boşuna onunla uğraşmaktansa, kendi Parti faaliyetlerinize başlayın ve güçlenmeye bakın."

Arkadaşlar oybirliği ile bunu kabul ettiler. Said Elçi ve Derviş Akgül bir teklif getirdiler. Nüfuzlu ve aynı zamanda bizce tereddütle karşılanması gereken bir kişi Hac'dan dönerek Güney'e uğramış ve üst düzeyde misafir olmuştu; bu kişi ile ilgili kuşkularımızı bildirmek için bir mektup yazılmış idi. Bu mektubu, IKDP'ye ulaştırmak istiyorlardı. Biz, "gerek yok" dedik. özellikle, Dûrnas arkadaş bu mektubu göndermenin taraftarı değildi. O, "ne Zaxo'daki yöneticilerle ne de Şıvan'la muhatap olmamızın doğru olmayacağını" düşünüyordu. Ama, Derviş ile Said arkadaşlar ısrar ettiler. Zira, mek

tubu gotürecek kişi de mahkum imiş; oraya iltica etmek istiyormuş. O kişinin, kim olduğunu hatırlamıyorum.

Adı geçen kişi mektubu götürdü; İsa Sıwar'a ulaştı, ama kötü haberlerle gerisingeriye dönmek zorunda kaldı. İsa Sıwar, mektubu açmadan yırtmış ve çok sinirlenerek, şunları söylemiş: "Git söyle, bir daha Derviş ve Said'ten ne mektup gelsin, ne de adamlarını buraya yollasınlar. Biz Dr. Şıvan ve Partisi'nden başkalarını tanımıyoruz." demiş... Bu sözlerden dolayıdır ki, bir paniktir başladı.

Panik, Nisan 1971'de başlamıştı; Mayıs'ta beni, Dr.Şıvan'la görüşmeye gönderdiler. Yine, Şıvan'ın peşine düştük. Parti çalışmaları, başka bir bahara kaldı. Ben, Silopi'de Çeko ile buluşarak, Şıvan'ın Karargahı'na gittim. Biz oraya varmadan Doktor haber salmış: "Durmasınlar , Çeko ve Şakir Türkiye'ye dönsünler, biz burada buluşuruz." demiş.

Bunun üzerine, biz de Hakkari üzerinden Türkiye'ye döndük. Döndükten 5-10 gün sonra, Doktor Tatvan'a geldi. Ben, O ve Feqi, bir gece sabaha kadar münakaşa ettik. O, bizim hiçbir önerimizi kabul etmedi ve adeta bize dikte ettirircesine şunları söyledi:

"Çok fazla deşifre oldukları için Derviş ve Said hariç, merkezdeki bütün arkadaşlarınızın, bizim Parti Merkezi'nde görev almalarında sakınca görmüyorum. Said Elçi bizim büyüğümüzdür. Gelsin Meqer'de otursun, bizi yönlendirsin veya Avrupa'ya gitsin, bizi temsil etsin ya da Türkiye'de evinde otursun. Derviş Akgül de, bir müddet evinde otursun veya Irak'a geçsin; orada çalışmalara devam etsin. Bunu yapmıyorsanız; sizin yolunuz başka, bizim yolumuz başkadır."

Böylece, görüşmemiz noktalandı. Doktor Şıvan'la görüştüğümüz günü, şimdi tamıtamına hatırlayamıyorum. Ancak, görüşmemizle, 12 Mart 1971 Muhtırası'nı izleyen "BALYOZ HAREKATI" arasında 23 günlük bir zaman vardı. Biz Feqi ile bir sonraki gece oturup, arkadaşlarımızla görüşmek ve Doktor Şıvan'la görüşmemizin sonuçlarını kendilerine anlatarak, bir karara varma gereği üzerinde durduk. Feqi, Said ve Derviş ile görüşecekti. Ben, Ömer ve Dûnas'la temas kuracaktım. Galiba, aradan 2 veya 3 gün geçmişti. Biz, daha arkadaşlarımızla görüşmeye gitmeden, 12 Mart BALYOZ HAREKATI ile ilgili tutuklamalar başladı. Bu sırada, Feqi de tutuklandı. Ben, Erzurum yolu ile Adana'ya gittim. Adana'da Derviş Akgül ile karşılaştım ve Said Elçi'nin eşi Saime Hanım'ın, Adana'da Bahattin Seydaoğlu'nun evine misafir geldiğini öğrenerek, Derviş'le gidip, kendisiyle görüştük. Ben ve Derviş, Said Elçi'nin Suriye'ye geçtiği haberini de, ilk olarak, Saime Hanım'dan öğrenmiş olduk. Bu tarih; takriben 24-25 Mayıs 1971'dir...

Benim Suriye'ye veya Irak Kürdistanı'na geçmeye hiç niyetim yoktu.

Derviş arkadaş ısrar etti; gidemesem de, kendisinin mutlaka gideceğini biliyordum. Derviş arkadaşı yalnız bırakmak istemediğim için, mecburen ben de, kendisiyle birlikte gitmeye karar verdim.

Derken, yolculuk başladı. Yolculuğu, aynı otobüsle değil; ayrı ayrı otobüslerle yaptık. Derviş'i bir gün önce gönderdik; ertesi gün de, ben ve Mela Yunus Kaya birlikte yola çıktık. Yolculuk boyunca, güvenlik nedeniyle, hiçbir şekilde birbirimizin isimlerini karşılıklı olarak telaffuz etmemek için, takma isimlerimizi belirledik ve biribirimize bu takma isimlerimizle hitap ettik.

Cizre'de belirli bir noktaya geldiğimde, bana soruldu: .. "Selaheddin Siz misiniz?" "Evet" dediğimde, "Derviş'in Suriye'ye geçtiğini ve beni de hemen O'nun yanına götürebileceklerini" söylediler. Biz, hemen karşı tarafa geçtik. Dicle'nin Xabur'a kavuştuğu noktadaki sınıra yakın bir köye vardık. Köyde rahmetli Cigerxwin, Reşidê Hemo ve Hemidê Hacı Derviş beni karşıladılar.

Ben daha oturmadan, Derviş Akgül kulağıma eğilerek; "Said Elçi'nin kayıplara karıştığını" söyledi. Suriye'ye vardığımız ve Said'in kayıp haberini aldığımız gün, tarih, 8 Haziran 1971 idi.

Biz, iki hafta Suriye'de kaldık. Said ile ilgili araştırmalar yaptık. Mela Yunus'u, Zaxo'ya gönderdik. Ahmedê Hiso'yu görüp, geniş bilgi aldık ve Said Elçi'nin Zaxo'ya gittiğini, IKDP'nin bölge binası'nda misafir kaldığını ve oradan ayrılarak, Dr. Şıvan'nın kaldığı Dışêş'e doğru götürüldüğünü öğrendik.

Bu bilgileri değerlendirdikten sonra, Said Elçi'nin izini takip etmeye, arkasından gitmeye ve O'nu bulmak için, çareler aramaya karar verdik.

Dehamê Miro'nun, Qiyadeya Muwaqqat (geçici komite) örgütü, bizi 23 Haziran 1971'de Musul'a götürdü. Musul'da Derviş'ten ayrıldık. Ben ve Yunus Kaya, Zaxo'ya hareket ettik. Derviş ise, Gılala'ya gitti. Derviş ile vedalaşırken bana; "Şıvan'ın yanına gitmenin yalnız olacağını, Dr. Şıvan'ın beni de öldürebileceğini" söyledi. O ana kadar, Said'in öldürülebileneceği ihtimali dahi, kimsenin aklından geçmemişti. Bu nedenle, Derviş'in bu sözlerine biraz kızarak; "Derviş, ben seni akılı biliyordum!" dedim.

Derviş: "şimdi, kimin akıllı, kimin deli olduğu belli olacak!" diyerek ayrıldı.

Mela Yunus Kaya ile birlikte Zaxo'ya geldiğimizde, evvela, Mihemedê Palolu'ya uğradık. Mela Mihemed, rahmetli Said'i Parti Merkez Binası'nda ziyaret etmiş; O'nun, Çeko ve Brûsk ile görüşmelerine şahit olmuştu. Ben, Mela Mihemed'e, Dr. Şıvan'ı sordum ve "hemen O'na ulaşmak istediğimizi" beyan ettim.

Mela Mihemed; "Doktor'un Gılala'da olduğunu, O'nu hemen göre-

bilmek için de, Zaxo Bölgesi IKDP Başkanı Osman Qazi'den izin kağıdı almam gerektiğini" söyledi.

Bunun üzerine, ben hemen Parti Merkezi'ne koştum. Osman Qazi'nin, evinde olduğunu öğrenince, evine gittim. Kendisiyle, bu konuyu görüştüm. "Hemen Dr. Şıvan'a ulaşmak istediğimi, bunun da çok acil olduğunu, Said Elçi'nin arkadaşı olduğumu; Doktor'la birleşebilmek, dayanışma içinde olmak ve dost kalabilmek için, Said'in incitilmemesi gerektiğini" anlatarak; "edindiğimiz bilgilere göre, Said'in bir aydan beridir kayıp olduğunu, Zaxo'ya geldikten Sonra 3 gün Parti Merkezi'nde misafir kaldığını..." söyledim.

Osman Qazi; yeminbillah ederek; "Said'i görmediğini, eğer Parti'de misafir olmuş olsaydı, bundan mutlaka haberi olacağını, oysa böyle birşeyden haberdar olmadığını..." belirttikten Sonra; "...bana da talep ettiğim izin kağıdını veremeyeceği için üzgün olduğunu; benim yapabileceğim en iyi şeyin de, benim Dışêş'e, Şıvan'ın Meqeri'ne gidip, Doktor'u orada beklemek olduğunu..." söyledi.

Osman Qazi'nin bu sözleri, moralimi bozdu. İtiraf edeyim ki, birkaç saat önce, Dervîş'ten ayrıldığıma binpişman olmuşum. Hemen, telefon ya da telgrafla, Dervîş'e ulaşmak istiyordum.

Osman Qazi'den ayrıldıktan sonra, doğruca, Mela Mihemedê Paloluya gittim. Hoca, (yol parası bana ait olmak üzere) Gılala'ya bir kurye gönderdi.

Kurye ile Dervîş'e gönderdiğim mektupta, özetle şunları yazmıştım: "Dervîş! Dr. Şıvan, Gılala'dadır. Osman Qazi, Kürdistan'ın başına yemin ederek, Said Elçi'den haberdar olmadığını söylüyor. Ben, bilmeceburi Doktor'un Meqeri'ne gidiyorum. Doktor'un aleyhinde konuşma ve kendine iyi bak, dikkatli ol! "

Mektubu yazdıktan sonra aynı gün, Parti'nin tahsis ettiği bir pikapla yola çıktık; belli bir yere vardıkdan sonra, geri kalan mesafeyi de yayan olarak yürüyerek Şıvan'ın Meqeri'ne vardık. Abdülkerim Ceylan başta olmak üzere, orada birçok arkadaşla karşılaştık. Ben, sorunu Abdülkerim'e açtım. Hoca; bana hiç inandırıcı gelmeyen, uyduruk şeyler söyledi. Söylediklerine bakılacak olursa; Said'ten haberi yoktu. Belki de, tekrar Türkiye'ye dönmüştü! Falan, Filan!

Meqer'de, Doktoru beklemeye başladık. Doktor fazla gecikmedi. İki gün sonra geldi. Doktor'un, sanki her tarafta kulakları vardı. Bizim, Suriye'ye geçtiğimiz günden başlayarak, "ne yaptığımızı, kimler ile temas kurduğumuzu, neyin peşinde olduğumuzu" biliyordu.

"Neyin peşindesiniz? Biriniz Gılala'da, biriniz Zaxo'dasınız... Suriye'deki Partiler ile toplantılar düzenliyorsunuz!..." diyerek, daha ben

hiçbirşey söylemeden, O, beni sorgulamak istedi. Onu iyice dinledikten sonra; “Bak Doktor! Biz, durup dururken, keyfimiz için tur düzenlemedik. Seninle Tatvan’daki görüşmemizin hemen akabinde tutuklamalar oldu. Said’in de, Suriye’ye geçtiği haberini alarak, arkasından Suriye’ye gittik. Orada da, Said’in, Suriye’den Zaxo’ya geçtiğini ve kayıplara karıştığını öğrenerek, bir araştırma yaptık. Bizim tesbitlerimize göre; Said Elçi’nin pasaportu olmadığından dolayı, arkadaşı Mihemedê Begê ile birlikte, Zaxo’dan Irak Kürdistanı’na girmiş. 3 gün, Zaxo IKDP Bölge Binası’nda misafir olarak kalmış. Misafir kaldığı Zaxo IKDP Bölge Binası’ndan, bir pikaba binerek ayrılmışlar ve bu pikap, buraya doğru, yani sizin bulunduğunuz bu istikamete doğru yol almış ve 3 saat sonra, pikap geri dönmüş. Bu duruma göre, Said’in, büyük bir ihtimalle senin buraya getirildiği imajı doğuyor ve bu ihtimal, güç kazanıyor.” dedikten sonra, arkasından şunları ekledim:

“Bak doktor! Benim bu söylediklerim ve ifade ettiğim tesbitler; yalnız ben ve Derviş tarafından bilinen tesbitler değildir. Bu gerçekleri, Suriye’deki bütün Kürt misyonları, siyasi örgütleri biliyor. işte, bizi buraya kadar getiren olay budur .”

Bu anlatımlarım üzerine, Doktor çok sinirlendi ve haykırarak şunları söyledi:

“Yahu! Siz, neden bu adamın peşindesiniz? Bu adam, zaten hasta bir adam. Büyüklük kompleksini taşıyan, megalomanyak’ın biri... Bununla, ulusal mücadeleler verilemez; bu adam, yarım adamdır. Bir kere, bu mücaşeleği sağlıklı götürmeye, tıbben müsait değildir. Nedir beklentiniz? Bu adama nasıl umut bağlıyorsunuz?”

Doktor, bu sözleriyle, rahmetli Said’i adeta, çürüğe çıkartmış oluyordu. Doktor’un bu söylediklerini dinledikten sonra, güldüm ve; “Bak Doktor! siz neden sinirleniyorsunuz? Biz, sizinle Tatvan’da bir noktaya vardık. Bizim bereberliğimiz veya dost kalmamız için, birbirimizi incitmememiz lazımdır. Peki... Said Elçi, Türkiye’den kaçarak buraya sığınıyor ve kayıplara karışıyor. Kayıp olan kişi, bizim Genel Sekreterimiz’dir. Biz, bunun peşinden gelmezsek, onun akibetini araştırmazsak, olur mu? Biz, gözümüze birşey olmasını istiyoruz, ama Said’in incinmesini istemiyoruz. Bunda herhangi bir ayıp var mı?” dedim.

Bu konuşmadan sonra, Doktor çok yumuşak bir ses tonuyla, şunları söyledi:

“Bak Şakir! Ben tek başıma karar veremem. Yetkili arkadaşlarım 15 gün sonra dönecekler. Oturur karar alır ve Said’i bulmaya çalışırız. Senin okumayı ne kadar sevdiğini biliyorum. Sen de, bu arada oturur birşeyler okumuş olursun. Zaten, şu anda Türkiye’ye dönmenin imkansızlığı da ortadadır.”

Bu diyalog neticesinde, Doktor’un vaatlerine inandım. 15 günlük bir

süre çok uzun olmasına rağmen, Said'in hayatta olduğu umudu ile birlikte, baskı altında olmadığı kanaati bende hasıl oldu.

Hatırladığım kadarıyla, biz bu konuşmayı, 25 Haziran 1971 dolaylarında yapmıştık. Yine, hafızam beni yanıltmıyorsa, 13 Temmuz'a kadar, Dr. Şıvan'ın bu sözüne güvenerek bekledim. Şıvan'ın tüm arkadaşları döndü. Bir hafta boyu, seminerler, konferanslar verildi; gelenler dağıldı ve 13 Temmuz gecesi saat: 23.'te, peşmerge Meqer'ının nöbetini tutan bir nöbetçi, kendisi Suriye'li idi beni uykudan uyandırdı ve "Doktor'un beni beklediğini" söyledi. Ben ve rahmetli Mela Yunus, birlikte aynı odada yatıyorduk. Kalktım, giyindim ve Dr. Şıvan'ın çalışma odasına gittim. Şıvan, Soro, Kurdo, Çeko ve Zendo oturuyorlardı. Doktor söz aldı:

"Biz arkadaşlar kendi aramızda bir karar aldık. Biz, senin etkili olduğun Bitlis-Siirt yörelerinde, örgütsel çalışmalarımıza katkıda bulunabileceğini düşünerek, senin bu konudaki görüşünü almak istedik. Ne diyorsun? Bu konuda bize yardımcı olacak mısın?" dedi.

Bu sözler karşısında, gerçekten şoke olmuşum. Biraz düşündükten sonra, Doktor'a döndüm; "Bak Doktor! Benim büyük bir kariyerim yoktur. Ben, diplomat değilim. Çok zengin bir iş adamı da değilim. Ben, aşiret ağası da değilim. Benim, söylediğin bölgelerde, gerçekten bir rolüm varsa, çevrem beni seviyor ve sayıyorsa, bunun tek sebebi vardır; o da, benim fedakarlığımıdır; benim hiçbir kimsenin sırtından menfaatlerimi savunmadığımdır. Beni, uykumdan uyandırıp, buraya çağırdığınızda; bugün 20 gündür bana verdiğin sözün beklentisi içinde sessiz sedasız beklediğim Said Elçi ile ilgili bir haber alacağımı düşünmüştüm. Şimdi de, ben araştırıp, akıbetini öğrenmek istediğim Partimin Genel Sekteri hakkında, verilen söze rağmen hiçbir bilgi alamıyacağım, üstelik, bu konuda bana hiçbirşey söylenmeyecek ve Genel Sekreter'im kayıplara karışacak, ben de gelip, senin Partin ile birlikte örgütlenme çalışmalarına gireceğim!... Söyler misin bana, o dediğin bölgelerde, böyle bir durumda benim rolüm, kıymetim ve itibarım kaç paralık olur?!" dedim.

Bunun üzerine, Doktor, arkadaşlarına dönerek, "Haa, arkadaşlar! gerçekten, Said Elçi hakkında bilginiz var mı?" diye sordu.

Arkadaşlarının maşallahları vardı. Bir konuşan Zendo (Abdülkerim Ceylan) idi. O da, "Vallah, haberimiz yoktur." dedi. Bunun üzerine Doktora döndüm:

"Bak Doktor! Siz geçen gün bana dediniz ki, Derviş Akgül, Gılala'da Serok ile sadece 4 dakika görüşebilmiş. Buradan Gılala'ya Derviş Sado'nun 4 dakikasını görebiliyorsun, ama Said Elçi'yi, senin en yakın arkadaşların Zaxo'dan alıp, buraya getiriyorlar; Said Elçi kayıplara karışıyor, senin haberin olmuyor ve 20 gündür ben bu sebepten dolayı burada bekletiliyorum, hiç

mi bu arkadaşlarına sormadın da, şimdi, ‘haa arkadaşlar! Gerçekten Said Elçi hakkında bilginiz var mı?’ diye soruyorsun? Bak! Abdülkerim arkadaş buradadır. Geçen gün kendisiyle birlikte, Eshed Xoşewi’yi Bamerni’de ziyaret ettiğimizde, Eshed, kendisine yine sordu ve şunları söyledi: “benim duyumlarıma göre, Said Elçi ve arkadaşlarını, Çeko ile Brûsk Zaxo’nun Parti Binası’ndan almışlar, sizin o tarafa götürmüşler”, “demişti.” dedim.

Arkasından da Zendo’ya dönerek; “Peki Zendo, bak! Çeko buradadır; siz, hiç Çeko’ya sormadınız mı? Hiç merak etmediniz mi? Said Elçi’nin hiç değeri yok mu? dedim ve sonra da Doktor’a dönerek;

“Bak Doktor! Eğer Said Elçi toprakta gömülü ise, nerede olduğunu biliyorsun.” dedim. Doktor’a söylediklerimin Kürtçesi şöyledir: “Eger, Saîd Elçî, di bin erdê da bî dîsa tu dizanî.”

Bu konuşmalar sırasında, Zendo’ya, Eshed ile neler konuştuğumuzu ve Eshed’in bizzat Zendo’ya, ‘Benim duyumlarıma göre, Said Elçi ve arkadaşını, Çeko ile Brusk Zaxo’nun Parti Binası’ndan almışlar, sizin o tarafa götürmüşler’ dediğini hatırlattım. Zendo da, beni tastik etti; “doğrudur, Eshed bunları söyledi” dedi. O sırada, Soro, Zendo ‘nun sözünü keserek; “Eğer, Eshed bunları söylemişse, buraya bir nokta koymak lazım” demişti.

Bütün bu tartışmalar ve yapılan konuşmalar neticesinde, Şıvan biraz daldı. O, benim sağımda, Çeko da solumda oturuyorlardı. Artık, benim yüzüme bakmak istemedi veya bana öyle geldi. Çeko’ya bakarak beni cevaplandırıyordu:

“Peki, madem ki bu kadar ısrar ediyorsun, seni yanına götürelim. Arkadaşlarımız, yarın Musul’a gidip, zahire getirecekler. Gidip geldikten sonra, seni Said ile buluşturalım.” dedi. Ben, bu konuşma esnasında soluma döndüp, Çeko’ya baktığım da Çeko’nun da Doktor’u onaylamakta olduğunu gördüm. Tabii, bu onaya sevinmiştim. Çünkü Çeko, Doktor’un hem ikinci adamı, hem de Kulplu Etmankî’lerden olduğu için, benim dünürüm sayılırdı. Hernedense, onun onayı, bana rahatlık verdi. Ben, kimlerin gideceğini sordum. Çeko ile Alişer’in gideceklerini söylediler. Saatimi, tamir ettirmesi için Çeko’ya verdim ve uyumaya gittim. O gece çok mutlu oldum ve gerçekten rahat uyudum.

Ertesi gün öğlenden sonra voleybol oynandı. Ben, seyirci idim. Oyun bittikten sonra, Şıvan bana yaklaştı, biraz dolaşmamızı istedi. Onunla birlikte, Meqer’in karşısındaki yamaçlara tırmandık; bir saat kadar dolaştık, sohbet ettik. Oradan, kuzey yönündeki bir vadiyi gösterdi. Bu vadinin ormanları, çok sık ve yemyeşildi. “Buranın güzel suları olduğunu ve bir gün gidip, orada bir koyun keserek eğleneceğimizi” söyledi. Tam da, bu sırada bir arkadaş koşakoşa gelip Şıvan’ı çağırdı. Meqer’e döndüğümüzde, Eshed’in gönderdiği peşmergeler, O’nu bekliyorlardı. Kendisine bir mektup uzattılar.

Şıvan, mektubu okuduktan sonra, Zendo'ya dönerek; "Eshed Xoşevi" nin torununun hasta olduğunu, acele kendisini istediğini, hemen gitmesi gerektiğini" söyledi ve getirilen katıra binip, Bamerni'ye doğru yol aldı.

Doktor, gün batmadan önce, Bamerni'ye hareket etmişti. Ertesi gün, yine Eshed Xoşevi'nin peşmergeleri bir mektupla geldiler. Bu defa, mektup Şıvan'dan geliyordu. Zendo, mektubun içeriğini bize izah etti. Doktor, bizden, "yanımıza hiç birşey almadan, hemen Dışêş'i terk edip, Bamerni'ye hareket etmemizi" istiyordu. Gerekçesi de, güya, bizim yerimiz tesbit edilmiş, bombardıman olma ihtimali varmış, daha içerilere taşınacaktıydık" idi.

Biz, hemen yola çıktık. Galiba, yaya olarak gelecek durumda olmayan Zendo, Dijwar ve Brûsk ile çocukları, Meqer'i daha sonra terk ettiler.

Biz, Metinan Dağı'nı aşarak, Bamerni'ye indik. Bizi, Bamerni merkezinde bir eve götürdüler. Çok büyük bir bina idi. Bu ev, Şeyh Abdullah Bamerni'nin evi imiş. Şeyh, devrime karşı olduğundan, devrim, bu evi ve bütün arazisini kamulaştırmıştı. Bize, akşam yemeğini burada verdiler ve hepimiz, Şeyh'in Divanı'nda yattık.

Sabahleyin, saat: 09.00 sularında, Mela Mustafa Barzani'nin özel istihbarat Bölge Sorumlusu Mela Hemdi ve Doktor Şıvan'ın birkaç arkadaşı birlikte, bizim bulunduğumuz eve geldiler. Hepimiz toplandık. Mela Hemdi, çok rahat bir eda ile ve heyacanlı bir şekilde, bu çirkin ve uğursuz olayı anlattı.

Mela Hemdi'ye göre; suçlular, suçlarını itiraf etmişler; tanıkların ifadeleri alınmış, maktullerin gömülü olduğu mezarlar tesbit edilip, açılmış ve teşhis konularak, bu olay doğrulanmıştır.

Bu açıklama, herkesin üzerinde şok etkisi yarattı. Manzara, çok feci idi.

Mela Hemdi gittikten sonra, bir peşmerge geldi, "beni Eshed Xoşevi'nin çağırdığını" söyledi. Kaldığımız konak ile, Eshed'in Karargahı arasındaki mesafe, 35 km. idi. Rahmetli Xoşevi'nin huzuruna çıktığımda, yanında Mela Hemdi vardı. Eshed, benim Said Elçi'nin arkadaşı olduğumu biliyordu. Çünkü daha önce, Zendo ve Baran ile birlikte kendisini ziyaret etmiştik. Daha o zaman, bizzat kendisi Zendo'ya, "Said Elçi'nin Çeko ve Brûsk tarafından, Zaxo'dan alınıp, götürülmüş olduğunu" bizlere söylemişti. Bu nedenle, bana; "Neden, o gün sesinizi çıkartmadınız?" diye sordu. Ben de; "O gün, haddimi aşmak istemediğimi, ayrıca, her iki Said'in de, birbirlerinin arkadaşları olduklarını, birbirlerini sevdiklerini, Said Elçi ile ilgili bir sorunun, Dr. Şıvan'a götürülmesinin daha doğru olabileceğini, bu yüzden de kendilerine yük olmak istemediğimi" söyledim.

Eshed Xoşevi, çok mütevazı ve dürüst bir insandı. Konuşmalarım karşısında, adeta duyulandı. "Türkiye Kürtleri'ne minnet borçlarının olduğunu ve böyle bir problemle uğraşırken, rahatsız olamayacaklarını" söyledi ve bana şu soruyu sordu: "Dr. Şıvan diyor ki, Said Elçi, casus olduğu için öl- dürt-

tüm. Siz, buna ne dersiniz?”

Ben de; “Said Elçi’nin hayatı dahil, her şeyini halkına adadığını. Doktor’un böyle bir ithamda bulunmasının, çok yakışsız olduğunu. Doktor’un kendi kaprisini tatmin etmek ve rakipsiz kalabilmek için, böyle-sine büyük bir hatayı işlediğini; öldürenlerin, gerekçe ileri sürebilmek için, ölenlere kötü yakıştırmalarda bulunmak mecburiyeti altında kendilerini hissettikleri için, böyle şeyler ileri sürdüklerini” söyledim ve Dr. Şıvan’ın bizim ile olan ilişkilerini anlattım.

Eshed Xoşevi, benden bu konuda, bir yazılı rapor istedi. İsteddiği raporu, aynı günün akşamı misafir olduğumuz Divan’da yazdım ve ertesi gün götürüp kendisine verdim. Yine rahmetli Eshed’in tavsiyesi ve nazik ricası üzerine, Doktor Şıvan ve arkadaşlarıyla birlikte Gılala ‘ya gittim.

Şimdi biz, yine olayın açıklandığı 15 Temmuz 1971 gününe dönelim. Benim Eshed ile görüşmem bittikten sonra, O’nun katibinden, kağıt kalem alıp dönmek üzereyken, Selim Xoşevi (Eshed’in yüzbaşı rütbesindeki oğlu) yanıma gelerek, çok nazik bir şekilde; “Kekê, eğer uygun görürseniz, Dr. Şıvan sizi görmek istiyor.” demişti. Ben de biraz düşündükten sonra, görüşmeye karar vermiştim. Bunun üzerine, Selim Xoşevi, önüme düşerek, Karargah Binası’nın arkasındaki bir merdivenden yukarıya çıkmış. Kapısı dama açılan tek bir odanın kapısını açarak içeriye birlikte girmiştik. İçeriye girdiğimizde, Doktor ve Merkez Komitesi’ndeki arkadaşları orada idiler. Oturur oturmaz, Doktor Türkçe olarak; “Şakir, sizin beni haklı olarak, çok kınadığınızı tahmin ediyorum.” dedi.

Ben de; “Doktor! Bu işi, kınamakla, bağırıp çağırmakla artık düzeltmeyiz. Ancak, ben bu kapıdan girerken, aklıma gelen tepkimi açıklayacağım; başka da birşey demiyeceğim” dedim. Ve, o gün Dr. Şıvan’a. aynen şunları söylediğimi çok iyi hatırlıyorum:

“Bak doktor! Ben demin bu odaya girerken, kendi kendime dedim ki ‘keşke o gün, Said Elçi’nin katledildiği gün, ben de O’nunla birlikte olup, şu anda toprağın altında yatmış olsaydım, ama sizin karşılaştığınız bu durumu, gözümle görmeseydim. Çünkü sen, ne yaptığının farkında mısın Doktor? Doktor! Sen Said Elçi’yi öldürtmekle, sadece, Said Elçi ve arkadaşını öldürtmüş olmadın, sen, kendin de intihar ettin! Sen, sadece kendi kendini intihar ettirseydin yine iyi! Doktor, sen iki hareketi de boğdun. Sen hem bizim TKDP’ini, hem de kendi Partin olan T-KDP’yi boğdun. Artık bu siyasi hareketler de sizlerle beraber mevtundur.” demiştim. Bu sözleri söyledikten sonra, Dr. Şıvan’la bu konuda herhangi bir şey ne konuştum, ne de tartışmak istedim.

Yine de, Doktor, bir şeyler söylemek istiyordu. Söyledikleri ise özetle şunlar oldu: “Bak Şakir! Ben, doğru bir şey yapmış olduğu iddiasında değil-

im ve bu olayı tartışmayacağım. Hatta bu olayı, zaten şu anda doğru da bulmuyorum. Ancak, bu olaya sebebiyet veren Said Elçi'nin tutumunu, anlatmak zorundayım. Said'in Musul Kapısı'ndan Zaxo'ya dönmek zorunda kaldığı gün, yanında sadece Mehemedê Begê yoktu; onlarla birlikte bir de, Ahmedê Hîso vardı ve pasaportlu idi. Ahmet, Musul'dan girdi, Said ve arkadaşı da, Zaxo'ya döndüler. Aynı gün ve saate Ziya şerefhanoglu da, Beyrut'tan uçakla Bağdat'a indi ve Gılala'nın yolunu tuttu. Benim yaptığım istihbarata göre; daha Türkiye'de bu komplo hazırlandı. Ahmedê Hîso , Beyrut'a gönderildi; Ziya Şerehanoglu ile görüşüldü, randevulaşarak, hep birlikte Gılala'da Serok ile görüşüp, bizi buradan söküp atma planının peşine düştüler. Bu arada, 'Said Elçi'nin Zaxo'da olduğu' haberi geldi. Ben, Çeko ve Brûsk arkadaşlar, O'nu getirmek, ikna edip, bizim Meqer'imizde misafir etmek üzere gittik.

Ben, Zaxo Parti Binası'na gitmedim. Daha sonra, onlara kavuştum. Biz, çok yalvardık, ama Said'i bir türlü caydıramadık. Bunu başaramayınca; ben ve Çeko, KARAR'ı verdik. Ben, Parti'nin Polit Büro Sekreteri'yim, Çeko'da Polit Büro üyesi'dir. Biz, ikimizin 'karar verme yetkisi' vardır. Biz, KARAR'ı verdik ve bir hafta sonra da, yine Said'in geri adım atmayacağını görünce, İNFAZ ettirdik." dedi ve gözlerimin içine bakarak; "Kusura bakma, eğer Said Elçi'nin arkasından benim babam da gelseydi, babamı da, hiç gözümü kırpmadan öldürürdüm. Çünkü, artık, ok yaydan çıkmıştı. Ve, yine biz inanıyorduk ki, biz burada bir tohum ekmişiz, bu tohum yeşerecek ve halkımız özgürlüğe kavuşacak. Yanlış, düşünebiliriz, ama buna inanıyorduk." dedi.

O, bana bu mesajı iletmek ve benden özür dilemek istemişti. Bir de, bu tür bir diyalog ile, durumu hafifletmek gibi bir sürü gayeleri vardı. Şıvan'ın kafasında bir çok tilki, bir arada dolaşıp, duruyordu.

Doktor, bu arada, bir-iki kez , "İs (İsa Siwar), ne yapıyor?" diye, Soro'dan İs'i sordu. Soro; " Ne bileyim!" dedi.

Sonra da Doktor; "Bu operasyon, çok erken başladı. Bu operasyon, mutlaka olacaktı, ama bu kadar çabuk değil." dedi ve arkadaşlarına dönerek; "Bakın arkadaşlar, Şakir arkadaş haklıdır! Bizim siyasi misyonumuz bitti. Bundan sonra atacağınız her adım, sizlere pahalıya patlar. En az, 4 yıl hiç bir faaliyette bulunmayınız ve parti çalışmalarını durdurun. Zira, Türkiye'deki Kürtlere de, bir Dahamê Miro bulunur." dedi. (**)

Selim Xoşevi ayağa kalktı, ben de kalktım ve dışarı çıktık. Ertesi gün, Dr. Şıvan ile bizim siyasi diyalogumuzu ve işin gelişim hikayesini, Eshed Xoşevi'ye yazılı rapor olarak verdiğimde, rahmetli Eshed, benden "Gılala'ya kadar gitmemi, rahmetli Mela Mustafa Barzani ve idris'e de, görüş ve düşüncelerimi aktarmamı rica etti. Eshed, çok zor durumdaydı. Çünkü, işin

başında, Doktora kefil olmuş olan, kendisi idi.

Burada bir açıklama daha yapmam gerekmektedir. Çünkü, okuyucuların bu olayın tarihi kronolojisini bilmelerinde yarar vardır.

Said Elçi'nin. Zaxo'ya geliş tarihi: 23 Mayıs 1971 dir. 25 Mayıs 1971'de. Dr. Şivan ve arkadaşları. O'nu götürüp. Qumriye Kampında tutukluyorlar ve Tilki Selim ile Mahmudê Hesenska'ya teslim ediyorlar. Said Elçi ve Mihmedê Begê'nin infazları. 1 Haziran 1971'de yapılıyor. Bu olayın. açığa çıkış tarihi ise, 15 Temmuz 1971 dir. Aynı gün, Çeko'yu Musul'a giderken veya dönerken. arkadaşıyla birlikte Bamerni'de gözaltına alıyorlar ve Dr. Şivan'ı Eshed Xoşevi'nin torunununu tedavi etmek için Bamerniye çağırıyorlar. Biz de 16 Temmuz 1971 tarihinde, Bamerni'ye geldik. 17 Temmuz 1971 günü Mela Hemdi açıklama yaptı ve 18 Temmuz 1971'de de Dr. Şivan'ı Gılala'ya yolladılar.

Şimdi de, bu noktadan sonraki gelişmeleri aktarmaya çalışacağım: Eshed Xoşevi'nin ricası üzerine, ben de, Doktor Şivan ve arkadaşlarıyla birlikte Gılala'ya gitmeyi kabul ettim. Bamerni'den, Gılala'nın bir turistik merkezi olan ve yaz aylarında Barzani'nin Karargahı durumunda bulunan Hacıumran Kasabas'na Hamilton yoluyla gidiyorduk. Çok güzel manzaralı ve asfaltlı bir yoldu. Bamerni'den saat: 09.00'da ayrılmıştık. Mele Hemdi konvoyu yönetiyordu. 3 landrower ile yola çıkmıştık; Mela Hemdi ve 2 landrower, Dihok'ta bizden ayrıldılar, biz tek bir landrower ile yolumuza devam ettik. Çeko önde oturuyordu; yol boyunca ne bir tek kelime konuşmadı, ne de yüzünü bizden tarafa çevirdi. Selim Xoşevi, bizim ile beraberdi. Muhafızlar da vardı. Ne var ki, bunların hiçbirisi konuşmadı. Soro da ikinci sırada oturuyordu; o da konuşmuyordu. Ben zaten hiç konuşabilecek halde değildim. Nasıl konuşabilecektim ki... Artık konuşabilecek herhangi bir şey kalmamıştı. Sanki kendimi mezardaki bir ölü gibi hissediyordum. Yine de herşeye rağmen teselli bulduğum ve beni, o derin kederden uzaklaştırabilecek şeyler de vardı.

İlk olarak. yüzlerce kilometre uzunluğundaki özgür bir Kürdistan Parçasında idik. Şehirleri, köyleri, askerleri ve komutanları ile herşeyi Kürt olan bir yapı vardı. Bu benim çok hoşuma gidiyordu ve bu duygular içinde teselli bulabileceğim şeyleri düşünüyordum. Sersing, Mesire-i Selaheddin, Dihok, Musul, Erbil, Şeqlawe derken. Geliyê Eli Begê'de akşam oldu.

Bu yolculuk boyunca Dr. Şivan'ın bana anlattıkları hala kulaklarımdadır. O söylüyor, ben dinliyordum. Tüm derelerin, tepelerin ve dağların bir olayı vardı. Kürdistan, tarih gibiydi. Dr. Şivan, sanki turistik bir seyahatte, mihmandarlık ediyordu ve bana anlatıyordu. O, sanki insanların beyinlerini okuyordu. Dünyadaki en büyük merakımın; doğa, oğafya ve tarih olduğunu keşfetmişti.

Selim Xoşewî, Şeqlawâ'nın çok güzel ve turuistik bir lokantasında, bizlere akşam yemeği yedirdi. Yatsı vakti, Hacıürnran'da idik. Hacıürnran'da, bir otelin önünde durduk ve otele çıktık. Dört yataklı bir odada yerleşir yerleşmez, elbiselerimi hiç çıkarmadan yatağıma uzandım. Zaten, hepimizin üzerinde, peşmerge kıyafetleri vardı.

Sabahleyin uyandığımda, güneş doğmuştu. Soro, yatağında oturmuş, sigarasını tütürüyordu. Kendisine, Dr. Şıvan'ı ve Çeko'yu sordum. Bana; onları, gece gelip, "Mektebi Siyasi (Polit Büro) den istiyorlar" diyerek götürdüler. Şıvan giderken, senin karyolanı salladı, ama sen uyanmadın; selam bıraktı." dedi.

Bundan sonra (18 Temmuz 1971), zannedersem Ağustos sonuna kadar, biz Sora ile birlikte bu otelde kaldık. Otel sahibi, Soranlı Mam Ebdullah isminde bir kişiydi. 15-20 günde bir, para istiyordu. Biz devlet misafirydik, ama devlet, bizim otel ve yemek paramızı doğrudan doğruya otele ödemiordu. Biz gidip, bir arzname sunuyorduk; arznameniz, ilgili makama intikal ettikten sonra, 15-20 Dinar alıyor ve bu parayı da Mam Ebdullah'a veriyorduk. Hatırlayabildiğim kadarıyla, bu para talebini, 2-3 kez yineledik.

İlk gittiğimiz günün akşamına doğru Derweşê Sedo ile görüşmüştük. O, hemen Türkiye'ye dönüyordu ve benim İdris ile görüşeceğimi biliyordu. Bu görüşmeyle ilgili olarak bana tavsiyelerde bulunmuştu. Ne var ki, maalesef ben, Musul'da O'nu dinlemediğim gibi, Hacıürnran'da da dinlemedim.

O zamanlar, Kürdistan Otonom Bölgesi'nde, Irak'lı olmayanlar için, bir nevi izin kağıdı düzenlenirdi. Arapça, "Ademi Tearrüt" gibi adlandırılan bu izin kağıdı olmadan, hiçbir yabancı dolaşamazdı. Irak askerleri, peşmergelerle birlikte, belli noktalarda kontroller yaparlardı.

Ben Hacıürnran, Derbend, Navpırdan, Gılele, Çemçamal gibi bir bölgeyi, çok rahat dolaşabiliyordum. Bu dolaşmalarım sırasında, hiç kimse bana birşey sormadığı gibi, herhangi bir engellemeyle de karşılaşmıyordum. Ne var ki, burada olduğum süre içinde, kendimi hep gözaltındaymış gibi hissediyordum. Çünkü, sürekli olarak gözetleniyorduk. Soro'nun, bana bu konuda çok yararı oldu. Çünkü Soro, Soran Bölgesi'nde savaşa katılmış olduğu için, çoğu komutanları ve istihbaratçıları tanıyordu. "Mêzeke! Kek Şorış, eva îstihbaratê Serok yê taybeti ye, eva istihbaratê Partiyê ye" diye, beni sık-sık ikaz ederdi. Ben de, ona göre, kendime çeki düzen verirdim. Hacıürnran, bana bir üniversite kadar ders verdi. Hayatta görmeyi tasavvur ettiğim Kürt Devleti'ni, görmüş gibiydim. Daha önceleri, "Kürtler devlet olunca, sevki idareyi nasıl yaparlar" diye hep merak ederdim. Şimdi, bu olguyu, yaşayarak görüyor ve öğreniyordum. Bununla birlikte, "devletin de olsa, devletine doğruları söylemeyeceksin" gerçeğini de anlıyordum. Sözü'n kisası, siyaseti bırakacak kadar, bu üniversitede tahsil yaptım. Birçok tarihi

şahsiyetleri, burada gördüm; Hejar ve Hemin gibi şairlerle tanıştım. Cemil Miho'yu tanıdım; arkadaş olduk ve ilginç yanlarını kaleme aldım; inşallah bir gün bir kitapta yayımlanır.

Okuyuculardan özür dilerim! Bir an kendimi Hacıumran büyüüne ve Hacıumran gerçeğine kaptırarak, belki de fazla ayrıntıya girdim. Şimdi, asıl konuya geliyorum:

Hacıumran'daki ilk günümde, Selim Xoşewî geldi; beni otelden alarak, “gel seninle Karargah'a gidelim, seni orada, bazı Serekhêz (Komutan) arkadaşlarla tanıştırayım” dedi. O güzel insan Selim Xoşewî ile birlikte Karargah'a gittik. Beni, Eli Xelil Binbaş başta olmak üzere, 5-6 komutanla tanıştırdı. Komutanların çoğu, Soran Bölgesi'nden idi. Kahvaltı yaptıktan sonra, Ali Xelil'in teklifiyle dışarı çıktık ve “serê kaniyê” denilen kocaman bir pınarın başına gittik. Meyvalar alındı; oturup, meyvalarımızı yerken; Eli Xelil Xoşewî, benden bir kişiyi sordu. Sorulan kişi hakkındaki olumsuz kanaatlerimi belirtince, benim ile oradaki komutanlar arasına, adeta bir buz dağı girmiş gibi oldu. Bu konuşmalardan sonra, bir tek kelime dahi sohbet etmeden ayrıldık ve bir daha görüşmedik.

İki defa Dr. Mahmud Osman'la, iki defa da, Birêz İdris Barzani ile görüştüm. Dr. Mahmud Osman'ın hoşuna gittim; ama, rahmetli idris'i üzdüm.

Bunun için ben, hem idris Barzani nezdinde, hem de kendi arkadaşlarım tarafından yanlış anlaşıldım. Ne var ki, komutanların bana sordukları kişi, daha sonra (1975'lerden sonra) MÎT ajanı çıktı. Ama, bu ajan kişi, o günlerde herkesin gözbebeği idi ve yine o günlerde, bana sorulan soru üzerine; ben, bu kişi ile ilgili olumsuz kanaat beyan etmiş ve o kişiyi küçük düşürmüştüm!..

Bu olay da, şöyle cereyan etmişti: Komutanlar bana, “bu kişi, Said Elçi ile akraba olduğunu söylüyor” diye sormuşlardı. Ben de, bu beyanda bulunan kişiyi yalanlayarak; “ hayır, bu kişi ile Said Elçi akraba değiller; biri Kırmanç, diğeri ise, Zazadır. Biri Bingöl'lü, diğeri Diyarbakır'lıdır. Biri beg, diğeri de halktandır.” dedim ve ipler, tam da burada koptu. Belki merak edenler olur, ama ben, sözkonusu kişinin ismini, açıklamak istemiyorum. Söz konusu kişinin adını, bu kişiyi kayırdığım için değil, onu amcalarının ve damadının hatırı için, şimdilik açıklamıyorum.

Hacıumran'a gidişimizin üçüncü gününde, Dr. Mahmud beni kabul etti. Her nedense, beni Soro ile birlikte kabul ediyorlardı; ben de buna bir mana veremiyordum. Kek İdris de, her iki kabulünde, ikimizi beraber karşılamıştı.

Mahmud Osman'la, bizim Parti'nin tarihçesini, Antalya Mahkemeleri'ni konuştuk ve bu sohbetimiz esnasında kendisine; Şıvan ile ilişkilerimizin başlamasını ve Parti'mizin kanalıyla 1969'da bir grup

arkadaşıyla birlikte Güney'e geçişlerini, Dr. Şıvan'ın kendi Partisi'ni kurup bizi dışlamasını ve kendisiyle yaptığımız görüşmeleri anlattım ve sonuçta geline nokta hakkında bilgi verdim.

Gelinen noktadan sonra, yapılması gereken iki konuyu ısrarla işledim. Bunlardan birisi; "behemehal örgütsel çalışmalarımızın desteklenmesi"; ikincisi de, "Dr. Şıvan - Said Elçi Olayı'nın, derin bir araştırmaya tabi tutulması gerektiği" idi. Bu araştırmanın da; "Avrupa'dan, Beyrut'tan; Suriye, İran, Türkiye ve Irak Kürtleri'nden oluşturulacak bir uzman heyet tarafından yapılmasını" önerdim. Oluşturulacak heyetin, yapacağı inceleme ve araştırmaları sonucunda hazırlayacağı raporun, Serok Berzani'ye sunulmasını ve nihai kararın, Mela Mustafa'nın takdirlerine bırakılmasını, önerime ilaveten belirttim. Bu önerimi desteklemek için de, eğer sizler, bu tür bir araştırma ve inceleme yapmadan ve böyle bir yöntem izlemeden, bu insanları cezalandırırsanız; yarın Kürtler, "birini diğerine öldürttüler; sonra da öldürteni, öldürdüler" diyecekler. Bunu Kürtçe söylemişim. Çeviri olarak naklederken, belki tam anlamını veremedim diye, Kürtçe söylediklerimi de, aynen burada naklediyorum: "Siba Kurd bêjin yek bi destê yekî dane kûştin, yê din jî wan kûşt." tabir aynen budur.

O gün, ben bunları söylerken ve söz konusu önerilerde bulunurken, özellikle, Dr. Şıvan'ı savunma niyeti içinde değildim ve Şıvan'ı savunmadım, zaten savunulabilecek yanı da yoktu. O gün, söz konusu önerilerde bulunurken, açıkça şunları da söyledim:

"Bu önerilerimden, Dr. Şıvan'ı savunur durumda olduğum anlaşılmaz. Ben, Dr. Şıvan'ı savunmam, savunmaya hakkım da yok. Ancak, benim Partim bir karar alırsa ve Said Elçi'nin ailesi de bu karara iştirak ederse, bu konuda, belli bir irade ortaya çıkar; yoksa, benim şahsen böyle bir hakkım ve haddim de yoktur."

O sırada, Dr. Mahmud bana; "Meseleye aynen senin gibi bakıyorum. Sen, bu anlattıklarını yazarak, Kek İdris'e verirken, iyi olur." dedi. Bunun üzerine, ben de iki sayfalık Yazılı Arzname'mi Doktor Mahmud'a u- zattım. Doktor, almadı. "Bana randevu alacağını, söz konusu Yazılı Arzname'mi, bizzat kendi tarafımdan, Kek İdris'e verilmesinin daha yararlı olacağını" söyledi.

Ertesi gün, rahmetli İdris, beni yine Soro ile birlikte kabul etti. Yazılı Arzname'm'i, kendisine verdim. Kısa bir görüşme yaptık; bize ertesi gün görüşmek üzere randevu verdikten sonra, yanından ayrıldık.

O gece, benim verdiğim arznameyi okumuş. Ertesi günü, verdiği randevu üzerine, tekrar yanına gittik. Oturur oturmaz, "bu sorunun incelenme sine gerek olmadığını, zaten meselenin açık ve bariz bir şekilde ortada olduğunu" söyleyerek, sebepleri saydı. Ben de, iddialarını çürütmeye çalış-

tım. Bunun üzerine, benden bir süre Hacıurnran'da kalmamı istedi. Ben de, orada kala kaldım.

Daha sonra arkadaşlarım geldiler. Dûnas ve Derviş, beni ateşe tutular. Benim, "Dr. Şıvan'ı savunduğumu" iddia ettiler. Durumu, gerçekten çok sevdiğim ve saydığım bu arkadaşlarıma, bir türlü anlatamadım.

Öylesine bir hava estirilmiş idi ki, arkadaşlarımla gözünde, düşman gibiydim. Önce, olayları anlata anlata; arkadaşlarımla ilk duyduklarından kapıldıkları gerilimi yumuşatmaya çalıştım; "bir Donkişot gibi ortaya çıkıp, Dr. Şıvan'ı savunmaya soyunmamın mümkün olamayacağını, benim böyle bir şey yapabilecek kişilikte olmadığımı bildiklerini de", kendilerine anlatarak, onları yavaş yavaş ikna ettim.

Bana, "Biz giderken, sana da izin isteyeceğiz" dediler. Daha sonra gördüm ki, beni orada bırakarak, gitmişler. Doğrusu, bu duruma çok kızdım. Bunun üzerine, hemen Navpırdan'a gittim; doğrudan doğruya Dr. Mahmud'a çıktım. Doktor ile ilk görüşmemizde, "Kurmanci bilip bilmediğini" sormuştum; bildiğini söyleyince, Kurmanci şivesiyle konuşmuştum. Bu seferki gidişimde, konuşmama şöyle başladım; "Doktor, siz daha önceki görüşmemizde Kurmanci lehçesi'ni bildiğinizi söylemişsiniz. Eğer, bilmiyor idiyerseniz, neden beni o gün konuşturdunuz."

Doktor da, o gün 'Kurmanci lehçesi'ni bildiğini ve o günkü konuşmayı çok iyi anladığını söyledi. Ben de 'peki' diyerek, "Ben, ne zaman, Dr. Şıvan'ı savundum ve Doktor'u öldürmeyin dedim" diye soru yönelttim. Dr. Mahmud, çok inandırıcı bir şekilde; "arkadaş, sen mücrim değilsin. Eğer, mücrim olmuş olsaydın, sen de şimdi, Şıvan ve Çeko'nun yanında olurdun. Senin arkadaşların rica ettiler, 'bu sorun çözülünceye kadar, senin burada tutulmanı istediler' biz de kabul ettik."

Ben de; "Madem ki, benim arkadaşlarımla istekleri sizce kabul görüyor; öyleyse, ben de sonsuza kadar burada kalmaya razıyım. Çünkü, biz yıllarca, kendimizi sizlere kabul ettirememiştik, demek ki, bundan sonra bizim siyasi örgütümüz, sizin kabulünüze mazhar olmuştur." dedim.

Dr. Mahmud, deneyimli bir siyasetçiydi. Benim, "ne demek istediğimi" hemen anladı ve duraksamadan tepki göstererek; "Hayır! bu, 'Partinizi kabul etmişiz' manasına gelemmez. Sizin Genel Sekreteriniz, bizim sorumluluk alanımızda katledilmiş ve senin arkadaşların, bizden çok küçük bir istekte bulundular; bu da bizim için çok basit bir istek; niçin kabul etmiyelim ki..."

Ve nihayet, çok sevdiğim ve saydığım arkadaşlarım, bana kıymadılar; yanlışlarını anladılar veya yanlışımı hoş gördüler, gelip beni aldılar ve Türkiye'ye getirdiler.

Bana göre, halkımız çok büyük değerler kaybetti. Said Elçi ve Dr. Şıvan ve arkadaşları. 58 ve 68 kuşaklarının yetiştirdiği önemli önderler idil-

er. Atılan hatalı ve yanlış bir adım, verilen acımasız ve hissi bir karar büyük sıkıntılar yaşattı ve 12 Eylül öncesi kargaşada, meydanın boş kalmasına neden oldu.

Yine bana göre; söz konusu olay, sadece Said'leri ve Said'lerin Partilerini boğmadı; aynı zamanda, halkımızın geleneksel ve demokratik mücadele tarzını da şaşırttı. Meydanlar, ortaokul ve lise talebelerine kaldı.

(1) Siirtli molla Halil'in "Nehcillenam, kitapçığında kürtçe olarak şu şiir yer alıyor". NEHCILLENAM, bir nevi öğüt ve islami kurallar hakkında bilgilerden meydana gelir. Aslen Hizanlı olan ve Siirtli Mela Xelil diye bilinen bu bilge Sahabelerin Savaşları için aynen şunları söylüyor:

"Ji herba Sahaban nekin qal û qîl/ Buheştine hem qatîl û hem qetîl". Anlamı, Sahabelerin kendi aralarındaki Savaşları çekıştirmeyin iki taraf da cennetliktirler .

(*) Dr. Şıvan'ın arkadaşlarının, gerçekten de, 1975 yılı dolaylarına kadar ciddi bir faaliyette bulunmadıklarını gözlemlediğimi de zikr etmek isterim.

(**) Bitirirken, bilgi edinilebilmesi için şu notu da kayd etmek istiyorum:

Dr. Şvan, Çeko ve Brüks, 26.11.1971'de, ölümle cezalandırıldılar. Brüks, başlangıçta, Bamerni'de Eshed Xoşevi' nin yanında kalmıştı. Şıvan ve Çeko'dan 50 gün sonra, Gılala'ya getirilerek, Rayet Hapishanesi'nde tutuklandı.

Yakın Tarihimizde Said Elçi – Dr. Şıvan Olayı

Derwêşê SADO

Bana göre, tarihimizin en acımasız ve en çirkin hareketi olan, Said Elçi, Dr. Şıvan olayı bugüne kadar yazılmalı ve açığa çıkarılmalıydı. Bunun açıklanmasını özellikle, Dr. Şıvan'ın yakın arkadaşlarından beklerdim. Bugüne kadar, böyle bir görevi yerine getirmeyişimin başlıca nedeni, polemiklere ve siyasi sürtüşmelere meydan vermek istemeyişimdendir.

Bu konuda bugüne kadar yazılmış ve söylenmiş pek çok şeyin içinde, bu olayın tüm gerçekliği sadece, Rafet Ballı'nın sorularını cevaplandıran ve Kürt Dosyası adlı kitabının 2. Baskısı'nda yer alan Şerafettin ELÇİ'nin açıklamalarında ve Şakir Epözdemir'in War Dergisindeki açıklamalarında yer almıştır. Bunun dışında yazılmış ve dile getirilmiş olanlar ise ne yazık ki, olayın gerçek tanığı olmayanlarca kendi çıkarları doğrultusunda dile getirilmiştir.

Ben, bilindiği gibi, Said Elçi'nin Genel Sekreteri bulunduğu Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) kurucularından ve Merkez Komitesi üyelerinden biri idim ve de hayatta kalan ve bu olayla ilgili bilgileri olan üç arkadaştan biriyim. Olayın ortaya çıkartılmasında en büyük rolü oynayan kişi olmamdan dolayı da, kendi açımdan bildiklerimi, objektif olarak ortaya koymanın gerekliliğine inanıyorum. Zira; bu olay, yalan-yanlış rivayetlerle yorumlana yorumlana gerçeklerden uzaklaştırılabileceği gibi, gelecek kuşakların kafaları da gerçeği yansıtmayan anlatımlar ve yalanlarla doldurulabilir.

Bu olayın, Said Elçi tarafı olarak yaşayan tanıkları; Ben, Durnas ve Şakir Epözdemir'in yakın tanıklığıyla, bizim açımızdan bilinen yönleri itibariyle aydınlatılabilecek bilgilerimiz, gördüklerimiz, ilişkilerimiz ve bir sürü çabalarımız vardır. Biz bunları yazdıktan ve kamuoyuna sunduktan sonra, Dr. Şıvan'ın arkadaşlarından bir çoğu da hayatta olduklarına göre, onların da bu olayı, tarafsız ve objektif bir şekilde açıklamalarında yarar vardır.

Dr. Şıvan, arkadaşımız Said Elçi ile Antalya Cezaevi'nde ilişkiye girdi. Bu ilişkiyi Faqi Hüseyin kurdurttu. Feqi, o sıralarda Antalya Davası'nın tutuksuz sanıklarındandı. Isparta'da bulunan Dr. Sait Kırmızıtoprak'la temas

kurarak, onu Said Elçi ile buluşturup, ilişkilerini sağladı. Said Elçi bize, yani (bana, Ömer Turhan ve Şakir Epözdemir'e) hiçbir açıklama getirmede. Biz 25 Şubat 1969'da tahliye olduktan sonra, bu ilişkilerden haberdar edildik.

Doktor bizi kullanarak Irak Kürdistanı'na gitmeyi hedeflemiş. Güya, bizim partimize profesyonel eleman yetiştirecekmiş, emrimize amade imiş gibi laflarla, Said Elçi'yi ikna etmiş.

Biz tahliye olduktan sonra, yıl sonuna kadar Feqi'nin ve rahmetli Said Elçi'nin çalışmaları neticesinde Ekim/1969'da, Dr. Şıvan dahil 6 kişilik küçük bir grup Irak'a gönderildi. Biz, Irak'taki bu grup ile ancak Nisan 1970 tarihinde temas kurabildik. Evvela Feqi gitti Dr. Şıvan'la görüştü ve kötü haberlerle döndü. Daha sonra, Said Elçi gitti, bir netice alamadan geldi. Bizim çabalarımız, 1971 baharına kadar sürdü. Şıvan, bize iltihak edeceğine, kendi partisini kurmuştu ve bizden, partimizi feshederek kendisine katılmamızı istiyordu. Bizim biraraya gelme çabalarımız sürerken, 12 Mart 1971 Darbesi ile Türkiye'de sivil yönetim askıya alındı. Bu askeri darbeden sonra, Mayıs ayında meşhur Balyoz Harekatı ile tutuklamalar ve kaçışlar başladı.

Ben, Adana'ya geçtim. Orada Şakir Epözdemir ile karşılaştım. Yine, o sırada rahmetli Said Elçi'nin hanımının ve çocuklarının Adana'da Bahattin Seydaoğlu'nun evinde misafir oldukları haberi üzerine, Şakir ile birlikte yengemizi ziyarete gittik. O gün (tahminen 23-25 Mayıs günleri olacak) Saime hanımdan, Said'in Suriye'ye geçtiğini öğrendik. Bunun üzerine, Şakir ile birlikte Suriye'ye geçmeyi kararlaştırdık. Biz, 08/06/1971 günü ayrı ayrı olarak Suriye'ye geçtik. Ben daha önce gitmiş ve Hemid ê Hacı Derwêş'e haber göndererek, O'nunla birlikte arkadaşı Reşidê Hamo ve büyük Kürt ozanı Cigerxwin'in konuk olduğum Mezrê köyüne gelişlerini sağlamıştım. Ben, Said Elçi'nin Suriye'den Zaxo'ya geçtiğini burada arkadaşlardan öğrendim. Daha sonra Şakir Epözdemir geldi, olayı değerlendirdik ve hemen o gece Durnas arkadaşımızı da Suriye'ye getirttik. Sonuçta, bizimle beraber Suriye'ye geçen Tatvan'lı Mele Yunus Kaya'yı Zaxo'ya yolladık. Biz, Mele Yunus'u 10 gün bekledik. Bu arada Said Elçi ile buluşmak üzere Musul'da bekleyen Ahmedê Hıso, Said Elçi ile görüşmeden Irak'tan döndüğünde biz kendisini de dinledik. Biz bu arkadaşların Irak'ta Said Elçi'den hiçbir haber alamadıklarını söylemesi üzerine, Said Elçi'nin başına mutlaka kötü şeylerin gelmiş olabileceğine kanaat getirdik. O'nu araştırmak üzere 20/06/1971 akşamı Kenanê Agit ve Mecdê Haco yardımıyla Şakir Epözdemir ile birlikte Irak'a geçtik. Musul'da iken, ben Gılala'ya bağlı Hacıümran'da bulunan Serok Barzani'ye gitmek ve olayı açığa çıkartmak isterken, Şakir Arkadaşım'da olayı, Dr. Şıvan kanalıyla araştırmayı uygun buldu. Biz bu karar üzerine Musuldan ayrıldık. Şakir, Mele Yunus ile birlikte Zaxo yolunu tuttu. Ben de, Gılala'ya bağlı KDP'nin siyasi Polit Büro Merkezi

Navperdan'a gittim. O sırada Dr. Mahmud Osman politbüro üyesi idi. Dr. Mahmud Osman'a gittim. Said Elçi'nin Zaxo'da kayıplara karıştığını söyleyerek araştırmasını talep ettim. Dr. Mahmud, Zaxo'nun Bölge Komitesi Başkanı ve İlçe Kaymakamı olan Osman Qazi'ye bir telgraf çekti. Ertesi gün, telgrafa cevap geldi. Osman Qazi, "Said Elçi'nin, 23-24-25 Mayıs 1971 günlerinde Zaxo'da misafir kaldığını ve 25 Mayıs'ta da Brüksel ve Çeko tarafından Parti'nin Yerel Merkezi'nden alınarak, Dr. Şıvan'ın Meqeri'ne (Kampına) götürülmüş olduğunu" beyan etmişti.

Bunun üzerine, Behdinan Mıntıkası Başkomutanı Eshed Xoşewi'ye telgraf çekilerek; "Said Elçi'nin, Dr. Şıvan'ın Kampı'nda olduğu ve Dr. Şıvan ile Said Elçi'nin, derhal Mektebê Siyasi (Politbüro)'ye gönderilmesi" talimatı verildi. Birkaç gün sonra, Mam Eshed Xoşewi'den gelen cevabi telgrafa; "Said Elçi'nin, Dr. Şıvan'ın Kampı'nda olmadığı ve Dr. Şıvan'dan aldığı bilgiye göre, Said Elçi ile aralarındaki anlaşmazlığı aşamadıklarını, bu yüzden de Said Elçi'nin, Türkiye'ye döndüğü" belirtilmekteydi.

Gelen bu telgraf cevabı üzerine, Said Elçi'nin hayatta olamayacağı endişesine kapıldım. Dr. Mahmud'a; "Said'in Türkiye'ye dönmesinin imkansızlığını, şayet Türkiye'ye dönmüş olsa idi, bundan bizim haberimizin olacağını" uzun uzun anlattım. Çünkü, biz Cizre'ye uğramış ve 8 Haziran'da Suriye'ye geçmiştik. Said'in döneceği yol da, bu yol olduğuna göre, Said Elçi'nin de Türkiye'ye bu yoldan dönmesi gerekirdi. Böyle bir durumdan da, herkesten önce Silopi ve Cizre'deki arkadaşlarımız haberdar olacaktı. Benim bu ifadelerimden, Dr. Mahmud da telaşa kapıldı ve ertesi gün, beni rahmetli İdris Barzani ile buluştu.

İdris Barzani ile ilk görüşmem kısa sürdü ve ertesi gün görüşmek üzere bana randevu verdi. Ertesi günkü görüşmemizden sonra, onun da endişe ve kuşkuvarı ciddi olacaktı ki, 13 Temmuz 1971 günü beni, Serok Barzani ile görüştirdi. Serok Barzani ile bu görüşmemiz, akşam saat 20.00'de Hacıümran'daki misafirhanesinde gerçekleşti. Bu durumu kendilerine detaylı olarak arz ettim. Beni çok iyi dinledi. Bana Behdinan mıntıkasının başkomutanı Mam Eshed Xoşewi'ye iletmek üzere bir mektup verdi. Mektupta; "Said Elçi, Dr. Şıvan ve arkadaşlarının derhal Hacıümran'a gönderilmesi" talimatı vardı. Mektuptaki bu talimatın yanı sıra, "Eğer, Dr. Şıvan'ın söylediği gibi, Said Elçi Türkiye'ye dönmüş ise, Dervêşê Sado'nun Türkiye'ye gidip Said Elçi'yi getirmesine yardımcı olmaları, Said Elçi'nin gelmesi durumunda Dr. Şıvan ile birlikte hepsinin Hacıümran'a gönderilmesi" emri de yer almaktaydı.

14 Temmuz 1971'de Parti'nin Genel Sekreteri Habib Mihemmed Kerim'le birlikte Erbil'e kadar geldik. Erbil valisi Abdulwahhab Etruşi, öğlen yemeğini yedirdikten sonra, bize bir Land Rover tahsis ederek, 6 peşmerge

muhafızlığında Musul'daki "Leqê Yekê"ye gönderdi. Ali Sincari, oranın sorumlusuydu. O sırada, Ali Sincari'nin Musul'un dışında olması nedeni ile, O'nun yardımcısı Fadıl Mirani, beni Bamerni'ye kadar götürüp, geri döndü. Orada, Serok Mela Mustafa Barzani'nin mektubunu Mam Eshed Xoşewi'ye verdim. Mektubu okudu. Akşam saatlerinde oraya vardığım için, o akşam yapılabilecek bir şey yoktu. Yemek yedikten sonra, satranç oynadık ve Mam Eshed Xoşewi, beni erken yatırdı, istirahat etmemi söyleyerek ayrıldı.

Sabah kalktığımda, bölgedeki bütün komutanların ve Parti'nin yerel sorumlularının Bamerni'ye getirilmiş olduğunu gördüm. Komutanlar arasında İsa Sıwar ve Eli Xelil'in yanı sıra, Parti'nin Zaxo Bölge Komitesi Başkanı Osman Qazi'de vardı. Soruşturmayı, rahmetli Mam Eshed Xoşewi yürütüyordu. Komutanlardan aldığı bilgi; sadece, "Said Elçi'nin, Çeko ve Brüksk tarafından Dr. Şıvan'ın Kampı'na götürüldüğü" düzeyinde idi. Mam Eshed Xoşewi bana bunları anlatarak, fikrimi aldı. Ben de; "Said Elçi'yi Dr. Şıvan'ın Kampına götüren Land Rover sürücüsünün getirilmesini" talep ettim.

Landrover sürücüsünü getirdiler. O da ifadesinde; "Said Elçi ve Dr. Şıvan'ın adamlarını, arabanın ulaşabildiği Hêzil Nehri'nin kenarına kadar götürdüğünü" söyledi. O sırada, nehirin öbür tarafında, benim akrabalarım olan Dr. Şıvan'ın emrindeki Selim Tilki ve Mehmudê Hesenska'nın Dr.Şıvan'ın Kampı'na yakın Kumri Kalesindeki silah deposunda nöbetçi olduklarını bildiğimizden, bunların olaydan haberdar olabileceğini düşündüm. Mam Eshed'den, "bu akrabalarımın da çağrılmasını" talep ettim. Mam Eshed, Dr. Şıvan'a bir mektup yazarak, bu adamları istedi. Mektubu götüren kişi, Bamerni'den çıkar çıkmaz, Selim Tilki'ye rastlıyor ve "Eshed'in kendisini çağırdığını" bildiriyor.

Bu nedenle, Selim Tilki çok kısa bir sürede geldi. Önce Mam Eshed görüştü. Sonra da benimle görüştü. Çünkü, Selim Tilki kendisine bilgi vermemişi.

Selim Tilki'ye durumu sordum. Ne var ki, Selim Tilki bana cevap vereceğine, akıl vermeye başladı. "Buralarda, adam vurma ile sinek vurmanın farksız olmadığını, benim fazla ileri gitmemem gerektiğini, buralarda ne aradığımı" söyleyerek, bu işin pek fazla peşine düşmememin benim için daha iyi olacağını adeta tehditvari bir havayla söylemişti.

Ben de kendisine; "Bak Selim! Biz akrabayız ama, benim için öncelikli olan Kürt'lüğümdür. Şayet, bu işten malumatın olduğu halde, bize bilgi vermezsen ve daha sonra ortaya çıkarsa, emin ol ki, seni elimle öldürürüm." dedim. Selim Tilki, daha önceleri benim çabalarımın Güney'e geçmiş ve barınma olanağı bulmuştu. Hem, kendisine olan bu yardımlarımdan dolayı vefasızlığı içine sindiremedi, hem de Mam Eshed'in bana gösterdiği büyük

ilgiden korkarak, bana; “Bildiğimi Eshed Xoşewi’ye izah edeceğim” dedi.

Durumu, Mam Eshed’e arz ettim. “Selim Tilki’nin bir şeyler bildiğini, O’nu sıkıştırdığı takdirde, bazı şeyleri öğrenebileceğini” belirttim. Mam Eshed, Selim Tilki’yi hemen çağırttı ve benim de hazır bulunduğum o anda kendisine; “Eğer bu konuda bir şeyler bildiği halde bilgi vermiyorsa, ileride bu olay ortaya çıktığında, kendisinin bu olay hakkında malumatı olduğunu gösteren emareler bulunursa, kesin olarak ölümle cezalandırılacağını” söyledi.

Selim Tilki, Mam Eshed’e; “Burada olan olayların, sizin bilginizin dışında olmasına imkan var mı?” diye sordu.

Mam Eshed; “Nasıl olmaz! Elbette benden habersiz olaylar da olabilir.” dedi.

Bu laf üzerine Selim Tilki, “Dr. Şıvan’ın, Said Elçi’yi nasıl tutuklattığını, daha sonra alıp infaz ettirdiği yere götürüldüklerini, Said Elçi ve Mihemedê Begê’nin öldürülüşlerini” açık bir şekilde izah etti. Selim Tilki’nin ifadesi aşağı-yukarı şöyle idi;

“Bir gün, Dr. Şıvan, Çeko ve Brüks tanımadığım iki kişiyi (Said Elçi ve Mihemedê Begê) getirip, nöbetçi olduğumuz cephanelikte hapsedtiler. Bize, bu adamların Türk Casusları olduklarını söylediler. Onlara Dikkat etmemizi ve tahkikatları bitinceye kadar, muhafaza etmemiz gerektiğini emrettiler. Ayrıca, Çeko’yu da bizim yanımızda bıraktılar ve Çeko, infaz gününe kadar buradan ayrılmadı. Bir hafta sonra (Anlatılana göre 1 Haziran 1971 günü), Dr. Şıvan ve Brüks tekrar geldiler. Bu adamları çıkardılar ve götürüp infaz ettiler.”

Bu olaydan sonra, Mam Eshed Xoşewi, hemen Dr. Şıvan’ı “Torununun çok hasta olduğunu ve çok acele yetişmesi gerektiğini” beyan eden bir mektupla Bamerni’ye çağırdı. Dr. Şıvan, gün batımından sonra Bamerni’ye ulaştı ve tutuklandı. Aynı gün, Çeko ve Brüks’ü de Mam Eshed Dıhok’ta tutuklatarak getirtti. Ertesi gün de, Dr. Şıvan’ın diğer arkadaşlarını Bamerni’ye getirdiler.

Bu arada, Selim Tilki ile beraber kalan Mehmudê Hesanka’da geldi ve Selim Tilki’nin ifadelerini aynen teyid etti.

Mam Eshed Xoşewi’nin bana anlattığına göre, aynen ve harfiyen Dr. Şıvan’ın ifadesi şöyle imiş;

“Ben davaya ihanet ettim. Ben siyasi bir hareketi götürebilecek kapasitede değilim. Parti’nin benim hakkımda vereceği kararı kabul ediyorum.”

Bu sözleri üzerine, Dr. Şıvan, Çeko ve Brüks ile birlikte tutuklandılar ve ertesi gün Gılala’daki Rayet Hapishanesi’ne gönderildiler.

Ben, Bamerni’den Dıhok’a kadar Mam Eshed ile birlikte gittim. Beni başkasına emanet etmek istemedi. Dıhok’tan, Dıhok Valisi Haşim Eqravi ile

birlikte makam arabasıyla Hacıümran'a döndüm.

Daha sonra, İdris Barzani, Serok Barzani'nin "TKDP'nin yazılı görüşünü istediğini" söyledi. Ben de bunun üzerine Türkiye'ye geldim. Türkiye'deki arkadaşlarla görüştük ve bir heyetle Hacıümran'a geldik. Serok Mustafa Barzani'ye görüşümüzü yazılı olarak sunduk.

Ben, Durnas, Ramazanê Haşim, Tahir ve Mela Şebap bu heyette idik. Ancak, Serok Barzani'ye sunduğumuz arzname, iki imza taşıyordu. Bu imzalar benim ve Durnas'ın imzaları idi.

Bu yazı özetle, "Parti olarak intikam peşinde olmadığımızı, fakat, böyle bir olayın bir daha olmaması için suçluların cezasız kalmamalarının arzusunda olduğumuzu, ancak Kürt çıkarlarının neyi gerektirdiği konusunda en doğru ve yerinde kararı verebilecek Serok Barzani'nin bu yolda vereceği her türlü kararına hiçbir itirazımız olmayacağı" şeklinde idi. Ancak, bu dönemde, TKDP'nin dışında Türkiye'deki pek çok kişi tarafından da suçluların cezalandırılması isteğini taşıyan mektuplar da Serok Barzani'ye gönderilmiş idi.

Dr. Şivan, Çeko ve Brüsk Soruşturmanın başladığı 15 Temmuz 1971'den itibaren muhakeme boyunca tutuklu kaldılar.

Sonuçta, mahkeme onları suçlu bularak, idamlarına karar verdi. Verilen bu karar, Serok Barzani'nin başkanlığı'nda toplanan KDP Merkez Komitesi'nce onaylandıktan sonra 26 Kasım 1971 tarihinde infaz ettirildi.

Tüm bu olaylardan sonra, Dr. Şivan'ın Deşîş'deki kampı kapatıldı. Said Elçi'nin 23-24-25/Mayıs/1971 tarihlerinde KDP'nin Zaxo Mahalli Komite Merkezi'nde iken Dr. Faik Savaş'ın amcasının oğlu Mele Abdullatif Savaş, Dr. Faik Savaş'ı görmek için KDP'nin Zaxo Mahalli Komite Merkezi'ne geliyor ve orada Said Elçi'yi görüyor. Said Elçi ona, "Ben Dr.Şivan'ın kampından döndükten sonra seni Gılala'ya götürüp Dr. Faik Savaş ile görüştüreceğim" diyor. Ancak, Said Elçi geri dönmeyince 10 gün sonra Mele Abdullatif Savaş Dr. Şivan'ın kampına gidiyor. Dr. Şivan, Abdullatif Savaş'ın Said Elçi'nin kendi kampına geldiğini bildiği için derhal onu kurşuna diziyor. Ancak bu olay, Dr. Şivan'ın infazından sonra açığa çıktı. Bu arada, Kampın kapatılmış olması üzerine, hepsi oradan ayrıldılar. Bu dönemde Dr. Şivan'ın pek çok arkadaşının Suriye'ye ve Suriye üzerinden Avrupa'ya geçmelerine yardımcı oldum. Zaten, Dr. Şivan'ın parti tabanının büyük çoğunluğu, bizim partinin daha önceki üye ve sempatanlarından ibaretti. Bu konuda karşılıklı olarak herkes polemige ve sürtüşmeye girmemeye özen gösterdi. Ancak, bugüne kadar gösterilmiş özenin aksine, biz yaşayan tanıkların dışındaki, bazılarınca gerek basın yoluyla gerekse de toplum içinde kendi çıkarları doğrultusunda bu tarihi gerçek tahrif edilmektedir. Bu nedenlerle gerçeğin yaşayan tanığı olarak kamuoyuna bu açıkla-

mayı yapmayı kendi adıma bir görev olarak görüyorum. Ve tek dileğim, böylesine yanlış ve acı bir olayın bir daha tekrerrür etmemesidir.

Olayların Gelişiminin Kısa Kronolojisi

Okuyucuların bu konuda bilgi edinebilmeleri için, bu olayın kronolojisini aşağıda sıralamayı yararlı görmekteyim;

08/Haziran/1971

Ben ve Şakir Epözdemir, Said Elçi'nin arkasından Suriye'ye geçtik.

20/Haziran/1971

Mela Yunus Kaya ile Ahmedê Hıssu'nun Irak'tan Said Elçi ile ilgili olumlu bir haber getirememesi üzerine Şakir Epözdemir ile birlikte, Kenanê Agit ve Mecidê Haco'nun yardımlarıyla Irak'a geçtik ve Tîlehfer'de kaldık.

21/Haziran/1971

Tîlehfer'den Musul'a geçtik ve aynı gün Şakir Epözdemir ve Mela Yunus Kaya Zaxo üzerinden Dr. Şıvan'ın Kampına yola çıktılar. Ben de aynı gün, Gılala'daki Siyasi Politbüro Merkezi Navperdan'a gittim.

2/Temmuz/1971

Hacıümran'da İdris Barzani ile görüştüm.

13/Temmuz/1971

Hacıümran'da İdris Barzani ile 2.nci defa görüştüm. Aynı akşam Serok Mustafa Barzani ile aynı yerde görüştüm.

14/Temmuz/1971

Serok Mustafa Barzani'nin verdiği mektup ile Bamerni'de bulunan Mam Eshed Xoşewi'nin yanına gittim.

15/Temmuz/1971

Said Elçi'nin öldürülmüş olduğu ortaya çıktı. Önce Dr. Şıvan Tutuklandı. Aynı gün Çeko ve Brüsk de tutuklandı.

16/Temmuz/1971

Tutuklular Gılala'daki Rayet Hapishanesi'ne gönderildiler.

11/Ağustos/1971

TKDP Parti Görüşü yazılı olarak Serok Barzani'ye verildi.

26/Kasım/1971

Mahkeme sona erdi. Dr. Şıvan, Çeko ve Brüsk suçlu bulundu ve idam cezasına mahkum edildiler. KDP'nin Merkez Komitesi'nce onaylanan hüküm saat 20.00 de infaz edildi.

12/12/1998



Said ELÇİ (solda) ve Dr. Şivan (sağda)

Dr. Şıvan-Said Elçi Olayı*

Serafettin ELÇİ

Siz hem Sait ELÇİ'yi hem de Doktor Şıvan'ı tanıyordunuz. Tabii savundukları çizgileri de biliyordunuz. Neydi aralarındaki farklılıklar?

ELÇİ: Dr. Şıvan (Sait Kırmızıtoprak) bilgili, üretken bir zekaya sahip, Marksist ideolojiyi iyi kavrayıp benimsemiş, atak bir karaktere sahipti. Ruhi dengesi pek sağlıklı değildi. Çabuk sinirlenir, fevri hareket ederdi. Ne zaman nerede, ne yapacağı belli olmazdı. Aşırı derecede kendini beğenmişti. Pek çok kez de kibar ve sakindi. Kürt sorununa Marksist açıdan yaklaşırdı. Mücadelede Leninist-Stalinci yöntemi benimsemişti. Kısa yoldan, silahlı ihtilalle sonuca varabileceğini düşünüyordu. Yolu üzerinde gördüğü her engeli acımasızca yok etmekte sakınca görmezdi. İktidarı kendisi için isterdi. En samimi arkadaşını kullanıp harcayabilirdi.

Ya Sait Elçi?

ELÇİ: Sait ELÇİ, Kürt halkına sevdâ derecesinde tutkundu. Benliğini yalnızca Kürtlük kaplamıştı. Bir an bile tereddüt etmeden kendini halkına feda etmeye hazırdu. Hep mutluydu. Umudunu bir an bile yitirmezdi. Kürt halkının mutlaka özgürlüğe kavuşacağına ve Ortadoğu'da önemli bir yer alacağına inanırdı. Katıksız bir milliyetçiydi. Kürt halkının hiçbir ferdine kin beslemezdi. Sadece davaya inanmayanlara hayret eder ve acırdı. Kürtlerin kötülerine bile anlayışla bakar, kötülüğü onlarda değil, onları bu hale düşüren egemenlerde arardı. Bunların kendileri olmazsa bile, ilerde çocuklarının Kürtler için kazanım olacağını söylerdi. Kürt sorunu bir sınıf sorunu olarak görmezdi. Etkileyici ve cesur bir hatipti. Hiçbir davada savunmalarında ödün vermezdi. Düşüncelerini pervasızca açıklardı. Muhatabı ilk anda ürkse bile, mutlaka konuşmalarından etkilenirdi. Heyecanlı yapısına korkusuzluğuna rağmen Kürtler zarar görmesin diye, onları mücadelenin ön saflarına zamansız sürmezdi. Sabırlı bir şekilde demokratik mücadeleyi yeğler, en son çare olarak silahlı mücadeleyi düşünürdü.

* Bu yazı, Şerafettin ELÇİ'nin bilgisi dahilinde Rafet BALLI'nın "KÜRT DOSYASI" adlı çalışmasının 2. baskısından alınmıştır. Bak. S. 607-608-609-610 (Y.N.).

Dr. Şıwan neden ayrı bir parti kurma yoluna gitti? TKDP'den neden ayrıldı?

ELÇİ: Yukanda da belirttiğim gibi, Dr. Şıvan ihtiraslı ve iddialı bir insandı. İhtirasları aklından önceydi. Kestirme yoldan, ihtilalci yöntemle, Türkiye Kürdistan'ında Marksist Leninst bir devrim gerçekleştirebileceğine inanıyordu. Gerek amaçlanan hedefler, gerek yöntem ve gerekse TKDP'nin temkinli tavrıyla istediği sonucu elde edemeyeceğini düşünüyordu. Bu ne- denle, kendi düşünce ve yöntemlerine uygun, kendi liderliğinde bir parti kurma gereğini duydu. Dr. Şıvan, hiçbir zaman TKDP'li olmadı ki, partiden ayrılınsın. Dr. Şıvan'ın TKDP'li görünmesi bir taktiktir. TKDP ara- cılığıyla Irak'a gidip orada bir mevzi edinmek, Barzani'nin desteğine sahip bir görünüm altında taban edinmek için TKDP'yi kullandı. Başka türlü mesafe alması mümkün değildi. Diğer pek çok Kürt aydını gibi halktan kopuktu. Ancak TKDP kanalıyla ve Barzani'ni adını kullanarak Kürt halkı arasında örgütlenebilirdi. Bu amaca ulaşmak için Antalya'da TKDP'nin davası sırasında tutuklu bulunan Sait ELÇİ'ye yaklaşıyor, güvenini kazanıyor, onun vize- siyle Irak'a yerleşmeyi sağlıyor. Kanımca, Dr. Şıvan, daha Irak'a gitmeden bu planları kafasında hazırlamıştı.

Dr. Şıwan ELÇİ'yi, Barzani de Dr. Şıwan'ı öldürttü.

Araştırmalarınıza göre ELÇİ ve Şıwan'ın öldürülmeleri nasıl cereyan ediyor? Mesut Barzani, Dr. Şıwan'ı kurşuna TKDP dizdi diyor. Bu iddia doğru mu?

ELÇİ: Bu konuyu açıklama fırsatı verdiğiniz için teşekkür ederim. Bu olayda bir sürü insan, olayı bilen bilmeyen, kulaktan dolma bazı bilgilerle olayları çarpıtarak, kendi siyasi görüşlerine göre yorumlayarak, çoğu kez taraf tutarak, kamuoyunu yanlış bilgilendirmişlerdir. Bu olayı en iyi bilen birkaç kişiden biriyim. Bir bölümünün yakın tanığı, bir bölümünün çok yakın izleyicisiyim. Kürt siyasi tarihinin çok dramatik ve talihsiz bu sayfasının kamuoyunca sağlıklı bilinmesinde büyük yarar vardır. Zira bu olayın sonraki dönemlerde, Kürtler arasında bölünme ve çatışmalarda payı büyüktür. Kırmızıtoprak, Antalya'daki ziyaretleri sırasında ELÇİ'ye güven veriyor, onu ikna ediyor. Partinin ilkelerini benimsediğini, ELÇİ'nin emrinde çalışmaya hazır olduğunu belirtiyor.

Dr. Şıwan Irak'a nasıl gitti?

ELÇİ: Antalya'daki TKDP davasında ELÇİ ve arkadaşlarının tahliye- sinden sonra, 1969 yılı ortalarında, Kırmızıtoprak ve bir grup arkadaşın Irak'a gönderilmesi kararlaştırılıyor. Bundan iki amaç güdüyor: 1. Savaş

halindeki Irak Kürtlerinin doktor ihtiyaçlarına katkıda bulunmak. 2. Irak'ta kurulacak bir kampta TKDP elemanlarını eğitmek. Bu amaçla Kırmızıtoprak ve bir grup arkadaş TKDP'nin onayıyla ve onların adamı olarak Irak'a gönderiliyor.

Dr. Şıwan kendi partisini Irak'ta mı kurdu?

ELÇİ: Dr. Kırmızıtoprak Irak'ta "Dr. Şıwan" kod adını alıyor. Yeteneklerini kullanarak kısa sürede Irak'ta Kürtler arasında iyi yer ediniyor.

"Kelha Kumri" de hastane ve kamp olarak kullanılan bir yere sahip oluyor. Bu yer Türkiye'nin sınırlarına yakın, Irak-KDP'nin merkezine uzak bir yerdir. Dr. Şıwan iyice yer edinip güvendiği arkadaşlarını da yanına toplayınca, yeni bir parti kurmaya karar veriyor: "Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi." isim olarak TKDP ile sadece aralarında bir "de" eki farkı var. İlk sıralar bunun yeni bir parti olduğunun kimse farkına varmıyor. Dr. Şıwan, Irak'taki itibarını ve Barzani'nin adını kullanarak Türkiye'de örgütlenmeye başlıyor. TKDP, bu durumdan son derece rahatsız. ELÇİ'nin bu iki başlı görünümü ortadan kaldırma girişimleri sonuç vermiyor. Bu arada, 12 Mart askeri müdahalesi, peşinden Balyoz Hareketi, TKDP yöneticilerinin Türkiye'den uzaklaşmalarını gerektiriyor. 19 Mayıs 1971'de ELÇİ Suriye'ye geçiyor. 23 Mayıs'ta da Irak'taki Zaho kentine gidiyor. Amacı, Barzani'nin karargahına gidip, iki ayrı TKDP sorununu Barzani'ye açmak, soruna çözüm bulmaktır.

Sait ELÇİ'nin kafasındaki çözüm neydi?

ELÇİ: ELÇİ ve TKDP'nin çözüm formülü şudur: Ya iki TKDP birleşmeli, ya da bunlardan biri faaliyetini durdurup diğeri faaliyetini sürdürmelidir. Barzani'nin hakemliğinde TKDP, her çözüme razıdır. O günlerde ufak bir sorun nedeniyle Irak yönetimiyle I-KDP'nin arasında bir gerginlik var. Zaho'daki sorumlular, bu nedenle yolların güvenli olmadığını, birkaç gün beklemesi gerektiğini söylüyorlar. Sait ELÇİ, bu bir kaç günü değerlendirmek ve belki de "Dr. Şıwan'la aramızda bu sorunu çözebiliriz" umuduyla onun yanına gidiyor. Dr. Şıwan'a haber veriliyor. 25 Mayıs'ta Dr. Şıwan'ın arkadaşları Çeko ve Brüks, ELÇİ'y' Zaho'daki parti merkezinden alıp beraberlerinde götürüyorlar. ELÇİ ve beraberindeki Nusaybin'li Muhammedê Begê'yi Dr. Şıwan'ın kampına değil de, kampın yakınında depo olarak kullanılan yere hapsediyorlar. Bu depoda görevli bulunan Tilki Selim (*) Tilki Selim o günlerde adı Güneydoğuda çok sık duyulan, adı suçlardan aranan bir kanun kaçağıydı. ve Kurtalanlı Mahmut'a muhafaza için teslim ediyorlar. Teslim ederlerken de söyledikleri şu: "Türkiyeli iki casus yakaladık, parti merkezinden emir gelene kadar bunları iyice muhafaza edin."

Sait ELÇİ'nin öldürüldüğü nasıl çıkarıldı?

ELÇİ: Bir hafta sonra da 1 Haziran 1971'de Dr. Şıvan, Çeko ve Brüsk, ELÇİ ve arkadaşını, elleri bağlı olarak bir tepeye çıkarıyor, ilkin ELÇİ'yi sonra da arkadaşını tabancayla öldürerek oracıkta gömüyorlar. TKDP'nin iki kurucu ve merkez yürütme kurulu üyesi de Barzani'nin ka- rargahında ELÇİ ile buluş- mak üzere, Suriye üzerinden Irak'a geçiyorlar.

21 Haziran günü Musul'a varıyorlar. Biri Zaho üzerinden Şıvan'ın kampına, diğeri doğrudan Barzani'nin karargahına gidiyor. Karargahta ELÇİ'nin Irak'a geldiğinden kimsenin haberi yok. Bunun üzerine TKDP'li arkadaşı Jîrek, durumdan şüpheleniyor. Olayın hikayesi uzun... Çok uzun ve tehlikeli araştırma sonucu, Jîrek, ELÇİ'nin öldürülmesi olayını ortaya çıkarı- yor. Dr. Şıvan, ilkin cinayeti inkar ediyor. ELÇİ'nin Türkiye'ye geri döndüğünü söylüyor. İnkâr edilemeyecek deliler ortaya çıkınca, suçunu ikrar etmek zorun- da kalıyor. Büyük bir ihanet işlediğini itiraf ediyor. ELÇİ cinayetinin ortaya çıkması ve cesedinin bulunması 15 Temmuz'a rastlıyor.

Cinayet ortaya çıkınca Irak-KDP ne yapıyor?

ELÇİ: Barzani olayı duyunca adeta şoke oluyor, beyninden vurulmuşa dönüyor. "Nasıl olur da Sait ELÇİ gibi bir yurtsever, güvenli yer olarak seçtiği ve sığındığı benim egemenliğim altındaki Kürdistan topraklarında adi ve çirkin bir şekilde öldürülebiliyor" diyor. Bu olayı onuruna indirilmiş bir darbe olarak kabul ediyor. Dr. Şıvan, Çeko ve Brüsk, Kuzey Cephesi Komutanı Eshad Hoşewi'nin Bamernê köyündeki karargahından alınıp parti genel merkezi bölgesinde bulunan Rayet cezaevine naklediliyorlar.

Olay ortaya çıkınca TKDP'nin tavrı ne oluyor?

ELÇİ: Barzanî, TDKP'nin bu konudaki talep ve görüşünün alınması talimatı veriyor. Bunun üzerine, cinayeti izleyip ortaya çıkaran Jîrek, Tür- kiye'ye dönüyor. TKDP; Jîrek'le birlikte beş kişilik heyeti Irak'a gönder- meye karar veriyor. Ağustos ayında da bu heyet Irak'ta parti genel mer- kezine gidip temaslara başlıyor. Bu arada, bu adi cinayeti duyan pek çok partili ve partisiz Türkiyeli Kürt, olayı kınayan ve faillerin cezalandırılma- sını isteyen mektupları Barzani'ye gönderiyorlar. Irak Kürdistanı'na giden beş kişilik TKDP heyeti, gerekli temas ve incelemeleri yaptıktan sonra, heyette bulunan partinin kurucularından Dûrnas ve Jîrek imzasıyla Irak-KDP genel merkezine hitaben yazılı bir talepname sunuyorlar. Bu talepnamele ELÇİ'nin öldürülmesi olayı şiddetle kınanıyor. Bu olayla Irak-KDP'sinin itibarının önemli oranda sarsıldığı belirtiliyor. Olayın faillerinin yargılanıp hakettikleri cezaya çarptırılmaları, aksi takdirde Irak-KDP'sinin şüphe altında

kalacağı belirtiliyor. Buna rağmen Barzani'nin bütün Kürtlerin lideri olduğu, Kürt çıkarlarını herkesten fazla düşünüp bunun sorumluluğunu taşıdığını, en isabetli kararın kendisi tarafından verilebileceği ve bundan kimsenin şüphe edemeyeceği, son takdir hakkının Barzani'ye ait olduğu, liderin vereceği kararın TKDP tarafından saygıyla karşılanacağı belirtiliyor. Heyetteki 4 kişi Türkiye'ye dönüyor, Jîrek Irak'ta kalıyor.

Dr. Şıwan ELÇÎ'nin öldürülmesini nasıl izah ediyor?

ELÇÎ: Dr. Şıwan ve arkadaşları yargılanıyorlar, daha önceki soruşturma ve mahkeme esnasında suçlarını ikrar ediyorlar. Bu cinayetin büyük bir hata ve davaya ihanet olduğunu, pişmanlık duyduklarını itiraf ediyorlar. Dr. Şıwan'ın cinayet için gösterdiği gerekçe şu oluyor: Ben Türkiye Kürdistanı'nın kurtuluşu için büyük bir proje kurdum. Bu konuda çok meşafe aldım. ELÇÎ'nin Barzani'ye gidip durumu izah etmesi halinde tüm faaliyetlerim durdurulacak, projem suya düşecekti. Böyle büyük bir projenin gerçekleşmesi için ELÇÎ'nin ortadan kaldırılması gereğine inanıyordum. Yargılama sonunda Şıwan, Çeko (Hikmet Buluttekî) Brûsk (Hasan Yıkılmış) suçları sabit görülerek idam cezasına çarptırılıyorlar. Cezalar, 26 Kasım 1971'de infaz ediliyor.

Burada şunu belirtiyim Dr. Şıwan'ın faaliyetlerinden Barzani'nin haberi yoktu. Haberdar olduğunda, faaliyetleri durduracağından kuşku duyulmamalıdır. Zira Barzani, kendi topraklarında Türkiye'ye yönelik faaliyetlere müsaade etmezdi. Arka bahçesi saydığı Türkiye ile ilişkilerini bozmamaya özen gösterirdi. Ne var ki, hangi açıdan bakılırsa bakılsın ELÇÎ cinayetinin bir mazereti ve gerekçesi olamaz. Masum, yurtsever bir insanın katillerinin mutlaka cezalandırılmaları gerekiyordu. Adalet bunu emrediyordu.

Mesut Barzani, Dr. Şıwan, TKDP yargılayıp idam etti diyor.

ELÇÎ: Mesut Barzani'nin, "Dr. Şıwan'ı TKDP yargılayıp ölüm cezasına çarptırdı" şeklindeki beyanı gerçeği yansıtmıyor. Mesut Barzani'nin böyle bir beyanda bulunacağına da ihtimal vermiyorum. Bir yanlış anlaşılma var. Evet TKDP cinayetin ortaya çıkmasını sağlamış, faillerinin yargılanıp cezalandırılmasını talep etmiş, hatta bir yetkilisi hazır olmuştur. Ancak TKDP'nin Irak'ta yargılama yapıp cezalandırmaya ne yetkisi, ne de gücü bulunmaktadır.

Bûyera Dr. Şivan-Said Elçî*

Mahmud Lewendî

Li vir ji bîrûbawerî û xebata wî ya siyasî bêtir, ezê li gor ew belgeyên ku me ji Gurgîn girtine, bi awayekî kronolojîk jiyana wî binivîsim û wan belgeyan belav bikim da ku ji bo ew kesên ku pêşde xebateke hê berfirehtir li ser vê nîfşê û bi taybetî li ser Dr. Şivan bikin, bibe alîkar.

Dr. Şivan(Sait Kirmızıtoprak) di 1935-an de li gundê Cîvarik (Sarıayla) hatiye dunyayê. Gundê Cîvarikê girêdayî nahîyeya Hakîs (Büyükyurt)ê ya qeza Nazimiyê ya wîlayeta Dêrsimê (Tunceli) ye. Navê bavê wî Abbas navê diya wî jî Zuhre (Zöhre) ye.

Dr. Şivan piştî xwendina xwe ya destpêkê, ew qismê navendî û lîseyê li Balıkesirê dixwîne. Di îlona 1955-an de dîploma lîseyê bi dereca herî baş digire. Di 16.10.1956-an de li Unîversîteya Îstebolê, Fakulteya Tibbiyeyê dest bi xwendina tibbiyeyê (doktorî) dike. Di 1961-an de Fakulteya Tibbiyeyê temam dike.

Her weha wê salê jî dizewice. Navê jina wî Îsmet Özevcek e. Di 1962-an de Xwedê kurekî dide wan. Navê wî jî datînin Dara. Di îlaneka biçûk a ku di rojnama Dicle-Firat'ê de (no:3, 1. 12. 1962) derketiye de di derheqê vê yekê de weha hatiye nivîsîn: “Ji desta nivîskarên me Sait Kirmızıtoprak û Îsmet Kirmızıtoprak re kurek çêbûye. Navê wî Dara danîne. Em ji Dara re jiyanekê dirêj hêvî dikin û dê û bavê wî pîroz dikin.” (b. Li Kurdistanê Bakur û Li Tirkîyê Rojnamegeriya Kurdî, 1989,r. 137)

Ji 15. 03. 1963. heta 01. 06. 1963 û dîsa ji 15. 01. 1964 heta 01. 03. 0964-an li Îstebolê li cem Dr. Îsmet Soydan demekê ji bo fêrbûna rontgenê kar dike. Demekê (0965) jî li Yunakê (Qezayeke Konyayê) doktorîyê dike. Li wir di 16. 03. 1965'an de ehliyeta şofêriyê digre.

Di bûyera 49-an de (Çileyê Paşîn 1959) li gel gelek welatperwerên kurd tê girtin. Ew jî bi wan re demekê di hefsê de dimîne. Lê mahkemeya wan heta 1968-an berdewam dike. Piştî ku cezayên wan tê birrîn, wî sirgûnî Îspartayê dikin. Ji rojnameyên wê demê mirov fêhm dike ku li wir li gel

* ÇÎRA, Kovara Kulturî (Kovara Komeleyên Kurd Li Swêdê) hejmar: 8, zivistan 1996.

Şewket Turan ew dîsa xebata xwe ya sîyasî berdewam dikin. Mesela, rojnama Yenî Înkîlap'a ku li Îspartayê derdikeve, li ser wî û Şewket Turan gelek nivîsên menfî belav dikin (b. belgeyên ji rojnama Yenî Înkîlap, 22. 11. 1976).

Di 1967-an de wek "yedeke subay" diçe eskeriyê. Her di dawiyê wê salê de, muracaatî bûrsekê dike daku bikaribe li Fransayê di warê doktoriya xwe de bixwîne. Muracaata wî tê qebûl kirin. Her wê salê dikeve îmtihanê û bursêkê jî qezenç dike.

Di 1968-an da pasaporta xwe digre. Li gor pasaportê carê çûye Yûnanîstanê. Dîsa li gor belgeyêke din ku sefareta Fransayê jê re şandiye, di 1968-an de divê çûbe Beyrûdê.

Di 1968-an de carê diçe Kurdistana Başûr û di havîna 1969-an de vedigere. Piştî xebat û lêkolîneke kurt, di 29-ê Hezîrana 1969-an de li Ankarayê, li "Gazî Mahallesî"yê li gel 14 kesên din partiya Demokrat a Kurdistanê Li Tîrkiye (Tûrkiye'de Kurdistan Demokrat Partîsî) ava dikin. Dr. Şivan jî dibe sekreterê vê partiyê. Navên ku bi kar anîne: Ferîdûn, Hurmuz, Dr. Şivan, Dr. S. A. Şivan.

Di havîna 1971-an de serokê TKDP-yê Saîd Elçî tê kûştin. Karbîdestên Kurdistana Başûr yên wê demê ji vê kûştinê, Dr. Şivan, Brûsk (Hasan Yıkılmış) û Çeko (Hikmet Buluttekîn) berpirsiyar dibînin. Û li gor gotina hevalên Dr. Şivan yên wê demê; Dr. Şivan û Brûsk û Çeko bi biryara mahkemê, di 26. 11. 1971'ê de tîn kûştin.

Lê, çi kûştina Saîd Elçî be û çi jî awayê kûştina wan be, bi temamî ne zelal e. Li gor hinekan Dr. Şivan û hevalên xwe bi destê MÎT-a Tîrkiyê û hin berpirsiyarên herêmî yên Kurdistana Başûr yên wê demê hatine kûştin. Li gor hinekan jî ew yekser ji alî mahkemeya Şoreşa Kurdistanê ve hatine kûştin. Lê li gor beyanên PDK-Iraqê ya wê demê, bi destê hin kesên tarî û hin berpirsiyarên PDK yên herêmî hatine kûştin.

Dîsa dîtinek din jî heye ku Dr. Şivan goya dixwest li Kurdistana Bakur dest bi şerê çekdarî bike, lê hinek ji vê yekê ne razî bûne, ji ber wê bi komployekê Saîd Elçî dane kûştin û ev sûc kirine hustuyê Dr. Şivan û hevalên wî.

Lê her bi çi awayî dibe bila bibe. Di vî warî de yên ku herî baş zanin hevalên wî yên wê demê û berpirsiyarên PDK-Iraqê yên wê demê ne. Divê ku ew bi xwe van meseleyan veneşêrin û bin cil nekin. Ji ber ku hin meseleyên weha ne ku ewê dijminatîya nava hêzan û şexsan zêde bike, belkî bibe dersek, tecrubeyek ji bo şexsiyetên me yên siyasî, bibe tecrubeyek ji bo tevgerên me yên siyasî.

TRAJEDIYEKE DÎROKÎ: BÛYERA SEÎD ELÇÎ Û DR. ŞIVAN

Îbrahîm GÛCLÛ

Di dîroka gelê kurd de, gellek bûyerên tirajedîk, nexweş, tarî û qirêj hene. Mirov dikare bibêje, ku dîroka gelê Kurd, dîrokeke trajedîk e.

Di van salên-qonaxa dawî de, bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan jî, bûyereka gellek tirajedîk e. Wek tê zanîn, ku Seîd Elçî û Dr. Şivan, du serok û berpirsiyarên tevgera Kurdên li Tîrkiye'yê bûn. Ew du serok û berpirsiyarên tevgera gelê Kurd, di sala 1971-an de hatin kûştin. Lêbelê kûştina wan bi destê dijmin nebû. Ew kûştina, bi gotineka demên dawî ya siyasî, "xwekûştin" bû.

Ji wan salan heta îro, di hewîrdora bûyera trajedîk ya Seîd Elçî û Dr. Şivan de gellek mûnaqêşe û şîrovevên cûrbecûr hene: Ji wan mûnaqêşe û şîrovan piranî, karektera spekûlatîf şik û şiphe ne. Dîsa piraniya wan mûnaqêşe û şîroveyan bi devkî bûn: Li pişt deriyan û di civat û civînên teng de dihatin ser zimên: Wê demê jî, van mûnaqêşe û şîrovan bûyer zelal nedikir û wek ceribandinek tirajedîk jî, fêyde nedigihand tevgera Kurdan.

Di vê merhelê de, mûnaqêşeya li ser vê bûyerê hatiye qonaxeke nû û di vê pîrsê de pêvajoyeke nû dest pê kiriye. Helbet di vê pêvajoyê de pirtûka Ku Hûseyîn AKAR ji bona vê bûyerê nivîsandiye, rolekê teşwîkî lêhist û negatîvêya vê pirtûkê, berpirsiyariya dîrokî ya wan kesên, ku ji bûyerê agahdar û terefîrin, anî bîra wan.

Ez di wê nêrîn û baweriyê de me, ku ew mûnaqêşeya li ser vê bûyerê pêwîst e û her çiqas mûnaqêşeyeke, ku dereng dest pê kirî be jî, pozîtîv e.

Binperdbkirina Vê Bûyerê Çi Zîrar Da?

Di ser bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan re, ji 27 salan zêdetir wext derbaz bûye. Ev 27 sal bo Kurdên li Tîrkiyeyê û tevgera wan, salên gelek girîng bû.

Lewma tê zanîn, ku piştî serîhildana Dersimê, yanî piştî salên 1940-ê tevgera Kurdên li Tîrkiyeyê şikesteke mezin û darbeyeke ne însanî xwaribû û ji bona Kurdan bê bizaviyekê û bê dengiyekê dest pê kirî bû.

Di navbera salên 60-î û heta di destpêka salên 60-î de, Kurdên li Tirkîyeyê bi pêşengiya ronakbîr û xwendevanan dest bi livandinekê kirin.

Beşek rewşenbîrên Kurd di nav tevgera çep ya Tirkîyeyê de, beşekî wan jî di sala 1965-an de Partiya Demokrat a Kurdistana Tirkîye'yê (PDKT) damezrandibûn.

Feqet “bihara yekemîn û ya duyemîn a Tevgera Kurdên li Tirkîyeyê”, di sala 1970-ê û 74-an, rengê nû, rêxistinî û kûtlewî qezenc kir: Tevgera Kurdên li Tirkîyeyê bi nasnameya millî, neteweyî bi her aliyê xwe ve derket holê...

Di vê demê de, Tevgera Kurd û endam-damezrêner û berpirsiyarên tevgerê hewcedarî hevdu dîtîn, pêwendî û rastiyan dîrokî bûn.

Hezar mixabin, bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan di vê qonaxê de sedema girîng, yekem a nav tevgera Kurd bû. Bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan kêmtirîn di navbeyna du gurup û rêxistinên Kurd de bûbû sedema dijminatî û nakokîyeke îlkel û edetî.

Ev dijminatî û nakokî bi rastiyan û bi ronîkirina bûyerê dikarî ji holê rabibûya. Hezar mixan çanda (kultura) siyasî ya paşvemayî ya wê rojê; terefgîriya edetî, kevnare bû sedem, ku ew bûyera ronî nebe.

Di vê pîrsê de helbet kesên berpirsyar, ew kesên ku ev bûyera ji nêzîk de dizanîn, zanyar û teref bûn.

Bi taybetî jî ew dema, ku van kesan bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan îstîsmar kirin, xwestin ku li ser laşên wan bi metodeke îstîsmarî tevgerên siyasî çê bikin, wê demê pîrs hate qonaxê xetertir. Baş tê zanîn, ku du terefên siyasî, di wê demê tu caran nehatine cem hev. Nexwestine ku vê bûyerê bi rê û metodeke medenî ji holê rakin. Dema ku ev rê û metoda bihata meşandin, ew kelem û astengiyên li pêş tevgera Kurd bi awayekî û bi dereceyekê ji holê radibû; pêwendiyên qadroyên siyasî germtir û geştir dibû.

Dîsa jî ew dijminatî û nekokiya di navbeyna du terefan de, negihîşte kûştinê. Gorî baweriya min, sedem çî dibe bila bibe, ew helwesta sax û sihat hîn kirin û hereket kirin, bû.

Mûnaqêşe nekirin û ronînekirina bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan, bes di navbeyna du gurup û terefan de, nebû sedemê dijminatî û nekokiye. Ji vê yekê girîngtir, li hemberî tehlûkeyên mezin yên pêserojê, qadroyên tevgera Kurd bêpusula (bêrêber) hişt. Tewra bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan, di nav Kurdên li Tirkîye'yê de destpêka kûştina hundirî û nav xwe bû. Ronîkirin, mehkûmkirina vê bûyerê, di nav tevgera Kurd de zanyariyeke nû, demokratîk û modern diqewimand. Ev zanyariya, li hemberî birakujiyê dikarî bibûya barîkatekê.

Hezar mixabin ji bona, ku bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan ronî nebû û tehlûkeya birakujiyê ji aliyê qadroyên siyasî yên Kurd ve nehata fehm kirin,

piştî salên 1974-an, ku “Bihara Duyemîn a Tevgera Kurd” bû, tevgera Kurd nasnameyeke nû qezenç dikir.

Hîn bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan ronî nebûbû û birîna birakujiyê sax û derman nebûbû di dilê Kurdên Tirkiyeyê de, bi hezaran Kurd û qadroyên hêja û fedekar, piştî vê bûyerê jî hatin kûştin.

Bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan jî encamek derxist holê, ku çanda siyasî di nav demê de, bi ronîkirina bûyerên dîrokî, bi afirandina fîkrên nû û demî çê dibe. Û her çanda siyasî jî, nabe modern û demokrat.

Ji Ronîkirina Bûyeran Ra, Tirs Ne Hewceye!

Dema ku bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan qewimî, ez di girtîxana leşkerî a Diyarbekirê de bûm. Agahdariyên bi sihat û bê teref nedihatîn girtîxaneyê. Feqet, girêdayî ew agahdariyên bê sihat û biteref, mûnaqêşeyeke fireh û kûr li ser bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan hebû.

Hezar mixabin, ew mûnaqêşeyan metodîk û ilmî nedihatîn meşandin. Mûnaqêşe li pişt deriyan dibû. Armanca van mûnaqêşeyan, gorî bîr û bawerîya min, çareserkerin û dermankirina pîrsê ne, tewanbarkirina (sûc- darkirina) kesan û komikên siyasî bû.

Wek min li rêzên jorîn jî diyar kir, vê helwestê û metodê zirar dida tevgera Kurd.

Piştî ku em bi “Ef’a Giştî” ji hepsê azad bûn û ew qadroyên Kurd yên li derveyî welêt vegehiyan, tevgera Kurd li Tirkiyeyê berve geş bûn, rêxistîbûn û xurtbûnê çû, dîsa li ser bûyerê ev metoda ne modern û pişt derî domand: Qadroyên siyasî hevûdu tewanbar dikirin.

Heta îro jî, ev metod û çandîya ne modern û kevnare dom dike. Di nav demê de, ev çandîya ne modern, karaktereke felsefîk, sistematîk, otorîter û faşîzan qezenc kir: Demokratîkbûn bi her awayî, ji nav qadroyên kurd ji holê rabû. Qadroyên kurd: 1- Bi endîşe û şik a ku zerarê nedin tevgera kurd, 2- Encama tîrsê û kûştinê, rastî mûnaqêşe nekirin; şaşî rexne nekirin û dernexistin holê. Heta wusa bûye, ku şaşiyên tevgera kurd, Kurdan û bi taybetî jî şaşî, zirarên Ku PKK’ê dane mûnaqêşe kirin, qedexe bûye.

Di vê qonaxê de mûnaqêşe û ronîkirina bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan, her çiqas dereng be jî, pozîtîv û pêwîst e.

Di vê pîrsê de du nerîn hene, ku pêwîste mirov li ser raweste û zelal û ronî bike. Ew herdu nerîn jî, ji niyetên baş, ji endîşe û şikên welatparêzî derdikevine holê: Lêbelê gorî bîr û baweriyên min şaş in.

Gorî nerînekê, gelo çima di vê qonaxê de ev pîrsa hate rojevê û tê mûnaqêşe kirin? Li pişt van mûnaqêşeyan, niyeteke xerab, ku zirarê bide Kurdan heye?: Vekirî bê îfade kirin, ev nerîna di vê mûnaqêşeyê de bîna prowakasyonê digere.

Wek min li rêzên jorîn jî got û nivîsandiye, mûnaqêşeya vê pîrsê pêwîst bû û dereng maye. Tevgerêka millî û civakî, bi mûnaqêşeyên vekirî û ilmî pêş dikeve. Qadroyên tevgerên millî û civakî bi ronîkirina bûyerên dîrokî û rojane dewlemend dibe û pêşiya xwe dibîne.

Ev nerîna dilsoz, di destpêka bûyerê de jî dihat ser zimên. Lêbelê bûyer li pişt deriyên jî dihat mûnaqêşe kirin û dibû sedema sucdarkirina kes û guruban.

Ji bona vê yekê, mûnaqêşeyên vekirî, ilmî û modern tu zirarê nade civatê û tevgera Kurd û qadroyên wê. Gerek ew jî mûnaqêşeyên vekirî netirsîn.

Helbet her mûnaqêşeyek jî, xwediyê armanckê ye. Lê wek tê gotin, şîrovekirina armanca mûnaqêşeyan jî ne ku pîrr, hîç ne rast e. Lewra bi mûnaqêşeyên rast û şaş; ilmî û neilmî; metodîk û nemetodîk em dê bigi- hîjin qonaxên rast, durîst û bi fêyde.

Ji aliyê teknîkî de jî, dema ku mirov hê vê nerînê binêre û şîrove bike, ne rast e. Lewra tê zanîn, ku pirtûka Hûseyîn AKAR bû sedem, ku ev mûnaqêşeya vebe. Her çiqas nerînên şaş yên Hûseyîn AKAR, bû serkaniya vê mûnaqêşeyê jî, baş bû.

Gorî nerîna duyemîn jî: Gelo ev mûnaqêşeya bila nebe sedemê jinû- va beşbûn û dijminatîya qadro û siyasîyên Kurd?

Mirovatî dê piştî salekê, dest bi sedsala (qerna) 21-an bike. Dema ku em tê da, dema zanyarî û teknolojiyê ye. Di vê demê de tu kes, hêz û heta dewletek nikare pêşiya rastiyan bigre û binperde bike. Ev rastiya jî bo qadro, rewşenbîr û siyasîyên Kurdan jî wesa ye.

Ji bona vê yekê, mûnaqêşeya li ser bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan, gerek qadro, rewşenbîr û siyasîyên Kurd netirsîne. Ev mûnaqêşeyan dema, ku bi durîstî û ilmî domand, gorî baweriya min yekîtiyê xurttir dike. Bi wîcdan hereketkirina siyasî û rewşenbîrên Kurd re rê vedike û ew barên dîrokî yên li ser milên wan radike.

Ew kes, qadro û rewşenbîrên di vê bûyerê de terefbûn, mirovên xwediyê ceribandînan xurt, zanyariyeke kûr û dewlemend in. Ew, îro, ji duho baştir û zêdetir dizanîne, ku çi dikin. Ew, helbet mirovên xwediyê hîs in. Lêbelê ew hîs a bi hukukî û edalet hereket kirina wan re nabe astengekê. Ew dê cîyê xwe gorî rastî û sistema demokratîk a dipejirînin, tespît û tayîn bikin.

Heger qadro, rewşenbîr û siyasîyên Kurd, hîn gorî rastiyê ne, gorî hîsên xwe dê hereket bikin, bila wê bikin. Ew jî, sewiye û têgihîştina wan û milletê diyar dike.

Dr. Şivan Kî Bû, Dema Ku Çûbû Başûrê Kurdistanê Xwedîyê Rêxisyinekê Bû, Yan Na?

Wek tê zanîn û bi giştî ji aliyê rewşenbîrên kurd ve tê pejirandin (qebûl kirin), ku piştî tevger û serîhildana Dersimê, Tevgera Kurd hate tewandin, bê dengî, bê hereketî dest pê kir; mij û ewrên reş daketin ser axa Kurdan.

Helbet rewşenbîrên kurd, ji vê yekê ne memnun û eciz bûn. Di dinyayê de, di wê demê de, ku şerê Cîhanî yê Duyemîn qediya bû, gelek mîllet azad bibûn û bibûn xwedîyê dewletan; rejîma nû ya sosyalîst tesîsa xwe maddî û manewî fireh kiribû û li Çînê, “Şoreşa Millî û Demokratîk” di bin pêşengiya Partiya Komunîst û serokê wê Mao Ze Tung de pêk hatibû.

Di sala 1959-an de, bi tesîra bûyerên dinyayê û pêşketin, guherandinên serkanî-dînamîk yên kurdî, rewşenbîrên kurd, ketibûn nav tevgereke civakî-kulturfî û livandineke meşrû û sivik. Lêbelê ew livandina, ji aliyê Komara Tirkîyeyê ve, hat tewandin û 50 rewşenbîr û xwendewanên Kurd, di hepsên leşkerî de hatin zîndan kirin: Ev doz pişt re bi “DOZA 49- an” hate bi nav kirin.

Dr. Seîd Kirmızıtoprak jî yek ji wan 49 rewşenbîrên Kurd bû. Piştî ku çû Başûrê Kurdistanê wek navê mûstear û rêxistinî, Dr. ŞIVAN bi kar anî. Ji bona vê yekê jî, jenerasyona nû ya xort, Dr. Seîd Kirmızıtoprak, bi navê wî yê rêxistinî nas dikin.

Dr. Seîd Kirmızıtoprak, ji “Doza 49-an” ceza girt û sirgûn bû. Piştî ku ceza girt, qasî ku ez dizanim di tu partîyan de bi aktîfî kar nekir. Lê belê di kovar û rojnameyên Kurd û Tirk de, nivîsar nivîsandin. Di Partiya Karkerên Tirkîyeyê (TİP) de kar nekir. Lê belê wusa diyar bû, ku bi gurubên xort yên Kurd, ku li metropolan dijiyan re xwedîyê pêwendîyan bû. Dîsa wê demê bi Partiya Demokrat a Kurdistanê a Tirkîye’yê (PDKT) re û bi taybetî bi sekreterê giştî yê partiyê Seîd ELÇİ’re xwedîyê pêwendîyan bû.

Sala 1969-an, ji bo Kurdan saleke girîng bû. Lewra pîrsa Kurd, bi fikir û bi rêxistin derdikete ser qada (seheya) hukukî, legal: Bi taybetî jî li bajarên metropolê, li Enqereyê û Stenbolê pîrsa Kurd legalîze dibû .

PDKT, di sala 1965-an de hatibû damezirandin. Tesîra xwe, bi taybetî, di xwepêşandinê (mîtingên) salên 1967-69-an dabû der û dorên xwe. Li axa Kurdan pêşbûna xwe diyar dikir. Hêdî û hêdî li ser gurubên biçûk yên Kurd, ku li bajarên metropolê dijiyan tesir dikir .

Beşek rewşenbîr û xwendewanên Kurd jî di TÎP-ê de xebata xwe dimeşandin.

Di wan salan de pirsê Kurd, kete rojê tevgera çep. Ew teori û nerînên, ku heta wê rojê ji bona pirsê Kurd hatibûn parastin, bersiva hewcedariyên pirsê Kurd vedikirin. Ji bona vê yekê rewşên bîr û xwendewanên kurd, hewcedariya konseptê nû ya fikrî û rêxistinî dîtin: Di sala 1969-an de, pêşî li Enqereyê, pişt re li Stenbolê û bajarên Kurdistan (1970), DDKO hate damezrandin.

Di vê pêvajoya pirsê Kurd de, Seîd Kirmizitoprak xwediyê rolekê nebû, an jî mirov dikare bibêje, ku xwediyê roleka mezin û diyar nebû.

Ahmet KOT AN (Reşo ZÎLAN) û Hikmet Buluttekîn (Çeko), hîmdar û damezrênerên DDKO-ya Enqereyê bûn. Piştî ku DDKO hat damezrandin demeke kurt, ew herdu hevalan dev ji Enqereyê berdan: Lewra Ahmet Kotan di nav xortên Kurd de mirovekî xebatkar, aktîf, jêhatî û xwediyê tesîreke fikrî û rêxistinî bû. Ya Çeko nebe jî, di demeke kurt de valahiya A. Kot An xwe da derva.

Derket holê ku herdu hevalan çûne Başûrê Kurdistanê. Wek îro Kek Şakir Epözdemîr behs dike, wê demê jî, di çûyina wan a Başûrê Kurdistanê de sê nerîn hebûn.

Gorî nerînekê, Dr. Seîd Kirmizitoprak û hevalên bi wî re çûne Başûrê Kurdistanê, bi alîkariya PDKT-ê û lêbelê xweser (serbixwe) çûne Başûrê Kurdistanê. Ewê li wir xebateke xweser bikin û di encamê de partiyekê ava bikin.

Nerîna duyemîn jî ew bû, ku Dr. Seîd û hevalên bi wî re çûne Başûrê Kurdistanê, endamên PDKT-ê ne û girêdayî PDKT-ê de xebateke taybetî û perwerdekirinê bimeşînine.

Nerîna sêyem ew bû, ku herdu teref dê yekîtiyê bi dar xin. Gelo wê demê pratîk û jiyana siyasî ya Kurd çî nîşan dida, pêwîst e, ku mirov li wê binêre.

1- Di nav DDKO-yan de gurubeke xurt ya xebateke îlegal, çekdar û “Şoreşa Millî û Demokratîk a Kurd” diparastin derketibû holê. Ew guruba jî, çep û sosyalîst bû. Piştî demekê jî, bi dengê bi “ŞIVANCÎTÎYÊ” ew guruba dihate bi nav kirin.

Ew guruba, li dijî, TÎP-ê ew kesên DDKO damezrandibûn û milletperweriya PDK- T-ê bûn.

2. Di havîna 1970-yê de DDKO biryara xebata herêmî dabû. Ji bona vê yekê gurubên DDKO-yê çûbûn herêmên Kurdistan. Dema ku vegeeriyên, ji konseptê nû ya derveyî TÎP-ê, DDKO-yê û PDKT-ê behs dikirin.

Di wan danûstandinan de derketibû holê ku beşek endamên komîta Merkezî û endamên Komîteyên Herêmê yên PDKT-ê jî angajeyî (hevgerê

dayî) guruba Şivan bibûn û propagandeke taybetî dikirin: Feqî Hûseyînê Tatwanî yek ji wan kesên diyar bû.

Feqî Hûseyîn beriya, ku kûştina Seîd ELÇÎ jî bê bihîstin, ji Dr. Şivan re hevalbend qezenç dikir. Piştî ku mirina Seîd ELÇÎ zelal bû, jibo partiya Şivan (Partiya Demokrat a Kurdistanê li Tirkîyeyê-PDK) dixwest endaman qezenç bike û di eynî demê de ji bona ciyê Çeko, Brûsk û Şivan bê dagirtin, li eleman û qadroyan digeriya.

3. Di sala 1970-yî de, wek her deman mûnaqeseyên hatin û nehatina cuntaya (darbeya) leşkerî hebû. Ji bo darbeyê pêngav dihatin avêtin. Ji bona ku azadî û demokrasiya nisbî ya heyî ji holê rakin, qanuneke nû, Qanûna Parastina Qanûna Esasî dihat xwastin, ku ji Meclisê derbas bikin. Hêzên çep û demokratîk jî li dijî vê qanûnê bûn. Bi taybetî jî, ev qanûna jibo Kurdan û welatparêzên Kurd gelek girîng bû. Ji bona vê DDKO-yê jî biryar da, ku li dijî vê qanûnê derkeve û beşdarî xebata hevdîjîya vê qanûnê bibê.

Ji bo organîzekirina vê xebatê, DDKO-ya Enqereyê civînek pêk anî. Ji derveyî endam û berpirsiyarên DDKO-yê rewşenbîrên Kurd yên li metropolan û yên li Herêmên Kurd bûn jî beşdarî civînê bibûn.

Ew rewşenbîrên ku ji herêmên Kurd hatibûn, ji xebateke cihê ya rêxistinî kiribûn. Bi taybetî jî, Endamê Komîta Giştî û Sekreterê Giştî yê TÎP-ê Dr. Tarîk Zîya EKÎNCÎ ji tehlûkekê behs dikir. Digot ku “ew tehlûkeye çekdar, maceraperest û çeprew e.”

Qesta wî û wan jî, tevger û rêxistina Dr. Şivan bû. Ew bûyer jî derdixin holê, ku dema Dr. Şivan çûye Başûrê Kurdistanê, ne xwediyê partiyekê be jî, xwediyê rêxistineke teng e û piraniya hevalên bi wî re çûne jî, ji vê rewşê agahdar nînin.

Bûyer, helwesta Dr. Şivan û yên hevalên wî û agahdariyên, ku min û reya giştî ya Kurd ji hevalên Dr. Şivan û berpirsiyarên PDK li Tirkîyeyê girtine, piştî Dr. Şivan çûye li Başûrê Kurdistanê bi cih bûye, wek grubek û rêxistineke xweser/serbixwe hereket kiriye. Di nav pêvajoyeke kurt de Dr. Şivan xwestiye, ku mesafeya xwe ya PDK-a Tirkîyeyê, Seîd ELÇÎ veke.

Wek min li rêzên jorîn jî behs kir, beşek hevalên Dr. Şivan dema ku çûbûn Başûrê Kurdistanê, li Tirkîyeyê ji derveyî PDK a Tirkîyeyê û Seîd Elçî ne: Ew di nav xortên Kurd de xwediyê rêxistinekê ne. Navê vê rêxistinê KAK (Komela Azadiya Kurdistanê) e. Lê belê zêde ji Seîd Elçî û ji partiya wî ne dûr in. Dema ku bi Dr. Şivan re ew çûne Başûrê Kurdistanê, bi armanc, raman û dilsoziya yekîtiyê çûne. Lêbelê piştî, ku çûne Başûrê Kurdistanê û di nav xebat û demê de dîtine, ku Dr. Şivan ji armanca yekîtiyê dûr hereket dike û gruba xwe ji aliyê rêxistinê de dixwaze hişk û bigihîjine formeke partiyekê xweser, ji Dr. Şivan vediqetin û dûr dikevin.

Ez di vê baweriyê de me kek Reşo Zîlan di derheqa vê pirsê de xwediye agahdarî û zanyariyeke kûr û fireh e.

Min, Seîd Elçî û Dr. Şivan Çiqas Nas Dikir?

Pêwendiya min bi qadroyên siyasetî yên kurd û rewşenbîrên Kurd re, di sala 1967-an de, bi xwepêşandina yekemîn a ku Kovara Ötûken û Millî YOL, yanî nijadperestên Tirk hat protesto kirin ve dest pê kir. Di sala 1967-an de dema ku ez li Zanîngeha Huquqê li Enqereyê bûm xwendevan, ew pêwendiyên min pêş ketin.

Bi taybetî jî dema, ku ez bûm damezrêner û hîmdarên DDKO-ê û berpirs di DDKO-yê de, danûstandin û pêwendiyên min, bi qadroyên kurd re xurttir, kûrtir û firehtir bû. Di wê merhelê de min, Seîd Elçî û Dr. Şivan jî nas kir. Lêbelê bi wan re danûstandin û pêwendiyên min, dûr û dirêj nebû; bi hev re em beşdarî xebatekê jî nebûn: Min, Seîd Elçî du caran û Dr. Şivan carekê dît.

Helbet rewş û îmkanên min, ji derveyî hevdîtin e, girêdayî xebat û pozîsyona Seîd Elçî, hîn zêdetir bû, ku wî nas bikim.

Seîd Elçî, her çiqas jî aliyê grub û rewşenbîrên kurd ve dihat rexnekirin û îdeolojî û felsefe-siyaseta wî nedihat ecibandin jî, hemû rewşbîrên kurd û gel, ji wî hez dikir.

Seîd Elçî, kurdperwerekî gelek bi heyecan û dilsoz bû. Di pêwendiyên xwe de nerm, bi ilim û maqul bû. Her demê li yekîtiya kurdan digeriya. Ji bona wî, ji îdeolojî-felsefeyan girîngtir, kurdperwerî bû: Kesekî ne çep bû. Beşek rewşenbîrên Kurd di wê rayê de bûn, ku ew li dijî çepîtî, sosyalîzm û çepan e. Lêbelê dema, ku min naskir ez çep bûm, di wî de min ew karater nedît.

Ew ne çep û ne sosyalîst bû, lêbelê wî xwe wek kesekê “rast” bi nav nedikir.

Seîd ELÇÎ her çiqas beşek çepên/sosyalîstên kurd yên di TÎP-ê de xebat dikirin, ji yekîtiyê û ji kurdperwerên ne sosyalîst xwe didan aliyekî jî, wî dixwast ku pêwendiyên “çep” û “rast”an germ û xurt bibe

Bi taybetî jî dema, ku şert hatin guhertin û ji bo pêwendiyên du terefan têgihiştin û mecbûriyetî hatin holê, di “Doğu Kalkınma Mitingleri-Xwepêşandanên Pêşvebirin, Pêşxistina Rojhelatê” de, pêk hatina lihevkirina çep û “rast”an de, rolekî girîng lêhîst.

Piştî ku DDKO hate damezirandin, pirsê Kurd kete rojeva siyaseta çep û giştî ya Tirkiyeyê, ew pêwendî û lihev kirin hatibû merheleke nû û girîng.

Çep û “rast”an bi hev re biryar dan, ku Şark Yayıncılık Ve Gazetecilik A.Ş. - Şirketa Anonîm A Rojnamevanetî Û Çapemenetî A Şark.. damezrînin.

Wusa diyar dikir ku Seîd ELÇÎ ne êrîşker û ne xwediyê îhtîrasê bû. Dr. Şivan, çep û sosyalîst bû. Jêhatî û xwediyê zanyariyeke dîrokî, çep bû. Mirovekî gelek bi heyecan, bi îxtîras û ji xwe razî bû. Dema ku min bi wî re danûstandin kir, aliyekî wî yê nevekirî, yan jî, ji aliyê min ve nedihat îzah kirin û hê nayenaskirin hebû. Ew aliyê Dr. Şivan, him mirov ber bi xwe dik-ışand û him jî mirov ji xwe dûr dixist. Hezar mixabin wusa diyar dikir, ku armanc û ramanên wî ji mirovan girîngtir û muhîmtir bû...

Taybetiyeke wî ew bû ku her dem bibe mirovê yekem, helbet di siyasetê de jî, wusa diyar bû, ku çavê wî li serokî bû; Ji bona serokî jî, xwediyê potansiyelekê bû.

Helwestên wî, helwesta mirovekî çep û radîqal; mirovekî edetî yê ku şerfiroş û şerker bû.

Ew taybetiya wî ya serokî, heyecanî û şerkerî; helbet ji bona wî feq-kemînek jî çêdikir: Ew feqa jî ew bû, ku ji bona bigihîje armancên xwe, rê û rêbazên çanda Şerqî bimeşîne û pêk bîne. Dema ku di wan de jî bi ser nekeve, zorê bi kar bîne.

Ew nerînên min, helwesta wî ya ku beriya biçe Başûrê Kurdistanê; di pêwendiyên wî qadroyên siyasî de û piştî ku çûye başûrê Kurdistanê di xebata wî de, tîn diyar kirin û îspat kirin.

Dema ku xebata Dr. Şivan ya wê demê bê lêkolîn û şirovekirin du-sê xalên girîng tîn holê: 1 -Dr. Şivan, ji bona ku qadroyan bikişîne nav xebata xwe, gelek qadroyên siyasî tehdît kirine û zor daye wan. 2- Dr. Şivan, gelek kesên li dijî hevûdu di xebat û rêxistina xwe de rêxistiye û gihandiye hev. Van kesan jî, ji hevûdu agahdar nekiriye. Ji bona wê jî, dema ku li ciyan jî ew rastiya derketiye holê, beşek kes ji berpersiyariyê bi awayekê jakobenî dûr xistiye û komîte fesih kiriye. 3- Dr. Şivan, gelek qadro, endam û berpirsiyarên Partiya Demokrat a Kurdistanê Tirkîyeyê, hevlên Seîd Elçî rêxistiye, bi gruba xwe hevgrîdêdana wan pêk aniye. Îzin daye, ku endametiya wan jî dualî dom bike.

Gorî baweriya min û min her demê jî ew parastiye, ku ew pozîsyon û helwestê, ji bûyera trajedîk a Seîd Elçî û Dr. Şivan re şert pêk anîne, zemîneke qirêj ava kiriye.

Min, Bûyer Kîngê, û Li Ku û Çawa Bihîst?

Ez, jibo ku berpirsiyar û serokê DDKO-ya Enqereyê bûm, di Îlona

1970-yî de bi grubek endam, damezrênerên DDKO-yê û rewşenbîrên kurd ve li Enqereyê hepis bûm. Mehkeme hîn li Enqereyê didomand, Muxtiraya 12-ê Adara 1971-an hat dîyar kirin.

Di 26. 4. 1971-an de, DDKO hatin qedexa kirin û berpirsiyar, endam û damezrênerên DDKO û hevalbendên TÎP-ê kûtlewî hatin hepis kirin.

Di encamê de ji aliyê karbidestiya leşkerî-siwîl ve biryar hat girtin, ku ew kes û grubên girêdayî pîrsa kurd hatine hepis kirin û dê bên mehkeme kirin, li Diyarbekirê bên civandin.

Di meha şeşan de (1971); ez, Mûmtaz Kotan, Sabrî Çepîk û Nezîr Şemikanlî, em ji hepisxaneyê Enqereyê çûn hepisxana leşkerî ya Diyarbekirê: Lewra ji wan kesên di sala 1970-yî de hatibûn hepis kirin, bes em çar heval di hepsê de mabûn, hevalên din yê bi me re hatibûn hepis kirin (Dr. Tarîk Zîya Ekîncî, Nivîskar û muftî M. Emîn Bozarslan, Canîp Yildirim-Huquqzane-, Musa Anter); hatibûn tehlîye kirin.

Dema ku em çûn hepisxaneyê Diyarbekirê, xwedî bîr û bawerî û rêxistinî kes û grup ji hevûdu veqetîtiya bûn: Her çiqas sedî-sed nebe jî, hevalbendên Seîd Elçî û Dr. Şivan jî wek du grubên cihê siyasî xwuya dikir.

Di wê atmosferê de, pîrsa yekîtiya PDK a Tirkîyeyê û hevalên Dr. Şivan dihat qise kirin û li ser sedemên biserenketina yekîtiyê axiftin dibû, şîroveyan cûr be cûr dihatin kirin.

Di nav vê pêvajoyê de, kûştina Sedîd ELÇÎ li nav hepisxaneyê bi awayekî nizim bela bû. Wextekî dirêj neçû, ewuqatên me ew nûçeyê trajedîyek gîhandin me.

Di eynî pêvajoyê de, Wezîrê Derve yê Komara Tirkîyeyê jî diyar kir, ku hemwelatîyên wan li Îraqê, li Herêma Otonomiyê hatine kûştin; ew daxuyaniya bi rêya radyoyan hat belav kirin.

Beriya agahdariya radyoyê, ev bûyera trajedîk wek bombayekê hatibû girtîxaneyê, bi radyoyê eynî bûyer wek bombayekê ketibû nav gelê Kurd. Piştî wê demê, bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan vekirî, kûr û dirêj hat mûnaqêşe kirin. Ev mûnaqêşeyan bûn sedem, ku nerînên cihê û cihê; terefên cûr be cûr derkevin holê. Lêbelê di wan mûnaqêşe û terefgirtinê de, helwestê subjektîf (şexsî), neobjektîf û terefgîr giraniyek çê dikir.

Girêdayî mûnaqêşeyên nav girîtxaneyê sê nerîn, teref û balê fikrî-şexsî derketibûn qada hepisxaneyê.

Nerîna yekem ew bû, ku “Dr. Şivan ajanê dewletê bû. Ji bona pêşiya tevgera welatparêz a Kurd bigre, çû, an jî hate şandin Başûrê Kurdistanê. Di encamê de Seîd Elçî kûşt...”

Ev nerîna ji aliyê hevalbendên PDK a Tirkîyeyê dihat parastin. Bi tay-

betî jî, ji aliyê Awuqat Yusuf EKICI ve dihat belav kirin. Girêdayî wê helwestê ez û kesên din têgihîştin, ku Ewuqat Yusuf EKÎNCÎ, hevalbend û endamê PDK a Tirkîyeyê ye.

Awuqat Yusuf Ekinci, piştî ku ji hepsê hat berdan, dev ji Kurdîtiya siyasî berda. Ez wê demê di wê nerînê de bûm, ku jiber du sedeman Yusuf EKÎNCÎ dev ji kurdîtiyê berdabû hebûn. Yekem sebeb, ew tirs û zehmetiya rejîma 12 Adar a 1971-ê bû. Sedema duyem, ku bûyera trajedîk a Seîd ELÇÎ û Dr. Şivan bû.

Feqet dema ku Yusuf Ekinci hate kûştin, min maneyeke taybetî neda kûştina wî. Ji bona ku Yusuf kurdîtiyeke vekirî û rêxistinî nedikir, kûştina wî ji bona min bû şokekê. Ez di wê baweriyê de me, ku ji bona piraniya qadroyên siyasî yên kurd jî, tesîr kir.

Helbet di wê nerînê de terefîgiyê xurt û hîsî hebû. Nerîna duyem ew bû, ku “Seîd Elçî ji aliyê Dr. Şivan ve nehatiye kûştin. Seîd Elçî û Dr. Şivan, ji aliyê berpirsiyarên PDK a Iraqê û otonomiyê ve hatine kûştin. Ev bûyera, ji bona pêşiya tevgera Kurd ali Tirkîyeyê û bi taybetî jî, ji bona pêşiya Tevgera Çekdar a Dr. Şivan bê girtin, hat qewimandin. Lewra, ew bi emir û daxwaza Tirkîyeyê hat çêkirin û berpirsiyarên Otonomiyê û PDK a Iraqê bi Tirkîyeyê re dost, hevalbend û xwediyê pêwendîyan e...”

Ev nerîna jî terefîgî û nerîna hevalbendên Dr. Şivan bûn. Nerîna biçêk bêterefîgî û objektîf xwîya dikir ew bû: “Dr. Şivan, Seîd Elçî kûşt, pişt re jî berpirsiyarên otonomiyê dadgehê şiklî ava kirin û cezayê kûştinê dan Dr. Şivan. Bi vî awayî, berpirsiyariya otonomiyê bi kevirekî du çivîk xistin.”

“Berpirsiyariya Otonomiyê nedixwestin, ku tevgerê çekdar li Tirkîyeyê bi destê Kurdan pêk bê. Dr. Şivan xwe ji bo karekî çekdar amade dikir. Lêbelê Dr. Şivan xwediyê îxtîras bû û ji derveyî xwe tehmûlî tu serok û rêxistina nedikir. Berpîrsên otonomî û PDK a Iraqê jî ev yeka dizanîn û Dr. Şivan nas dikirin. Ji bona wê jî, Dr. Şivan baş bi kar anîn...”

Ez jî, encama agahdariyên min girtibûn-digirtin, ji pêvajoya bûyerê, xusûsiyeta ew kesên hatibûn kûştin û pêwendiyên wan, taybetiya wê demê, gihîştibûn qeneeta sêyem.

Dîsa dema, ku em di hepisxaneyê de bûn û van mûnaqeseyan dom dikir, li Diyarbekirê belavokek belav bibû. Di wê belavokê de dihat diyar kirin, ku kûştina Seîd ELÇÎ plan û qomploya komûnîstan e. Ez şaş nebim, navê çend sosyalîstan jî di belavokê de dihat nivîsandin.

Gorê agahdariyên Kek Şakir Epozdemîr, serkaniya wê nerînê PDK a Iraqê û Îdrîs Berzanî ye. Lewra wî, bi Soro (Nazmî BALKAS) re, ji Îdrîs Barzanî ev nerîna guhdarî kiriye. Lê gorî belgeyên min di sala 1980-î de

dîtîbûn û xwendibûn, serkaniya vê nerînê Soro (Nazmî BALKAŞ) ye: Çima serkanî Soro ye, ezê di rêzên pêş de diyar bikim.

Em, di sala 1975-ê, 13-ê Tîrmehê de bi ef'a giştî, ji hepisxaneyê azad bûn. Ew hevalên ku di dema bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan de li Başûrê Kurdistanê bûn, vegeriyan welêt. Bi vegera wan, dîsa li ser bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan gengeşî germ û geş bû. Ji wan hevalan beşekî wan hîç nedixwest qîse bike: Ew kesan, dikarim bibêjim, ku ji tevgera kurd bi tesîra vê bûyera trajedîk dûr ketin.

Hevalbendên Dr. Şivan zêde qîse nedikirin. Dema ku qîse dikirin, wê demê jî berpirsiyarên PDK a Iraqê û otonomiyê bi awayekî giştî suçdar (tewanbar) dikirin.

Hevalbendên Seîd Elçî, jî ew nerînên xwe yên, ku min li rêzên jorî anîbûn ser zimên, diyar dikirin.

Bi kurtî dikarim bibêjim, ku guhartineke mezin bi giştî, di wan salan de jî nehat holê.

Di wê demê de bes bîr û reyên Ebdulkerîm Ceylan ê farqînî, ji bo min vekirî û zelal, objektîv dihatin.

Di navbeyna min û Ebdulkerîm de, piştî van salan dostanî, hevaltî û hevgerîdaneke gelek baş, hêja pêk hatibû. Navbeyna wî û hevalên Dr. Şivan yên kevin û nû, qet ne baş bû. Lewra nerînên wî, ji wan cihê bû. Lêbelê kek Ebdulkerîm Ceylan, zêde nêzikî hevalên Seîd Elçî jî xwîya nedikir: Yan jî ez wusa dizanîme.

Kek Ebdulkerîm Ceylan, di derheqa vê bûyerê de gelek tişt ji min re behs kir. Lêbelê ji bona, ku ew nûha bi xwe ne sax e, ew nerînên wî ez bi detayan bînim ser zimên, mûmkin e, ku ez bibim sedemê spekulasyonê. Lê ji nerînên wî netîceten tiştên ez pêşkêş bikim ew in: “Seîd Elçî, ji aliyê Dr. Şivan de hate kûştin. Dr. Şivan bi îxtîrasa bû û Dr. Şivan bû qurabana îxtîrasa xwe. Hezar heyf, ku encama îxtîrasa Dr. Şivan, kurdan du serokên xwe wenda kir. Dr. Şivan bû qurbana îxtîrasa xwe. Dema ku biryara kûştina Seîd Elçî hatibû dayin, piraniya endamên Komîta Merkezî û Bûroya Polîtîk tune bûn: Mirov dikare bibêje, ku Şivan ev biryara bi serê xwe daye, bi yek-du hevalan jî daye qebûl kirin. Piştî ku bûyer deşîfre bû û derket holê, piraniya endamên komîta merkezî ya PDK li Tirkîyeyê ecîzbûn û hevdijîtiya xwe diyar kirin...”

Ew pîrsa min ya ku di derheqa rola berpirsiyarên PDK a Iraqê û otonomiyê de ji bona bûyerê, bersiva wî ew bû, ku “rolekî wan î diyar, min bi xwe tesbît nekiriye. Ez nikarim, bêbextiyê bikim...”

Lêbelê ev bersiva wî jî, di vê pîrsê de nerînên min nediguherandin.

Belgeyên Ku Min di 1980-î de Dîtibûn

Piştî 12-yê Adara 1971-an, Necmeddîn BÛYÛKKAYA'yê Siwêregî jî derbasî Başûrê Kurdistanê bibû. Gorî wî ji min re behs kiribû û bûyera nişanî min dida, Necmeddîn BÛYÛKKAYA beriya ku derbasî axa Başûrê Kurdistanê be, ne endamê PDK li Tirkîyeyê, yan jî ne hevalbendê Dr. Şivan e: Lewra her Kurdekî siyasî yê li Stanbolê giştî baş dizanî, ku hevalbendên Dr. Şivan bi tundî û xurtî li dijî Necmeddîn bûn û ji bona Necmeddîn ji kar û xebatên DDKO-yê Stanbolê dûr bixin hewl didan.

Necmeddîn, piştî diçe Başûrê Kurdistanê demekê dibe endamê partiya Dr. Şivan. Dema ku ji Ewropayê jî vegeriya welêt, wek berpirsiyarekî di dereca yekem de, ji bona PDK li Tirkîyeyê jî nû va ava bibe, bê rêxistinî kirin, rolekî mezin lêhîst. Feqet, qasî ez dizanim di sala 1977-an, anjî dest pêka sala 1978-an de, bi hevalên xwe re kete nav hevcûdayîyekê û ji partiyê veqetiya, yan jî hat bi dûr xistin.

Ez û Necmeddîn jî, piştî salên 1967-an hevalên hev bûn. Ez û ew, em di FKK'ê, TÎP-ê de endam bûn. Di sala 1969-an de, ez li Enqereyê û ew jî li Stanbolê bû damezrêner û berpirsiyarên DDKO-yê.

Di dawiya sala 1977-an de bi wesîleya yekîtiyekê pêwendiyên me dîsa nêzîk bû. Di navêna 1978-an de, piştî Rizgarîyê de cûdabûn çê bû, pêwendiyên me nêzîktir bû.

Di salên 1978, 79 û 80-yê de, ez û ew, em gelek caran bi hev re çûn, beşa Kurdistana a Îranê, Iraqê û Suriyeyê.

Di havîna sala 1980-yê de, ez û ew, em çûn Qamişloyê û li mala dostekî bûn mêvan. Ew dostê me, dostekî hevalên Dr. Şivan bû û mirovên, wî yên malbatî li herêma Kurd a Tirkîyeyê hebûn.

Piştî bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan hevalên Dr. Şivan hatine li Qamişloyê man e, wê demê berpirsiyarên PDK li Tirkîyeyê, arşîva partiyê li cem wî dostê me hiştine: Wî jî bi salan parastiye. Pişt re gihîştibû wê qenatê, ku ew hevalên xwediye emanetê, dê emanetê negirin; ew arşîva anî teslîmî min û Necmeddîn kir.

Min ji bona ku xwe xwediye arşîvê nedidît, min arşîv negirt. Lêbelê Necmeddîn ji bona ku xwe berpirsiyar qebûl dikir, arşîv girt. Lê belê wê jî di arşîvê de bijartinek kir, belgeyên pêwîst girtin. Belgeyên din li cem wî dostê me ma. Pişt re ew belgeyan, ji aliyê Mahmud LEWENDÎ ve hatibûn girtin û li Swêdê hatin çap kirin.

Min pişt re ji çend hevalan re ji wan belgeyan behs kir û piştî ku li ser navê Necmeddîn pirtûka Kalemimden Sayfalar ji aliyê birayê wî ve hate çap-

kirin, ji bona ku agahdariyên şaş di pirtûkê de hebûn, min ji wan belgeyan, vekirî jî nebe behs kir.

Pêşî, Necmeddîn ew belgeyan ji çav derbas kirin. Dema ku wî ew belgeyan ji çav derbas dikirin, reng û şiklê wî dihat guhartin. Min jî wê demê fêhm kir, ku di hundirê belgeyan de agahdariyên girîng û balkêş hene.

Pişt re, ji bona ku wî daxwaz kir, min jî ew belgeyan xwendin. Di nav belgeyan de sê belgeyên pirr girîng hebûn. Ezê vekirî behsa wan bikim. Lê beriya wê ez dixwazim du-sê tiştan zelal bikim: Lewra ew berpirsiyariya min a dîrokî li hemberî Necmeddîn e jî.

1- Ez li wir têgiştim, ku agahdariya Necmeddîn ji biryara kûştina Seîd ELÇÎ tune ye. Lewra ew hîn di vê baweriyê de bû ku Seîd Elçî ji aliyê Dr. Şivan de nehatiye kûştin. Dema belgeyên heyî xwendin, ew jî şaş ma...

2- Me li ser bûyer û belgeyan qise kir. Min got, ku “di zelalkirina bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan de hûn xwediyê berpirsiyarî û îmkanan bûn. We, ew berpirsiyariya xwe ya dîrokî bi cîh neanî. Bi wê helwestê, we li hemberî Seîd Elçî û tevgera Kurd, gunahkarî kir. Ji wê girîngtir jî heger we helwesteke berpirs diyar bikira, mûmkin bû, ku ew xwîna di vê demê de tevgera kurdan da tê rijandin, pêşî dê lê bihata girtin... Ez di wê baweriyê de me, îro jî wext ne dereng e. Piştî ku ev belgeyan ketin destê te berpirsiyariya te hîn zêdetir û dîrokî bû. Pêwîst e ku tu ev belgeyan belav bikî...”

Bersiva wî wê demê ew bû, ku dê van belgeyan belav û çap bike.

3- Hezar mixabin, piştî demekê di helwesta Necmeddîn de guhartin çêbû. Necmeddîn, ji bona ku ji berpirsiyariyê bireve, xwe bide aliyekî; sedem çêkir û got ku “ev belgeyan hatine dizîn.”

Ew kesê dizî jî, ez, an jî hevalekî min bû. Heger ew belgeyan di destê min/me de bûna, heta nûha me dê çap bikira. Yan jî min dê di vê merhelê de çap bikira.

4- Ez îro jî di wê baweriyê de me, ku heger Necmeddîn sax bûya, wîcdana wî jî piştî van mûnaqeşeyan dest ne dida, ku belgeyan di destê xwe de bigre: Wî dê ew belgeyan çap bikira

5- Ew belgeyan di nav arşîva Necmeddîn de ne. Arşîva wî jî, li Swêdê li cern birayê wî ye. Birayê wî girêdayî wê arşîvê, li ser navê Necmeddîn pirtûkek çap kir.

Naveroka Wan Belgeyan Çi Bûn?

Helbet ji bona, ku belge ne di destê min de ne, ezê bes bi giştî behsa naveroka wan bikim. Helbet ew nerînên min jî, dê bi nerînên ew kesên, rast

e rast û yan jî endîrek di nav bûyerê de bûn ve bîn qontrol û mûnaqêşe kirin.

Ez dixwazim ji sê belgeyan behs bikim.

1- Broşûra ji Aliyê Brûsk ve Hatibû Nivîsandin

Brûsk di wê demê de ji bona qadroyên partiyê broşûrek nivîsandiye. Ew broşûra, 30-40 rûpel e. Di broşûrê de analîza ordî û bûrokrasiya Komara Tirkîyeyê dike.

Di wê broşûrê de, ji pêwendiyê PDK a Tirkîyeyê û Seîd Elçî û qadroya wî ya dewletê û îstîxbaratê dike. Lê dema ku behsa van tiştan dike, gorî ku dihat bîra min, gellek bi ustayî behs dike: Tê bîra min, ku ew ustadiya di broşûrê de min pêşkêşî bala Necmeddîn Büyükkaya kiribû.

Ew nerînên ku di dedreheqa pêwendiya PDK'a li Tirkîyeyê de ji aliyê Şakir Epözdemîr ve, di hejmarê 5-6-an ya WAR'ê de tê ser zimên, ku "Dr. Şivan xwediyê wê reyê bûye, ku PDK-a Tirkîyeyê bi îstîxbaratê re di nav pêwendiyekê de ye, jî rast nîşan dide.

2. Biryara Bûroya Polîtîk

Bi destnivîsê sedemên biryara kûştina Seîd Elçî bi du yan jî bi sê rûpelan hatibû girtin. Ew destnivîsa, gorî Necmeddîn dîyar kiribû, destnivîsa Dr. Şivan bû: Lewra min dest nivîsa Dr. Şivan û Çeko û Brûsk nas nedikir.

Di binê biryara kûştina Seîd Elçî de, îmzayên Dr. Şivan, Çeko û Brûsk hebûn.

Di eynî belgeyê û biryarê de, muxalefeta (dijderketinê) çend kesan ji biryara kûştina Seîd ELÇÎ re bi destnivîseke cûda hatibû nivîsandin.

Cûdabûna nivîsa muxalefetê (dijderketinê), wê demê pîrsa ku anîbû bîra min ew bû, ku piştî deşîfribûna (diyarbûna) kûştina Seîd Elçî û girtina Dr. Şivan, ji aliyê Çeko û Brûsk, hatiye nivîsandin.

Ew kesên li hemberî biryarê dijderketîbûn, qasî tê bîra min; Melle Mehmed OKUTUCU, Melle Ebdulkerîm CEYLAN, SORO û KURDO bûn.

3. Nameya Soro (Nazmî Balkaş):

Piştî kûştina Seîd ELÇÎ û hepiskirina Dr. Şivan, Brûsk û Çeko, SORO nameyek ji serokatiya otonomî û PDK a Iraqê re nivîsandiye.

Ev nivîsa, destnivîsareke, sê û yan jî çar rûpel in: Helbet ji bona ku SORO sax e, dikare di vê pîrsê de agahdarî bide. Lewra, ev, ji bo Soro, berpirsiyariyeke dîrokî ye jî.

Di nameyê de tiştên tîn ser zimên û tîn diyarkirin ew in:

a) Dûr û dirêj pesnê Seîd ELÇÎ tê dayîn û rola Seîd ELÇÎ di tevgera

Kurdên li Tirkîyeyê çî ye de agahdarî dide. Soro êşa xwe di derheqa kûştina Şivan de dîyar dike.

b) Ji xususiyetê Şivan bi negatîfî behs dike.

c) Bûyerê bi plana komûnîsta girê dide. Ji navê çend komûnîstên Kurd yên wê demê diyar bûn tê behs kirin. Ew komûnîstan: Dr. Tarik Zîya EKÎNCÎ (Hevbajariyê Soro ye), Nacî KUTLAY, Canîp YILDIRIM û kesên din bûn. Di nameya Soro de hevgirêdana Dr. Şivan û van komûnîstan tê diyar kirin. Tê gotin, ku Dr. Şivan, bi plan û bi zanyarî ji aliyê komûnîstan de hatiye şandin. Encama vê planê Seîd Elçî hatiye kûştin...”

Şakir Epozdemîr jî di nivîsara xwe de diyar dike, ku dema ku ew, Soro û hevaleyê din diçin cem Îdrîs, wî gotiye, ku “.. kûştina Seîd ELÇÎ plana komûnîstan e...” Wek min li rêzên jorîn behs kir, wê demê li Diyarbekirê di derheqa vê pîrsê de belavokek hat belav kirin, di wê belavokê de jî, ew nerîna tê ser zimên.

Gorî bîr û reya min, Ew nerîna, ku dibêje “kûştina Seîd Elçî plana komonîstan e” li cem Îdrîs Berzanî û serokatiya otonomiyê û partiyê de çê bûye, encama nameya Soro ye.

DI ENCAM DE

Bûyera Seîd Elçî û Dr. Şivan, bûyereke trajedîk û dîrokî ye. Bi vê bûyerê, tevgera kurd li Tirkîyeyê, darbeyeke mezin xwar. Dîsa bi wê bûyerê dijminatîyeke nexweş di nav tevger û qadroyên kurd de pêk hat: Bû asteng ku qadroyên kurd nêzikê hevûdu bibin, bi hev re yekîtiyê pêk neînin û xebatê bi hev re nekin.

Li ser vê bûyerê mûnaqeseyeke vekirî û di standartên-pîvanên medenî de nekin, bû sedem ku birakujî li Tirkîyeyê fireh û kûr bibe; gelê Kurd û qadroyên siyasî li hemberî birakujîyê, bê çek, bê pusula û zanyarî bimîne.

Di vê pîrsê de nerînên cûda-cûda hene. Ew jî gerek gelek tebîî û normal bê qebûl kirin. Dema ku ew nerînan bîn pêşkêş kirin, nûqtayên (xalên) mîsterek û nerînên hevbeş dê derkevin holê: Di encamê de ev helwesta dibe sedem, ku ew êş û nekokiyên nav qadroyên siyasî ji holê radibe.

Qismek qadroyên siyasî di wê nerînê de ne, ku kûştina Seîd ELÇÎ jî, ya Dr. Şivan jî plan û qomploya serokatiya otonomiyê û yan jî beşek berpir-

siyarên PDK a Iraqê yên herêmên Zaxo-Duhokê ne. Gerek ew nerînan jî bîn pêşkêş kirin.

Gorî lêkolîn, guhdar û xwandina min, ez gihîştim wê reyê, ku Dr. Şivan bi xwe di dereca yekemîn de berpirsiyar e. Ew îxtîrasa wî û ew reya wî ya otorîter, ku jî derveyî xwe serok, rêxistin nasnake bûye sedem, ku biryara kûştina Seîd ELÇÎ bigre. Lêbelê mûmkîn e, kesên ku ew teşwîk kiribin jî hebin. Lêbelê berpirsiyariya wan bingeî û di derece yekem de nîne.

Tiştêkî gelek vekirî û zelal heye, ku wek tê behs kirin, planeke merkezî li holê nîn e.

Mahkemekirina Dr. Şivan li herêma Otonomiyê, gelek normal û huquqî bû. Lewra, otonomî beriya her tiştêkî mecbûr bû, ku li herêmê otorîta huquqî saz bike. Di bûyerê de kesê hatiye kûştin serok, yan jî sekreterê partîyeke kurd û yê beşeke din e. Bi bûyerê vîcdana gelê kurd darbeyeke mezin xwariye û bê edaletiyek hatiye holê.

Lêbelê di encama mahkemekirinê de biryara kûştinê, gelek giran û ne di cîh de bû.

Di vê merhelê de her çiqas dereng jî ketibe, belav kirin û pêşkêş kirina belgeyên dadgehê yê mahkemekirina Dr. Şivan vatiniyeke dîrokî ye. Di vê pîrsê de jî PDK a Iraqê berpirsiyar e.

02. 01.1999

SAİD ELÇİ’NİN ÖLDÜRÜLME OLAYI*

CUDÎ (Ömer ÖZSÖKMENLER)

(Cudi 1970’lerde Şıvan’ın T’de-KDP saflarında yer aldı. Şıwan’ın öldürülmesinden az sonra bir Türk sol hareketine katıldı. Güvenlik gerekçe-
siyle asıl adını açıklamadığımız Cudi, Şıwan’ın öldürüldüğü dönemde Kuzey
Irak’taydı. 22 Ağustos’ta yaptığımız görüşme özetle şöyle.)

Dr. Şıwan Türkiye’de KDP’yi ne zaman kurdu, biliyor musunuz?

Cudî: Ben katılmadım. Ama kuruluş kongresinin İstanbul-Harem’deki
bir otelde 1969’da yapıldığını biliyorum.

Programı neydi bu partinin?

Cudî: Bağımsızlığı ve silahlı mücadeleyi savunan bir örgüttü.
Otonomiye değil de bağımsızlığı savunması yönüyle de, sanıyorum, bütün
Kürt partileri arasında ilkti.

Siz Kuzey Irak’a ne zaman gittiniz ?

Cudî: 12 Mart Muhtırası’nın (1971) ardından ilan edilen sıkıyönetim- le (6
Nisan) birlikte aranmaya başlayınca, Haziran’da Irak Kürdistanı’na geçtim.

Elçi’nin öldürülme olayı nasıl ortaya çıktı ?

Cudî: Öldürülme olayını başlangıçta kimse bilmiyordu. Eylül orta-
larıydı sanıyorum. Şıvan, Zaho’ya yakın Bamernê’de bulunan kampımıza
geldi. Tedirgindi. Oturdu, Mustafa Barzani’ye karşı çıkanları hainlikle
suçlayan bir broşür kaleme aldı. Türkçe ve Kürtçe. Hedef Talabani’ydi.

(* Bak. Kürt Dosyası, Rafet BALLI. S. 614-615-616.)

Elçi'nin öldürülmesi ortaya çıkınca, Barzani'nin tepkisini hafifletmek için böyle yaptığını sonradan anladık. Şıwan broşürlerle birlikte gitti. Birkaç gün sonra Irak-KDP'den bazıları geldi. Esad Hoşevi'nin kampına davet ettiler bizi.

Kampta kaç kişiydiniz?

Cudî: 33 kişiydik. O günlerde Irak-KDP'de iki numara olan Hoşevi'nin kampında bizi Türkiye Kürdü olan bir istihbarat yüzbaşısı karşıladı. Böyle, böyle dedi. “Şıwan Elçi'yi öldürttü.” Bir kısmımız inanmadı. Şıwan'ın el yazısı ifadesini gösterdiler. Gerçekten Elçi'yi öldürdüğünü kabul ediyordu. Olayı Irak-KDP'ye Tilki Selim haber veriyor.

Tepkiniz ne oldu?

Cudî: İstihbarat yüzbaşısı Şıwan'ın tutuklandığını ve yargılanacağını söyledi. Bir kısmımız buna karşı çıktık. “Bu bizim iç sorunumuzdur, Irak- KDP' karışamaz” dedik. Onlar ise, “Elçi büyük bir Kürt yurtseverdir. Onun öldürülmesi bütün Kürtleri ilgilendirir. Bu meseleyi bizzat Serok (Mustafa Barzani) inceleyecek” dediler. Biz bir süre Bamernê'de kaldık. I-KDP, aranmayanların Türkiye'ye dönebileceğini söyledi. Ayrılanlardan sonra kampta 17 kişi kaldık. Daha sonra kendi başına kampı terketmeler oldu, sayımız 4'e indi. Necmettin Büyükkaya, ben, Soro ve Kurdo kaldık.

Şıwan'ın akıbetini araştırmadınız mı?

Cudî: Soro'yu I-KDP'nin merkez karargahının bulunduğu Gilala'ya gönderdik. Onu 10-15 gün oyalıyorlar. 1972 kışı idi galiba. Sonunda Aziz Akrawi adlı yetkili, (ki sonradan Bağdat yönetimine sığındı), “Şıwan öldürüldü. Siz de gidin canınızı kurtarın” diyor, Soro dönüp durumu anlattı. Biz de kamptan ayrılmak istedik. Hoşevi bizi oyalamaya başladı. “Acele etmeyin” dedi. Sonunda “Soro kalsın, siz gidin” dediler.

Bu iki olayı nasıl değerlendirdiniz o zaman?

Cudî: Bunlar, bölge hükümetleri arasında denge tutturmaya çalışan Mustafa Barzani'nin politikasının sonuçlarıydı. Bana göre, Şıwan'ın öldürülmesi, Türk hükümetine verilmiş bir tavizdi. Zaten o günlerde Suriye'den Salah Bedrettin, İran'dan Kasımlı, ayrıca Talabani ve Kürt şairi Cigerxun da Barzani'nin Gilala'daki karargahında bir nevi gözetim altında tutuluyordu. Amaç, dediğim gibi, bölge başkentlerine güven vermektir.

Size göre Şıwan Elçi'yi neden öldürttü?

Cudî: Aslında Elçi Türkiye Kürtleri arasında fazla etkili değildi. Onun partisi, dar bir arkadaş çevresi içinde taraftar bulmuştu. Oysa Şıwan'ın partisi, aydınları da

kendisine çekmeye başlamıştı. İşte bu dönemde Osman Gazi ve Îsê Suwar gibi Barzanici kumandanlar, “Barzani senin yerine Sait Elçi’yi ikame etmek istiyor” diye Şıwan’ı dolduruyorlar. Şıwan da bundan aşırı bir şekilde tedirgin oluyor. Bir de Şıwan, öldürtmeden önce Elçi’nin ifadesini alıyor. Bu ifade hiç ortaya çıkmadı. Sonradan duyduklarımıza göre, Şıwan, Elçi’nin Türk istihbaratına çalışmasa bile onun tarafından kontrol edildiği kanaatine varıyor. Şunu kesinlikle belirtmek isterim ki, kimsede Elçi, Türk istihbaratına çalışıyor diye bir kanaat yoktu. Aksi haksızlık olur. Ama Çeko ve Brûsk, Şıwan’ın karizmasına karşı koyamıyorlar.

Olayı şimdi nasıl değerlendiriyorsunuz?

Cudî: Her olayı, dönemi ve şartları içinde değerlendirmek lazım. Günümüzün önyargıları ile geçmişe bakamayız. O günlerde, zaman zaman benim de Şıwan’ın eylemini haklı bulduğum olmuştur. Ama şimdi bakıyorum, Sait Elçi, Kürt gruplarının bugüne gelmesinde mütevazî de olsa katkısı inkar edilemeyecek biri. Şıwan da Kürt davasına gönülden inanmış, çokkulu bir devrimciydi. Elçi olayı sadece onun kafasından çıkmadı. Yukarıda da bahsettiğim gibi tahrikler var. Kendini aşırı bir şekilde motive etme, inanma var. Kendi yargılarına aşırı güvenme var. Kendi statüsünü feda ederek Irak’a giden, ölümü kucaklayan, kendine aşırı güvenen biri Şıwan. Bana göre eksik bilgi ve deneyimsizlikten kaynaklanan Kürt tarihinin üzücü bir olayı bu. Kişileri suçlamaktansa, ders alınması gereken bir olay.

Olayın sorumluluğunu Barzanilere yükleme eğilimindediniz...

Cudî: Barzani, bölge dengelerini kollayarak varlığını sürdürmeye çalışan bir liderdi. Bölgedeki muhalif güçlere, bunlara Kürtler de dahildir, dayanmak yerine, başkentlerle ilişkiyi tercih ediyordu. Bu hareketleri kontrol etmeye, ılımlı bir noktada tutmaya çalışıyordu. Kendi milliyetçi, ulusal kurtuluşçu pozisyonunu koruyor gözük-mek için bir yandan ılımlı denebilecek, bölge hükümetlerini fazla rahatsız etmeyen hareketlerle ilişkisini koruyordu, diğer yandan da Marksizan karakterli ve radikal çizgi izleyen Kürt gruplarını tasfiye politikası güdüyordu. Bunun en bariz örneği Şıwan olayıdır. Şıwan ve arkadaşları öldürülerek ve arkasından da birtakım tedbirlerle T’de-KDP tasfiye edildi. Buna ek olarak İran-KDP lideri Kasımlo’nun, Suriye Kürt Sosyalist Partisi lideri Salah Bedrettin’in, Cigerxun’un Gilala’da gözaltında tutul-maları bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir. Bu liderlerin orada tutulmalarının sözde gerekçesi, bütün Kürt örgütlerinin kendi aralarındaki birliği sağlamaktı. Bu kongre hiçbir zaman yapılmadı. Ama liderler bir yıl kadar gözetim altında tutuldular. Sonra da, kendi ülkelerine değil, Avrupa’ya yo landılar. Mücadele alanlarından böylece koparılacak istendiler.

ETÎMOLOJIYA ZIMANÊ KURDÎ

A. UÇAMAN

B

Ba(1)/n : Hewayê ku sert bilive, ciyê xwe bigûhêre, dema ku li tişteki bikeve û bizivre dengêk derdixe, ew deng li ba însanan wekî **bah...** tête bihîstin. Arab ji vî dengî ra dibêjin “*hûbûb*”, ji viya lêkera “*hebbeyehûbû*,...” Kurd û Arab ji dengê liva hewa navê wî û lêkera wî çê kirine. Em bala xwe didin bayê, dema ku li canê me yê tazî dikeve, wekî ku me dialêse, ji ber vî, bi zimanê Tirkî jêra hatiye gotin “*yell*”. Paşî jî lêkera “*yala-ma*” yê jê hatiye çêkirin.

Bi vî awayê herçî tiştê ku “*hewayê*” bi gera xwe bilivîne, wekî teşiyê, dolabê û hwd. Ji vê gera wan ra tê gotin “*badan*”.

ba(2) : **1.** Di şuna cem, hind, nig, kêlek, ber,... de tête karanîn. Ciyê wê: Divê yan li pey fîl’ê yan jî li pey “**li ..., ji ...**”ye. *Heval hatin ba min. * Keçik li ba xalê xwe ye. * Lawik ji ba min çû ye. Wekî “**ba**” ne van cîgirên wî jî. **2.** Keys. * Evro waye bayê zaliman li me tê. **3.** Ji bo heywanên mê yên ku hatine fal û dema cotbûyina wan e. * Ev çêlek bi ba ye. * Ev dêlik bi ba ye. **4.** Ji bermaya hinkî nexweşiyên giran ra jî tête bi karanîn. * Bayê felcê li filankesî xistî ye.

bab/m : Yek ji wan dengan e, ku wan gedeyên piçukên hêj nû kelîman derdixin dibêjin: be, ba, de, da, me, ma û hwd. Ji van dengan navê dê û bavan hatiye danîn. Araban “*eb*” girtiye, Kurdan û Tirkên û hd. jî “*bab*” girtin e.

baba/m : **Ba+pa > baba.** pişteka dîwarê dirêjê bê qatî. Ji bo ku ji dîwar ra bibe destek, pêve tête çêkirin.

babet/m : **Bab+het > babet.** cins, hevîrtî, yekrû, malbat. Ewan însanên ku pêşiyê wan di babekî da bêne girêdan, ji wan ra tê gotin babetekî.

bac/m : **Pa+ca > bac.** Paya cîgirtina di nava civatekî yan jî herêmekî da. Bi pirranî wan komên ku hê di avayîyan da bi cî nebû bûn. Wek, Bêrtiyan; dema ku li erdê hinkîyan da konê xwe vegirtana, pesê xwe biçêrandana, xwediyê wê erdê jî wan bac disend.

bacaq/n : **Pa+çaq > bacaq.** Ji gûzeka ling heta çokê çaq e. Deme ku

pê jî bi wî ra tê gotin, dibe bacak (paçaq). Ev gotin ji kurdî ketiye nav Tirkî.

- bacanaq/n** : Ewan mêrên ku jinê wan xwengên hev bin. Her yek ji wan merivatîkî wî, bi wanê dî ra çê dibe. Ku ew merivatî bi “cinik” (jinik)’ê çê bûye. **Bicenêk > bacanaq.**
- bacerê/m** : Kirêya derbas bûna di nava erdê bi xwedî ra, ku di nava dewletanda jî ew bacerê bi qanunan tê belî kirin.
- bacî/m** : **Pêçayî > bacî.** Ewan pîrek û keçikên ciwanên ku li gora hawayê gelê Kurd, tim bi şal û çarçefekî pêçayî ne. Ji ber ku ne dihat nas kirinê ewan kesê ku wan nas nekira, dema ku bixwesta bi wan ra bipeyve, digotin: “pêçayiyê!”. Ev gotin di nava zemanê dirêj da ji bo xûşkê hatiye xebitandin.
- baçermok/m** : **Ba+çerm+ok.** Ew teyrê ku bi çermê xwe ba derdixe û pê difire. (şevşevok/şewşewok).
- Badev/m** : **Ba+di+hev.** Ew bayê ku di hev digere. (firtina/telazok).
- bagûrr/n** : **Ba+gûrr.** Bayê sert. Bn. gûrr.
- bahc/m** :
- bajar/n** : **Bazar > bajar.** Ji ber ku bi pirranî alavên dayin û sendinê li hinkî ciyê ku taybetiyê (taxsîsê) sendin û dayinê ye, ji wî ciyê ra tê gotin bazar. Ji ber ku gelekî însan li wan deran digihîştin hev û li dora wan ciyan avayî dihat çêkirin, ji wan avayîyan ra navekî diva, ew jî navê wî kar û barê ku li wê derê dihat kirin, ku ew jî bazar e. Bi gotina dîrokî ji wan ra tête gotin “Sîte”.
- bajen/m** : **Ba+jen= perwane.** Bn. jen, cen (cenayîş, cenayene).
- bakûr/n** :
- bakut/n** : **Ba+kut (qut > kut). Baqut > bakut.** Însan di devê berhema xûrekê da debara zivistanê dîkin. Ewan tiştên ku dihêlin ji bo zivistanê ra, bi tevayî ji wî ra dibêjin. “qut”. Ew qut jî, beriya her tiştî divê li ba wî rûn hebe. Ew rûn, ji ber vî navê wî dibe “bakut”. Bn. Ut.
- bal/m** : **Bi+al.** “Al” bi girtina qertafa “bi” dibe taybetî dîtina hinav. Dema ku em dibêjin: tu bala xwe bide min, yanî tu wî aliyê xwe yê hinav û dil ber bi min bide.
- bala/m** : **Bal+a.** Tiştê ku bilind be, li hewa be ji bo ku bala însanan bi alî xwe da dikşîne, ji wî ra tê gotin “bala”. Bn. a(zana, xwenda,...)
- balandin/m** : Bal kişandina ser tiştêkî.
- balend/m** : **Bal+hind (end).** Dema ku meriv bivê tiştêkî ji ber çavdîtin û çavnêrî dûr nexa, divê meriv tim wî taqîb bike. Bn. end, hind.
- balgî/m** : **Palgîh > balgî. Pal+gîh (cîh).** Cihê paldanê.

- balîş/m** : **Palhêş > balîş. Pal+hêş.** Ew tiştê ku ji bo hêşa (menfieta) pal-danê ye. Wekî ku tê gotin; “gundê me di hêşa çiya da ye, yanî ew hênikayiya çiya, li gundê me jî xwe rava dide.
- balîf/m** : **Pal+hev.** Du tiştên sipartiyê hev.
- ban/n** : **1.** Roja piştî roja ku meriv têda ye (sibe). Her wekî ku *Melayê CİZİRÎ* di dîwana xwe da dibêje:
“îde û hebîbê (yarê) nezre lê,
Ya Reb bibînim roj helê,
ban dê bi qurban bitme lê,
sikkîn di dest qesabî da”. (Melayê CİZİRÎ, Dîwana kevn)
2. Diyarê qatî **3.** Diyarê wî erdê ku ji dora xwe bilintir be.
- band/m** : **1. Ban+de.** Ew tiştê ku li banê (li ciyê jor) tête deng kirin. **2.** Roja qiyametê. Ji ber ku bi devê merivên ku bi navê dîn xeber didin; dibêjin ku bi bandekî (gaziyeke) însan ji gorên xwe radibin.
- bander/m** : Bn. bonder.
- bang/m** : **banîk(g) > bang. Ban+f+k:** Ew gaziya ku li banî tête kirin. Ev gotin, bi tevayî ji “ezan”ê ra bûye nav. Ev jî heye ku, tiştên bi gaziya gelêrî be, jêra tê gotin bang.
- baþif/m** : Nepaxên ku bi wan agirê kuran dihatin geş kirin. Ji bo ku hesin sor bibe, ku şekildayina wî hêsa bibe.
- baþiv/m** : Ew tiştê ku, ji bo pêşve naskirina hewa û bayê tê karanîn.
- baq/n** : **bak > baq.** Ewan tiştê ku bigîjin ba hev, ew dibin deste (qevd). Ew li ba hev bûna wan, cîgirtina wan li kêleka hevû-du, wan dike “bak”. Di vir da, ji zerfê (ku ba ye) nav hatiye çêkirin.
“baq” ji bo desteyê piçuk ra tête karanîn. Wek: baqê nokan, baqê pîvazan, baqê keziyan,... “Bağ”a Tirkî ku bi mana girêdanê ye, ji vê “ba”ya ku zerf e, hatiye girtin. Bn. ba.
- baqil/m** : **ba+qil.** Fesulye, baqle hwd. dema ku hêj di nava qalikê xwe da ne, wekî girikên bi rêzê ne, li ba hev in. Ji ber vî hewayê, ji wan ra tête gotin “baqil”. Bn. ba, qil.
- bar/n (1)** : **1 Ba+rê-bar.** Ew tiştê ku digel (li bo xwe) xwe bi rê de tête birin (S.V)
- bar/m (2)** : **2** par. beş, hîse
- baran/m** :
- barix/m** : **ber+ax.** Ewan malbatên ku axên wan nêzikê hev yan jî di nava hev da bin.
- bask/n** : **ba+hêz+ik.** Ewan tiştên ku bi wan ji hêza bayê alîkarî tête girtin, ku ji wan ra tête gotin “perr”. Lewra, em vî dibînin

ku herçî heywanên ku difirin, bi pirranî ew baskên xwe dikutin, bi wan baskan hewayê davêjin bin xwe û bi hêza wê hewayê difirin.

- bast/m** : **bazf** > **basf**. Di mijulayî û deng derxistinê da bi zarê yekê dî kirin. (teqlîta bi deng). Bi pirranî ji bo piçukxistinê têtê xebitandinê.
- baston/n** : **pa+situn**. Ew situna ku weka pê (lingê) ye. Ew îşê ku dibîne ji ber ku ew dar jî pêk tîne, navê wî darî bûye baston.
- başûr** :
- bavêje** : **bi+ta+vêje(vêhe > vêje)** (bn. rênasên ziman.....) Di vê kelîmê da "Bi" qertafa emir dayinê ye. "a" jî bo zexim kirina emirê ye. "vêje" jî, jî "vêhe"yê hatiye sivik kirin; ku bingeha "vêhe" jî "ve" û "he" ya "hatinê" hatiye sivik kirin. Lewra, "hatin" tersê çuyinê ye. "Avitên" jî çûyinekî ye, ku di xwe da "vehatin" digre. Hate zanîn ku ev emir hatiye çêkirin: ji "bi", "a", "vê", "ha" û "tin".
- bawer** : **ba+wer**. "ba", zerfa ku di mana "cem", "kêlek" û "nik" da ye. Wer jî, ji kelîma "wera" hatiye sivik kirin û di mana tesdîq kirinê da ye. Dema ku em dibêjin: "bawerî" bi filan kesî heye, yanî insan bi serbestî, bêtirs dikare here ba wî, bi wî ra dayin, sendin û hevkarî bike. Ev kelîme li law û keşan jî nav têtê danîn.
- bawîşk/m** : **ba+xew+hişk > bawîşk**. Bi pirranî di zaravaya dimilî da dema ku li piştî dengê "x" da "w" were, "x" dikeve. Di vê gotinê da jî, "x"ya pêşiya "w" yê ketiye. "Bayê xewa hişk" sivik bûye, bûye "bawîşk". Bn. ba, xewn.
- baz** : **1.** Lêkera alîkar e. Dema ku li pey wê "dan" were, lêkerekî hevdudanî çê dibe. Wek; baz**dan**. **2.** Navê cûrekî teyr e, hingî ku bi lez difire, ew nav lê hatiye danîn. **3.** Di dawîya hinkî navan da têtê û mana lêkerê dide wan. Wek: qumar**baz**, sêr**baz**, can**baz**, seydb**baz** (D). Bi tevayî di cihê waha de bi mana leyztikê dide.
- bazar/m** : **buha+zar > بازار**. Buha, fiyat e. Zar, xebirdan û mijulayî ye. Bazar, xebirdan û mijulayiya li ser fiyatê ye.
- bazin/n-m** : **Ba+zend > bazin**. Ji ber ku berê duçikê milê cilan li zendan dihatin pêçîn, ji wan duçikan ra dihat gotin; bazend. Di nava zeman da bûye navê wan helqayên ku jin dixin zendê xwe.
- be** : **Bi+te**. Ev lêkera ku ji "bûyinê" hatiye sivik kirin. Wekî ku têtê gotin: Bila ev îş weka te **be**. Te divê bila yê te jî wek yê min be. Ev sol, ji lingê min ra **nabe**.
- beden/m** : **badan > beden**. Ew der û dorên ku gelekî tiştan nava xwe û wan dipê. Wekî; surên ku li dora avayîyan tên çêkirin, ji bo

ku hûndirê xwe ji êrîşên neyaran û zordestan bipê. Wekê wê ye jî bedena însan, lewra ew jî alavên hûndirê însan ji belav bûn û hevketinê dipê. Tête zanîn, ku beden jî weka qaşiqê fêkiyekî ku nava wî ji belavbûn û nepakiyan dipê.

- bedewa/m** : **bê+dayf+ye(we) > bedewa.** Ew tiştê ku li hember wî tiştêkî dî neyête dayin, tête gotin; ev tişt bedewa ye, yanî bêdayina tiştêkî beraberê xwe ye. Wek: Ez vê hespê bedewa didim te.
- behî/m** : **bê+hay > behî.** Ew tiştê ku meriv jê bêhayî be. Dema ku bête pirsînê û haya meriv jê tûne be, wê gavê dibê: Ez ji viya behî me. Bn. hay.
- bej** : Navê rengê di navbera sipî û zer da. Wekî rengê kayê. Bn. bejî. Însan, bizin û dewara gayîna ku muyê wan di vî rengî da be, ji wan ra tête gotin; kej. Dewara situra (hesp, qatir,...) ku rengê muyê wê weha be, ji wî ra tê gotin; heywana şê.
- bejî** : **bê+jî > bejî.** Ji ber ku bi tevayî jiyan û ganîfî bi avê ve girêdayî ye, ew çandiyê ku ji derva da bi avê neyête xwedî kirin, ji wî ra tête gotin bejî. Hemberê “bejî”, “avî” ye. Bejî, tête mana jiyan û şîn bûn û bilind bûna bêav.
- bejin/m** :
- bel** : **Bi+hil(hel) > bel.** “Hel”, rabûna tiştêkî ber bi jor ve. Wekî ku tê gotin: Kema firingiyê hil bûye. Çamur bi sola min ve hil dibe. Tiştê ku li ber çav nebe, dema ku were dîtin, ew jî wekî wan tiştê ku ji ciyê xwe hil dibe, wê gavê ew tişt bihel yanî xûya dibe; ji ciyê nedîfî hel dibe. Ev e, ku derbasê zimanê Arabî bûye û di wê derê da bûye:
- bela/m-n** : **Bel+a.** Ew tiştê nepakê ku ji aliyê hinkan ve hil be û li hinkî dî bête werkirin.
- belate/n** : **1.** Nîşana gîjtina fêkî û zerezewatan. Belate kitiye tiriya me. **2.** Cendekê heywanan dema ku di texma wan da teyr li hewa bigerin, ew didin belî kirin ku li vê derê cendek heye, ji ber wî, ji wan ra tête gotin “belate”.
- belav** : **bel+a+hev > belav.** Ewan çend tiştên ku bi hev ra belî bûnekî rava bidin. Deme ku ewan tiştan ji hev bikivin, her yek li xwe ser belî bûnekî rava bide, tê gotin; belav. Bela, dema ku ji para va lêkerekî wekî “kirin, bûyin” ê bigre, wê demê mana “jihev kirin” û “jihev ketinê” dide. Bn. bel.

* Xwendevanên hêja, ez dixwazim di derheqa vê nivîsarê de agahdariyek bidime we; di destnivîsarên Seydayê Mele Evdrehman de ji vir û pêve hinek gotin (kelîme) vekolana wan çêbûye lêbelê nehatine manandin. Ji van gotinan (kelîman) hinek min bi xwe vekolîne yan jî manandin e (watandine). Ewan kelîmeyan li dawiyê bi nîşana (S.V.) hatine belîkirin.

- belberate** :
- belek/m** : Du rengên ku di kêleka hev da bi şemt yan bi gol (wek: reş-sipî, sor-sipî) hev vekin, evana bi hev ra rengê “belek” tînin holê. Lewra, her yek ji wan li ber yên dî “bel” xûya dike. Bn. bel.
- belengaz** : **Bê+ling+hêz (bêhêz bûna ling)**. Belengaz, ew kesê ku di nava der û dorekî de nikaribe wek yekî normal bilive û ji wan paşda bimîne.
- belê/m** : **Bi+elê > belê**. “Elê”, di zaravaya Soranî da bi mana “bêje, bipeyve, biaxive” ye. Dema ku yek mijul dibe em jî gohdarî dikin û dibêjin; “belê”, wekî ku ji wî ra bibêjin: Ewan tiştên ku te got, me fam kiriye, de hinkî tiştên dî bibêje. Ev gotin bi şeklê nivîsana bi herfên (tîpên) Arabî () derbasê zimanê Arabî bûye, bi tenê ji ber ku “e” tune ye, di şuna “e” da “a” hatiye karanîn û bi şeklê “belê” bûye “bela”.
- belge/m** : **Pelik > belke > belge**. Ew kaxizê ku li ser wî nivîsanekî hebe ku wekî şahidekî ji doza meriv ra derkeve rastê û bipeyve, ji wî ra tête gotin “belge”. Bi piranî van kaxizên wehakî yek pel in, ji ber vê yekê, ew jî nola pelekî darê ne. Vî navî ji wî digrin.
- belî** : Ew tiştê ku diyar bibe, ji dora xwe bi ser keve, xwe rava bide, em ji wî ra dibêjin “belî”. Bn. bel.
- belîsk** : Ew tiştê ku hindirê wî bilind bibe û nava wî hil be, ji wî ra tête gotin “belîsk”, yanî zikê wî bel bûye. Bn. bel, zik.
- belkî** : **Bi+lê+kt > belkî**. Ew tiştê ku raste-rast neyête zanîn, dibe ku hinkî hawayê dî hebin meriv di wî da kelîma “belkî” bi kartîne. Lê, di Kurmancî da di ciyê qebûlê da tête bi karanîn. Wekî ku tête gotin: “ev tişt lê ye yan ne lê ye.” * Îro hewa mij e, belkî baran bibare.
- ben/n** : Ew lifên ku zirav û dirêj têtin ristin.
- bend/m-n** : **Ben+di > bend**. Di demên kevin da zorkeran ku însanan dîl bigirtana (ku bi tevayî însan dîlê zorkeran bûn) bi zibare wan dixebitandin, ji bo ku yek ji wan ji wî karî nereve û di xebata xwe da nikanibe lêp û sistî bike, rêz bi rêz lingê wan bi ben û qeytanan bi hev ra girê didan. Bi vî hawayê, her yek ji wan jêra dihat gotin “di ben de” ye, yanî ew bi bengirêdayî ye. Weha reng e, bendên rez û zevî û çeman ji ber ku pêşiya dest dirêjayiya neyête kirin, ew jî wekî girêdana lîngan bi ben e.
- Ew kesê ku tiştêkî, meriv û îşakî bipê, ji bo ku ew bi wî ve girêdayî dimîne, ew jî dibêje: “Ez li benda filan tiştî me”.

Di hinkî herêman da ji bo adabê gotina “ez benî” têtê karanîn. Ev gotin, têt bi mana “ez bi benê te girêdayî û berferman im, ji biryar û fermanên te dernakevim.”

Bendewar : **Ben+de+war**. Ew kesê ku li hêviya tiştêkî xwe girê bide û çavênî bike, ew dibêje: “ez bendewarê filan tiştî me, yanî ez di benê tiştî wer bûme.” Bn Bend, wer.

benîşt/n : **Binî+hest > benîşt**. “Binî”, ji her kokekî tiştê ku şîn têt ra, têtê gotin “binî”. Hinkî ji wan kokan ku di wan de şîrkî heye (wekî kereng) dema ku ew kok bi nivî têt birrîn, ew şîrê wî tîr (hest) dibe. Ji ber vê yekê, ji wî ra têtê gotin benîşt; ew tiştê ku binîkî giya wî dihêle. Bn. binî.

Dibe ku ev gotin ji hinkî gotinên dî hatibe pêkanîn. Wekî ku em vî navî bi zaravayê Dimilî bipişkêfin, wê demê em dê bibêjin: **binî+est**; ew tiştê ku (şîr) biniya giya wî avêtiye der.

binî/n : **ben+î**. Navê wan kakilê ku bi ben ve têne rêz kirin û li herîrê (helîrê) têne xistin, ku ji viya ra dibêjin “meşlul”. Ew “benî” ya ku di hinkî herêman de di gotina “ez benî” yê da têtê karanîn, ew ji bo adab e. Dema ku yek dibêje “ez benî”, wekî ku bibêje; ez li ber daxwaz û fermanên te, di ben da me.

beq/m : Ew heywana avî ya ku li bejî jî dijî. Di zaravayê Dimilî da jê ra têtê gotin “qilîncire”. Ev kelîma beqê, navê dengê wan balonên ku li ser rûyê tiştê ron çê dibin. Wek; av û dew. Dema ku ew balon vedimirin dengêkî ji wan têt. Wekî “beq” ji wan têt. Ev heywan jî ji ber ku çavên wî zêde li rû ne, wekî wan balonan in, navê wê heywanê jî “beq” hatiye danîn. Ev kelîma “beq”ê di gelekî tiştên ku ji dora xwe bilindtir bin da jî hatiye karanîn û nav jê çê bûne. Wekî; baqil, baqle. Ku vana jî di nava kîsika xwe da wekî wan balonan û çavên beqê bilind in. Ji ber vê yekê jî wî ra dihat gotin “beqik”.

ber(1)/m : Taht; kevira pahna mezin.

ber(2)/n : **Fireyî**; hemberê dirêjayiyê. “Berê vî dîwarî gazekî ye.

ber(3)/n : **Fêkî**. * Berê rezan îsal kême e.

ber(4)/n : **Avistî**. * Manga me ber avêtiye.

ber(5)/m : Cem, nik, hind. * Gede li cem diya xwe ye. Mala Rojkan li ber mala meye.

ber(6)/m : Pêşî, berge. *Min ber li hatina wan girt.

ber(7)/m : **Azad kirin**. * Rewîn por û rîyê xwe berdaye.

beraber/m : Du tiştê ku bi hev ra bin, ji bo ku her yek ji wan li ber evê dî ye. Ev gotin, ji Kurdî ketiye Tirkî.

berate : **Bera+dayî**. Leşê heywanê ku hatiye avêtin.

- berbar** : **Ber+bar.** Ew heywana ku wexta barkirina wê hatî be.
- berber** : **Por+birr.** Ew kesê ku karê wî por jêkirin be.
- berbez/n** : **Ber+bez.** Maddenê ku di şêklê xwe yê qirîstalî da be.
- berbûrî/m** : **Ber+bûhûr+f.** Ev nav, bi pirranî ji bo wan jinên ku di dûgûnan de (dawetan) ji bo guhastina bûkê têne şandin. Ji bo ku berbûrî bi pirranî jinên gihayî û ceribandî ne, hem jî dilragirtina bûkê. Lewra, ew bûk bi ketina jiyana û der û dorekî nû, ew jî dibe weka wan berbûriyan. Berxwe ketin û şerma wî direve.
- berdevik** : **Ber+dev+ik.** Ew kesê ku pê tê şewirîn.
- bereket** : **Bi+rê+kî+de > bereket.** Ew tiştê ku pey der pey valayiya wî li ser rêkî tije bibe. Dema ku tete gotin: “Ev tişt bi bereket e”, yanî çiqas ji wî tê kêma kirin, bi rêkî da şuna wî tije dibe.
- berê/m** : **Ber+ê.** Zerf û zemanê ku bi tiştêkî ve girêdayî be. Wekî ku em dibêjin: “Ez berê hatim ba te.” Di vê hevokê da teta zanîn ku, li vê derê du tene “hatin” heye; eva yekemîn, girêdayî bi pêşketina ji eva di ye.
- berêz** : **Bi+rêz.** Ewan tiştê ku bêrêz, sire û dor bin, bi hewakî têrhatî ji wan fayde neyête dîtin. Jibo ku ji wan bi hawakî têrhatî feyde bête dîtin, divê ew xwedî rêz û ahengekî bin. Dema ku teta gotin: Berêz filan kes!”, yanî ew kesê ku xwediyê rêz û ahengekî ye. Ji ber vê yekê, ew pirr bi rûmet û heja ye.
- berf/m** : **Ber+hew > berf.** Ewan zereyê (molekûlên) avê ku di derecekî sermayê da hev girtine. Dema ku ji atmosferê teta xwarê, ciyê ku lê dikevin wek molekulên baranê jihev nakevin, napejîqin.
- berge/n** : **Ber+cih(cih> geh) > ber+geh.** Ev gotin bi piranî di avayiyana da teta karanîn. Ev gotin bi mana “cephe” jî teta karanîn. Gotina “eniy” e ku di şuna bergeh da teta karanîn, ew ji “cephe”ya (eniya) Arabî hatiye wergerandin.
- bergeşt/m** : **Ber+geşt.** Ew tiştê raxistiyê ku dibe sifra xwarinê. Bn. ber, geşt.
- bergêr** : **Ber+gêr.** Ew kesê ku serokatiya karê rêvebirinê bike. Wek mûdurê karxanekî.
- berik/m** : **Ber+ik.** Ew kevira piçuka ku bi aletkî (wek; kevirkanekî) teta avêtin. Piştî ku fişek hatiye dîtin, ev “berik” bû navê fişekê jî. Lewra, herdu jî di şer û neçîrê da teta avêtin.
- berî/m** : **Ber+f.** Ber, fêkî ye. Bêrî, ew tiştê ku fêkî dide. Memik (memikê dayikan), ji bo ku ber (şîr) dide, jêra teta gotin “berî”. Ev gotin piranî di kilamê dilan da teta karanîn.

- berîk/m** : **Berî+k**. Wekî ku me li jor gotibû; berî, ew tiştê ku ber dide (memik). Ji ber ku, cêb bi piranî li pêşiya merivan li texma memikan têtê çêkirin, jêra têtê gotin “berîk”.
- berkar** : Ew şagirtê ku di ciyê xebatê da karê sivik bike. (garson).
- berkêş/m** : **ber+kêş**. Dexilê berdest.
- berketin/m** : **ber+ketin**. Famkirina tiştê ku têtê gotinê. Berketin, bi mana dilşikestî bûna ku bi merivan xweş nayê. Wekî; wendakirina tişt yan jî merivekî hêja.
- bersiv/m** : **Pirs+ve > bersiv**. Ew tiştê ku ji meriv têtê pirsîn, ji ber ku, li gora xwediyê pirsê ew girift û girêdayî ye. Dema ku cewaba wê pirsê têtê dayîn, wekî ku ew girêk ji wî ra hatibe vekirin.
- berû/bellû/m** : **ber+hilû > berû**. Fêkiyê dara mazî ye. Ji ber ku kaşilê wî pirr hilû û lîl e, ji ber vê yekê vî navî girtiye.
- berwar/n** : **berxwar > berwar**. Ji ber ku di zaravayê Dimilî da “x” ya ku di pêşiya “w” yê da were, ew dikeve. Ji ber vî, “berxwar” bûye “berwar” Berwar, zemînê duzê ku bi meyl be.
- berxwedar** : **ber + bi + xwe + dar**. Li hember zorî, tengasî û bargiraniya pêşberê xwe bihêz, qewet û serkeftî bûn e. (S.V.)
- berxûr/n** : **ber + xûr**. Kedxûr.
- beş/m** : **par, bar (D)**. Hise, Kelepor, qisim. Beş kirin... Par kirina tişteki. (S.V.)
- bexş** : **Bo + xiş + îş**. Bn. bexşîş.
- bexşîş/n** : **Bo + xiş + îş**. Jibo qedandina îşek, diyariya ku bête dayin.
- bez/m** :
- bê** : **bi+ê (D/Z)**. **1.** Were. *Bê vira. **2.** Bê, di zimanê Kurdî de bête pêşiya gotinê, mana neyiniyê dide wê. * Bêmal, Bêwar (S.V.)
- bêder/ m** :
- bêj (D/Z) /n** : **bi + jê** (Ji wê/wî) **> bêj**. **1.** Jibo piştgiriya bûyereka/çêbûneka cıvaki para her kesê beşdar bûyî. Mînak: Bêja ku di dawetan de têtê dayin. **2.** cûre, celeb. Mînak: Bêj bi bêj pirtûkên wî hene. (S.V.)
- bêjing/m** :
- bêlav** :
- bêr/n** : **bi + harî > bêr**. Ew hacetê ku meriv pê erd dikole, erd kolanê de ji me ra dibe harîkar (alîkar). (S.V.)
- bêrî/m** : **ber+î > bêrî**. Ciye berê, ciyê fêkiyê yanê ew derê ku liser wî ber û fêkî bête girtin. Ew der bi tevayî giwerê heywanên bi şîr e.

- bêş/n** : Bêj. Ji alî sultan û hûkumdarên ve pereyên ku bi salane ji xelkê dihatin berhev kirin. Bn. Bêj, par (S.V.)
- bêşik** : **bê + bi + hêjik**. Bêguman.
- bêteşe** : **biyîn + dîtin + temş**. Di xuyabûnê de lihevnehatî. Anormal.
- bêwane(D)/n** : **bêxwane > bêwane**. Erdê bêxwediyê di nav sinorên avayîkî de.
- bêwayîr (Bêwaîr)** : Bêxwedî.
- Bi** : Ev kelfîme (bêje) di zimanê Kurdî de pirr tete karanîn û gelek maneyên wê hene: **1.** "Bi" were pêşîya lêkeran mana emir-dayînê dide wan. Wek: ***Bigre**, **bibeze**, **bibêje**. **2.** Daçek e. Wek; * Bi dilê xwe,..., *Bi gulek bihar naye. **3.** Jibo diyarkirina daxwaz û xwestinan dibe alîkar. Wek; * Ez bi gorî. *Ez bi te bawer nakim. **4.** Wek daçekek were pêşîya gotinan, gotinên nû çêdike. Wek: **bimal**, **bihêz**, **bîrî**,... (S.V.)
- bij** : **bi + jê (ji wê/wî) > bij**. **1.** Dilçûn, mad, îştah. **2.** Kûna piçûk ya ku bi firaqên, alavên avê re çêbe. Dema ku ji vê kûna pirr piçûk av tê, dengê jê dertê ku ji vê deng û derçûna avê re dibêjin "bij". (s.V.)
- bijar** : **bi + jar > bijar**. Daxwaz kirin û dilxwestina jibo tiştêkî. Diljariya li hember tiştêkî. (S.V.)
- bijartin** :
- bil** :
- bildik/m** : Firengî. Navê cûrekî sewziyê.
- bilezik/m** : **bi + li + zend + ik**. Navê cûrekî xişreyê xemlê ye. Bn. bazin.
- bilind** : **bel + hind > bilind**. Cî û tiştê berz, diyar û xuyanî. Bn. Bel.
- bilindir /m** : **bilind + dêl > bilindir**. Miya ku dawa wê bilind bûye, êdî avis dibe.
- bilul** : **bi + lîl (lîlandin) > bilul**. Bang kirin, qîrîn û lîlandin. Ev dengana dema ku bi aletêkî (bilul) bêne derxistin, jê awazêkî mîna "lîlandin"ê dertê, ku di nava zeman de ev awaz bûye navê wê aletê ku ev deng jê dertê. (S.V.)
- biluz** : **bil + zê**.
- bin** :
- bingel** :
- binî** :
- birifînk** : **ber + hevî + nik** . Civandin.
- birîn** :
- birk** :
- birr** : Beş, qes, kerî.
- birû** :

- birra** : **bi + rê > birra**. Tensê tiştê bi rê.
- birîn** : **birr + îr**. Jihev bûn, ducî bûn, qesbûn (S.V.)
- biryar/m** : **bi + ra + yar > biryar**. Qerar. Belî kirina raya xwe ya di derheqa mijarkî de. (S.V.)
- biz (1) (D)** : Bizin.
- biz(2)** : **bezz + hev > bizav**. Beza bi hevra û zû.
- bizdan** : **birz + dan > bizdan**. Çiqirandina dev û rû.
- bizdîn** : Tirsê ku meriv diguvêşe.
- bizir/m** : **bi + zirê**. Tov.
- bizme/n** : **biz + hem + e > bizme**. Devê herdu lingê timan ku têt çeqirandin.
- bizmik/n** : Gemê devê karik û berxikan.
- bizu(1)** : Navê cûreki dar e.
- bizu(2)** : **Navê** kevirek maddenî.
- bî** : **bi + î > bî**. **1.** Navê cûrekî dar e (spîndar). **2.** Peywira lêkera alîkar dibîne **3.** Bi razberî têtê mana jin û mênên zewicî yên ku jihev veqetyane, cûda bûne. (S.V.)
- bîbî/m** : Navê xûşka (xwenga) bav e. Bn. met. (S.V.)
- bîn/m** : Bêhn, bihn.
- bîne** : **bi + îr + e**. Awayê (Halê) dema nûha yê lêkara "anîn"ê ye.
- bîngol** : **bîn + gol**. Gola bîno, gerava ku bîn dide.
- bonder(D)** : **bi + hîn + dar**.
- box** :
- boxe/n** : Navê curekî heywan e.
- boxesak** : Çêleyê boxe ye.
- bulxûr/n** : **pelx + hup**. Ew genimê ku têtê pelixandin jibo xwarinê.
- bura/n** : Birayê jinê.
- bure/n** : Rêya navbera du zeviyan. Erdê ku têtê çandinî nebe.
- buyûr** : **bi + wer**. Fermo, kerem bike.
- bûhûr (bor)** : **bo + her + rê > bûhûr**. Rêya bo çuyinê.
- bûk/m** : Buyik; ew keçika ku bûye, gihiştiye jibo zewacê.

PARIYÊ MÎRASEKÎ

Fîkret SÛHREWERDÎ

*"Wekî gotina darb-i mesel gotin tune ye amma
Gotin ewe ku bibe darb-i mesel ji alemê ra."*

(Nabî)

Bêjeya "mîras"ê, hêz û qîmeta xwe, ji wateya xwe digre. Ne li ser deng û fonetîka wî ye, li ser wateya wî ye bal. Ji wî, tiştê ku mîras mayî, tişteki bêqîmet be jî, meriv li xwe dihesîne. Ji "mayîn"ê eleqeder e însan. Ji ber ku aliyekî wî yê kêrhatî heye, rastiya pratîkekî tê heye. Solek, kirasek, dikanek, zewiyek bi vî awayî di zên û bala meriv de, ji xwe re kuncêk çêdike.

Elbet her mîras, ji demeka borî tê wergertin. Ev çarenûs, ya tev mîrasan e. Esasen ev çarenûs dibe ragihandinek di nabeyna nîşan de. Bi awayekî rîtuela dewr û teslîmê ye. Îro û Rabirdû, bi xêra mîrasê rastê hev tên. Ya rastî Rabirdû xwe hildigire û tê dikeve cenbeka îro'yê. Îro, wextekî bêmerhemet e, hesabdar e; bê hesab û kitab tu tiştî qebul nake; ji ber ku eklektîk e ew. Lewma Rabirdû heta xwediyê barekî mezin û giran nîn be, îro xwe aliyê wî ve nade. Îro, bendemanê mîrasên bi ihtîşam û fayde ye hertim. Lewma dewlemendî û talanên dîrokê ji bo wî mûlkî ne. Her mîras (Ku eger tişteki menevî û razber be jî) mûlkî ye, li ser mûlkekî dîrokî şîn dibe.

Dîroka me ya qedîm jî, ji me re çend parçeyên nadîde hiştine. Ji wana yek jî *metelok'*in. Yê ku wextekî Areb û Osmaniyan digotin **"hik-met- ûl avamî"** ew gotinên ku ji germiya şevbihûrkan, hostatiya peyvan, feraseta aqilan mayî.. Elbet ew dinya, ji pisporiya gel reng digirt, ji tecrûbe û tekamûlên wî der dibûn. Bi xêra wan gotinan kar hêsan, xeta û şaşî kêmtir dibûn. Bi vî awayî ber bi jiyaneke bêqisûr û xweşik ve diçû însaniyet. Ya rastî, ji van serpêhatîyan, tişteki wisa dihat derpêş kirin. Hêvî wisa bû.

Her gel, gora tecrûbên ku li ber bayê felekê ba bûne, kemilîne heye. Berxwedan, li ser piyan mayîn, jiyaneke hembêz kirin, bêînsafîya dewranê betal kirin û hê çend tiştên dî, di nava wan gotinan de wekî formûlekî hene. Ew, razberkirina jiyaneke ne. Daxwazkar in bo xweşiya jiyana û dinyayê. Lewma dema di derbarê xeterekî de manevrayekê didin dest jî, niyetqenc in.

Ev gotin, di nav sîtila zemanê de pijiyane. Di bin pisporiya hedên gel de zirav û tenik bûne. Belkî jî ji wî gelemperî xwediyê wateyeka binavgîn in. Ziman, serê wan ba daye; ew di nav badokên ziman de tewiyane. Ev taybetî, hem çitogiya rastiye ji holê rakirîye û hem jî kûrahî û delaliyek daye qisetê. Yanê ev gotin ji rastên ripûrût revîne û xwe avêtine baxçê hûnerê. Belkî jî hingê dasa dirûvê hatiye liser serû berê gotinê leyîstîye û wî xistiye formekê. Lewma ev gotin pirayî bi kafiye ne, an jî bi alîterasyon in. Dubare kirina hin dangan (Yanê ew fena kevin a armonyê) jî elbet ji hiş re bûye destik ku meriv gotin û xeberê jibîr neke. Bi vî awayî du erk bi hev re pêkhatine: **Estetîk** û **Fayde**! Dema rewş û weziyet wisa bî, her çiqas ji şîretan re derî vekin jî gotinên wek,

“Ji ava gurguronî, ji mêrê tirtironî netirse.”

“ Ji hereketê tê bereket.”

“ Kevirê havînê, biavêje kadînê.”

“ Rih dibe bost, lê dijmin nabe dost.”

“Çavê li deriya, xwelî li seriya.”... di nav cil û bergên xweşik de govendê digrin.

Herçiqas kerx û bêzariya şîretê ji dubarekirina wê bêt jî, di hiş de xef û xwedî kirin dîsa bi vî rengî pêk tê. Lê Kurdan ji bo qaîmkirina tecrûban gavek din avêtine. Wana, hûr û pizûrê gotinê jî nîşan dane.

Yên xwedî wateyên rasterast (bênavgîn) jî hene. Mesela meteloka me ya sisêyan wisa ye. Qey meriv dibê sade ji çavnêriyan pêk hatiye. Yanê metelokên me, binavgîn û bênavgîniya xwe ve tanga du dinyayî tî. Lê ji hindikiya yê destê min de ez nikarim li ser taybetiyên wan hin tiştên dî bibêjim niha.

Esasen ez di vê nivîsa kin de dixwazim balê bikişînim li ser wan. Min divê, belkî jî, ji dirêjiya şevbihûrkên zivistanan bayê çîrokê li wan ketine metelokên me nîşan bidim. Ku meriv lê hûr bibe, dê were dîtin ku darb-i meselên pir gotinên pêşiya hene. Belê bêguman, ku piştî Gotinê germ û saxlem dike ev hewla estetîk, taybetiyeka folklorî me ye. Û ez wisa bawer im ev alî hê nehatiye lêkolîn; ev pîser hê nehatiye vekirin. (Li vir, berhevkarên gotinên pêşiya, ez dawetê berhevkarîna metelokên wan jî dikim.)

Meriv dikare bêje ev metelokên ha, di edebiyata devkî de îşaretê li zeviyeka çîrokan dikin. Ji ber ku kok û rehên xwe ve nêzikî **Çîroka Şerqê** ne. Hem, ji xwe Çîroka Şerqê (vegötina Rojhilatê), li ser rêçeka dîdaktîk bû. Herçiqas armancên xwe bi tarzeka grotesk û îronîk pêşkêş bikin jî (mesela, metelokên II û IV an), naverok li ser dikeve û ders, zelal zelal dibe “ez li vir im.”

Lê esil meteloka l'an (ku hem pexşan û hem jî helbestî ye) mînake-ka balkêş e. Îhtîmal e ev metelok, rûyekî kevintir be û ji bo zarokan hatibe gotin. Çimkî bejn û bala wê, ji wan ê dî cudatir e. Ku eger bi vî rengî hinekî dî hebûna, dê meriv hêsantir hin formûlasyona daniya. Lê hebûna vî metelokê tenê hikmet-ûl avameka xweser a Kurdan nîşan dide. Dinyaya însan, heywan û nebatan (ku ji fabla klasîk diqete bi vî awayî ve) bi hev re tarz û dirûveka otantîk tîne pê.

Hûnê niha li jêr, çîrok û vegotina van gotinên ha bixwînin:

- 1- "Ew mirî, ne hêjaye wê şînê."
- 2- "Avê vexwin ji serkaniyan, jinan bînin ji esliyan."
- 3- "Divê bext spehî be."
- 4- "Dinya fanî ye, kes ji mirinê xelas nebûye."

METELOK I: Kêza Gûgerên gotiye, "ezê yekî wisa bistînim, dema ku dest li min rakir, canê min neêşîne." Û çûye ba şivanekî. Ji şivan re gotiye, "dema tu aciz bibî, tuyê pê çi li min bidî?" Şivan jî gotiye, "pê gopalê xwe" Kêza Gûgerên rû li şivan badaye çûye. Rastê mişkekî hatiye. Eynî pirsê ji Mişk jî kiriye. Mişk gotiye, "pê teriya xwe." Kêzê, di dilê xwe de gotiye, tamam, ev bû, û bûye jina Mişk. Navê wê jî hingê bûye "Naza Terecan"

Rojekê Mişk çûye daran.*Naza Terecan jî rabûye dîzê**daniye ser agir û ji mêrê xwe re dan çekirîye. Dema Mişk ji çiyê hatiye, lê nêriye ho ho çi bibîne? Jina wî Naza Terecan ketiye dîza dan û canê şîrîn teslîm kiriye. Mişk hema radibe, diçe serê sergûyekî û qehfîkek xwelî serê xwe de dike. Ji wir ve siwarek tê; dema çavê wî li Mişk dikeve, dibê: "Mişkê xwelîser, ev çi hal e?" Hingê Mişk vê bersîvê didê:

"Ho ho! Mişkê xwelîser

Naza Terecan

Ketiye dîza dan

Ne berî û ne bîstan

Maye piştê qerqerîska guhan."

Dema ev gotinên dilbikûl tînin guhê siwar, ew jî radibe serê xwe şîn dike.

Di rê de teyrek tê rastê siwarê serheşîn. Teyr dibê: "ev çi hal e Siwarê serheşîn?" Siwar vê bersîvê didê:

*. êzing

** dîz-dîzik: Tencera ku ji axê çêbûye.

“Ho ho! Siwarê serheşîn

Mişkê xwelîser

Naza Terecan

Ketiye dîza dan

Ne berî û ne bîstan

Maye pişta qerqerîska guhan.”

Hingê Teyr jî ji Kerban perê xwe diweşîne. Û diçe li ser dara biyê datîne. Bî, jê dipirse: *“Ev çi hal e Teyrê perweşîn?”* Teyr weha dibê:

“Ho ho! Teyrê perweşîn

Siwarê serheşîn

Mişkê xwelîser

Naza Terecan

Ketiye dîza dan

Ne berî û ne bîstan

Maye pişta qerqerîska guhan.”

Dara biyê jî belgên xwe diweşîne.

Cuha ku di rexê Biyê de dibore xwe nagire û wisa dibê: *“ Ev çi hal e Biya belgweşîn?”* Bî, weha dibê:

“Ho ho! Biya belgweşîn

Teyrê perweşîn

Siwarê serheşîn

Mişkê xwelîser

Naza Terecan

Ketiye dîza dan

Ne berî û ne bîstan

Maye pişta qerqerîska guhan.”

Ev gotinên diwar tesîr li Cuhê jî dike. Cuh jî radibe xwe şolî dike.

Dema ava şolî digihêje ser zeviya garisan, hingê garis dibê, *“ Çi ji te bû Cuha qetilxwên?”* Cuh dibê:

“Ho ho! Cuha qetilxwên

Biya belgweşîn

Teyrê perweşîn

Siwarê serheşîn

Mişkê xwelîser

Naza Terecan

Ketiye dîza dan

Ne berî û ne bîstan

Maye pişta qerqerîska guhan."

Garisê gewr jî radibe serê xwe nixîn dike.

Dema xwediyê zewiyê tê lê dinêre garisên wî serê xwe nixîn kirine.

Ew zilam xwe nagire û dipirse: "Ev çi hal e *Garisê sernixîn?*" Bersîva Garis ev e:

"Ho ho! *Garisê Sernixîn*

Cuha qetilxwên

Biya belgweşên

Teyrê perweşên

Siwarê Serheşên

Mişkê xwelîser

Naza Terecan

Ketiye dîza dan

Ne berî û ne bîstan

Maye pişta qerqerîska guhan."

Hingê ji kesrê, xwediyê garisan jî, mera xwe li qûna xwe dide. Dema wextê xwarinê, di dest de satila mast, keça wî tê, dibê: "*Babê minê merliqûn, ev çi hal e?*" Bab dibê:

"Ho ho! *Babê te yê merliqûn*

Garisê me yê sernixîn

Cuha qetilxwên

Biya belgweşên

Teyrê perweşên

Siwarê serheşên

Mişkê xwelîser

Naza Terecan

Ketiye dîza dan

Ne berî û ne bîstan

Maye pişta qerqerîska guhan."

Keçik jî satila mast di serê xwe de dike û berê xwe dide malê. Li hewşê, diya keçikê ber sêlê de rûniştîye nan dipêje. Dema çav li keçê dikeve wisa dibê: "Ev çi hal e *keça min a serbimast?*" Keçik, vê bersîva tahl dide:

"Ho ho! Keça te ya serbimast

Babê min ê merliqûn

Garisê me yê sernixîn

Cuha qetilxwên

Biya belgweşên

Teyrê perweşên

Siwarê serheşîn

Mişkê xwelîser

Naza Terecan

Ketiye dîza dan

Ne berî û ne bîstan

Maye pişta qerqerîska guhan."

Jinik jî ji kerban çîçikeka xwe jê hildike û diavêje ser sêlê. Ew jî dibe Dayîka Çîçiksêl.*

METELOK II: Dibêjin li bajêrekî, karwanbaşiyek hebû ye. Pîreka diya wî hebû ye. Dilê wî zehf bi diya wî ve bû. Ji wî, jina xwe re hertim "qedrê diya min bigre, hajê heb" digot. Û paşê jî berê xwe dida rê û deverên dûr.

Go, dîsa rojekê dema berê xwe da rê, jina wî çû ta, derzî û çiftexas anî û danî ber diya wî û got, "dê, tuyê neqşan çêkî." Pîrê jî mecburî dest neqîş dike. Ka çî pirmuxdar** tê dibore, kurê wê vedigere tê. Dema çavên karwanbaşî diya wî dikeve, dibê, "ev çî ye, te xêr e?" Diya wî jî dibê, "Ez çî bikim kurê min, jina te got îlla tuyê neqşan çêkî, ez jî mecbur mam. Eve tu halê min dibînî!"

Karwanbaşî rabû ew jin berda. Û çû ji xwe re jineka dî anî. Jê re tembîh kir: "Binêre, ez qewî malê nasekinim; karê min sefer û ticaret e. Soz bide min, tuyê qedrê diya min bigrî, temam?" jinê jî got "baş e."

Dema karwanbaşî bi rê dikeve ew jin jî diçe birrek hêk tîne û datîne ber pîrê; jê re dibê: "Dê, tuyê ser van rûnî qub û tuyê çîçikan derênî."

Pîrê ji xwe re dibê "heta neqş bû, neqş min dan kirin. îcar dora Çîçikan e. Ka hê dê çî bê serê min!" Radibe heta çil rojan li ser hêkan rûdinê. Dema karwanbaşî ji seferê dizivire, lê dinêre ku qid qida diya wî ye, birrek çîçik li pê ne. Dibê, "Keçê dadê!" por-kurê, ev çî ye?" Diya wî dibê: "çî ye? Hal û hewalê jina te ev e"

* Bereket li vê derê dawî li metelokê tê. Nexwe hê çend kes û tiştên dî dê xwe li wê şîna hêja girêbidana(!)

** **Pirmuxdar:** wext, zeman, roj û meh.

Karwanbaşî çî bike? Radibe wê jinê jî berdide. Ka çî pirmuxdar tê dibore, diçe keça camêrekî dî tîne, û eynî tembihê lê dike. Jinik dibê “*temam, baş e.*”

Û rojekê dîsa rê li ber karwanbaşî vedibin. Jina wî lê dinêre yekî ku hirç û meymûnê dileyizîne hatiye bajarê wan. Ji xwe dibê, “*Ev derbek e, ezê pîrê bifroşime van û kurê wê re bêjim diya te miriye*” û radibe pîrê difroşe.

Dibêjin karwanbaşî jî li bajarekî, ser şeng û qerebalixa şênîyekî de çûye. Lê nêriye ku hirç û meymûn dileyizin. Lê ew çî ye? Di rexê meymûn û hirçê de ku li diya wî dişibe pîrek jî direqise. Dema bala xwe didê, fêma dike ku diya wî ye. Hema hingê xwediyê hirç û meymûnê tenha dike û dibêje, “*Tu wê pîrê bifroşî min, te çî bivê ezê bidim te!*” û welhasil diya xwe jê dikire. Dema jê dipirse, diya wî hal û hewalê jina wî qiset dike.

Karwanbaşî radike sandoqek çêdike. Diya xwe dixê û sandoqê jî datîne ser piştê deva pêşî û dikeve rê. Dema êvarekê digihije derê malê, jina wî jor de tê xwarê û xwe digirîne, dinihirîne; dibê, “*diya te çû rehma te.*” Karwanbaşî “*ê em çî bikin? Çû çû. Xwedê rehma xwe lê bike... Ka here wê sandoqê ji xwe re bîne. Min ji te re hediyeke pir bi qîmet aniye.*” Jinik bi kêfxweş diçe sandoqê tîne. Karwanbaşî mifta sandoqê didê. Dema jinik devê sandoqê vedike û lê dinêre, ho ho, çî bibîne? Rengê wê spî dibe. Qey êdî fayde dike?... Karwanbaşî dibê, “*yek, dido û sisê. Tu jî here mala babê xwe; ne lazim e!*”

Lewma mezinan gotiye “*avê vexwin ji serkaniyan, jinan bînin ji eslîyan.*” Jinên bê esil kêr nayên.

METELOK III: Go, jinîkek hebû. Keçel bû. Lewma tu carî xwe, ser vekirî nîşanê mêrê xwe nedida. Dilê mêrê wê jî pir pê ve bû.

Rojekê, ber deravê, mêrê wê ser rût wê dibîne. Jinik, roja dî bi rê dikeve ku terke dinyayî be. Ji ber ku dibê, “*eve mêrê min bi vî halî min dît. Êdî dê wekî berê ji min hez neke.*”

Di rê de rastê jinîkekê tê. Ew jin, pir spehî û bedew e. Meriv bixwe vexwe ji hizn û cemalê wê têr nabe. Ew jin dibê, “*te xêr e, tu kûva diçî?*” jina keçel hal û hewalê xwe jê re qiset dike. Hingê ew jina bedew dibê, “*tu min dibînî, ez çiqas spehî me!... Ez siûda te me. Tu çî awayî min dibînî, mêrê te jî wisa te dibîne. Çimkî bextê te spehî ye... Vegere, here malê.*”

Lewma dibên dema bext spehî bî, te divê bila însan sik bî! xem nîn e.

METELOK IV: Dibên zilamek hebûye. Ji xwe re digot, “*Gerek ez herime ciyekî wisa ku mirin li wir tunebe*”

Û dikeve rê; diçe, diçe û diçe... Li ku dipirse, jê re dibên, "*cihekî wisa tune; qey kî ji mirinê xelas bûye?*" Welhasil rojekê rastê gundekî tê. Ji gundiyekî dipirse, "*ev çi gund e?*" Gundî dibê, "*ev gundê Nemiran e.*" Zilam, "*li vir mirin tune qey?*" dibê. Gundî jî "*na, tune. Li vir çemek heyê; yê ku neçe xwe niavêje wî çemî tu car namire,*" dibê. Zilam di dilê xwe de, "*Qey ez dîn im herim xwe biavêjimê! Ew cihê ku digirim, ev cih e*" dibê û li wî gundî binecî dibe.

Dibên, çend salek tê dibore, rojekê, ew zilam radibe û berê xwe dide wî çemî. Sê-çar gundî tene rastê dibên, "*malnexirab! Te digot ez tucar berê xwe nadim wî çemî; niha qey li te xêr e? Tu çi dikî?*"

Ji devê wî zilamî ev gotin derdikeve:

"*Mala wê xira be! Niha deh lib min dikşînin û panzdeh lib jî min dahf didin. Qey ez bi hemdê xwe diçim?*"

Ev dinya, ji kîjan ecelhatî re mayiye ku heta ji me re bimîne!

CEMİLPAŞA KONAĞI VE HÜZNÜN İSYANI

Şeyhmus DİKEN

*“Gidişin kendisinden artakalan
Her şey, herkes burada”**

Bejan MATUR

Diyarbakır suriçinin kesin olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle beraber, suriçi kent dokusunun göstergesi evlerin geçmişi milattan önce üçbin yıl öncesine, yani bugünden beşbin yıl ötesine dayandığı bilinmektedir.

17. Yüzyıl gezgini *Evliya Çelebi* ünlü *seyahatnamesinde*; gezdiği ve gördüğü yerler arasında en güzel evlere sahip bir belde olarak Diyarbakır'ı tasvir etmektedir.

Tümüyle üzerinde konumlandığı coğrafyanın doğallığına uygun yapı malzemelerinden varlık bulmuş ve kendisini çağlar boyu yaşatmış evlerdir, Diyarbakır evleri. İklimi ve kenti çepeçevre kuşatan surlarıyla birlikte kaynağını yakınındaki sönmüş yanardağ Karacadağ' ın püskürttüğü bazalt taşların usta ellerce şekillendirdiği taşlar, bu evlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Bir dönemin sosyo-ekonomik yaşam biçimini en iyi şekilde yansıtan Diyarbakır evlerine, yerel mimarinin tüm özelliklerini bünyesinde taşıyan “büyük ev“, *Cemil Paşa Konağı* güzel bir örnektir.

Taşları öpülmeden girilmeyen avluya

Gitmek üzere

Yola koyulduğumuzda, Mardinkapı'daki surların bir bölümünün karşısındaki Ali Paşa mahallesine girmek gerekir. Mahallenin en önemli sakini Cemil Paşa Konağıdır. Bulmakta gecikmek söz konusu olamaz. Şimdiki adı kendisiyle çelişik, “Köylü Sokak“ olsa da, kenti ve kentliliği konağa isim sahipliği yapan Cemil paşalara sormak gerekir.

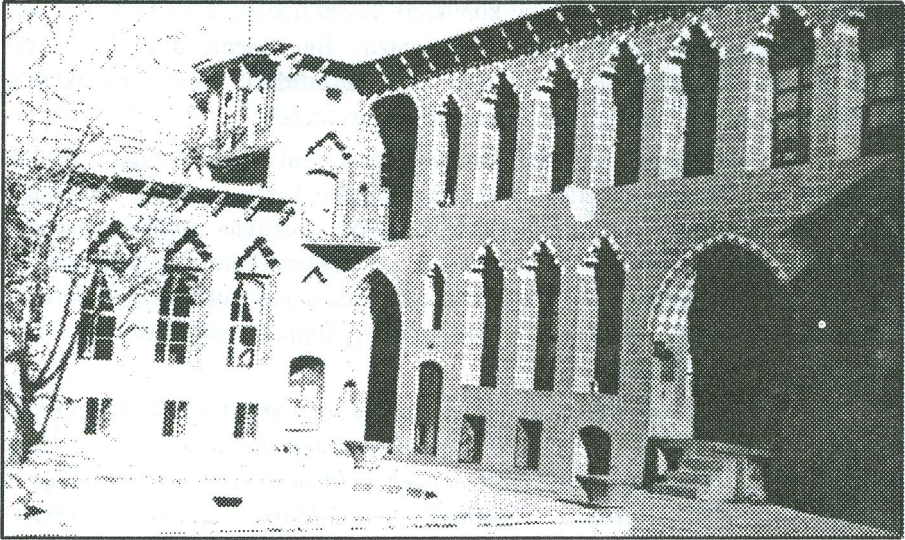
Diyarbakır mimarisi üzerine geniş çalışmaları olan *Metin SÖZEN* hocanın ifadesiyle “üç tarafı sokakla çevrili ve Abdulhamit'in sarayından daha görkemli ikibin metre kare alan üzerine kurulu“ bir başka konak zaten yok çevrede.

* İtalik olarak yazılan şiirler Bejan MATUR'un Avesta Yayınlarında 1996'da çıkan “*Rüzgar Dolu Konaklar*“ isimli uzun şiirinden alınmadır.

Diyarbakir'in diğer büyük evleri gibi Cemil Paşa Konağı da haremlik ve selamlık olarak iki bölümden oluşmakta. Selamlıktaki kapıdan girmeden önce yağmurlu veya güneşli günlerde kapıda bekleyenleri korumak için yapılmış örtmeyi taşıyan konsollardan birinin üzerinde hicri 1305-1306 (1887-1888) tarihleri görülmektedir.

Ahşap kapının üzerindeki, *Ermeni Dikran*'ın el becerisi örneği "şakşako" yu çalmanıza gerek yok. Konak bütün engin gönlüyle kapısını aralamıştır, çalmadan girin içeriye. Konağın yapılış dönemi ve tarihini sorguladığımızda, ailenin büyüğü *Cemil Paşa*'nın 23 yıl Yemen'de valilik, daha sonra da Siirt'te mutasarrıflık yaptığını öğreniyoruz. Cemil Paşa'nın Yemen'deki valiliği sırasında yedi eski ve küçük Diyarbakir evini satın alıp yıktırdığını, onların yerine tümüyle ailenin büyüklüğüne ve gereksinmesine uygun bu konağı yaptırdığı söylenmektedir. Cemil Paşa'nın 1902 yılında vefatına kadar bu konakta yaşadığı da eklenen bilgilerdendir.

"Ben Diyarbakirliyim. Cemil Paşazade Kasım Beyin oğluyum. Doğum tarihim 1891'dir. Ben yirmibir yaşına gelinceye kadar Cemil Paşa Konağı denilen bir saray, bir şato, belki de bir kışla görünümünde olan muazzam bir konakta yaşadım. Bu muazzam konağın içerisinde yirmiden fazla hanım, yirmi kadar hizmetçi ve işçi, otuzdan fazla çocuk vardı. Selamlık bölümünde de yirmiden fazla hizmetçi vardı. Kahveci, oda hizmetçileri, sofrta hizmetçileri, çıraklar bulunmaktaydı."⁽¹⁾ Diyor, *Ekrem Cemil Paşa*.



Cemilpaşa Konağının Haremlik Bölümünde Genel Görünüş.

1. Ekrem Cemil Paşa, Muhtasar Hayatım. Beybün Yay. 1992.

Selamlık bölümünün biri sözünü ettiğimiz sokaktan, diğeri de haremlik bölümünden olmak üzere iki girişi bulunmaktadır. Selamlığın sokak kapısından girişin tam karşısında iki yandaki odaların hizasından oldukça dışa taşkın, önden iki kemerle avluya açılan, ortasında havuzu olan eyvan bulunmaktadır. Selamlığın avlusunda biraz yürürseniz, eyvanın avluya açılan bu iki kemerine paralel uzanan yarım ay şeklinde, bindirme tekniği ile, harç ve sıva kullanılmadan yapılmış görkemli bir başka kemer karşılar sizi. Bu kemer tek başına Diyarbakır mimarisinin gelişkinliğinin simgesi gibidir.

Selamlıkla birlikte bitişiğindeki haremliğin avlusunda, Ekrem Cemil Paşa'nın anlatımıyla; "çiçek bahçesinde akasya, leylak gibi süs ağaçlarından başka kırk, elli kadar elma, armut, kaysı, şeftali ve dut türünden meyva ağaçları" nı boşuna aramaya kalkmayın.

Bitki adına size selam veren, görkemli kemerin güney bölümünün üzerine oturtulduğu duvarın dibinden kendiliğinden bitme yabani incir ağacıdır. Ailenin yürekli damarını bugünlere taşıyan *Felat Cemiloğlu*'nun ironik espirisidir asıl düşündüren: "Sanki birileri ocağımıza incir dikmek, kökümüzü kazımak amacıyla bu yabani incir ağacını, hem de selamlık bölümünün en güzel yerine, önemli sohbetlerin yapıldığı, Cemil Paşa'nın temburwanları ve dengbêjleri dinlediği havuzun kenarına dikmiş."

Konağı gezerken, o günlerin Diyarbakır'indeki konak konukseverliği de insan düşlemeden edemiyor. 1900'lü yılların başında Diyarbakır'de han denilen kervansaraylardan başka konukları barındıracak, dinlenmelerini sağlayacak otel veya benzeri yerler bulunmazdı. Bu nedenle dışarıdan, özellikle de İstanbul'dan gelen memurları "**aziz misafirleri**" saygın konaklarda ağırlamak hükümet tarafından kabul edilen usuldendi.

Ve bu konakların tümünün olduğu gibi Cemil Paşa Konağı' nın da en zevkli yeri, derin sohbetlerin yapıldığı konağın kahve ocağıydı. Anlatılan dönemde çocukların en çok ilgi duyduğu mekân, büyükler tarafından sürekli kovalansalar da bu kahve ocaklarıydı. Çocuklar sonraki gelişmelerinde çok önemli izler bırakacak bu kahve ocaklarındaki hoş sohbetleri dinlerken, "*selamlığın Türkçe bilmeyen erkek hizmetçilerinden öğrendikleri zarif Kürtçelerini*"⁽²⁾ de geliştirirlerdi.

"İki amcazade. İki dost, iki arkadaş, iki kader arkadaş. İki yaşam, bir alinyazı. Kadri ve Ekrem Cemil Paşa. Diyarbakır'da köşk ve kasırlarda geçen rahat çocuklukları, kadim bir aileden gelmeleri ve ölçülemez zenginlikleri. Kimlikleri, Kürtlükle tanışmaları, kimliklerinin haysiyet ve şerefi.

2. Kadri Cemil Paşa, Doza Kürdistan, Özge Yay. 1991.

Ortak bir kaderin nişanı gibi.“(3) İşte bir konağın, konak konukları ile sahiplerinin ve kahve ocaklarındaki sohbet dinleyiciliklerinin sonrasdır, söze konu olan.

Selamlık bölümünün yıkıntıları arasında dolaşırken Ekrem Cemil Paşa'nın yazdıkları film şeridi gibi düştten gerçeğe taşınmada baskın çıkıyor.

“Yıl 1916. Çanakkale kumandanı *İzzet Paşa* ve erkânı harbiye reisi *İsmet bey (İnönü)* Diyarbekir’de Cemil Paşa Konağına misafir olmuştu. Bu paşalara hizmette ben görevlendirilmiştim. Cepheden davet edilen *Mustafa Kemal* de misafirlere katıldı. İzzet paşa, Mustafa Kemal paşa, İsmet bey, iki alman müşavir, dört-beş yaver bizde konakta misafir kaldılar.”

Anlatılır ki, Mustafa Kemal’in Cemil paşalara bu konukluğu yeni ve daha canlı ilişkileri doğurur. Mustafa Kemal’in Diyarbekir’e tayin edilerek ikinci Ordu Komutanlığına getirilmesi, *Ekrem Cemil Paşa*’nın önce şifre zabıtlığına, daha sonra da karargah kumandan yardımcılığına atanmasını beraberinde getirmiştir.

Ayrıca o tarihlerdeki Diyarbekir Müdafayı Milliye Cemiyeti’nin başkanı, seksen yaşındaki kurusofu *Cemil Paşazade Mustafa* bey ile *Mustafa Kemal* arasındaki dostluğun bu konak konukluğunda başladığı da söylenir. Diyarbekir’in büyük çoğunluğunu etrafında toplayan ve Mustafa Kemal’in gerçek mehdi olduğuna iman eden ve de “Mustafa Kemal’in emrine itaat cenneti kazanmaktır” diyen Cemil Paşazade Mustafa beye “hürmetle ellerinizden öperim efendim” ifadesiyle biten mektupları bizzat Mustafa Kemal’in yazdığı da söylenir.

1920’lerden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetinin uygulamaları Kürtleri ayrı bir tavır alışı yöneltip; Ekrem Cemil Paşa’nın yorumuyla, Türk Mustafa Kemal Paşa ile Kürt Mustafa Cemil Paşazade’nin yollarını ayırsa da Cemil Paşa konağının macerası sürmektedir.

1918 ile 1925 yılları arasındaki dönemi Diyarbekir’de yoğun olarak toplumsal sorunlara çözüm üretmek amacıyla örgütlenmeler ve çabalar içinde geçirir Cemil paşazadeler. Hatta Diyarbekir’deki *Kıldani Patrikhanesi*’nin ilgisiyle bir de matbaa kurarlar. *Gazî* (Çağrı) adını verdikleri gazetelerindeki yazıların yazıldığı mekânı, Cemil Paşa konağının Selamlık bölümüdür.

Ve bu dönemlerde artık Diyarbekir’in büyük aileleri mahallelerini de seçmeye başlamışlardır. Cemil paşazadelerin konakları Ali Paşa mahallesinde olduğundan onları destekleyen diğer aileler de aynı muhite

3. Mehmed UZUN, Yitik bir Aşkın Gölgesinde, Belge Yay. 1995.

yönelmişlerdir. İttihat ve Terakki benzeri örgütlenmeler içinde yer alan pirinççizadeler ve diğerleri de Ulucami çevresinde yerleşmişlerdir. İttihat ve Terakkici pirinççizadelerin de daha sonraki ünlülerinden birini, anmadan geçmek olmaz. *Cahit Sıtkı Tarancı*, şair ve idareci. İşte Diyarbakır'da tarihsel kökleri eskiye dayanan ailesel karşı duruş ve yerleşim tercihlerinin öyküsü de bu olsa gerek.

Zaman hızla yürümektedir. Ve 1925 *Şeyh Sait* isyanından sonra sürgüne ilk gönderilenlerin Cemil paşazadeler olduğu ailenin yazılı kaynaklarından aktarılanlardır. *Şeyh Sait* isyanına tarih bilginimizin gösterdikleri kadarıyla aile katılmasa da; 1925 ile 1929 yılları arası, Cemil paşazadeler açısından sürgün ve hapislikle geçmiştir. Sürgünde ve hapiste, konaktan uzakta yaşam aile için dile düşen sözdür, bu demde.

Doğduğumuzda

Bizim için yaptırdığı sandıklara

Gümüş aynalar

Lacivert taşlar

Ve Halep'ten kaçak gelen kumaşlar

Dolduran annemiz

Bir zaman sonra

Bizi koyup o sandıklara

Yol

Rüzgâr

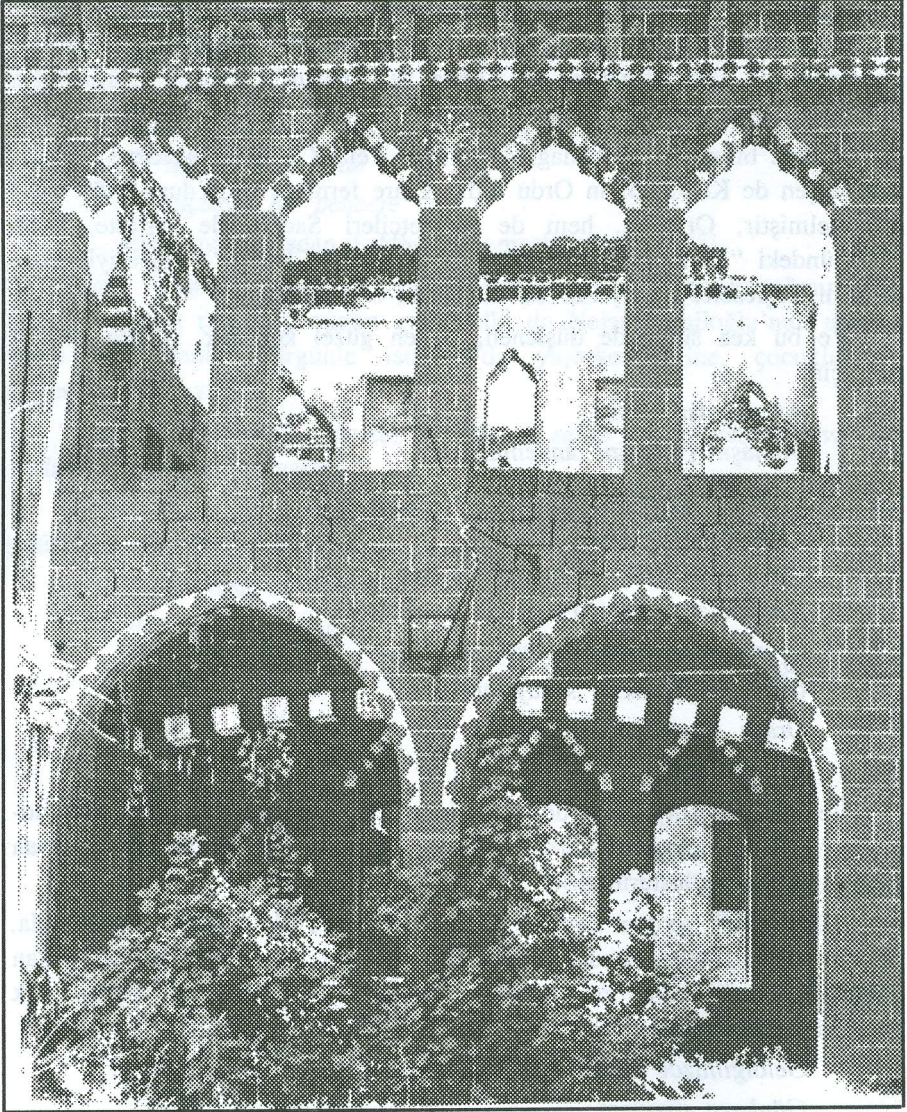
Ve konakları fısıldayacaktı kulağımıza.

Selamlığın yıkıntıları tarihin derinliklerine götürse de, taşlar usta birer çirokbêj (Masal anlatıcı) oluyor. Evin erkeklerini selamlıkta bir araya toplayan "mabeyn" odasının yeri şimdilerde tartışma konusudur. Haremlik bölümüne kendi asıl kapısından, sokaktaki kapıdan giriyoruz. Fakat merak bu ya, biraz önce gezdiğimiz selamlığa açılan ara kapıya da dokunmadan edemiyoruz.

Haremlik kapısından girişin ardından, genişçe bir avlu veya diyarbakirlice "havş" karşılıyor girenleri. Avlunun ortasında, uygun büyüklükte, siyah ve dişi bazalt taşlardan yapılma bir havuz ile yakınında bir dut ağacı. İki katlı haremlik bölümündeki yapılar kısmen daha sağlam kalmış. 1936'da yaşanan ikinci sürgünün dönüşünden sonra ailenin "emektar"larına hem konağa sahip çıkma, hem de barınmak amaçlı sakinliğinin, haremliğin korunmasında etkili olduğu düşünülmekte.

Cemil Paşa ailesinin ondokuzuncu yüzyıldan, yirminci yüzyıla hükmeden aile fertleri 1936'da ikinci toplu sürgünlerini yaşamadan önce konak artık ilkokuldur. Hem de ne ilkokul! *İsmet Paşa ilkokulu*. Yirmi yıl

öncesinde, 1916'da erkâni harbiye reisi binbaşı İsmet (İnönü) bey konakta konuk olmuştur ya! Ve de zat-ı muhterem tek partili dönemin ikinci adamıdır ya. Şifre buyurulmuştur, ismi konulacaktır, konaktan bozma ilkokula.



Cemilpaşa Konağının Selamlık Bölümünün gösterişli Kemerinin İncir Ağacı Hali.

Ve 1936 sürgününe gitmeden bir önceki yıl, ilkokul birinci sınıfı, Cemil Paşa konağından bozma İsmet Paşa ilkokulunun haremlik girişinin

sağından merdivenle çıkılan ikinci katındaki “şahniş” li odasında okuyacaktır, *Felat CEMİLOĞLU*.

1936’da sürgüne gidiş beklenmedik ve apar topar bir gidiştir. Evin hizmetçileri ile birlikte sürgünlüğün hüznüdür, bu kez Cemil Paşa’ları kucaklayan. Öyle bir sürgün ki tüm Anadolu’yu kucaklar. Cemil Paşazadeler, Denizli, Kırklareli, Kastamonu, Edirne, Sinop, Giresun ve Ordu’ya. Onlardan kız alan damatları da Konya ve Samsun’a sürgün. Darmadağın ve param parça bir sürgünlük.

İlkokul birinci sınıfı konağında okuyan Felat Cemil Paşazadeye ve ailesine düşen de Karadeniz’in Ordu ilidir. Emre ferman, Ordu’dur! “Kürt bey” leri gelmiştir, Ordu’ya, hem de hizmetçileri Sacide ile birlikte. Ordu türküsündeki “*Vermem seni ellere / Ordu üstüme kalksa*” sözleriyle konaklarını düşleseler de ayrılık bu kez uzun sürecektir.

Ve bu kez sürgünde düşlenen, düşten güzel konaktır, sürgün konukları için.

*Ayrılmadan daha
Toplaşır gölgesine annemizin
Fısıldaşırız aramızda
Tanrım n’olur bağışla
Evimizi bağışla tanrım n’olur
Dokunma soframıza
Orada gülebiliyoruz ancak
Orada adam akıllı susuyoruz
Orada ağzımız bizim oluyor
Dokunmasak da.*

Ve 1947’de sürgünden döndüklerinde Cemil Paşazadeler artık Cemiloğlu’dur. Cemil paşalar konağı sekiz yerden sürgün dönüşünü yaşayan Cemiloğlu’lara bölüştürülmüştür.

Aileye geri verilen konakta Felat Cemiloğlu ile ailesine düşen oda, ilkokul birinci sınıfı okuduğu haremlik girişinin üzerindeki sokağa bakan Şahniş’li odadır. Bu kez sürekli kalmak için yerleştiği odanın ilk gecelerinde kısık sesle söyledikleridir bu günlere kalan:

*Geldiğimizde rüzgar dolu ilk konağa
Günlerce uyudum
Kilimler ve bakırlar arasında
Rüzgarı sevebilirdim
Kapılar ve pencereler olmasa.*

Sonrasında da, konağın bu Oda'sının anlamı çok fazla. Felat Cemiloğlu bu Oda da evlenir. İlk çocuğu Haluk Hoşman Cemiloğlu bu Oda da doğar. Ve Şahnişli oda dile gelir, der ki;

"Zamanı değil mi artık

Açılsın bu pencere

Yağsın gökyüzü oradan

.....

Gelirsen benim evime ey sevgilim

bir lamba getir bana

ve küçük bir pencere

seyredeyim oradan kalabalığını mutlu sokağın" (4)

Bugün yıkıntılar arasında yeniden dirilişin, Cemilpaşa konağının çok amaçlı yeniden restorasyonunun gizi, belki de Nejat Cemiloğlu'nun eşinin, farklı ve gönüllü sürgünle İstanbul'da yaşarken eşine, çocuklarına* söylediklerinde yatıyor:

"Vatan toprağındaki evinize, konağınıza sahip çıkamıyorsanız, var ve varlıklı olmanız neye yarar."

Ve bu gün Cemil paşa konağı onarılırken "Büyük ev" şehre ve şehirlilere sitemde ne kadar haklı.

Kapıları olsa da şehrin

Nefes olamıyor ona.

Şubat 1999

4. Furuğ, Sosuz Günbatımı, Ada Yay. 1989.

* Nejat Cemiloğlunun İstanbul'da yaşayan çocukları; Baran, Duçem, Burçhan ve Ferzand. Cemilpaşa Konağının yeniden onarılarak kazanılmasının finansörleri oldular. Örnek olmasını dileriz.

BÛYERA HESPÊ ELLOŞ Û REWŞA HINEK KESAN

Silêmanê Derîhesinî

Eşîra me Bertî'yan hên di rewş û tewra koçeriyê da bû. Jiyana me bi tevayî, di navenda zozan'an û Berri'yê de û li sekana van derana derbas dibû.

Lê ji eşîrê tevayî malan û kesan, weha jiyana xwe di nava çiya û Berî'yê de, ne dibuhûrandin. Beşek ji wana, ji jiyana zozanan û pêve, derve, jiyana mal û malbata xwe li hinek gundan didomandin. Wan gundana li cûre cûre ciyan bûn. Ji vana çend heb girêdayî navenda *Çewlik'ê-Çawaxçûr'ê* bûn. Çend heb girêdayî nav navçeyên mîna *Kanîreş'ê-Karliova û Bongilan-Solhan* bûn. Ji vana gellek li wîlayeta *Xarpê'ê* bûn. Bi navenda *Xarpê'ê-Elazix'ê* ve girêdayî bûn. Hinek jî li der û dora navçeya *Pallî'yê-Palu'yê* bûn. Li navçeya *Depê-Qaraqoçanê* û doranî wê û hinek cihên dinê jî sekanî hebûn.

Van malên ku zivistanê, li van derana sekan dibûn, bi pirranî xanî wan û erdên wana li wan deran hebûn. Hinekê wan jî xanî û erdê wan tune bûn. Ji bona wê yekê di xaniyên xelkê da, di yê biyaniyan da bi çendemî-demdemî diman. Bi cih dibûn. Demsala xwe ya zivistanî derbas dikirin.

Evê hanên ku li van cîhana-ciyana diman payîzê pezên xwe, ajalên-heywanên xwe, didane cem hinekên ku diçûne jêrê-Berri'yê. Van terşên wanan, heyanî dawîya demsala biharê, li ba wan kesan diman. Wana ji xweyîti û miqatebûna malên mayiyan berpirsiyar bûn. Hemberê vê keda wan kesan li aliyê xwedanê ajalan da pere (dirav) dihate dayîn. Bi aliyê peran va kara wan kedvana dibû.

Van meriyana, ên pezê kesên li gundan mayî sekanî dibirin, ên-yên ku îdara malîtiya wana da kêmanî hebûn, ev kesana bûn, Ji aliyê aborî da di tenganîyê de bûn. Bi vê awayî kêmaniyên xwe sivik dikirin. Xwediyên pez, goranî hêjmara pez-terş, mesrefa ku lê diçû û hinek pere, heqê-mafê ked, xwedî kirin, miqate bûn û qayîlkirina wana didana wanan.

Di nava eşîra me da, gellek malan da hespê kihêl hebûn. Van hespana, di nava êlê û êlan de, di nava kesên eşîrê de, nedihatî gihîştandinê. An jî bigotineke dinê hilberînî (ûretim) ya wana ji xwe ra nekirine pîşe.

Van hespana, ji aliyê başûrê welat dianîn. Wexta ku eşîret bi mal û terş û eyalê xwe va ji payîzê heyanî biharê diçû li Berri'yê zivistanî dibû, ew hespên kehêl ji wê derê ji wan deran distandin.

Bi piranî hespên nêr distandin ji vana yek heb, ji ên fehl bûn. Ev ji bona tov girtinê bûn. Yên serek bûn, bijarte bûn, ji bona toximiyê-toximiyê bijaretiyî bûn. Wana yê tovan, ji yên diman buhatir bûn.

Yek carinan, yek heban, yek mirovan, yek hespên mehîni digirtin, dikirîn. Lê

wexta van mehîna distandin jî, bi timtêla hespên nêr bikardanîn. Eynî weke hespên nêr lê siwar dibûn û mîna wana digerlandin û dibezandin. Li wana mîna yên nêr tadayî dikirin. Goranî pêwîstiya xwezaiya wana lê ne diniherîn. Veyêsandin û aramî û lê zêde bûna wana ji wana ra maf ne pejirandin, ji bona wê yekê jî canî-ber, berdarî ne distandin.

Aliyekê dinê jî, hinekî jî kêmhîşî dikirin. Ne dihate hiş û bîra wana ku heta kî çaxê em jibo hespên kehêl peran didin û distînin. Vana mîna timî ji jiyana me ra divê ne. Em wana mîna pezê xwe, li ba xwe bi keda xwe hilberînînin. Va yeka jî karekî hêsan e. Ne digotin, biryar ne didanê ku em çend bi cisinê baş, ên mehînî, ev bijarte, bedew, serek û goranî ku wana bînîne ba, bikine tov kirî, hespên nêrê tovan, toximîdar, fahlên baş bistînin. Bira-bila li ba me lê zêde bin. Em jî, ji mesrafa kirrîna wanan xilas bin. Em awayî bikin, ji pêwîstiya me zêdetir ku hate navendê, holê em wana jî li der û dorên xwe bifiroşin. Ku li welatê serhedê bikirrên van hespanan pir jî zêde bûn. Divê hêlê de jî aboriya wana daha zexm, xurt dibû.

Berrî'ya eşîreta me Bertîyan, bi navê gelemperî "*Berrî'ya Milan-Millan*" bû. Ev der di nav bera xeta *Sûrî* û *Serekaniyê* û *Wêranşarê* de bû. Hêla wî yê bakur, heya quntarê *Qeleştaxê*, *Dêrik* û *Mêrdînê* bû, peyiva-bêjeya Berrî'yê bi wateya ferhenga kurdana bi jiyan e, cihê (ciyê) herêma, dera ku kîşwer lê nerm derbaz dibe, cihê ku zivistanê berf, pûg, bager, bagêr, bahoz, cemed, qeşa... lê çênabe ye. Ji ciyê ewha ra kurdan û gelên dinên li welatî jiyana xwe kudandine, domandine, dêmaniyên vî welatê xuya û berçav û navdar, welatê ku ji jîndaran ra hêsan û berdar da hewla jiyana civakî û komeletî nîşan dane, gotine *Berrî*. Berrî' ya Milan û Berrî' ya *Rewanê* bi navdar in di dîroka Mezra Botan da-Mezopotamya'yê da. Di parvekirina navneteweyî/ya dawiyê de, beşek Berrî'ya Milan (Bertîyan) di nava tixûbê *Sûrî* de ma ye.

Eşîret di nava wan salana da bi tevayî, ji aliyê pere û zêr û heywanan de dewlemend bû, xwediyê êxliyên bergîran, qantiran û keran bûn. Ji van ajalên yeksim û pêye xwediyên komên deveyan bûn, jixwe keriyên, birrên pez bi sedan bûn. An jî bi gotineke dinê, bi lewzekî cuda hejmara pezên wana bi deh hezaran bûn.

Ji malmezinên eşîretê hinekan ji xwe re hespên kehêl distandin. Lê carinan yek malan, yek kesan du heb, sê heb hesp bi hev re digirtin.

Ji endamên eşîretê beşek jî, dewlemend nebûn jî, ji hewesa-hezkirina xwe ya zêde, bi derfetên kêmanî de jî, ji xwe re hesp distandin. Lê van meriyên xwedan kemanî, teng derfet hespên kembuha distandin. An jî canî (1-3 salî) dikirrîn. Buhayên wana hindik bûn. Carinan 2-3 salan şûn da hespên serdest-baş, hêja ji nava wana xuya dikirin.

Wana ji wan hespan, pir zewq digirtin. Ji vê yeka û şûn ve bi van hespan karê xwe yê teqeze didîtin. Daha wêdetir jî baweriyeke gelemperî hebû ku, hespa (hespê) kehêl, bi yom û bi rizq e. Li ber derê kîjan malê hespê(a) Kehêl hebe û ew mala mêvanan bihebîne, ji wî mirovî, ji wê malê qet heyî kê mabe. Xwedê-xweda pêwîstiyên însananên aborî û rikinên însanî di ser

wan meriyan da dibarîne, dirijîne. Bawerî û mebest bi hev re ewha bû. Ji bona van yekana, van sedemana goranî gengazên aboriyên wê çaxê, bi perekî zêde ew hespana distendin. Ji boyî van sedemana xwediyên hespan, va xwedîtiya, ji xwe ra serwet û nişetê şerefekî giran dihesibandin. Ji bona van sebebana, sedemana bi taybetî li wana dinihêrin.

Zîn û cilhesp û reşme û hevsar û lîwana wana bi tevayî nemaze dihatine bijartin û girtin.

Xwarina wan hespan jî taybetîtî nîşan didan. Ji xwediyên wan pirr kesan, cehê ku didan wana didane şûştin. Didane hilçinandin. Bijarte dikirin. Tiştên biyanî ji nava cehê xwarina hesp(ê) vediqetandin. Daha zimanekî vekirî tiştê mîna kevirê hûr, xilorîg û ên mîna vanan yên biyanî, ji nava cehê hesp derdixistin. Ji xwarinê pêvetir, li nihêrtina wana jî hûr û kûr û bi balkêştî bû.

Van kesan-însanan dema ku di konan da jiyana xwe didomandin, di binê konan da ciyê, şûna taybetî ji wana ra çêdikirin. Dora wanan û bedena wanan diniximandin. Ku ji bona ewana bandora ba û bayan û şilî û sar û sermayan werine-bîne parastin. Tendurustiya wana nekeve xeterê.

Meriyê ciwan-xort rojê çend caran ew hespana qeşawî dikirin. Dawiya qeşawiyê bi destan, bi kefê destên xwe, bi tiliyên xwe canê wan bi tevayî mist didan. Bi destmalên mezin û sitûr û tiştên ji tayê heriyê-hiriyê risandiye mîna lepik, ên nerm canên-kirasên wana pir qor, pir fesal mist didan.

Meriv dikare bibêje, wan mirovan, ji xwe û jin û zar û zeçên xwe bêhtir-zêdetir; li hespan dinihêrîn û ew girîng didîtin. Bi gotineke kurtayî pir zehf wana di hêvişandin.

Lê demsala ku li gundan de jî sekan (sêkan) diman, wan lê mêzekirineke taybetî di tewlan de didomandin.

Di nava jiyana van kesane, malbatî û civatî de jî, rindî û baştir û cudatiya mîrata kehêliya wan û bejin û bal û qilafetê wana û wêneya wana dihatin qiyaskirin-berhevdakirin berdan çav nêrî kirin. Bi her awayî danasiya wan dihat kirin.

Her kesekî û tevî hinek alîkarê, alîgirê xwe, pesinê hespê (hespa) xwe dida. Astema (verîmlî) hespê xwe dianîn ziman. Bnggeşa (propaganda) yên xwe ra hewl didan. Ji marîfet û jîrekî û pir bezîn û beza bûn û di hêz bêze de bîhn fireh bûn û domdartiya hespên xwe qezî dikirin. Çaxa van peyîv, qezî, qisedan, şor, galgal û nîrx û nîqaşana dihatine kirin, pir geş û bi çoš dibûn. Hîne jî mîna îroyînî wan dimen û tîmşêten wana mîna wêneya zindî tîn bîra me û ber çavên me. Em zaro bûn-zarok bûn jî, me jî bi çöseke tîr û fireh û mezin ewana guhdarî dikirin. Me jî mînanî wanan-mezinan ew tiştana di nava xwe da di nîrxandin, pirr qal dikirin. Me piçûkan jî xwe mîna ên giran, xwe jî gengeşiyên şûn ve ne didan û ne dihiştin.

Baş tê bîra min, di van galgalana da, xeberdana da pirr jî lê zêde kirin dibûn. Pirr tewatil tê de hebûn.

Bi xwezayî ji her allî de, van hespna bi reng û bejn (bejin) û tenik û sitûr û bilind û nizm û pehet û nerm û bican û kêncan û bi her cûreyê diyariya xwe ji hev cuda bûn. Bi xwederî gewşîn (taybet) a wana û gewzîn (estetîk) a wana û hêsinê (cevher-oz) wana mîna hev ne bûn. Cûre cûre bûn. Ji hev cudatir bûn. Bêşik gêrûfena (yetenek) wan ajan jî bi wek hevî nebû. Di zagona xwezayê de tiştê weha ne gengaz bû. Cisin û mîrata wana jî ne wekî hev bûn. Bi navê taybet, cuda cuda qurm û rehên wana dihatine ziman kirin-levandin.

Ji wan hespana yek jî *Elloş*'ê mala apê *Hecî Elî* bû.

Bi piranî navên taybet li hespan nedikirin. Digotin hespê me, hespa me, mehîna me, hespê bêvan kesê. An jî bi rengê wî nav dikirin. Embaza Hespê Boz, Hespê Kumeyt, Hespê Qemer, Hespê şê, Hespê Sorboz, Hespê Reşboz, Hespê Qule, Mehîna Kumeyta Kabreş, Mehîna Reşa Enî Beş.....

Yek haban jî navê wan hebûn. Van navana gellek carinan di kîrîna wî (wê) da nav lêkirî bû. Bi wî navî ve girtibû. Ev nav dihate gotin. Bi wî navî bang lê dikirin. Carinan jî ji sitendinê şûnde navek jê ra diecibandin, navê mîna-wekî Dehman, Şemlan, Tozan, Zoro, Rêbirr, Xezal, Yawel, Xerganî, Kovî Hulî (kartal), Baz, Girtok, Şûrik, Qetaw, Newroz.

Ew nava (*Elloş*) kê, ji bona çi, çi mebest û armancê, sedemê li wî-vî hespê kiribû nizanîm. Lê bi tevayî werre dihate nav kirin û bang kirin. *Elloş* bi xwe û vî navê xwe va pir ser ziman bûbû.

Malanên me, di gund de bûn. *Elloş* di tewlê de bû. Li wirê girêdayî bû. Lê di hundur de bûna wî di rû ra rewş û tîmşêtek nebû. *Elloş* di tewlê da girtine binê lê mêzekirineke girîng, nihêrîntina wî bi awayekî awarte bû. Çend heb peyayên ciwan bi hewre li *Elloş* miqate dibûn. Van xortana, bi taybetî, ji bona bi bal û balkêşî, ji hesp ra hatine karbidest kirin.

Ez wê demê 6-7 saleyn bûm. Qasî ku tê bîra min, *Elloş* yekê rengê-kirasê wî şê bû. Bejina wî bilind bû. Diyarî wî sitûr-kalind bû. Eniya wî beş bû. Sim û kab (kaw) û pê û hêt û saxirî û pişt û sitû û serî û nav û navzik û navkêla wî, wesleyên wî li hev hatibûn. Di pejna wî da, da nava wesleyên wî da goranî hevbûn hebû, qeysokîf hebû, wezin hebû. Nelihevîfî tune bû. Di nigik-lingik didu (dudu) yê wî de çaltî jî hebû.

Di hundurê tewlê da kuncêk-quncêk ji *Elloş* re hatibû qetandin-taybetkirin. Xeynî dîwanan, doralîyê dinê cax kiribûn. Bi qasî navekê bilind bi daran hatibû risandin. Va çêkirana hanê jî, bi bal, bi qeys (êlçû) û xweşik hatibû çêkirin.

Mezinan-peyan-xwedî malan yek caran, diçûn *Elloş* di tewlê da didîtin. Carna jî derdixistin derva. Lê dinihêrîn û li ser dipeyivîn. Wê tawê wî haywanî, hewa paqij disten û bihn fireh dibû. Lê wan derxistinên wî yên derveyî jî ne hêsan bûn. Ji boyî derxistina wiyane derve, elesteyiyeke bi taybetî dihate kirin. Hesp beriya her tiştî pir dihate paqîskirin. Du kesê jêhatî. Zîrek û xurt bi hev ra, bi hevsar, reşme û lîwanê wî digirtin. Ji tewlê bi tevgereke

giran berve deriyê derve rewî dibûn. Wê çaxê Elloş bi dengên giran, yên awarte, xirtîn, teqîn, reqîn bi hucam û xofdariyê mezin derdixistin derê. Wê demê hinekan li ber disekinîn dua dikirin. Digotin “ya Rebbî, ya xwedê, ya xwedanê şev û rojê, tu me tev hevan û hesp ji qedan, ji belan, ji caviniyê, ji nefesa xiraban biparêze, tu ji me ra serketinê bike qismet, tu me li roja cêl, azmûn û bezê, beza bi me re, roja oxirmê serfiraz bike, tu rindî, rûmetî, rûgeşiyê û dilxweşiyê ji me ra parxîne, tu me fedîkar û şermezar dernexîne, tu me ji xeterê veşartî dûr bixîne, tu me û xirabî û xiraban li hev neqesidîne, tu me ji dafikên neyaranên bêxewîr dûr bixîne.....”

Elloş bi xîşimeke, şemateke, heybeteke, xofeke, diyariyeke balkêş derdixistin derve. Bi da xwarin û lê mêzekirin û kayitkirin û mistandin û can ferikandin û veyêsandinê, weqas hêzeke tîr û zehf û zêde di heyiya Elloş da barxane (depo) bûbû ku, ji bona wê yekê hesp bê hemdê xwe hereket û tevger nîşan didan. Û xwe hildavêt, xwe li ba dixist, erd pêkol dikir, li der û dorên xwe bi hişkî û bi heybet dinihêrt, di-hîşiya û ji dev û pozê wî, ji kîrnîkên-pîrnîkên wî hilm û box difûriya.

Wê demê-tawe-caxê-wextê di gund da 8-10 hespên kehêlên dinê jî hebûn. Ema qasî wanan tev hevan zehftir, ji hespê mala Apo, dihate xebardanê.

Va yeka jî dû heb sedemê wî hebûn. Ya yekemîn ev bû ku biryar dabûne hesp havînê li zozana tevî bazdin li merc dibû. Ya duyemîn ev bû ku mala Apo ew dora wan, baxirê wan goranî wê timşêtê taybetiya wan hebû. Ew nemaza bi vî awayî di nava eşîretê da bi xwederî (xwezayî) hebû. Lê ya mala Apo zehf bû, zêde bû. Wan peywendiyên danûsitandinên hanê ji ev dinan bêhtir tîr bû.

Ji bona vê yekê Elloş bi zêdeyî dibû mijara xebardan, niqas, gengeşî û nîrxandinê. Di nava xwe da şûrê serketinê û pêşketinê daha zêde li ser heyî û pişta Elloş danîbûn, ji bona ku havînê, li zozana, li şervdînê Elloş tevî 8-10 hespên dinê dikeve oxirmê, bezeke giran e bi şert.

Ji bona wê yekê, ji niha va bi bîr û mebestên xwe va ketibûn tekoşîna bezê-bazê, azmûna bi merc. Ku wê rojê serketin, pêşhatin û rûsipîtiya wê çalakiyê bibe para wan. Ji wê şahiya ku para xwe xwestin beşdar bibin.

Kelk û êla gund di dem û timşêt û tevger û kêseke werre da bû ku, rojê bi kemî carekê li ser hespan û Elloş peyiv û gengeşî çêdibû. Elloş di pesinîn. Dihate pesinandinê. Ê tawê de xeynî xwediye Elloş, hinek şorbexur, serselik, nandoz, tîrşikxur, nanê xwe genimî kir û şotikên der û dorê jî, Elloş dikirin mijara gengeşî, guftugoh û salixdan û pesinê-pesinandinê. Bi gotin û bi hevra tew kirinê, Elloş ji erdê rakirin, bi hewa xistûn.

Ji van tîrşikvnan, şotikan beşekî digotin “xwedêyo, îşê-karê te çiqas mezine û ji hişê însanan dûre, dere. Hişê mirovan kar, kirin, çêkirin, xuluqandin û afirandina te nikare fêr bibe, hîn bibe. Te va hespa çawa ewqas baş, rind, çê, xweşik, jîr, lihevhatî, gewzîn çêkiriye. Meriv dibêje kanê te sirf mezînbûna xwe bi baş çêkirina wî ajalî bi kesan daye hesandin, nîşan daye û aniye holê. Însan bi vê afirandinê bi giranî û bê serî û bê dawîbûna xwe

û tenêtiya xwe haydar kiriye. Di çêkirina wî heywanî de tajiengast (qusur)kê nabîne. Hiş û hişyarî û hest û mejî û kurayiya ruh û dilê kesan be dewîtiya te nikare bipejirîne. Ev yeka bêgengaz e, bi derfet e, ji hêsinê, cewherê însanan dere. Dilêriya (forma) bingeha hişyariya însanan ji fahmkirina mezinahiya te ra bes nayê. Ev hespê hanê weqas bêqisûr, bêkêmî hatiye afirandinê, meriv heyîr û mahtel dimîne. Mirov ji xwedê fedî dike û ditirse ku bi herdu çavan lê bibalkêşî mêze bike. Bê kemî û di paşiya wî da tu carekê jî heywan li rûyê gerdûnê ne hatiye dîtinê. Va heyîya, va dîmena, va bûyera ev e ku, bitaybetî xwedayê alemê alîgiriya xwe ji me ra diyar kiriye, pêwîste merî, em, meriyên me, em bi tevayî di hişyariya cudatiya vê yeka da bin. Hespekî nola wiyan ji xwe li tu kesan tune. Ne derfete ku hebe jî. Lê yê weha li nava eşîreta me, li nava eşîretan, li nava herêman, li nava welatê me, li nava welatan û li nava dinyayê û welatên dinyayê jî nayêne dîtin û xuyabûn. Ewe ku meriv bibê tim û tim xweda ji aliyê xweda vî heywanî, vî jîndarî, vî bimbarekî, vî qudretî bisitirîne.”

Yekî bigotana “hesp çawa ye?” ji aliyê ên dinê ra bersiv “xwedê sitar bike” bû. Pîvana vana tune bû. Pîv û pîvan ji vana yê hanê ra bê pîv û bê pîvandî bû. Di bawerî, mebest, pîv, qeys, pîvan û wezîna wana ra erênî tune bû. Wezîna wana bi naveroka xwe neyênî bû. Di nava van camêranan da yek hebên bi hiş, hişyarî, bi wezîn, bêxweşkirin, bêderew jî hebûn. Lê evên hana bi hejmarî bi çendî kêmbûn. Nikaribûn di nava ewên dinan da, nîrxên xwe yên taybetî û bi serêxwetî bigotîna, bavêtana holê. Lewre ku ev derfetên vekirina peyivandin û nîrxandinên wana tune bûn. Ji bona wê yêke ew jî bédeng, bêawaz, bêgezîkirin, di nava wanan da bi ruhekê di tenganiyê da jiyana xwe dikudandin. Ji vanê bi wî awayî yekî dilê xwe hebana goranî terazî, mezîn pîvana hişê xwe, kemiya ku gotinên wanan û hesp da didî (didît) jî nikaribû bîne ziman. Ku tiştekî weha bihatana gotinê wê demê ji êrîşa tevên dinê ra dibû hedef. Ji ewahatiyê wêde jî, ji xişîma Apo (Apê Hecî Elî) jî zêde xwe kef dikirin. Ji bêkêfî û gefên Apo, bi baleke mezin, xwe diparastin. Nedixwastin ji wî alliyê da ser ziman bibin. Yekî bi tewrî çewtî bikirana bi misogerî ewê bihatana qewitandinê. (*qewirandin nîn e*, ewha nivîsandin xelîtiye)

Xaniyê, banê mala Apo di navenda gund de bû. Ban bi binî û ser bû. Du qat bû. Goranî avayiyên gundan avayîyeke bilind, qir, fireh, li tê de şûnbûn û bikaranînê re bi fesal bû.

Mala Apo ji mal mezinan bû. Ji dewlemendan bû. Ji serekan bû, ji xanedanan bû. Ji malanê derî vekirî bû. Hatî û çûyiyan ra, ji mêvanan ra amade bû. Ji van timşêtana ra bi ewle bû.

Odeyeke mala Apo yê mêvanan hebû. Di çêkirin û avakirina xanî da ev odeya bitaybetî ji bona mêvanan hatibû lêkirin, çêkirin, avakirin. Mêvan hebûna, tunebûna bicivakî tê de kom dibûn, diciviyan. Çawa ku jiyane re, domandina jiyana civakî re û danûsitandina jiyana civakî re û danûsitandinê re, pêwendiyên (pêwendî) însanan re pergala û rêk û pêk hebû,

pêwîst bû, ji bona vê odeyayî jî pergal hebû. Çûyîna wê derê, derî vekirin, ketandina hundur li odê li ku derê, li kî cihî, çawa rûniştandin, ji aliyên yên hundur da û xwedî û nûnerê malê hember dayîna wî, qisedan, rabûn û derketin bi goranî çarçîva pergala têde dihate domandinê

Mîna wê mala hanê çend heb malên dinên jê hebûn di gund de. Heta ji van malana hinek daha zêde bi nav bûn. Ema tewra Apo û jê ra ristikvanê doranî wî daha zêde, zehf bideng û bibandor bûn.

Di van odeyan da, goranî tore û ûsûl û fesal û jiyan û mijar û pêwîstiyên jiyana wê demê, teraq, qisedan, qezîkirin, li berhevdan û geş û coş parvekirin xweş dihate hesabandin.

Lê yek rojan ku di odeya da peyivandin geş dibû. Coş girtî dibûn. Xwe nedigirtin. Pir bi deng, bêfesal, bêpîv, bêpîvan, bêqeys, bê wezîn û bêmezîn şorkirin ditewirandin. Di nava wê rewşa werre da dengên wana hev û dû dibirin. Kesî li kesî tiştek serder û serwest nedikir. Gengeşî dikete tewra awarte. Wê tawê gotaran hewl didane xwe kî pirr qîriya. Kê zêde sewt derxist xwe li ser dihesiband. Wê çaxê xirecir û qirreqir bêsînor xwe dida xuyakirin. Dibû dengê bajarê (zinarê, geliyê) teyran. Tiştek nedihate fahm kirinê. Ên derva bazdidan. Diçûn. Digotin “herhal pîrsên wana ber hevde çûn, pevdîçînin, lihev dixin, lihev didin. Em biçin wana bidine sekinandinê.” Digihîştin odeyê, diniherîn ku ne werre ye. Di kêfê da ne. Ji van dawiyê çûyîyana, carinan ew jî beşdarî wana dibûn û diqîriyan. Hinek diwestiyan bi xwe disekinîn. Hinekan jî qîrandî ra digotin “lo we xêr e, wa çawa qisedane, van qezîkirina we neçê ye, va tewr û timşêta ne kar û rewşa camêran û maqûlane... hêdî qise bikin. Vê gund ê însanên derve bêaram kir. Jê wêde hûn weqas bidengê bilind û bêûsûl qisedikin ku hûn bi xwe ji hev û dû tiştekî fêr nabin. Ez heyrana we dibim va çiye, çi tawa ye. We qasana bidenge bilind qîrandin şor nabe. Van tewr, rewş û timşêtê weha ji me tevan ra xirab e. Bi wihatiyê em ji pîrekan, ciwanan û zarokan re dibin mînakên xirab. Hela însanên neyar û meriyên biyanî van dimenên mena bibînin û bibihîsin, ji me ra şerm û kêmasî ye.

Demekê di qisedanê da nerm dibûn. Lê demeke şûnde dîsa dest pê dikirin. Yek rojan lihev diketin. Sewt radibûn, dengên wana dijwar di- bûn, birra dibûn kelij pê diketin. Mîna Mûradê, ava Heftreng lem û lem jê dihatin. Nola ava, çemên biharê pêl didan. Deng bahoz dihate navendê. Di nava van dengên bilind, birra, sitûr, bi hev ra pelda û ravdayî da yek peyivê mîna “mafên kesan pîroz bête zanîn, ku mîna min ne bû ezê nola-weke keran bizirrim, ku ez digotina xwe da xelet bim bila navê mirovan li ser min rabe, merivê ku li gotina xwe xwedî dernekeve li namûsa xwe jî xwedî dernakeve, merivê bêxîret însan nîn e, xîret kirine goşt avêtine ber kûçikan wana ew ne xwariye, ga dimire çerm dimîne însan dimire nav dimîne, jina çê rûyê merivan sipî dike, hespê baş û çeka baş mîna pîreka baş ji meriyan ra divê ye, hesp û çeka çê ji bona roja tenganî pêwîstin...”

Di nava wê hella-mellayê da jî, ji gotinên xwe yên civakiyên pêgirtî şûnde ne diman.

Tev meriyên çolan bûn. Ên derve bûn. Ên ne bajarî bûn. Şaristaniya wana tune bû, wana yên li ser xwezayê gerrok bûn. Jiyana wana kêm di nava sînoran da dihate kudandin. Ji bona wê-vê yekê dengên wana her tim bilind bûn. Nizanî bûn hêdî xeber bidin.

Yek carinan merivê sitranbêj dihatin mêvan dibûn, diman. Yek heb dengbêj an jî nîvdengbêj di nava peyayên eşretê da jî hebûn. Carinan wexta ku vana li civakê hebûna, batana dîtî, jê re digotin em dixwazin hûn-tu ji me ra hinekî kilaman bêtî-bibêtî. Ji vanan tek heban xwe nediêşandin. Li ber ne disekinîn. Kilam digotin. Bê tekoşîn qasî ku dizanîbûn digotin. Guhdaran jî jêra sipas dikirin. Lê pîrên caran kilambêjan, kilamgotan xwe li nazan dadanîn. Wexta ji aliyê civakê da daxwaziya kilamgotinê dihate kirinê, digotin "ez nexweşim, min serma girtiye, ez zekemî bûme, min ava bi qeşa, ava cemidandî vexwariye dengê min ketiye,ez ji we tevan rica dikim, îro-vê rojê ji min bigerrin, ji min dev berdin, bi xêr û xweşî be, bi temenê dirêj be, rojên dinyayê û rojên jiyanê neqediyane, rojeke bi kês were bi qismet be, ezê ji bona xatirê we merivên ezîz û hêja, çiqas kilamên min hene, ezê tevayan ji we ra bibêjim. "Wana jî digotin" xwedê ji dengbêjan razî be, karê we ye, li her derê, her wextê beriya gotinê hûn nazan dikin, dura dibêjin. Serê me meyêşînin, em ji te nagerrin, ji te dev bernadin. Çara te tune ye. Tûyê ji me ra bibêtî. Ne hewca lava kirinê ye. Bibêje birayo, birako bibêje. "Ji yên dora xwe ra digotin" hela ji camêr ra hinek avşerbet bînin bila vexwe. Du heb hêkê çîg-xag jî jê ra bînin bila wan jî vexwe. Wanan jî daqultîne-daqurtîne. Bila dengê wî vebe, bibe mîna dengê kewê madrosî li ser zinaran û bêtî. Mirov rêya filitandinê ji xwe ra nedidît. Bi Misogerî dest pê dikir digot.

Wexta ku dengbêjan kilam digotin, distiran pîr bêtî deng û melûl diman. Di çavê wan ra, rûyê wan ra xuya dibû ku, pîr hest dibûn, ku sitranbêjan hêdî hêdî, hûrik hûrik distiran li guhdaran dilsotî, bêtî û ruh kelijî zehf dibû. Nişêtên ewha diyar dibûn.

Guhdaran ji kilamgot ra pîr sipasdarî nîşan didan.

Carinan dengbêj wexta ku bi fesal û xweşik distira, mijar dikete nava hev û dû, mijarê reh û pence davêt, neheqî û bêkesîti di mijarê da diqewimî, coşeke giranî di ruh û dil û mêjiyê hinekan da xwe bi dijarî rava dikir, zîl dida, pel dida, şax diavêt. Wê tawê ew mirova di cihê xwe da neditewit." Edlariya, mafdariya civakî û dîrokî ya jiyanê li can û cesedê wî kar dikir. Wê gavê digot "Ax ca niha ez li hespekî mîna Elloş ê jîr û jêhatî siyar bûma, tîfing û rexta mina tijî bi mî ra girêdayî bûya, şûrekî-soraniyekî baş ê birra di destê mî da bûya, min bi lezeke mîna çav qirpandinekê de xwe bi wê derê gihîştandina û awha awha bikirina, heq baniya şûnê, tiştên, daxwazên xwe bikaranîna, bila wê gavê xwedê emanetê xwe ji min bigirtana."

Lê çaxa li ser pez, mêraniyê-mêrxasiyê, lehengiyê û hespan dihate peyivandin geş dibûn, coş dibûn, agir dikete can û ruhên wan. Ruhên wana ewqas

germ dibû, pêl û pêl diavêt cesedê wana jê ra teng dihat. Can ji dil û ruhên wana ra dibû mîna girtîgeh, girtîxane. Wê demê di şûna xweda ne ditewitîn. Çerên felekê û astengiyên li ber wana xuya dibûn dikirin.

Yek deman ku bêdeng diman, yekî ji wana dîgo "hela xeber bidin lo. Qey hewa mirinê ketiye ser me. Cemat, civîn, civak, civat, kom, kombûn bi galgalan, bi qeziyan, bi qisedan û şorkirinê xweş dibe. Peyayên, endamên civatan divê her demê bikaribe mijaran bavê navendê. Mijaran bibijêre û li ser xeber de. Niqaş û gengeşiyê berfireh bike." Wexta yekî ewha digot, yên digotin belê, werganiye. Ji bona şorweşkirinê hewl di xwe da dicivandin. Hewl didane xwe û ji bona qise xweşkirinê ruhê xwe jîr û tîr dikirin.

Qet tiştêk wê gavê nehatana bîra wana, hişê wana di cih da mijara hespan vedikirin, zemanê xwe pê derbas dikirin, ji bêdengiya xirab difilitîn, ji wê neçêyiyê xilas dibûn. Va li ser sekinî bûna hespan ji wana ra pêwîst bû, divê bû. Hesp goreyê jiyana wê demê ji hîmên heyî û jîna wana bûn. Pir kar bi hespan diqediya. Hela hespê(a) kehêl di nava, naveroka jiyana wan da pir, zêde, zehf û gellek girîng bû. Van hespên awayî pere bû, serwet bû, dewlemendî bû, nişetê ji xwe re hezikirin û xwe û malbata xwe ra birêz bûn bû, xwedîtiya derfetên zêdeyî bû, zû kar qedandin bû, zewq pêwîstiya jiyana wê demê hemberê otomîbeleke, tirumpêleke, pir baş û buha yê îroyînî bû. Meriyê ku wê çaxê hespekî xwe yê weha tune bûya digot ku "ez çawa bikim, ez peya me. Loma îşên, karên min nayêne qedandinê." Yekî ji bona yekê bêhesp dîgo "jarîtiyê, çawa bike, mêrik peya ye, hespê xwe tune ye karê wî naqede, an jî şûnda dimîne." Ji van gotinan kifşeye ku hesp çiqas zehf, zêde girîng bûye, biye.

Li herêma ku gundê me lê bû, tê de bû, gellek mirovên navdar hebûn. Evana bi pirranî axa, beg û mîr bûn. Ji vana yek jî navê wî îzeddîn axa bû. Di navbera gundê me û gundê wî da 2-3 gund hebûn. Rojekê axa hat. Li mala Apo bû mêvan, mîvan, nîvan. Goranê navê wî, navdariya wî, hatin û armanca wî, şexsiyet û giraniya wî, pêwendiyên wî, îzzet û îkram vêrra dikin. Vî mêvanê bijarte jî hespan xwedî dike, bi hespên kihêl emel dike, ji wana hez dike û qîmeta wana dizane. Ji hinek berhevda berdan û sohbetên li ser mijarên cûre bi cûre-cûr be cûr şûnde, li ser şivê mijar diqelibe ser hespan. Ji hespên kehêl, hal û hewalên wan, başî û girîngiyên wan, marifetên wan, pêwîstiyên wan, nîrxên li ser wana bi gelemperî, bi tevayî tê qisedanê û tîn ber hev danê. Qala Elloş jî dibe. Bîr tê dayînê. Sibê Axayê Elloş bibîne û nîrxên xwe yên ji bona wî bibêje.

Civat dibêje Elloş bê qisûr e. Serdestê hespan e. Hevalê wî tune ye. Yekê mîna wî li dinyayê tune..... Tiştên wisa dibêjin. Lê axa dibê bi xêr emê sibe bi hev ra lê binihêrin. Nîrxên xwe bibêjin. Şewir bikin. Bi- şewirîn.

Lê kesên mala Apo dîsa jî pir meraq, mereq dikin. Dibêjin ewê sibe axa dê ji bona hesp çî bibêje. Gelo ewê hesp biécibîne, neécibîne.

Şev dereng dibe. Wexta paşîvan jî dibuhure, radibin. Ji axa xatir dixwazin, dixwezîn. Jê ra şevbaşiyê daxwaz dikin. Belav dibin. Yên odeyê bela dibin.

Xeynî axa û mêmên mala Apo ewên dinê diçine malê xwe. Radikevin. Di nava nivînên xwe da razandina wana berve sibe diherike. Dikevin nava mij û dûmana xevê, nava kûrahiya, kûrayiya xeva şevê, nava kûrayî û firehiya deryaya şevê, xewê û xewnan. Di kûrayiya dil û ruhên wana da hêviya pir tiştên dinê û hêviya sibe axa ji bo Elloş çawa nirxan nîşan dide dimînin.

Sibê dibe. Dîsan li odê kom dibin. Taştê dixun, wext hatiye. Elloşê derxînin derê. Ewe bi hev ra lê mêze bikin, temaşe kin. Axa yê ji dilve li hespê şeyfî, beşfî nigçal binêre. Ewê pîv û pîvana xwe ya bêalî û wezîna xwe ya bingehîn bilêvîne. Ewê ji bona hesp teqla bîr baweriya xwe bibêje, bavê holê, navendê. Lê kesekî şik ne dibir ku Axaye, bi zêdeyî li ser resenatî di hesp da heye, tune ye li wî alî binirxîne, lêgerîna wî dê ew be.

Kom tevî axa bi hev ra derdikevin derê. Li derva, li ser benderê-bêderê koma mirovan li dora axa sekinîne. Ji hundur, du heb xort bi hev ra Elloş derdixînine der. Wê gavê çend heb bi hev ra dibêjin "axa hesp xuyakir. Kerem bike lê binihêre. "Axa bala xwe didiye, rewşa hesp didin guheztinê ku axa baş bibîne. Axa gellek bal dide ser. Têr lê mêze dike. Dîsan hesp li ber axa virda wêda diçerixînin." Dewsa wî diguherînin. Axa jî li dera wî ajalî diqelibê. Di vê demê da ruhxulamokê mala Apo pîşevantiya xwe ya pesinokatiyê, pesinandinê bi lez û bez bi cih tînin. Yek dibe "axa li çavê wî binihêre," Ê dinê dibê "axa ezbenî li sitûyê wî mêze ke." Mîna ewana her yek bi aliyê ku, wesleyên wî ra bala axa didanê kişandinê. Livok û cihên hesp cuda cuda nîşanî, ravayî axa didin.

Axa têr û bêr lê mêze dike. Dibêje bila yek li hesp siwar be, li vê axpînê hinekî bigerîne û bibeziîne. Gotina wî camêrî tînin şûnê. Hebekî ciwan, jîr li hesp suwar dibe. Dikeve axpînê. Siyar bi rêzil, bi fesal herikîne. Serî da hinekî bi meş dajo, durra qederekî bi girloq bi çargav, bi telew, bi xar, bi tûj bez û dawiyê hinekî jî lahzekî bayê wî temam didiye û disekine. Hesp dikişînin tewlê. Hesp xame, xwudan daye. Peyayên li hesp mêzekirî xwudana wî jê bigrin, xwudana zuha bikin. Ewana di tewlê da di nava wî karê xweyê taybetî da ne. Hesp diniximînin (nuxumînin), lê miqate dibin. Koma mirovanê derve, li ba axa sekinî li nirxandinê axa guhdarin. Lê axa merivê sivik nîn e, giran e, bitewale û bisewir û biteqil e. Koma însanan û dîsa diçin odayê.

Li odê rûdinin. Wê tawê ji axa dipirsin. "Axa te hesp çawa dît, tu wî çawakî dinirxînî; te hesp eciband ne eciband, kêmiya wî zêdeyiya wî goranî hespên dinan çi ne." Ewana dirêj dipirsin. Lê bersiva axa kurt e. Axa bi hêdî dibêje "wele qasî ku min dîtiye û fahm kiriye, hespê we Elloş rewşa wî temam e, bedena lihev e, lê serê xwe digire, pêşiya xwe tîk digire, lê belê haya wî ji terriya wî, boça wî û ji dawiya wî tune ye" Axa van nirxandinên, nirxandina xwe anî ziman û lêvand. Rewîbûna xwe anî ziman. Hespê wî eleste-heleste kirin. Axa siyar bû. Xatir û rojbaş xwest û çû.

Ên mayî ji gotina axa fahm nekirin. Bi hiş û hişyarî pê nehesiyan. Lê naveroka gotina camêr hest jî nekirin. Rê nebirin ser ku, axa ji aliyê qilafetê hesp ra kemî diyar nekir. Mirov di ruhê wî da, di dil û jîrîtiya ruhê wî da,

di resenatiya cisinê wî da tiştên baş, ên hêvîdardayî, ên erênî nedît. Ji bona ku wezin û pîv û pîvana wî cuda bû ji wana cudatir nîrxandin kir. Lê wana rê nebirin ser peyivên camêr. Çima ku pîvana wana ji bona hesp wezinên bergîran bûn. Him ji bergîrê kalate, bergîra ji bona barê giran, bergîrê kon kişand, bergîrê kon bûn. Di awayî da di êxliyên bergîran da ên mîna wî bergîrê kêr bûn. Lê ji aliyê kihêltiyê da tiştêkî tê da xûya nedikir. Wana di nava bergîr û hespên kehêl da mezin bûbûn, gir bûbûn, wana ji wana ra mal bûn, di şixulandin, di karê xwe da bikardanîn jî dîsa jê tiştêk hîn nebûbûn. Cudatiyên wana, hêsinê wanan fêr nebûbûn, lewre ku gewzîn û hêsin û gewşîn û gêrûfen ê hespa kehêl diyar bû. Axa bi vana dizanîbû. Di rewşa Elloş da tu nişîtê kehêltiya kifşe nedikir. Çavê hespê kehêl mîna çavê delalîyanê. Dibirûskin, diçirûsin, zelal in, hespên kehêl bi çavên xwe yê rind û baş va bi mirovan ra dikenin. Di tevgera kehêlan da dilerîyeke pir kêrdayî heye. Ruh û dilêrî û ruhnasiya hespê kehêl mîna yên însanên zana, însanên dilweş, hevaldest, yên bi hestên însanî, merivê aşitîxwaz..... Wesle û civak û bi tevayî can û cesedê wana tevî ruhên wana li hev hatîne. Ruhê kehêlan silê, helîm e.

Gêjoyê mala Apo ji van şaxanan fahm nedikirin. Xwedanên ponijandina kûr û darizandina xwederî nebûn, ji kurahiya ruh û dilê xwe ne famandibûn, ji yê jîndarên dinê çawa bifamandina. Fam ne hînbûyîna, ji wana ra kemî nedihate hesibandin. Axa ku çû. Hinekên nezan dîsa bi hêsanî gotinên xwe yên bê berjewendî domandin. "Axa beredayî qise dike. Axa ji vî hespê hanê çî fahm dike. Ewê çawa fahm bike. Ew ji bergîran dizane. Lê kehêlan, kehêlên mîna vî hespî, jê zanebûn ji axa ra bêderfet e, bê îmkan e. Niha ewê pêde pêde, bi çistî, bi disîplîn were îdman kirin. Roja baze, beze, baza bi merc ewê bibe birq, berq, birûsk, ji serî da, ji destpêkê da ji nava hespan derkeve, bi temşêteke nedîtî ewê ravayî însanan be. Însanên tev matmayî û heyîr bimînin." Wexta ku şotikan weha digotin, mala Apo jî xweş û piştigirtî dibûn. Bin lev-ken dibûn.

Ji van însanan, kesan hinekan mîna axa zanibûn bûyer çawa ye. Dilê xwe hebû bêjin "mîna axa ye. Ev hesp di eslê xwe da, resena xwe da bergîr e. Resen, resenatî tê da tune. Va bergîrê hanê goranî van qisedana û vê mesrefa ku lê dibe nîn e. Dawiya viya rûreşî û pêkenîn e. Rewşa viyan xapînok e. Vala ye. Ji alliyê kehêletiyê da nişêtên bi ewleyitî tê da tunin. Di haretên wî da bingeheîna kehêliyê tune ye. Bi kurtayî ji aliyê kehêltiyê da ne tu ye yanî sifir e. "Lê newêrîbûn van nîrxên xwe bianîna ziman. An jî, ji vana yek heban, ji yek heban ra van baweriyên xwe yê neyênî digotin. Lê yê guhdar digotin "Eman eman ev fikira te bila ji te ra bimîne. Bila mala Apo pênehese. Ji te ra xirab tê. Te gune ye. Aramiya xwe xirab meke. Xwe ber xîşîma wana mexe."

Van rewşan weha domand. Êl çûne zozana. Li zozanan jî ev rewşa hanê nehate gewirandin. Hesp hate îdman kirin. Kesekî negot di îdmanê de jî, di wî da, di rewşa wî da, di cewherê wî da hêvî tune ye. Yê ku dizanîbûn jî mîna berê derfeta wana yê gotinê tune bû.

Roja axirmê hat. Li zozanê Servdîn'ê êrd hatiye qewl kirin. Hespê ji Avmasî'ya Xirabe-kavil û heya keviya, heşiya Qendîl'ê Pûrre Gewr bitîn bezandinê. Bi kevîne azmûne û êriş kirinê. Dirêjiya li erdê hanê qasî 20- 25 km. hebû. Serî da ji ava Avmasî Xirabe bi rê diketin. Hinekî di perrê, keviya mêrgê rê digirtin. Di binê kurra Hêşîr'an re, di mexelê rastê (Mexelê Hecî Ûsîf) re, hişka terazîn'ê re, hişka Merga Avgenî'yê ra, qiyameyê Qûçekana jêrîn ra, şehra jêrîn ra diketin şehra jorîn, di dawîya erdê şehra jorîn de- di navenda şehre û Qendîlê de Gever heye jê ra dibêjin Pûrre Gewî. Li wê xettê baz dawî dibû. Kîjan va erdê hanê heya qiyameyê Qûncekan erdê rehet, rast bû, va cihê hanê di despêkê de mêrg, hişk, hişke mêrg bû. Ên mayî tev kevir, qiyame, kendik, herde, hûrde, tengasî, beyare, rêya yek pê, kaş, berkaş, avşo, hedeq, pal, berpal, berwar... bû. Di serî de, di despêkê de erdê rasteyî ku heya nîvî, nêvî yê rê dibe, nabe, ku li derê, hesp û siwar nûh xwe bi rê didin. Nûh geş dibin. Can û bedena wana germ dibe, geş û bi coş dibin. Hesp zîn û siyarê xwe digirin xwe. Xwe û hespên dinê dinasin, dinasînin. Suwar ji helwesta, hest, hêz û pîvana xwe û hespê xwe û hespên dinê û siyarên wana fahm dikin, diwezînin, diteqilînin. Ku li tawî wî erdê raste tengasî, bare giran, hesabê zirav, maharet û marîfeta hesp û siwar dibe navero-ka çalakîyê.

Sibê roj hinekî bilind dibû, di hênîkayîyê de siwar li despêkê digihîştin hev. Peya dibûn nav tengên zînen hespên xwe eyar dikirin. Destavên xwe dikirin. Siwar dibûn. Ji hev ra siud, tendurustî, rast hatin, bi xêrbûn û xweşîbûn dixwastin. Vê yeka şûnde bi hew re hespê xwe per dikirin û rê digirtin. Rewî dibûn. Di despêkê de û heya raste erd biqede hêdî, bi fesal diçûn. Pê hêz û rewş, hal û hewalê hev diwezînin. Ku hîmê, binyada, binax, bîngeha dewala baza giran li qiyameyê, qameyê kesan hespên xwe şiv nedikirin. Bi xar û tujbez dihatin. Serê hespan bernedidan. Caran heyânî wê dera hanê caran kesî ne bihîstibû ku hesp sist bin, an biwestin, bisekinin, ne hatibû dîtin ne jî hatibû bihîstin.

Siwaran di despêkê de xwe heleste kirin. Bi sivikayî û bi nermayî bi hev re rê girtin. Hêdî hêdî hewl dane xwe. Wê rojê hesp û siwarên wana di serî de sor bûn. Siwaran hevûdû per kirin. Ji serî da hesp tuj kirin. Hesp di ber hev re mîna maran û huliyan (qertelan) dixuştin. Her kesek ji serî da kete nava hesabê giran û hêz, qewînî û hişmendîya xwe. Her kesek bi siud, kêş (kêys) zanîn, lêhatin, maharet, hêz, bext û cîsnê, cîsine hespê xwe re pê girtî ma.

Hespên jêhatî, zîrek, bi xwe bawer, cesûr, sivikbaz, dûmdirêj, domdirêj, bi hewl pêde, li pey hev, ji nav komê diherikin. Rav didan û fêz dibûn. Firk dibûn. Yê safî mîrat û baş îdmankirî, guhayê xwe bi xwe ve dadanîn. Bi poz û partafên xwe pêşte pêşte her ku diçûn, vedizeliyan. Siwarên van hespan kamçî, qirvanç, şiv û hezîranê xwe di ser da dihejandin. Pêre va jî siyaran bi awaz, bi sewt bi dengên tund hesp helan dikirin. Vê navê da helan didane xwe jî. Bi van helanan hêz digirtin. Geş dibûn, ruh û mebesta wanê wê demê, ya wê çalakîyê tîr dibû ji tep û rep û kûfîn û nefes girtin û dayîna hespan dengekî bi xof, bi xişim derdiket.

Elloş di destpêkê de rewş û tevgera xwe tirsokî û tirsonekî nîşan da. Neyênîya reva xwe, rewş aşkera kir, siyarê wî Apê Mehemed ji serî da bi xirabiya rewşê hesiya. Ji bona wê yekê çiqas ew per kir jî, jê berdarî çênebû. Elloş ewilî de dawî ji xwe ra eciband. Li hemberê hespên dinan ruhê wî daha zêde qicik bû. Kezeb dil û gurçikên wî heliyan. Rîviyên (rodî) wî qetiyên. Jehriya wî teqiya û rijiya. Bergirtiya wî, bergîra maka wî û fahl bergîrê bavê wî hatibû, ketibû bîra wî. Hatibû li ser eslê, fêslê, kokê, rehê, qurmê, rîçikê... xwe sekinî bû. Li wir qirase bûbû. Hatina wiyane wir bê hemdê wî û xwediyên wî bû. Edlayiyê xwe diyarkiribû. Jiyane xwederîfî anîbû holê, navendê, berçav kiribû.

Elloş li dawîya siwaran çiqas çû weqas giran bû, her çû partafên hespên dinê dirêjbûn, firehbûn, zû hatine avêtin. Yên Elloş tengbûn, kurtbûn, giranbûn. Siware heta ku hêza wî hebû, heta destê wî radibû qirvanç dikir. Bê navberî, li ser hev, yek histûyê wî, yek dawîya wî dixist, şîrpîn, tarpîn, û şarpîna dengên kamçiyê dihatin Apê Mehemed û ne disekinîn. Dawîya Elloş ji ewilî de ketibû. Lê her diçû serî û pêşîya wî ya tîk û bilind jî diket, nîzm dibû. Navbera wî û hespên dinê herdem zêde vekirî û dirêj bû, siwarên dinan hêjî hespên xwe şiv nekirine. Siwarê Elloş bi lêdanê ve di ser da qîrriya, helan kir lê nebû. Tişteki encam neda. Elloş bi wî halê xirab heya rasta Avgeniyê kudandin. Koma hespên dinan li pey hev qameyê Qûnçikan xilas kirin. Navbera Elloş û hespên dinan qasî 2-3 km dirêj bû. Ên ku şehran li dora temaşe dikin, dibînin ku Elloş neyî di nava refê hespan da ye. Şotikên li delav dibên çî ecêb e. Çavan bû, pêwîst bû hesp li pêşîya hespan pirr fireh, pirr kêf batana. Eceba çî hatiye rêya hesp.....

Hespên dinan germ bûbûn, her diçûn, hewl didane xwe. Elloş li rasta Avgeniyê pêda giran bû. Bû mîna distar. Kete çargavekê xirab. Siyar lêda. Hesp dest pêkir hejiya û leriziya kete mesê. Çend gav bi meşeke bêhavl avêtin. Sekinî, sekinîbûna wî ketindina wî bi hev re bû. Apê Mehemed vê kêla ketina wî da xwe ji ser avête xwarê, xarê, jêrê. Elloş bi teng û sewteke pintî û nelihev hatî hîrriya û kûrriya.

Apê Mehemed ji hêrs û qehiran bi heziranana lêda. Bi kewiran lêxist. Liwana wî berda bû. Bi, çoyên şivanên ku li wê derê temaşe dikirin lêda. Elloşê rebenê berê ciwanên zirxinî zêft nedîbû, nikaribû xwe bide aliyekî dinê, an birewe. Elloş bêhemd û bêhis bûbû, li ba dibû. Li erdê diket û radibû. Dikûriya. Di bêhemdiyê da bû.

Apê Mehemed bi xwederîfî jî sor bû, kej bû, bor bû. Lê vê wextê ji kerman xwîdan di serra diçû. Westiya bû. Ruhê wî li hev ket, daha jî sor bûbû. Soroyê bêçare ji hêrsan digot “çî çekek tune ez vî heramî bikujim. Way bêxîretê heram û xirab, te çawa ked û hêviya me da vala. Bê şeref, te ji me ra jî şeref ne hişt.” Got û zîn û cîwan jê kir, jê dûrket. Wê gavê Elloş li erdê raza û xwe mirîkî vezeland, dirêj kir û bi ramedî nirriya, naliya, oriya û erdê da marraqe dane xwe.

Goranî gotinê ên dîtî Elloş di erdê da xav dibe. Vucûd û can û cesedê wî di erdê de, li erdê de dikişê û vedizele, kur û dirêj dibe. Bêhemdê xwe serê xwe li erdê dixê. Pêyên xwe çewt çewt davêje û li erdê dixê. Pêde pêde canê wî ji ser hev de dikeve, xizînî ji gewriya wî tê. Dibe xirt xirt û teq û reqa didanên wî. Dev û diranên wî li hev dikevin. Kurrinî ji zikê wî de mîna ku kend bi hêrife. Dawiya wî xwe nagire. Ba bi berketin dest pê dike. Dibe xirt û zirt û kus û fissa wî. Xwe û der û dora xwe di bîhna genî da wenda dike. Qet li dereke, li doreke xwe hakim û xwedî namîne. Bela bêhis dibe, di erdê da çî bi ber devê wî dikeve, wana bi tevayî duxe, dihêre, dadiqurtîne, dadiqurtîne, dadiqurtîne. Xwelî, kevirê hûr, rêx, gûyê hişk û giyayê mîna çavêşk, guhbelik, masîjehrik, pazax, safêrik, gûnî, quling, kînkor, kevlo... û ên dinên tevan dixwe. Ku beriya vê dema hanê wî van tiştana nedixwarin. Ema vê gavê bêhemdê xwe van tiştana çiqas dixwar daha zêde xirab dibû. Tendurustiya wî daha zêde dikete tengasiyê. Ramedî dimîne. Kes li dora wî namîne. Ji bona mirinê jê dûrdikevin.

Durra çiqas dimîne, kes nabîne. Lê rojekê şûnde wî li nava êxliya bergîran dibînin, li wê tê dîtî. Dikeve nava refê xwe. Tevgera, zagona xwezayî bandora xwe nîşan dide, Elloşê bergîr Ramedo, tê li ser esilê xwe, tevî refê xwe yî kewin dibe. Di nava hevalên xwe yên bergîr da firêwan, firêwan digere. Ji jiyana wana ra beşdar dibe.

Suç û qisûr ne ya Elloşê bêhiş bû. Tawambarî, yên bêhişên ku bergîr li dewsa kehêlan rewş kiribûn, girêdabûn ya wanan bû.

Ji bûyera Eloş û şunda Elloş ji tewra xwe da, ji biqîmetbûnê da ket bû bergîr, ji bergîran bergîrek. Sir bi navê bergîrtiyê bi tenê jî nema. Navê wî “BERGÎRÊ RAMEDO” an jî Hespê Ramedo, an jî yek bêjek e “Ramedo” ji biyanîbûnê xericî.” Hate ser hêsiniya xwe, li ser marîfeta cihê xwe rûnişt. Hate gihîşte mafê xwe yê xwezayî. Kete rehetî û aramtiyê. Di ne mafê xwederî da bû. Gihîşte mafa xwe. Di nava zagona, sistematîka jîndaran da şûna xwe, dewsa xwe, navê xwe girt.

Hal vayan bû jî, ji şotikan hinekan hem jî digotin “Hesp ne weha bû. Siûda xirab wê rojê nexweş bû. Wê sibê av zêde dabûne hesp. Hesp xam hiştin, siwar nezan bû.....” “lê hinekan jî digotin me ji ewilê de zanibû, hesp ne hespê çê ye. Me dizanibû ku bergîre jî, lê me nediwêrbû bigotana.....Îzeddin Axa camêr nixrên çêkir, lê ne hate pejirandin.....”

Lê pirsên tîrşikvanan daha zêde pere nekirin. Mala Apo bi xwe, bi tevayî biryar danê ku hesp di berêve ne hespekî çê biye, ji bergîran bergîrekî biye. Ev Ramedo ji vir û şûnde ji bergîrên me yek e.

Lê ji wê demê û vir de, vir ve, gellek raîş, tişt, însan, nixrên însan ji bona îsanên û hespan û ajalên dinê, ji bona pêwistî û guherandinê, vala bûn û tijî bûne, baş bûn û xirab bûne, kirêt bûne û sipehî bûne..... hatine gewradinê. Pirr tişt ji şûna xwe leqiyane, pirr tişt û pîvana tiştan da cudabûn çêbûn. Hinek bi tevayî hatine avêtinê. Hinek tiştê ku heya wê tawê nedihatî zanîn û bikaranînê ketine nava jiyane. Bûne şert û merc û qurm û rehê jiyane. Ji

pirr aliyân da bîr û baweriya îsan, kesayetî û pêwendiyên îsan û jiyana şexsî û civakî hate hejandinê. Cudabûna bingeîn xwe tevayîya jîndaran û jîndariyê da xwe nîşan da. Bandora qewirandina bingeîn xwe bi îsan da pejirandinê. Va yeka bêhewl û biryar û ked û afirandin û darizandina îsanê me. Kete nava pêwendî û nîrxên me. Kete nava jiyana me. Bîr her awayî kete nava wezin û pîva me. Mezînen hatine guherandin. Sedem û pêwistiya jiyana me leq lê ket. Heyîya me ya şexsî û ya me ya civakî, mejiyê me û hiş û hişyariya me hejiya, leriziya, weşiya û hilweşiya. Vê tewr û tîmşeta nû, vê rewşa ganî, zindî xwe bi her kesî da pejirandinê. Îsan, pêwendiyên îsan, nîrxên bingeîn û di bîr û baweriya kes, da, bi pêşî û dawîya xwe va, bi pêwîstî û sedeme xwe va, rastî çewitandin û qewirandinê hatin. Hêza vê gewirandin û xwe da pejirandin û bandora ji vê yeka hatî, çaviya, çavkaniya dervayî ye. Tiştên ku ji derve û dûr de hatin bi tevayî tiştên teknîkî bûn. Berhem û berdariyê zaniyariyê bûn. Berhemên ku dizanînen ji jiyana milyonan kes re malbûyî bûn. Vana zanî û berhemên wan kes bûn. Van kesana, kesên biyanî bûn. Hişyarî ji derva bi rewşa teknîkî kete nava jiyana me.

Vê navder û navdemê de şikil, rêbaz û şewaza çandiniyê û berdariyê de diyariyeke nû, nûn penî bû.

Teknikê bi tevayî ajalên yeksim û yeknig papan-mîna deveyan ji jiyana îsan dîr xistin. Ji bona vê yekê di nava îsan û pêwendiyên kes û raîş û nîrxên nû da hespên Elloş neman, qedîyan. Şûna yek, an jî yek heb hespên mîna Elloş û kêmbiş û tîrşikvanên ku ji bona wê yekê hebûn, îroyînî di nava îsan da zêde bûn.

Îsanên mîna xwediyê Elloşê ne bi hişyar, sotik û tîrşikvanên dorê, roj bi roj zêde bûn. Ên mîna Îzeddîn Axa û yê tevê wî her çûn kêmbûn. Pîrên îsan ji afirandina xwe tirsîyan, ji ponijandin, nîrxandin raman û armancên xwe tellandin. Ji pîrsiyarî, berpîrsiyariya xwe ya şexsî û civakî, gelî û neteweyîtiyê revîyan, xwe dane alî. Ji xwe tirsîyan. Di zikên, dilên, mejiyên xwe da cesaret nedane xwe. Ji bona pêşebûyîna tu hewl nedane heyîya xwe. Xwe ji şexsiyet û jiyana azad û serfiraziyê revok kirin. Rêya bêberpîrsiyarî û bêafirandîtiyê ji xwe ra kirin tewr, raîş û bingeîna jîyanê. Bûne mirûd û bûne siya hinekên dinê.

Ji bona wê yekê “Elloş” di nava îsan da pîr zêde bûn. Serrafiya, nasandina, pîv û pîvandariya îsan kêmbûn. Bêşik ne bi temamî, tevayî îsan xilas bûne. Hêvîti ji navenda civat û jîyanê naqede.

Feqet “Elloş” û tîrşikvanîti gellek belav bûn. Heta hinek tiştan daha şûndayî xuya kirin. Qenc “Elloş” mîna gotina Axa serî û pêşiya xwe bilind digirt. Haya wî ji dawîya wî tune bû. Lê “Elloşê ku ketine rewşa îsan ji xwe haya wan ji dawîya wan tune. Lê mîna “Eloş” nikarin, nikanin serî û pêşiya xwe jî tîk bigirin.

Heyanî ku “Elloş” û “şotik” û “kêmbiş” û “tîrşikvan” û ji xwe tirsonek neyêne fahm kirin, vanan kêmbûn, ên mîna axa û ên mîna ên dinê zêde nebûn wê gellek zehmet û zirar bîye kişandinê.

Lê van pirs vekirin û pirsgirêk anîn ziman û hevîda mayîn ne bi tenê bese, divê hinek, gelek tiştên bingehîn bêne zanîn. Heta sade, tenê bi zanîne ji nemînin. Her kesek li însaniyeta xwe xwedî derkeve. Ji bona vê yekê ji, her kesek xwe di serî de, ji jiyana xwe pirsîyar, berpirsiyar bibîne, hest bike. Ku bi viyan tenê ji nabe. Ewe ku însan ji pirsgirêka jiyaniya ciwakî xwe berpirsiyar bipejirîne. Di dilê xwe da, ruhê xwe da, di mêjiyê xwe da afirandinê çêbike. Afirandinê bike bingeha, binyada, binaxa, dewala, hîmê jiyane, çarenûsa xwe bi mêjiyê xwe yî berfireh bideilîne. Guharandin û gewirdanê di ruh û bedena xwe da, di jiyana xwe da, di pêwendiyên xwe da bike rê, rêbaz, şewaz, armanc û bingehîna zindî. Li ser qeys û nîrxên însan, însanîtiyê, kesayetiye, mirovahîtiyê bê ponjandin. Mejî bê xebitandin. Her tişt bi zanîn û zaniyariyê were pîvandin. Tirs ji ruh û dil û mejiyê insanan bê derxistin û bê heyîwandin û qewitandin. Di fikirandinê de bêtirsî were afirandin û bikaranîn. Mirovê ku awha nebe, ewî însan hesibandin, pejirandin ne karê kesayetiye ye.

Meriv bi mejî karanîna xwe dikeve destpêka însanîtiyê. Însan bi serê xwe nikaribe biponije û bifikire, ên ku di nava heyîya xwe da azad nebe... ji ajalan hejâtir nîn e. Merivê jê nebawer, ên bi dek û dolaprêsi, ên ji heyî û mafên insanan ra dafikdar... ên xwezayîtiyê fam nekiriye ji kêzikan çêtir nîn e.

Xwedê û xweza kêmiya wan rewşana, kêzikana, kevjalana, kefşûngana... îcûlek û netûyana (sifirana) bide û wan kirêtana bi hişyariya insanan biqedîne, bînerd bike.

LI SER DINYAYA ROMANÊN NIVÎSKAREKÎ

Remezan ALAN

Romannivîskarê Kurd Mehmed Uzun, di navbera rojên 31'ê Çiriya Pêşîn û 3'ê Çiriya Paşîn de, li Diyarhekrê bû. Ew, vexwendiyê "Komela Rojnamevanan" bû û bi wî awayî hatibû. Axir, li êvareka spehiya vê payîzê me firsenda sohbet û hevpeyvînekê dît. Ji wî nivîskarê rûken re, li vir, careka din spas dikim.

Remezan ALAN: — Di kevneşopa edebiyata me de, berhemên romanê kêmin. Ev kêmasî, ji bo nivîskarekî çî jan û astengiyan derfê pê?

Mehmed UZUN: — Niha qasî ku ez pê dizanim, yên ku me navê romanê li wan kirine, pirr nîn in. Yek ji wan kitêba Îbrahîm Ehmed "Janî Gef"e; evên çendên dawî yek-didoyên Huseynê Arif hene; sê berhemên Erebe Şemo hene....Û mimkûn e yek-didiyên din jî hebin...Evana bêguman ji bo miletekî ku ji bîst-bîstûpênc milyonî zêdetir e, hîç ne tiştêkî ne. Hebûna wan elbet mûhîm e, gelekî heja ne, giranbûha ne, lê ji bo edebiyatek ne tiştêkî ne. Yanê rewş weha ye.

Li Awrupê jî vê dawiyê çend tişt hatine nivîsandin; lê gotina rast e, tradîsyona* edebiyata Kurdî de roman kêmtir e, hema hema nîn e.

Ya niha, gavekî nû ye. Gora min diviya ev gav bihata avêtin. Berî ku ez dest bi romanê bikim, min rojnamevanî dikir; demek ez bi siyasê jî mijul bûm; min şîr jî nivîsîne. Paşî min biryara xwe bi ser romanê da. Zimanekî mîna Kurdî ku evçend perçiqiye, di bin qetera windabûnê da maye, min wisa bawer kir û ez îro jî wisa bawer dikim, dê bi wasîteya romanê bihata parastin. Ji ber ku nefesa romanê dirêj e; çarçova wê fireh e; doralîya wê gellekî kûr e, dewlemend e. Tu dikarî hemî stîl û ûslûbên edebiyatê bixînin romanê. Îmkanên romanê pirr in.

Niha romana Kurdî di gava yekemîn da ye. Hê gelekî zû ye ku meriv bibêje "ewê çî be?". "Kîjan dê bimîne" û ji bo edebiyata nûjen bibêje bîngeh?" Hê zû ye. Lê qasî ku ez dibînim, pêşketinekî gelekî mezin, ku evçend vê dawiyê çêbûye jî heye. Mîna ku min got, li Awrupê jî gellek kes niha dest pê kirine; dixwazin romanê binivîsin. Hinek nîvîsîn jî, cerbandine jî. Pêşketinek wisa heye.

* Tradîsyon; Kevneşop, mîras, keleşor. (R. Alan)

Bêguman tiştê ku berî me hatine nivisandin, ez ji bo kesekî din nikarim bibêjim lê ji boyî *Erebê Şemo* dikarim bibêjim, ez gellekî bi hurmet, rêz û rêzdarî bi bîr tînim. Xebatên wî ji bo min, ez bawerim ji bo edebiyata nûjen a Kurdî jî, girîng in. Herçî ji bo hûnandina romanên wî meriv dikare gelek tiştan bibêje; û têne gotin jî. Hinek kes dibêjin ev ne roman e; hinek dibêjin, belê roman e. Meriv dikare li ser van muneqeşe bike. Lê, xebatên wî ji bo avakirina romana Kurdî girîng bûn. Nemaze, dema em rewşa wî bifikirin, hingê giringiya xebatên wî bêtir derdikevin pêşî. Ewî rewşên gellek xirab da berhemên xwe avakirine. 19 Sal li *Sibîrya'yê*, li sirgûnê ma. Ji aliyê *Stalîn* ve hatibû sirgûn kirin; ji Ermenîstan'ê hatibû avêtin; demekî gellek dirêj rê lê hatibû girtin ku bikaribe xwe îfade bike; tenê mabû...Û Kurdên Qefkasya'yê, ji welêt dûr bûn. Di bin bandora sîstemekî gellek hişk û sert da bûn. Lê tevî vê *Erebê Şemo* û yên din, xebatên gellek hêja kirine ji bo parastina zimanê Kurdî, folklor û çanda Kurdî. Hin gavên nû jî avêtibûn.

Yanê, belkî hevpeyvîn ne cîh e ku meriv wisa kûrayî bikeve nava berhemên *Erebê Şemo*, lê bi kurtî fikra min weha ye.

R. Alan — Di romanên we de, romana “*Rojek ji Rojên Evdalê Zeynikê*” çêtir nêzikî kevneşopê ye. Ji ber ku bi devê dengbêjekî hatiye nivîsîn. Ziman, di kîp û qalibê çîrokbêjî de ye; pîrr ciyan de pexşaneka mûsecca (bi secî) heye; diyalog bi hodengên stranî hatine pêşkêş kirin; car bi car vegotîneka epîkî jî xwe nîşan dide...

Gelo ev taybetî, libasekî “folklorîk” li romanê nekirine? Û regezên folklorîk ji bo romaneka modern ne tahlûke ne?

M.Uzun— Folklor eger rasterast, bi serê xwe bibîte roman, tahlûkeyekî gellek mezin e. Hingê roman ji taqet û hêza xwe gellek tişt wenda dike. Divê haya meriv ji vê rewşê hebe. Yanê folklor hem dewlemendiyek û hêzek bingeînî ye ji bo nivîsandina roman û avakirina edebiyata nûjen û hem jî di eynî wext da talûkeyek gellek mezin e jî, ku meriv nikaribe wê balansê baş eyar bike!

Niha ji bo zimanê Kurdî, ez gellek cihan dibêjim û gellek cihan de dinivîsînim, gava meriv bixwaze tiştêkî biafirîne, divê meriv xwe bigihîne folklorê Kurdî. Ez folklorê, mîna edebiyata devkî dibînim û wisa nav dikim. Û ji bo avakirinê çi li ber te ne.

1-Edebiyata klasîk,

2-Edebiyata devkî,

3-Zimanê rojane yê civatê.

Ji van her sisêyan, tevî devok û lehçeyan, tu dikarî avabikî. Min jî wisa kir. Lê di vê romanê da edebiyata devkî ya Kurdî ji bo min bû

bingeh. Min şêwe, vegotin, gotin û termên wê girt û gora temaya romanên xwe, qalibek û kirasek din min bikaranî. Di vir da û hemî romanên min da, şopên edebiyata devkî hene. Di romana “Tu” da heye; ya “*Mirina Kalekî Rind*” da heye; ya “*Bîra Qederê*” da jixwe *Ehmedê Fermanê Kîkî* mîna lehengekî romanê ye; ya “*Siya Evînê*” da heye û romana çaran “*Rojek ji Rojên Evdalê Zeynikê*” bi temamî li ser mîrasa edebiyata devkî ya Kurdî ava bûye. Tenê di vê romana min a dawî da ji edebiyata devkî hîç tiştekî nîn e. Lê dewsa wê jî, edebiyata herî kevn a însaniyetê heye: Destana *Gilgamiş*. Ê ev destan, di romana dawî da, mîna şopeke esasî heye. Vegotina nûjen a romanê piшта xwe dide wê tradîsyonê.

Çima weha ye? Bi baweriya min, nivîskariya min ku ji destpêka însaniyetê heta îro tê li ser xetek weha ye. Bêguman ez gora xwe nivîskariyek ava dikim. Romanên min li ser xetekê ne. Dema du romanên min bêne xwendin, xwendevanên min, navê min li ser nebe jî dikare jê fahm bike ku ev roman, romana *Mehmed Uzun* e. Belê ez li ser xetekê me, lê di eynî wextê da jî helqayê zincîrekê me. Beriya min bi sedan, bi deh hezaran kesan gotine û nivîsandine. Ez aîdê wê mîrasê me; ez dixwazim xwe wisa bibînim.

Herçî *Rojek ji Rojên Evdalê Zeynikê* ye, min xwest, ez bi ûsluba dengbêjan romanek binivîsînim. Ez wisa bawer bûm û hê jî wisa bawerim, dê bibe dewlemendiyek ji bo edebiyata devkî û ya nûjen. Lê mimkûn e cihê xwe negre jî. Ê îcar gava tu bixwazî bi ûsluba dengbêjekî, bi jiyana dengbêjekî ku çêkirî bûyeran ava bikî, bivê nevê dê ew bandora xwe li ser hemû vegotinê bihêle. Lê, ji destê min çî hat min kir ku heta nebe tekstek folklorîk. Romanê de vegotin bixwe kevn e, lê teknîk gellekî nû ye. Bi “flashback” behsa rojekê dike, lê gellekî sade ye, zelal e.

Ev taybetiyên ku te niha gotin, tê de gellek in. Min wana bi hemû tekstê raxistine. Ji ber wê, em nikarin vê romanê wergerînin zimanekî din. Me yê wergeranda Almanî’yê û Alemanî’ya wê jî niha hazir e, lê eve çar sal e ez pê ne qaîl im. Ji ber ku nabe, ev celebê din e. Min xwest ku romanek min weha jî hebe.

Lê beriya hevpeyvînê me sohbet kir û tu bixwe jî dizanî, romanên min ji hev cihê ne. Ew hemû bi hev ra kirasek rengîn in. Bila ev roman jî weha be; mimkûn e ne bi dilê te be û ne bi dilê hinekên din be, lê bila ev jî hebe. Divê em vana jî bicarbînin; di warê ziman, ûslub, naverok, wext û temayê de vana bikarbînin ku nivîskarên dû me zehmetiyan nekişînin.

Û paşê, jixwe dewlemendkirina zimanê Kurdî pêwîst e; yanê dê ev mîsalên weha hebin, bila hebin.....Yeka din pariyek jî, min ji vê sebebê nivîsand: Edebiyata devkî ya Kurdî, bingeha edebiyata nûjen a Kurdî ye.

Û îro wenda dibe, xelas dibe. Min xwest, ez bi vê romanê nîşanê nîfşên nû bidim ku dengbêj û çîrokbêjên me ji bo ziman û edebiyata Kurdî gellek gellek mûhîm in. Min bal kişand li ser vê, ku belkî em bikaribin vê edebiyatê ji vê wendabûnê xelas bikin.

R. Alan: — *Gorî min, ji pîrr aliyên ve “Siya Evînê” û “Bîra Qederê” li hev dinêrin. Jixwe her du jî li ser lêlateka biyografîk û dîrokî ne. Lê ji aliyê ziman, pêşanî, çaresnûsa kesan ve jî nêzîkê hev in. Sedemên vê wekhevîyê çi ne?*

M. Uzun: — Ev her du roman parçên trîlojî* yekê ne. Ez bawerim navbera pênc-şeş salan da ezê ya dawî jî binivîstinim. Bi vî awayî ezê “trîlojî” yê temam bikim. Dê navê trîlojiyê jî **TRAJEDÎ** be! Dê ew trajediya ronakbîrên Kurd taswîr bikin û di eynî wext da jî tarîxa Kurdistan a sedsalan be.

Trajediya ronakbîrên Kurd çi ye?

Pîştî ku ez derketim sirgûnê, min bêtir fahm kir; ji bo îdealek, daxwazek, hêviyek tu dest bi xebatên mezin dikî, tu hemû jiyana xwe feda dikî, lê dawiyê de tu tenê dimînî. Ne ji aliyên hevalên xwe û ne jî ji aliyên xelkên xwe têyî fahm kirin. Ne jî xebatên te digihên xelkê; dîsa di navbera te û xelkê de mesafek mezin dimîne. Û tê jibîrkirin. Xebatên te dibine hîç û pûç. An wisa xuya dibe.

Niha evaya sed-sed û pêncî sal e xwe tekrar dike. Gellek ronakbîrên me wisa nav neçariyek, tenêbûnek, jibîrbûnek bêhempa da wenda bûne çûne. Mesela min navê *Memduh Selîm Beg* tesadûfî bihîst. Eger ez neçûma Suriyê, li wê derê beşdarî hinek sohbetan nebûma, minê M. Selîm Beg nebihîsta!... Lê min *Jean Paul Sartre, Che Guevara, Ho Şi Minh* û gellek ronakbîrên din ên cîhanê dizanibûn. Lê min *M. Selîm Beg* nas nedikir û min xwe ronakbîrê kurd dihesiband! Weha nabe. Ronakbîrêk nikare wisa bîjî!

Lê qeder û trajedî, hê jî dewam dike. Li Awrupa'yê û li gellek ciyan, gellek ronakbîrên Kurd îro nav tenêbûnek mezin da ne. Jibîr bûne û çûne û hinekên wan jî ji taqet ketine. Ji ber dijitiyên hundirî, ji ber xirûcirên nav xwe, ji bêhmkanîyên xebatên siyasî û çandîyê, ji zordariyên dewletan, ji terora der û dorê, ji barê giran ê kurdûyîne...Ev, gellek tiştên giran in. Eger wan, dewsa kurdatiyê, şixulek din kirina dê biserketana. Mesela *Celadet Alî Bedîrxan*! Ewî jî wekî hinekên ji malbata xwe bixwesta, dê li Turkiyê bûbûya xwedî şan û şohret, apartman û xanî, mal û milk û her tiştî. Lê ewî rîyeke din da ber xwe!...Ji bo ku bikaribe ji lawê xwe Cemşîd ra pisqilêtek bikire, ji keça xwe Sînemxan ra kirasek bikire, çû nav

* *Trîlojî*: Sêberî; di eynî mijarî de sê berhem.

neçariyek mezin da xwest erd biçine, pembû rake, lê belê mir. Rewş weha ye. Nifşên nû, gerek e vana bizanibe. Pêşeroja Kurdan di rabirdûya wan da ye. Gava rabirdû neyê zanîn, hafiza nankor be, wê gavê ji bo Kurdan pêşeroj nîn e. Eger ku em ji tecrûban ders dernexin hingê ev qeder, ev trajedî dê dewam bike. Yanê niha tarîxek wisa heye ku kes nizane!.. Û ji teşqelan û xireciran û leqleqan em divên tiştêkî ava bikin. Nabe!

M.Selîm Begê kê dizanîbû? Tiştên ku wî kirine kê dizanîbû? Yê din jî wisa ne. Dev ji tarîxa sêsed, çarsed salî berde; tarîxa berî pêncî salî kes nizane. Mesafe ketiye di nav nifşên nû û tarîxê. Ev divê ji ortê rabe.

Ez ne siyastvan, rojnamevan û akademisyen im; ez nivîskar im. Wezîfa min jî di warê edebiyatê da rolek lîstin e. Lê divê ez vî rolî bi edebiyatê bilîzim.

Bi tam, ûslub û neqşan dixwazim tiştêkî bigihînim xelkê xwe. Ez çiqas serketime nizamim; hê zû ye. Lê qasî ku ez dibînim bi cî dibe. Nifşên nû xwe di wan de dibîne; ji ber wê jî lê xwedî derdikeve. Der û dora Wan'ê, çend salan vir ve pirr kes behsa Memduh Selîm û qedera wî dike. Gava ku em behsa Memduh Selîm û qedera wî bikin, hingê ew dibe gavek ku em wê qederê tekrar nekin.

R. Alan: — Di warê qisetkirinê de “Bîra Qederê” û “Ronî Mîna Evîne Tarî Mîna Mirinê” qonaxeka nû nîşan didin. Ji ber ku xwendinê de meriv fêm dike ku romannivîskar, êdî wekî pirsgirêkekî dibîne roman qisetkirinê û vê taybetiyê jî dike parçeyekî romanê. Mesala di romana dawî de, roman hêdî hêdî xwe vedike û nivîsandina xwe eşkere dike. Ya rastî bi vî awayî ve, li nîzîkahî parodiya “Ka ev roman çawa hatiye nivîsîn?” jî dike. Û em, ji modern û postmodernan dizanin ku ev parodî di nav metnê de “lîstik”ek e... Heqet ev parodiyeka wisa bû? An siya rastiyeke bû? Ku eger parodiyek be,” bi metnê lîstin” çî tamî dide nivîskar?

M. Uzun: — Ev romana dawî, ji romanên min ên din gellekî cihê ye. Min diviya romanek wisa binivîsiya. Romanek wisa bûya ku bikariba li îro tesîr bikira. Îro civata Kurdî, di nav depremek gellek mezin da ye. Ew gellekî bi lez diguhere. Ez ê nivîskar nikaribûma dûrê vê bûma. Nivîskarekî Kurd ku nikaribe guhestinên civata xwe, êş û jana wan nîşan bide, ew nivîskarekî xurt nîn e. Lewma min xwest romanek wisa hebûya. Ev yek.

A didiyan, min diviya romanek wisa be ku ji yê din gellekî cihê be jî. Min diviya di nivîskriya xwe da gavek biavêta. Min diviya, helqeyek nû li zincîra nivîsariya xwe zêde bikira. Gellek sebebên min hebûn. Lê eynî wext da min diviya romanek wisa bûya ku rasterast û eşkere behsa îro jî nekira. Ji ber wî, min bi şîweya *alegorîk* peyda kir. Yanê hem îro ye, hem jî belkî beriya sêsed sala ye û hem jî belkî piştî sêsed sala ye. Hem vekirî û hem jî veşartî. Ku li rastî bûbûya roman. Eger rasterast

behsa îro bikira; behsa şiddet û xwîn û dijîtî û şer û pevçûnê bikira, ew nedibûya roman. Belkî du-sê salan xelkê bixwenda bigota “baş” e. Lê ew roman nedima; piştî deh salan behsa wê dê nehata kirin. Min xwest romanek wisa be ku piştî 10-20 salan jî bê xwendin û di edebiyata cihanê de jî bikaribe xwe bigre; cihekî wî yê birûmet hebe.

Elbet di avakirina vê romanê de gellek tişt hene. Ku eger ez rojekê firset bibînim, min dil heye li ser avakirina wê jî kitêbek biçûk binivîsim. Ji ber ku tiştên wê jî bo hûnera edebiyat û romanê mûhîm in.

Mesela tê da tiştên min dîtine, ez jiyame, min bihistiye cihekî gellekî girîng distînin. Niha ez çend mîsalan bidim: Di beşa duyemîn da “Koç” heye; koça gundekî. Meriv dikare bêje ku ew dema qetliyama Dêrsîm’ê da ye. Beşa sêyemîn da dîsa koçek heye, li welatê çolê; sirgûn e meriv, dikare bêje ku ew sîrgûna Kurdên Başûr e, ber bi welatê çolê, li Îraq’ê. Li wê derê welatekî mezin heye meriv dikare bêje Turkiye ye, Suriye ye, Îraq e. Li wê derê payîtextek heye. Tu bêtî Anqere ye ne Anqere ye; lê belkî ew der Anqera be jî. Lê ewçend hebe ku Bexda be, an Şam jî be.

Niha ku em bibêjin nivîskar bixwe beşdarî romanê dibe û rastê Kevok’ê tê, wê nas dike û bi vî awayî ev roman çêdibe... Bûyerên wisa min dîtine û pirr caran min ji xwendevanên xwe tiştan girtiye. Ez gellek rastî insanên wek Kevok’ê hatime. Lê Kevok “çêkirî” ye. Yanê hem rastî xurt in di vê romanê da û hem jî ew rastî awayekî alegorîk hatine gotin. Ji xwe vegotina romanê jî wisa ye. Destpêk ku were bîra te, dibêje “em ê ji yekî ra bibêjin Baz û ji yekî ra bibêjin Kevok û emê dest bi çîroka xwe bikin. Mîna dengbêjên me yên ku berê sêsed salan digotin.

Lê gava tu dikevî nav romanê, psikolojiya Baz û ya Kevok’ê ne li gora dengbêjiyê ye; ne mimkûn e; gellekî nûjen e. Guherînen psikolajîk gellekî xurt in di romanê da. Û jixwe destpêk nîşan dide roman, alegorîk e, çêbûyî ye.

Hinek tehlîkeyên vî celeb romanê jî hene. Çiqas ez biserketîme nizanîm; lê armanc û hedefa min wisa bû ku ew bibe gavek nû ji bo min û edebiyata Kurdî. Em binêrin ka dê çawan be.

R. Alan: — *De baş e, faydeyên vî celeb qisetkirinê çi ne? Faydeyên wî yên pratîk hene?*

M. Uzun: — Ha, niha faydeyên wî gellek in. Ya yekemîn, her xwendevan gora xwe jê dersan derdixe. Ez rastê gelek hatime, ji min ra gotine “ev roman gellekî vekiriye.” Hinekan jî gotine “ev roman gellekî girtiye”. Hinek kesan gotine “yaw ev Baz, *Cem Ersever* e” Hinekan gotine “na ev *Yeşil* e”. Filan û bêvan... Û dîsa “gelo ev payîtext Anqere ye, Şam e?”

Evana gora xwendevanan diguherin. Her xwendevan, gora jiyan û tecrûbe û hîsên xwe jê dersan û tiştan derdixe. Ji xwe armanca min jî ew bû. Min dixwest hişê xwendevanan de سوالan çêkim. Ez dibihîsim gellek soal çêbûne jî. Ev faydeyekî gellek mezin e. Gava soal çêbin, di jiyanê de gellek tişt tîn guhertin.

Ya didoyan: Niha ez nivîskarekî Kurd im û dijiwariyên min bêhejmar in. Her kes ji min celebek, şeweyek, vegotinek roman dixwaze û gellek rejîm, dewlet û mûesese jî naxwaze tişteki wisa hebe. Niha ku rêxistinek bêje “te çima romanek ewsa nivîsiye?” Ezê bêjim “tu wisa difikirî.” Rejîmek were bêje “te çima wisa behsa me kiriye?” Ezê bêjim “tu wisa dibînî.” Yanê ev roman vê serbestiyê dide min.

R.Alan: — Yanê “berhemeka- vekirî” ye.

Belê wisa ye, vekirîye. Ez wisa bawer im ku niha li Perû’yê derkeve ji bo wan jî aktûel e. Ji bo Latîniyan jî, ji bo Iraq û Îran’ê jî aktûel e. Bi rastî evaya ne pesn e, min xwest ev roman cihê xwe di edebiyata dinyayê de jî bigre. Ka em binêrin dê çawan be. Emrê romanê dirêj e, ew bi leza kosiye dimeşe. Hêdî hêdî belav dibe, fireh dibe. Lê tevî vê ez gellekî kêfxweş im jî, ji niha ve ji aliyê pirr kesan ve hatiye xwendin. Evaya ji bo romana Kurdî gellekî baş e.

R. Alan: — *Min divê ez hinekî din ser vê romanê bisekinim... Di vê romanê de, lehengê romanê kesekî nerênî ye, negatîf e. Lê roman bi vê taybetiyê çêtir dimeşe û pirsgirêka xwe bi avayekî vekêşanî çêtir diyar dike. Halbikî di wanê din de leheng, kesên qenc bûn. Lê qey meriv dîgo ev taybetî ji bo wan romanên dibû bendek û herikîna wan kêr dikir... Hûn çi dibêjin?*

M.Uzun: — Belê rast e. Heta vê romanê lehengên romanên min pozîtîf bûn. Xirabî, nerênî, kirêtî vekirî nîn bûn, veşartî bûn. Di wan romanên de keserek kûr heye; xwendevan, wan dibîne û pê gellekî diêşe. Lê kirêtî, xirabî, nexweşî ne vekirî ne. Pirr kesan ji min ra gotine, gelo bê însanên xirab, bê bûyerên xirab çawa roman tê nivîsîn? Lê di vê romanê da lehengê min, însanê herî xirab e; yek ji wan wisa ye. Yê din jî navbera xirabî û başiyê da dere û tê.

Feqet di vir da problem, însan bixwe ye. Bi bawerîya min însan xirab nayê dînê, baş jî nayê dînê. Xirabî û başî piştê dibin wêfên însan. Însan, wan hîn dibe. Şert û merc, pêwendî, terbiye, civat, perwerde, wezîfe, erk... Evana hemû kêr û zêde tevgerên însanan tayîn dikin.

Niha eger te dîqet kiribe, di romanê da, di eynî wextê da guherîna kesan, ya civatê jî heye. Ji ber wî navê romanê *Ronî û Tarî* ye. Yek ji derekê tê, yê din ji derekê. Ew ji wir diguhere, ev ji vir diguhere. Ev tişt di karakterê însanan da heye.

Kesên vê romanê ne kesên “dûz” in. Min di vê romanê da xwest ev halet-i ruhiya ku însan diguherîne jî nîşan bidim. Û dîsa romanên min ên din de aksiyon ne xurt in. Dewsa aksiyonan da, bûyera guherîna însanên mazlum dixuye. Bal li ser leheng e; li ser heş û jiyana wî ye. Lê di romanê da aksiyon gellekî xurt e. Aksiyonên ku însanan dikare biguherîne, bûyerên wisa ku însan pê diêşin, jê hêrs bibe, hene. Gora vê romanê jî evana diviya hebûna. Ev hemû bi hev ra bûn neynikek ku însanên îro bikaribin xwe tê de bibînin.

R. Alan: — *Piştî salan, hûn ji xwe re qet “xwezî min vê romanê weha binivîsanda”, an “ev beş wisa bûya dê xweştir bûya” dibêjin?*

M. Uzun: — Belê, ez ji bo hemû romanên xwe dibêjim. Yanê min hê romanên xwe yên kemilî ne nivîsandine. Ez bawer im ezê tu car jî nikaribim binivîsînim. Ez wisa xwe kêr, cahîl, nezan hîs dikim. Min hemû romanên xwe de ev hîs kiriye: Xwezî ev bêtir bikemiliya, xwezî ev çêtir bûya, xwezî ev alî jî hebûya... Lê ne mimkûn e.

Ji bo ku romanek kemilî derkeve, ji destê min çî hatiye min kiriye jî. Mesela ez nalezînim gava dinivîsînim. Û tiştê ku ez divê min binivîsînim jî gellek in bi rastî. Ji ber wê jî kêmanî gellek in. Mimkûn e şaşî jî hebin. Lê nivîsandinê de ez nalezînim. Lez û bez ji bo berhemên edebî tehlûkeyek mezin e. Ez wextek jî danayim ber xwe. Ezê salekî da, an du salan da binivîsînim filan. Gava meriv dest romanekê dike, carna ew roman bixwe jî tesîrê li meriv dike. Dewsa ku tu roman binivîsî, roman te dinivîsîne. Tiştên wisa jî hene.

Romanên min, bêtir jî eva dawî, bi haziriya 5-6 salan hatine nivîsîn. Yanê ez nabêjim heta sala 2000’î ezê hejmara romanên bigihînim 10’ an. Yan jî ezê heta filan tarîxê vê binivîsînim!.. Û ez gora kapasîta xwe hereket dikim. Ka ez ê rojê çend rûpelan binivîsînim. Min talîma wî jî kiriye. Û gava ji tiştêkî bawer nebim, ez nahêlim bê weşandin. Lê tevî vê, şaşî dîsa dibin. Vê romana dawî min bixwe wergerand Turkî. Gava min wergerand jî bêguman min tê de gellek şaşıyan dît. Şaşıya gotinan, kêmasiyên hevokan, noqteyan... Evana dibin. Lê ji vî bêtir temayê da, li hevanîna romanê da gereke şaşıyên mezin nebin. Hingê ew roman “Kulek” e. Hingê ew roman ji bo sibê namîne û tesîra wê çênabe. Ez wisa bawer im, dê tiştê wisa di romanên min da tune bin.

R. Alan: — *Ew rexneyên ku li we tene kirin, gelo profileka çawan a xwendevanên Kurd eşkere dike? Hûn ji vê profilê bi hêvî ne?*

M. Uzun: — Belê, ez bi hêvî me. Dema min dest binivîsîna romanê kir, min dizaniya ku Kurd kî ne, xwendevanên Kurd çawa ye? Çi dicibîne? Kêr û zêde dê çawan lê binêre? Yanê ez hazir bûm.

Niha berî her tiştî, divê em ji tarîxa xwe bizanibin, Kurd, ji gavên nû re ne hazir in. Pêşî di şikê da ne. Di serê wan de hezar sual çêdibin: "Gelo?" û ji xwe nahesibînin. Lê dîsa em ji tecrûbên xwe dizanin dema gavek dibe du gav, du gav dibe sê gav, çar gav, wî çaxî ew bi cî dibe, û hingê lê xwedî derdikevin. Niha her romanên min da ûslubek, temayek, naverokek nû heye. Ew ji bo xwendevanên Kurd nû ne. Bê guman rexne lê dike. Lê piştî demek jî ew rexne ji holê radiibe. Mesela ji bo romanek min rexneyên tûj hebûn. Digotin "tu çima çemê Dijlê paqij, mîna ava zemzemê nîşan didî? Me hemûyan Dijle dîtiye ku gemarî ye, genî ye. Tu çima rastiye diguherî?" Rexneyek jî ji bo *Rojek ji Rojên Evdalê Zeynikê* bû. Digotin "Çiyayê Sîpanê xelatê, çiyayekî volkanîk e û ew taybetiyên ku tu behs dikî lê nîn in. Tu behsa kîjan Sîpanî dikî?"

Nivîskar diguherîne; ew ne memurê îstatistikê ye, ne vaqanivîs e. Û demekê jî, bo *Evdalê Zeynikê* digoton, "vî Ehmedê Fermanê Kîkî nivisiye, *M. Uzun* ser navê xwe wî derxistiye." û tiştên din.

Elbet evana ne rexne ne. Evana hemû îşareta nezaniya hûnera romanê ne. Niha em divê li xwe mikur werin. Hê xwendevanê Kurd ne di terbiya xwendina romanê da ye. Seviya xwendevanê Kurd, hê seviya xwendina Maksîm Gokî da ye. Û xwendevanê Kurd, xwendevanekî "vasat" e. Em hemû weha ne; ez xwe jî jê dernaxim. Yanê dê pêşî tiştê wisa jî hebin. Lê gava berhem derkevin, hejmara berheman zêde bibe, însanên ku rexne û rexnegiriyê wekî îlmekî dibînin jî wê derkevin. Û hingê dê edebiyata Kurdî bi lez pêş bikeve. Rexne, lingekî edebiyatê yê esasî ye. Eger lingek nivîskar be, lingek xwendevan be, lingên din jî rexne û rexnegirî ye. Ev mûesese hê bo Kurdan çênebûye. Çawa ku romana Kurdî hê nû tê nivîsandin, xwendevanên Kurd jî hê nû nû çêdibin, û wisa hê nû çêdibe rexnegirîya Kurdî jî. Ev jî gellekî baş e.

Ez niha vê dikarim bêjim nêzikî 70-80 -100 nivîsar li ser romanên min bi kurdî hatine nivîsandin. Wextekî gellek kin da gavekî mezin e ev bi bawerîya min. Ev baş e, ev nebaş e, ev weha ye, ev wisa ye... Ev nemûhîm e; ya mûhîm ew e ku tê nivîsandin, li ser tê peyivandin. Heta duh tu kesî li ser romana Kurdî, li ser romannivîskariya Kurdî nedipeyivî. Divê em jibîrnekî vî! Lê îro li ser roman û romannivîskariya Kurdî tê peyivandin. Romana kurdî bi kurdî tê nivîsandin û xwendin. Duh gava min romana xwe ya yekemîn derxist, hejmara xwendevanan belkî sêsed- çarsed bû; lê îro gihiştiye hezaran. Ew jî di demek gellek Kurt da.

Yanê ev tişt hê nû destpêdike û ez gellekî bi hêvî me. Ji ber ku xwendevnê Kurd, xwendevanekî bi aleqa ye; xwendevanekî êşiyaye û xwendevanekî muhtacê van tiştan e. Bi van tiştan serbilind dibe. Gava di

destpêkê de bi zimanê xwe tiştêkî dibîne, ew tişt ji bo wî ne rast be jî, an wisa hîs bike jî, pê serbilind dibe.

Di vir da wezîfa esasî, bi baweriya min, ne li ser piştî xwendevanan e, li ser piştî nivîskar e. Heta nivîskar ava neke, heta nivîskar nikaribe berdewam bibe, kevir li ser keviyekê zêde neke, ne xwendevan çêdibin û ne jî xwendevan diguhêrin. Terbiya xwendinê û teorîya hûnera romanê bi berheman çêdibe, bi gotinê nabe.

R. Alan: — *Di edebiyata Kurdî de, hê “dewra modern” xwe binecî nekiriye. Sedemên vê rewşê çi ne? Tuneiya rexna edebî sedemek e? Û rexna ku heyf bi metodekê ye, an na?*

M. Uzun: — Rexna Kurdî nîn e mixabin! Em bibêjin çend hewildan û cerbandin hene, lê meriv nikare ji rexne û rexnegiriya Kurdî behs bike. Carekî em hemû ji tradîsyonek siyasî tînin. Em bi çavê siyasî li hev dinêrin. Tradîsyonek wisa ji me re maye. Gava min romana xwe ya yekemîn derxist, ez endamêkî “Rizgarî” bûm. Ji ber vê jî gellek kesên siyasî dijê wê bûn. Ewana, romana min wekî hejmareke Rizgarî didîtin.

Niha dibe ku ne wisa be. Ha, kesê ku niha rexne dinivîsîne, em vê rastiyê jî bibînin, ji hûner û îlmê rexne gellekî dûr e. Niha li Awrupê, di rojnaman da, yê ku li ser rexne dinivîsînin, kesên ji ûnîversîta rexne û rexnegiriyê mezûn in. Yanê rexne û rexnegirî hûnerê e, îlmek e. Analîz kirin hingê roman nivîsandinê mûhîm e. Lê hê ba me nîn e. Em însanên hissî ne ji ber rewşa xwe. Eger ez ji nivîskarên A hez bikim û şîweya wî li min xweş be, hingê ew baş e, biqîmet e. Lê berevajiyê wê reş e. Mixabin di nav rexnegiriya Kurdî da hê “ton” nîn in. Di nav reş û spiyan da dere û tê, mîna *Sarkaca Foucault!*

Divê ev tişt bê şikandin. Ji ber ku rexne û rexnegirî ji bo pêşketina edebiyata Kurdî lazîmîyek esasî ye. Meriv divê cesur be, lê bi awayekî zanîn cesur be. Kêmasiyê bibêje, lê bêteref be, objektîf be. Zanîn esas e, ku eger meriv bikaribe gora wê binivîsîne.

Mesela yekî rabûye li ser min deh rûpel methiyek nivîsiye; fayda wê tune ye. An em bibêjin yekî jî rabûye panzdeh rûpel kufurnameyekî nivîsiye; fayda wê jî tune ye. Ne ji însanan ra, ne ji min ra û ne jî ji edebiyata Kurdî ra. Jixwe kes qîmetê nade van tiştan. Qîmet ew e ku tu bikaribî analîz bikî û ew bibe mesleka te. Divê herkes mesleka xwe bizanibe. Heta duh em hemû bi siyasî mîjûl bûn, bi edebiyatê mîjûl bûn, bi kûltûrê mîjûl bûn, bi ekonomiyê mîjûl bûn... Yanê însanekî wisa ku dikare her tiştî bike! Yanê mantiq wisa bû. Ji ber wî jî tiştêk derneket. Elbet gav hatine avêtin, elbet gellek tiştên heja çêbûne, hin tişt pirr bi eziyet û keseran çêbûne; ew gellek bi qîmet in. Lê tiştê herî girîng avakirina berheman e. Ji bo wî jî pisporî divê. Pisporî, ji bo edebiyatê şert e.

R. Alan: — *Siet xweş û spas.*

M. Uzun: — *Ji te re jî spas.*

— RASTKÎRÎN —

Hejmara 5-6'an de, di nîvîsara "Romannivîsîna Mehmed Uzun" de hin xeletî û bê dîqatiyê me çêbûne. Li qûsûra me nenêrin. Me du hevokan de xetayê mezin kirine. Rastiya wan dê wisa bûya:

1- Rûpel: 138. Paragrafa 7'an:

"Herçiqas di vê romanê de çalakiyên Xoybûn'ê, Serhildana Agirî û kesên ku tê de cî girtine "Regezên dîrokî" bin jî, pêşanîkar, pariyekê bi lez û bez, li çîroka Memduh Selîm vedigere."

2- Rûpel: 150. Paragrafa dawî:

"Ji ber ku, ji aliyê pêşanî û fiksiyonê ve romana Evdalê Zeynikê, ji ya Siya Evînê; Bîra Qederê ji Evdalê Zeynikê; Ronî û Tarî ji Bîra Qederê tekûztir in."

*: Gotina "plandûv", "plandûn" derketiye û ya "novel" jî bûye "enovel". Û di warê noqte û imlâyê de çend xetayên din hane. Em ji bo van xetayan bexşîna xwe dixwazîn

WAR

MIRIN Û DIYALEKTÎK

-Pexşan-

Sîyabend Z.

"ZIMAN, TU EY BÎRA BÊBINÎ!"

Dûrbûm... Bi dengekî sivik . Ez ji wîlwîla telefonê û ji çirqe çirqên seetê, ji zîla derî û li hêvî manê, li hûndir û li dervayî odê, li teraçê li ber sar û seqemê nîv rojek, li holê û li ber şibakê; yan bi derengî dihat, yan jî ez bi dû dikevtim.. her wisa ji xewê (qe nebe ji vê îşkenca bêdawî û nehasayî), ji xewên bêwext, ne di cihê xwe da, xewên dabeşbûyî, têr xwîdan, bi nalenal, helbet tîker; pê re jî ji kevtina dafika xewnên li hev badayî, xewnên asê, rûqayîm, ku di dumahîkê de dibûn reşexem û bi gewriyê va digirtin; ji vê rêwitiya-hûn bibêjin koçberî-dûr û dirêj, ku ji hezar rê û xaçerê û badokên şaxdayî pêk hatiye, mîna rêwitiya Borgesê korê, taristan bî, dojah bî, her çi bî şop tune, ne jî destnîşaneka hevalbend, bi her gavekî xwe tu singekî li wê valahiya bê ser û bin dadikûtî û dilbitirs û revok dimeşî, her dimeşî.. Bi ku ve? Nizanî. Veger wê hebe, tunebe, nizanî. Roj wê hilbe hilnebe nizanî. Dimeşî di gelî û newalên xewnan da. Kerr û lal î. Deng nayête te û ji te naçite der.. Car jî xewnên bêdîmen. Ji hemiya kujektir. Her wekû tu di goleka dabûqanî da bizava xilasiya canê xwe bikî, lê bê feyde, her diçe tu nêzîkî mirinê dibî û mirin bi dest nakeve. Ez ji evînên hinde çikûs, hinde pintî, hinde tengedest jî dûrbûm. Lewra, min bala xwe dayê ku evîn mişextiye û mişextî jî evîn. Bo çi gelo? Çimkî, ev her du bîn bêdiyarîne Pêşkêşî te nakin, lê ji te distînin. Lavakirin pêwîste Tuyê lavayî bikî, da evîn kefa destên te biramûsîne. Tuyê lavayê bikî, da mişextî bibîte taca serê te. Daxwaz û xwestekên te mîna çemê Dicle biherrikin jî, ewê bi te nehesin, Û çi gava tu ji nîşka ve kelegirî bibî, ji nîşka ve tîqtîqek bi te bikeve, ji nîşka ve rondikên ziwa ji çavan bibarin, kedî bibî, biçilmisî, hişê te bêt serê te, yan ji nîşka ve biryara xwekujiyê bidî, xwe bi dengê dayika xwe giro bikî, bi soz û peyman, di himbêza xwîşkê da bigrî û bigrî û bigrî.. Evîn te ji kirasê mirovayetiye deranî, tu bûyî kêzikeka rewşenbîr, tu bûyî parsekekî bêşerm û heya, tu bûyî navnîşaneka neyî, tu bûyî dansaleka gerrok, tu bûyî bareka helperest û kevtî nav xewnên navbirî. Ew (evîn) çav li rûpelên romaneka qedexekirî digerrîne û tu deverên wê yên rizgarkirî gez dikî, mist didî, dialêstî, dimijî, ango agirî geş dikî, şemalka dilî hel dikî û hew.. Bêdestûr, bê "adem taarruz." Jî ku têt ev birçîtiya erjeng? Ji Freud bipirsî, mîsoger wê te bi lîbîdoyê bide nasîn. Jêbigere! Çend hestên teyî ku bi dijarî brîndar bûbûn di rehînetiya çil û yek rojî da, sax dibin, kerbên te vedibin vê gavê dibîte derman, lê bitenê wê gavê. Bi vê helkevî, tu derîyê depînî ji piştê ve asê dikî, di dest da pîvekeka pêncî sentîm, çi di hûndûrê odê da ye. yeko yeko dipîvî; piştî pertûkan, kenarên kevalan, dirêjahiya guldanê, firehiya bişkokeke, bilindahiya masenûsî jî zemîn... Çav zîqî bernîgareka Gauguîn dibin. Bîstek li wir î...

Evîna mişext hat. Çûm pêşewaziyê. Himbêzkirineka ji dil û can. Hûndûrê odê sar bû. Piştî axaftin û nîşandana berhemên hûnerî, em pêkve dikevin bin oberiyê. Digel germbûna serê tiliyan, astengên nûjen jî sist dibin. Bo xwedê, bo yezdanê dilovan, bi vî alî ve neyin! Êrîşî kawdana min nekin! Vê rûpela hinde ciwan neçîrrînin! Dayik nivist. Bav û xwîşk û bira ne dîyar in ma xema min e dengmana te? Helbet, evê yekê bi vî şeweyî ji te re nabêjim. Bihête, da ez sînaryoya xwe bi dawî bixim. Lêv, wê lêva dîtir bibîne. Ezê hilkişim vî girî zivir. Û wê gopîtka di veşar de, li bênderê bixim. Tîme. Devê kaniyê girtiye.. Tirs û tirs û tirs û tirs! Rabîrê evîne jî heye û yê mişextiyê jî. Nema ji bîr dikim. Dilopên baranê ditiptipînî camên şibakê. Bimîne dê! Vî şevî ezê dest bi kevaleka nû bikim...

Dûrbûm.. Fermo, em derbasî mitbexa Spinoza bibin. Derengê şevê telefonê. Bi îsrar, Bêçare şiyar dibim. Tu yî delala min! Giryaneke hûrehûr. Elesa (ta'ma) xwekujiyê, hêlm û bixara cilêt û hebikên xewê jê têt. Kurmik û makurmikên mejî da dilivlivin. Gurpa gurpa dil. Çingîneka derûnî. Bihntengiyek ji êvarî we re. Xew çû û nema têt. Temaşeyî lîstoka Îsodora Duñcan dikî. Lîstoka jixweyane. Îsodora dimire. Yesenin bi geza diçe zendên xwe. Helbest bi xwîne têt nivîsandin. "Mirin ne tiştekî nû ye li vê dinyayê Lê jiyana jî wê ne tiştekî nû be." Dûrbûm.. Ji ramanên bêmebest, ji hîzr û bîrên, bêwate, bêrûmet, ji zimanên kirêt, çivêl gemmar, tewş.. Nietzsche diqîre: Bi xwîne binivîsîne, tu yê bibînî xwîn can e!

XWÎN CAN E!

Jinika avis jî bi çavê mişextiyê li te dinêre. Zêrevan û xwediyê malê jî. Pîremêr û keçîka çîwan jî. Mistê jî. Çîmen û dayîka çîmen, Mam Remezan û kaçaxçî rêberê te, zar û zêç, pisîka malê, dîk û mirîşk, mişk û cardonên di embarî da, cîranên te yî Asûrî, hemî rêwing, hemî dar, hemî kûlîlk, cokên avê, hewrên gewr, kêvroşkên kedî, dûpişkên donzdeh movik, gindirên bijehr, marên şeffaf, beq û reqên bêling bêceger, xumegurên beravêtî, dê û bav, dizên zîrek, sîxurên dinyanedîtî, orispiyên beravê, rewşenbîrên dirû, leşkerên dojhê, dilberên dirinde, nijadpersetên sedsalane, pîrpirokên dilbikul, qeşeng, ferhengên direwgo, spîndarên sondxwarî, minalên fetisandî, hemî tawanbar, hemî kujek, hemî qeşmer, hemî pêxwas, hemî jinebî û zeviyên sitêwr, sirûdên bermayiyên cengên dîrokî, sazmarkarên şerên birakujîyan, asoyên şareza, sûtika te, nameyên ku ji bakurê Kurdistanê bo te hatibûn şandin, pêûs, kaxez, jêbir, çek û rext, balîf, destmal, hûbra çînî, rê, ser, dest, pî, sing, pêşîr, serê memikan, rûpel, nîvro, nizar, zinar, mirî, çirav, lêv, kêr, holik, şikeft heyv, gul, balafir... hemî evîn bi çavê mişextiyê li te dinêrin. Vaye evîna mişext hat! Bi tevî ku hat jî, bendewarî bi dûmahîk nehat. Îcar ez li hêviya çî me, nizamim. Xwe bêhîş bike. Encax wisa ev çalakiya me yî nîvcomayî dê biçîte serî. Belê delala min, kilît di destê min da ye, lê deriyê perestegê hind asê ye ku, dikim nakim, venabît. Keştî îro jî vegeriya. Berê xwe da benderekî biyan. Barê xwe li wir danî. Erê barê xwe! Erê, danî! Mîna do, mîna pêr. Kulmek

ji şirava mêrxasiyê kêr kir. Hêj serwest î. Dê careka dî. Piştî xwe bide keştiyê. Hah, çêbû! Temam! Çi li te qewimî? Çi ji te hat? Ma Cegerxwîn jî ne bedbîn bû? Naxwe bo çi “ceger” û “xwîn”? Bo çi bazar bi gulfiroş ra? Na, nêmerdî neke. Bira, bo xwedê destên min bernedî. Berên di avê da pirr şayik in. Vizzînek, di ber guhê min da. Pîremêr dibêje û diponije. Hêj westê me maye. Ew jî dest bi nivîsandina jiyana xwe dike. Kaziba sibê, çikrika tilînivîsê. Dest nedaye sîniya taştê. Zar û zêç li hawîrdor civiyane. Carna jî gotineka berradayî diavêje ber min. Ez xwe lê nadim. Pûte bi gotinên wî nakim. Çûna min li paş dikeve dîsan. Ji mirinê difilitim. Gurmîniyek li navenda sûkê. Bêhna barût û laşên sofî. Hûr û pizûrên ku ji zarokên cejnê mayî. Va pîyek. Va destek. Va kemaxek. Diçin xwe li avê didim. Ji wê gurmîniya nîvro, serêşeka kambax ji min ra ma. Di rê da, li cokeka ziwa xwar dibim. Mazot tevî coka ziwa bûye. Beşek ji ebûryê. Çend balafirên Tirkî li asîman xuya dikin û ji nîşka ve winda dibin. Kî dizane kîjan deverê welat bombeyan kirin. Çend mirî û çend birîndar. Disincire ew girê zivir ji çalakîya tilîyê. Serê tilîyê disoje. Lêv, xwe bi xwe ziwa dikin. Gilêza di dev da diçike. Ziman, ku berê piraçê axaftinê bû, xwe divejîne bo geryana bêt. Bihêle, da ez nanê xwe di wê şikeftokê da bixwim. Bihêle. da ez piştî wê qêrîna gerdûnî cixara xwe pêxim. Hem mişext î hem jî rehîne. Ev bû bîst û yek roj û kes bi alî te ve nehat. Kes ji heval û hogirên te nehatin seredana te. Şev nabihurin. Mêrxasî divê ji rehînetiyê ra. Xweragirtin û berxwedan. Belkî çakbînî. lê ne zêde.

LI HEWŞÊ

Di bin dara hêjîrê da awirên revok, şermok, qedîfe, awirên mistdar ku bi girmîjîneka xweş nermijandî, dilxwaz û dilkêş.. Mîna rûhinarokên lorîkeka nûhatî, wisa şêrîn, wisa geş.. Car weha, car weka tîrên Rustemê zal. Bi hisab yek li dû yekê tîr û di keşîya dil de bi hingehîn diçikin. Çîmen bêdeng û bêhêviyane hizra te dike. Tu xortekî çeleng î. Bejn bilind, lê temen kurt. Tu xweşmêrê civatan î. Tu pêşmergeyê jibîrbûyî! Dûrê hezkeriyê xwe. Bindest. Te pala xwe daye qurmê darê û bi aramî li hêviyê yî ku vê lîstoka yek-nesak bidawî bê. Xirtexirtek. Awir vediguhêzin wî alî. Serê têjikeka cobir ji beraxa avdayî ya şitlên gula mihemedî der tê û çav herwekî bi wê jinika avis bikeve, dil û hinav lihev dikeve. Gazî Çîman dikin. Seh nake. Çîmeen! Kelmêşên xweragir di nav silopên gû de digevizin, divizvizin, xwe dipîvine hev. Çîmeen! Keça dêla, ma tu kerr î? Têjik xwe digehîne ser berrekî pan û şayik. Berr, temet kefa dest, û dest dirêjî lûlika şexşwarê dibe. Bilive malkambax! Bilive dê! Ma tu li benda çi yî? Bi pirsê ra, destîra şexşwarê li nav serê cobirê dixê. Çilq! Têjik bi berî ve dizeliqe. Berdî nîvî ra şeq dibe. Lib diçe ber şexşwarê. Ji ber têjikê, riwîneka kesk û qehweyî tîkel, riwîneka hinavî û çend parçeyên pelçiqî ji tûkil û baskan, ku di bin tîrêjen rojê da dibiriqin, dimîne. Hûr û bizûrên mayî... Diwar (dê!), serê tiliyên pê (dê!) pelek ji dara hêjîrê (dê!) çuçikek (de!) quncikek ji hewşê (dê!) asîman, tav, ewr, navran, zik, textika eniyê, cênîk, de bikşîne mêro! Çîmen: “Siyobend?”. Ne siyobend! Si-ya-bend.... (Min îro têjikeka cobir kuşt).

Pêncê êvarê kevtim nav cihan. Elektirîk tê û diçe. Seet bû heşt. Xew bi çavan neket. Nexweşiya James Joyce li min peyda bû. Wisa dibêjin rexnegir, çi bikim? Dûr bûm. Her wisa ji gef û nifirên General. General min û Azad bi pehînan şiyar dike. Mihafizên wî ewê çavziloq û yê rûblîs peyva wî dûbare dikin. “De rabin xwendayên beredayî!” Bi kenekî mîna kewtîna kuçikê gurrî. Dûr bûm ji rojên zingarî. Li kevalên min binêre. Na, ne ji becbînîyê, ne jî ji tinebûna boyaxan. Reş, valahiyên ku di jiyana min de peyda bûne dadigre. Ma nayê bîra te? Em mêvanê hunermendekî postmodernîst bûn. Heta derengê şevê gengeşeyên li ser hûnera nûjen neqediya. Me bi serê hev nexist. Dawiyê ew û xwepêgirên wî xatir ji me xwestin û çûn. Te şevkirasa xwe ya pembe lixwe kir. Natilîlus li ser serê me bû. Yekem car min bijkojên te vekirin, berî hatina biharê û bi zimanekî livok, çalak, min dest bi geryaneka dûr û dirêj kir li ser xaknigara te yî keçînfî. Seredaneka nişkayî, koçberiyeka şîn. Şîna hevavan. Pîrsa nişterî dikî. Ez digirim li nav zewiyên elxamkirî da. Sê roj û sê şev derbas dibin. Arincên te pêdigrin. Lê ne ez nêzikê taveheyvê dibim û ne jî taveheyv ber bi min ve tê. Her û her şêlotî. Ma ev kêşa han bi prîzmakê û bi neynikekê çareser dibe? Qet ne bawer im. Dûr bûm, ji çîrok û kurteçîrokên şevbûrkan. Ji pirtûkên ramyarî û dîrokî. Ji peyrev û rêbazên tevgerên siyasî. Ji rûpelên zerbûyî yên rojname û kovarên çandeyî. Ji wêneyên balindeyan. Ji lawiran. Ji cih û nivînên emanet. Ji cil û macilên genibûyî. Ji wê gopala stûxwar. Dûr bûm ji xînzakariyê û ji mikurkariyê. Berê sibê ji dûrî ve temaşeyî derê şikeftê dikim. Berê sibê zêrevan im. Şikeft di xewneka giran de ye Awir li keliştekekê dicivin. Destê xwe dirêj bikim, mîsoger dê bigêhin derê şikeftê, bes ku şikeft şiyar nebe. Helbet temaşe jî zanînek dide min. Ew jî temaşe bixwe ye. Şev, em pevçûn. Min çend gotinên çewt avêtin holê. Xwediyê şikeftê, bi tana derpikurtikê derkete teraçê. Bistek li wir ma, bi serê xwe, paşê hat. Bi dûv re ez derketim. Gazî min kir. Ez reşxewnek dibînim di cihê ku lê rakeftûme. Yan jî nabînim, wisa nîşan didim. Nalînen derewîn. Li ser piştê dirêjkirî, cixarek, dû sê, çar.. Têm perdeyê dikîşînim. Li tenîsta xwediyê şikeftê radikevîm. Nav xweydanê de mame. Xwe davêjim serşokê. Avekê li xwe dikim. Min bibore, min dilê te hêla. Îşev çû, belkî sibê yan dûsibe em li hev bîn. Berê xwe bide min, vaye kêr û vaye pişt. Min ji vê xewnê xelas bike. Ji vê sawêra ku tûşî min bûye. Bila li min bigerin. Di kuçe û kolanên vî bajarî da, bila. Vaye kêr û vaye pişt. Hêdî hêdî dimeşim. Carina radiwestim û bêhna xwe didim. Dixwazim zûtirîn wext bipeyivim. Ne ez û ne jî ev bayê kur, wê neşên vî latî ji cihê wê bilivînin. Zîhar! Şev nêzik e. Tev bizox û birînin ramanên di gorê da. Bi meşa zovokî... de hilo, hawîrdor kerr bû pejna te nayê, lawazim, ji pergala min diyar e. Ez nikarim rahêlim zagonên erdkêşanê. Xwezka min rûyê te bidîta! Were berahîka min. Xwe li min nêzik bike. Tu feyda xweragirtin û berxwedanê tune. Ez geheştim derê goristanê. Hiş Be! Hişşşş...

HECÎREŞK

Destpêka biharê.. Hesret xelas. Hesreta sûrîşteka germa germ. Hesreta derva. Hesreta asîman, sitêrkên paqij. Hesreta tavê. Cotek hecîreşk tên mêhvandariyê. Dibin hevparê tenhatiya min di perestegha minya bêşîbak û bêderî da. Hûn bixêr hatin! Ji berê da jî min ji we hez dikir. Vegereka dî. Di baregaha kawayê Hêsinkar da xortek ji zêrevanên şevên dirêj, nerazîbûna xwe

tîne ziman. Gazindên wî ji dil tî. Dibêje, "em bi seetan li ser vî banî, berevaniya çekdarên tiral dikin û van camêran dilxwede ji dijminên nepenî diparêzin. Baş e, bo çi Cemalê qof di himbêza jina xwe da ye? Ma ew jî ne ji yek me ye? Serkirdek, lê vedigerîne. Tu mecburî lê ew na! Ji ber ku ew xwedî jin û zarok e. Li heman dem, di bergehêka dîtir da, berpirsek hejar û belengaz: "Birakê delal, min derbas bikin! Nema ez li ber xwe bidim. Xwe li ber vê qeşmeriyê bigrim". Gazindeka dî: " Welle heyra ez neşem daran hûr' kim!" Ew jî wekî gelek, di vê navberê da kirasekî netewî li mûşkile û kêşên xwe yên şexşî dike, da roja ku ji deriyê vî baregahî derkeve, bi serbilindî xwe bigehîne jiyana xwe ya nû. Lê sed mixabin, ew bi serşorî çû! Xatir ji min û hevalên min nexwest her wekî reviya. Mele Xelîl, dolar û markên xwe dihejmêr e. Biraîm û Salih, bi sitrancê mijûl in. Ezîz, hizra çûna xwe ya bo Ewope dike. Herin lawo, zûtirîn wext herin! Siyabend nivîsgehê da ye. Ew li ser wergerandina helbestên *Sebrî Botanî*, ji tîpên Erebi bo tîpên Latîni, kar dike. Pertûk, bi navê *Şîn û Şadî* derçûye. Hindek pertûkên dî ji ser masê ne. Wekî helbestên *Feqî Teyran*. Diwanên *Cegerxwîn*, ferhanga *Hejar* jiyana Barzaniyê Nemir û çend pertûkên Tirkî; *Zeredêst Dibêje Ku*, *Sitranên Maldoror*, helbestên bijare yên *Yannis Ritsos*.. Ew şeve, Dildar Şeko dibîte mêhvanê wan. Şeko dibêje, "Kevok mê ye, kûtirk jî nêr.. Mamoste!? Hah hah haa! Jêbigerin. Zirofên wî yên taybetî hene." Mamoste jî ji tîrsa de nanive. Çend elxameka kevnare li ser dolabê ne. "Ana, evan elxamana kê danîne vir? Ma ne xeter in? Yek destê xwe lê bide, bikevin û biteqin, kî dê hisab bide? Ha? Kabra, dil ketibû Kejalê. Çûn xwezgîniyê lê xwezgînî bû karesat. Dayika Kejalê wê û hevalên wê ji mal qewirandin. Kejal digot, "ew sîxûrê cûhiyan e." "mamoste jî digot," "ew jî sîxûrê Baasiyan e." Kejal digot, kulekê pîsê heramê çepel!" Mamoste digot, "Ez mirovekî rewşenbîr im. Kurdperwerkî pir hêja me. Bi tevê ku ez dikûlim dikarim derkevim serê çiyê. Ev yek, ya duyê, divê mirovên wisa bijare, jinê neyinin Helbet bo berjewendiyên welat." Kejal digot, " Erê ji kerema xwe kes ji min ra nabêje, evî ew demançê Jonhn Wayne ji kû peyda kiriye? Kîjan xwedîxêr daye dest?" Wî xwest. Me yeka bi ser û ber nîşanî wî da lê wî ne eciband. Me cil jê re kirîn, li xwe ne kirin. Me av jê re da germ kirin, serê xwe neşûşt. Me xwarin danî ber, xwarina me nexwar. Çû serê gopalê xwe pê ava sabunê şûşt. Radyona xwe ya destî jî. Bergê pertûkan, wêngira xwe ya erzan, hemî, hemî tiştên xwe pê wê avê şûştin. Serbest digot, "Bêmisîn diçîte destavê. Min bi van çavan dît. Berikên xwe bi pelên dara hêjîrê dadigre. Wey li min û wey li wî! Siyabend digot, "Xwelî li serê wî Çawa jê re baş e bila wisa bijît." Ceng, tinazê xwe pê dikir, "Mamoste, Mamoste, Mamoste sê poste! Ew jî dikeniya. Êvarek ku piştî serşûtîne bû, Azad xwe gihande Siyabend û di gûhê wî da got, "Min hay ji sirrên te hene" Beriya nivistinê Siyabend ji Azad pîrsî, " Ma hevala te hebû?" Azad, qala Dilberê kir. Dilber yeka çawa bû? Riza şûtikek û cotek solên nû dide min. Seredan li ser seredanê. Ferhad, li ber deri digrî, " va ez çûm sîyabend!" Xêr biçî! Dengê Soro tête gûhê min. Dengê Soro, Dengê Xalidê Cibrî. "Siyabend, ez im, ez! Xalidê Cibrî dibêje, " Jiyana, yanê

ecêbê giran!" Di şevêkê da teswîrê wî rûyê geş çê dikim. Lew ez hinde pêjinger im. Lew ez hinde diltenik im. Dûrbûm.. Ji neheziyê, ji çavnebariyê, ji mîratxwerên jêhafî, ji gerdênazadiyê ji heyîna te, ji wan çavên reş, ji wan porên dirêj, ji wê gîrnijînê, ji wan peyvên xweş, ji sehma xewnan, ji vegeerê, ji çûnê, ji hengameya vê dinyayê, dûrbûm...

DIDOŞIM

Di wê tarî û zîlmâtê da li benda bandora hebikên xewê ne. Ji alîkî va jî îske îska wî ye. Şerîta Peter Gabriel, ew bû çend car ku ji serî da dest pê kir. Bi leza, tiştina dinivîse. Lê çî, nizane. Rondikên xwînê dixindirin û dikevin ser kaxezê. Evîna wî têtê bîrê. Jixwe, wê çî bihata bîrê ji bilî evînê? Gabriel wî gêj dike. Awir, antaxiya gûstêrkekê dikin bi çavên şil. Gûstêrkek? Li vir? Digel pîrsê, gûstêrk xwe li eniya wî datîne. Di dilê xwe da dibêje. Ez niha masîyekî di nav avê da me. Bo çî masî gelo? Çimkî masî mirî ne. Sax jî bin, mirî ne. Gurpa gûrpên dil bi leztir dibin. Ew çerx û maçerxên di dil da, çawan jî dizîvirin! Şil û pil dibe ji xwîdanê. Enî dibîte parçeyek bizot. Agir bi laşê gûstêrkê dikeve. Her wekû derzî bi qebsûnê bikeve. Gûstêrk dikevite nav rondikên xwînê. Ew jî dibe masîyekî mirarbûyî. Îske îskên wî disekinin. Bêhn lê diçike. Sipêdê, di nexweşxaneyê da .. Cîgira bijîşkî li ser serê wî ye. Bi dengê nerm jê re dipeyive. Me hinavê te şûst. Te kotiyek sax daqurtandîye. Çî bû eger ku xortek wekî te, daxwaza mirina xwe bike? Binêr, mesele ne ewe. Xew bi çavên min neket. Min yek avêt, çî ne bû. Paştî yeka dî, sê, çar pênc û çû.. Pêxwas derdikeve ji nexweşxaneyê. Li ber seetfiroşekê radiweste. Bazara seetekê dike. Pere di berîkî da tûneye, vê yekê baş dizane. Seetekê diecibîne. Yê firoşker seet li kaxezekê dipêçîne. Gel pêçandinê, ewe bi lez û bez ji wir direve. pêrgî nasekî xwe têt di rê da. Film li vir têtê birîn. Çendîn Sal e ku tu li benda vê rojê bû yî. Li benda pêlên avê, li benda tîrêjkên tavê, li benda ronahiya şemalkê. Çî feyda xemrevîna min, tu ne li virî. Ew dûrahiya ku di navbera min û dûrahiyê da bû, ev ro radhêle min. Ew keştî, tovên xwe avêtin gelek cihan. Ez şîyar im, tu di xew da yî. Yan xewneka şêrîn dibînî, ku ev ne mimkin e, yan jî dinalî. Didoşim ji gencîneyên xwe, didoşim ji pêşîrên zarokên nêzaketî, didoşim ji helbestên Tagore, ji lehnegên romanên Marcel Proust, ji rengên kevalên Van Gogh, didoşim her didoşim.. Ziman, tu ey bîra bêbînî, ji te jî didoşim, ji mizgînê û şabaşên te, ji hêlîna te, ji lîlandinên te, didoşim, didoşim.

ZIMAN. TU EY BÎRA BÊBÎNÎ!

FERHENGOKEK JI MIRIN Û DÎVALEKTÎKÊ RA

Kurdi

nehasayî

dabeşbûyî

Tirkî

fevqalade

parîbûyî

tîker	yê meriv tî dihêle
reşexewn	kabus
badok	fetlok, vîraj
destnîşan	îşaret
revok	tirsok, şermok
kujek	canî
bizav	hareket, liv, tevger
çikus	cimrî, pintî
gîrobûyîn	ewiqîn, xwe dereng xistan
dansal	mewsim, demsal
helpereş	oportûnist
navbîrî	yê ku tê behs kirin.
şemalk	mum, find
erjeng	mûthîş
helkevt	wesile
pîvek	cetwel
keval	tablo
masenûs	masa nivîsê
pêşewazî	pêrgîn
kawdan	nav, navendî
şewe	tarz
gopîk	serê gir, lûtke
veşar	zula
rabîr	hiş, hafiza
livlivîn	lerz
jixweyane	spontan
çivêl	kirêt
zêrevan	nobedar, notirvan
gindir	cureyê pîrikeka bijehr e
xumegur	bukalemun
sîxîr	ajan, qerewuz
tawanbar	sûcdar
sirûd	marş
<u>perestgeh</u>	<u>mabed</u>
bender	lîman
tîlînivîs	daktîlo
pûte pê nekirin	ciddî nedîtin, bêqîmet dîtin

sofî	gewitî
ebrû	Ebru. Di resimê de teknîkek e.
piraç	uzun, lebat
seredan	ziyaret
çakbînî	xweşbînî, nikbînî
girnîjîn	tebessûm, ken
bêhêviyane	bi bêhêvî
bi aramî	bi sebr, bi tebat
yeknesak	rutin
cobir	pozpan, bêvilpehn
têjik	ferx
tûkil	zarqanat
riwîn	avî
livok	gerok
xaknîgar	coxrafya, kîşwer
hevav	oqyanus, behra mezin
elxam	mayin
kêş	pirsgirêk
peyrev û rêbaz	destûr û program
xinîzkar	xafîn-xayîn
mîkûrker	îtirafkar
keliştêk	şeq, derz
sawêr	siltet
bi zox	bi edab, cerahat, bi kêr
zov	kurmik
sûrîşt	xweza
hevpar	şîrk, behremend
baregeh	kamp
berevanî	parêzname
nepenî	nexuyayî, xef
zirof	rewş, weziyet
bijare	bijarte
wênegir	makîna fotograf Kêşanê
pêjînger	diltenik, bihîstok
anttaxî kirin	teqîp kirin
cîgir	alîkar
gencîn	xezîne

Ferheng-Vajname'yê

(KURMANCÎ - HEWRAMÎ - DIMILÎ - SENENDAJÎ - VI)

Abdurahman UÇAMAN - Seîd VERROJ

T

TA			
KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
TA⁽¹⁾	ta	ta	ta
heta	heta	heta	heta
-	-	-	herta
TA⁽²⁾	ta	bejn	ta
bejn	duwela	-	dula
-	deq	-	deq
-	-	-	qed
-	-	-	muç
TA⁽³⁾	emta	ta (yew ta)	hawliv
fer	hemçift	fert	-
TABUT	tabut	tabut	tabut
sendirîk	dare tern	darbest	dare term
TAC	tac	tac	tac
TACIR	tacir	tacir	tacir
bezirgan	-	ticar	bezirgan
-	-	-	zewdager
TANÎ	tanjî	tanzî	tanjî
tule	tutekole	-	tutekole
-	-	-	tulesek
TAL	tal	tal	tal
-	-	call	tel
-	-	-	têzik

TALAN

KURMANCÎ HEWRAMÎ DIMILÎ SENENDARÎ

TALAN	talan	talan	talan
-	tarac	-	tarac
-	çepaw	-	çepaw
TAM⁽¹⁾	tam	riwen	tam
TAM⁽²⁾	tam	tam	tam
-	çeşke	-	çeşe
-	milak	milak	
TAN*	teşer	qamir	teşer
qamîz	-	qarîş	-
qaruş	-	qanaş	-
zil	-	zîl	-
cul	-	-	-
TAQÎ (îmtîhan)	taqî	îmtîhan	taqî
-	berawerd	-	berawerd
-	-	-	azmayîş
TAQÎ KIRIN	zimnay	îmtîhan kerdîş	zimî
TARÎ	tarîk	tarî	tarîk (tar)
-	notek	-	notek
-	rimil**	-	rimil**
-	tem***	-	tem***
TARR	tarr	-	tarr
TAS	tas	tas	tas
TAŞTÊ	çastê	taşî	çastê
-	qawetun	arayê kerdîş	qawetu
-	-	-	berqilyanî
TAV	taw	tîj	taw
TAVEHÎV	mageşew	roşneya mence	mangeşew
hîverron	bancêle	roşneya aşme	bancêle
şaşîn	werhêwanî	-	meytawî
eqan	-	-	mataw
TAWAN	binew dara	tawan	seqîf
qatî	-	qapax	-
ban	-	-	-

* Qamîşê ku dibe sazê lêdanê.

**Ji tarîbûna çav ra tê gotin.

***Ji tarîbûna çav ra tê gotin.

Tawe

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDARÎ
Tawe	tawe	tawe	tawe
mîklîk	-	mîqîl	-
-	-	mîqlê	-
Tawle	tawîle	tewle	tawîle
pag	gewr	-	istepil
Tawus	tawus	tawus (yew bêj teyr)	
tawus			
Tax	koçye	mewqî	kuçyê
herêm	gerek	mehla	-
navçe	-	-	-
Taybetî	taybetî	salixî	taywetî
Taze	taze	taze	taze
nûke	newe	newe	-
Tecrube	tecrube	tecrube	tecrube
-	taqî	-	taqî
Tedbîr	rawêj	tedarik	rawêj
Tefawîr	tewfîr	ferq	tewfîr
ferq	-	-	-
Tegel	tegel	tegel	tegel
êlintî	beqîye	êlintî	taqye
beqye	-	kortegel	-
gîrdîrun	-	-	-
derîpandîn	-	-	-
Tehevd	hereşe	tarsnayîş	hereşe
-	koreşe	qerfnayîş	koreşe
Tek	tak	tek	tek
tenê	tenya	tenya	tenya
-	-	tena	-
Teker	çerx	teker	çerx
Tekye	tekya	tekya	tekye
-	-	-	xaneqa
Telaft	telaft	telawî	telaft
-	qerebo	-	qerebo
-	-	-	çîre
Telaş	telaş	telaş	telaş
helez	teqala	teqize	taqala
Telîs	gonî	telîs	gonî

TELP

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDARÎ
TELLP	terçik	-	terçik
tîrp	tîrt	-	tort
tort	-	-	-
TEMAM	temam	temam	tewaw
-	gird	-	gişt
-	-	-	qir
TEMAŞE	temaşe	temaşe	temaşe
seyran	-	-	seyran
TEMBEKÎ*	temaku	tombekî	temaku
TEMBEL	temel	tembel	temel
teral	kehal	-	kehal
-	-	-	pelxe
-	-	-	çaxesêwerî
TEMBUR	temur	tembur	temur
TENEKE	teneke	teneke	teneke
-	-	-	put
TENÊ	tenya	tenya	tenya
tek	tenha	tena	tenha
-	-	tek	tek
-	-	-	tak
-	-	-	taq
TENÊTÎ	tenyayî	tenyayê	tenyayî
tenêyî	tenêyî	tenayê	tenêyî
tenêkî	-	-	-
tenêbûn	-	-	-
TENEZUL	tenezul	tenezul	tenezul
-	kotewarî	-	ift
TENG	teng	teng	teng
-	tesî	-	tesk
TENG	qeyase	binpîzik	teng
navteng	-	-	qeyase
TENGASÎ	tengane	tengayî	tengane
tenganî	tengane	tengayê	tengane
tengayî	sextî	-	sextî

*Tûtuna nargelê

TENIK

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
TENIK	tenik	tenik	tenik
xir	tenî	pahn	tûnik
TENIŞT	tenîşt	kîştî	tenîşt
newq (nevq)	kawil	newq	kawil
kêlek	keleke	kêlek	keleke
xalîk	palwo	-	palwo
-	halêga	-	halêga
-	engil	-	engil, lakawl
-	sîbal	-	potega,xalêga
TENUR	tenur	tenur	tenur
TEPE	tepe	lewe	tepe
gir	tep	til	tep
-	koga	qot	koga
-	tepulek	-	tepulke
-	-	-	paxwa
TEPELX	lesere	-	lasere
-	çenax	-	gêlgêle
TEQANDIN	tereknay	teqnayîş	teqanin
-	tilîşnay	-	tilîşanîn
-	-	-	terekanîn
TARAZÎ	terazî	terazî	terazu
şehîn	îzan	qapon	mîzan
TERG, zîpik, xîşik	tewer, wiluşe, gîzêje	torg, zîpik, tosal	tegir, kaleperwêş
TERIŞANDIN	horpaçay	terîşnayîş	helpaçîn
-	-	taştîş	dapaçîn
-	-	-	dadan(ji bo qelem)
TERK	terk, ase,terxî	terk	terk, terx
TERR	terr	term	terr
-	-	-	awekî
TERXANE	terxêne	terxene	terxêne
TERZÎ	xeyat	terzî	xeyat
-	cilwiraz	-	-
TESK	tesk	teng	bankle
kêmber	-	kemver	kember
TEŞT	letere	rêştî	teşî
-	-	-	dox

TEŞT	teş	teş	teş
TEŞXIS	fiz	teşxîs	fiz
TEVAY	girdê	pêro	gişt
gişt	-	heme	-
hemu	-	-	-
TEVLIHEV	awête	têmonêk	awête
têkil	têkel	têmiyanek	têkel
TEVNEGER	çola	çulag	tevneger
tevnekar	-	tevnekar	çola
tevneker	-	mazman	-
çolak	-	-	-
TEVIN	helawew mamalê	tevin	kaklemuşan
TEVŞO	tireşte	qedum	tireşte
TEVR	tewer	kûlbe	tewer
TEVZ KIRIN	têz	qeqşerî	têz
qeqşerî	galte	henekî kerdîş	-
TEWŞ	tewş	tewş	tewş
-	sirk	-	sirk
-	-	-	tor
TEXE	dese	deste	dese
baqe	baqe	baxe	baqe
deste	-	-	çepke
qevd	-	qevd	qoçyak
şimêl	-	şimêl/m	qol
mil *	-	-	-
bermil*	-	-	jinyak
gûrz	-	girze	-
TEXMÎN	gotire	texmîn	texmîn
berawerd	bîre	-	bîre
-	-	gûman	gotire
-	-	zen	webre
-	-	-	berawerd
TEXSÎR	texsîr	texsîr	kotayî
Kêmbîn	-	-	-
TEXT (textê razanê)	ket	seder	ket
-	-	-	textwûxaw

*Tiştê ku bi du mila bête hilanîn.

TEXTE NAN

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDARÎ
TEXTE NAN	pine	sifre	pine
-	-	textê nanî	-
TEYR	pelewer	teyr	pelewer
-	mel	-	mel
-	-	-	perene
-	-	-	malene
-	-	-	-
TEZE	teze	teze	teze
nû	-	newe	-
TÊKILÎ	têkel	têkilî	têkel
têkhev	hamîte	-	qatî
-	-	-	devite
TÊL	tel	têl	tel
-	sîm	-	sîm
TÊR (têr xwarî)	têr	mirrd	têr
-	tesel	-	tesel
TÊRBÛN	têr biyey	mirrd biyayîş	terbûn
-	bêzay	-	bêzay
TÊXE	têxe	perdedês	têxe
perde dîwar	-	-	-
TÎF	tîf	tu	tîf
gilêz	gilwêz	gilêz	lîk
-	awdemî	-	-
TÎFÎNG⁽¹⁾	tîfing	tîfing	tîfing
TÎFÎNG*⁽²⁾	hisike	hisike	hisike
hesike*	-	-	-
TÎFÎNGÇÎ	tîfingçî	tîfingçî	tîfingçî
-	-	-	-
TÎJE	perr	pirr	pirr
tijî	têkme	degrote	têkme
-	liçan	lewalew	lîçan
-	lîp	kîp	lîpan
-	cemkût	serqûç	cemkût
-	çêwkot	cimcimnaye	pilawpiye
-	lîpan	fekafek	liçanliç
-	-	-	lepe
-	-	-	keferêj
-	-	-	-

*Celebek tîfing.

TÛJE KIRIN

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DIMILÎ

SENENDAÎ

TÛJE KIRIN

dagirtin

-

-

perr kerdey

eregiryak

jeneyane

-

pirr kerdîş

degrotîş

-

-

pirr kerdên

dagirtin

tapanin

axnîn

TÎLIYA MEZIN

berane

eşpije kuşt

-

gîştî pîl

-

sipe kuje

engose gewre

TÎLIYA NAVIN

-

-

bala berze

-

-

gîştî ortî

gîştî mîyanên

bala berze

zerneqot

TÎLIYA QÎLÎÇIK

-

bolçe

golalî

gîştî qilanc

-

bertute

-

TÎLIYA ŞADETÊ

-

-

-

gîştî eşhede

-

engose şadet

dîjawemje

TÎRANE

Pêleyz

kaylê

-

tîtikî

-

kayeklê

bazîçe

TÎRAR

kewçîş

-

awgerdan

TÎRAŞ

-

taş

-

tiraş

teraş

tiraş

taş

TÎRAŞÎN

-

taşay

-

taştîş

teraşnayîş

taşîn

-

TÎRB

qebr

mezel

gor

gewr

qebre

ziyaret

gor

tîrb

qebr

mezel

gor

qewr

aramgah

sîtagah

gor

TÎRÎ

-

tîrî

hengurî

engur

hengur

-

hengur

TÎROZÎ

ecur

tîrozî

-

ecur

-

tîrozî

-

TÎRP

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DIMILÎ

SENENDAJÎ

TÎRP

dûver

tevîr

TÎRR

tîrrîn

-

tîrpay

-

tîrr

tîrrîn

wa ber kerdey

terew

-

tîrr

tîîz

va ver kewtîş

tîrp

-

tîrrîn

ba derkirdin

-

TÎRS

sav

pêrwa

-

-

-

-

-

tîrs

sam

enîş

heras

kêmxwa

paxav

-

-

ters

-

-

-

-

-

-

tîrs

sam

bîm

-

kêmxwa

perwa

hîwet

pek

TÎRSOK

tîrsonek

bîzdok

tîrsenok

tîrsezal

-

tîrsonek

tîrsok

-

tîrsenok

-

-

TÎRŞ

tîrş

tîrş

tîrş

TÎRŞÎ

tîrşî

tîrşê

tîrşî

TÎRYAK

tîryak

tîryak

tîryak

Parnzehîr

-

-

-

TÎRYAKÎ

tîryakî

-

tîryakî

kêfçî

-

tîryakî

-

TIŞT

çîş

-

çî

neha

-

çî

-

TIKA

rica

tika

-

rica

-

tika

-

TÎBÛN

tînî

-

tejnay

-

-

teyşanê

-

têng

tîngî

tîhnî

-

TICARET

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DIMILÎ

SENENDAJÎ

TICARET

dabûbise

TÎN

germî

germayî

şarûbere, dabûbise ticaret

tîn

germayî

-

tonî (tanî)

germayê

-

şarûbere,

tîn

germî

-

TIQTIQ

hîqhîq

-

TYRE

-

-

tîrîqe

pirîkohor

qaqa

rekez

hoz

gora

tîqtîq

hîkhik

-

qebîla

bab

barix

tîrîqe

pirîkohor

qaqa

tîr

hoz

gora

TYREDAR

tîrenan

dartîr

verdêne

werdêne

tîrenan

-

-

tîra nonî

tîra nanî

-

-

werdêne

tîrenana

-

-

TYREDAR

tîrenan

dartîr

verdêne

werdêne

tîrenan

-

-

tîra nonî

tîra nanî

-

-

werdêne

tîrenan

-

-

TYTALEK

-

TYX.guzan

TOFAN

perpope

pope

kafirman

tofan

serpelik

-

estere

tofan

serpope

qelepope

tîx,kafirman

tofan

TOL

heyf

-

-

qesas

heyf

întiqam

-

TOLAZ

cindebaz

cinebaz

-

tolaz

-

cûnebaz

xanimbaz

TOM

berşoşik

dindik

tom

-

-

nepix

-

-

tom

-

-

TOP(topa şer)

top

top

top

TOPÇÎ (serbaz)

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
TOPÇÎ (serbaz)	topçî	topçî	topçî
TOPLEYZ leyztop	topanî topkar	topa kay -	topan topkar
TOPKIRIN, çînîn,	çîneyey	çînayîş	çînîn, kenewe
TORAQ hîze	torax -	toraq -	torax -
TORR⁽¹⁾ şebek	torr -	torr -	torr -
TORRtorr porr hêrs toş xezebkar	zaf hêrsbîyaye aluz toş -	torr xezebkar tewş -	oluz toş -
TOZ -	toze gerd	toz -	toz gerd
TTAR	sewz	ttar	sewz
TTER hêwî hêmî	tter fîs -	tarn awkin -	tter fîs tilîs
TTEVIR kuling	niwêl -	zengne -	niwêl -
TTEVIZÎN ttevizandin	tewsa tewsaywe	ttevizyayîş teviznayîş	tez gotî
TTO serşîr sermast -	toy - - -	qeymax - - -	tez tojik tojik tojal

TTOŞIL

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DIMILÎ

SENENDAJÎ

TTOŞIL

ttovil

-

TTOV

toxum

bizir

-

dane

TTUTÎ

TU

TUJ

sert

TULE

-

-

TUN

mixêyrî

pixêrî

TUND

TUR

torbe

cem

cemdan

TURE

hêrsok

esebîtî

kerbî

sil

TUREŞ

TİL

xêlî

perdetent

qemtik

tokil

tok

petrok

tom

bineto

-

-

-

ttutî

tu

tun

-

tutekole

-

-

eyfîrga

awêrga

-

terx

tureke

-

-

-

ture

-

-

-

-

tife siyawî

dewax

-

-

-

qaşik

-

-

bezre

toxûm

dendik

-

-

ttutî*

tî

tuj

sert

tule (kûtiko tule)

-

-

-

locin

-

-

wîşk

tewre

torbe

-

-

-

cellok

hêrsok

esebiyê

-

-

-

tîy (tîy) siyay

dîwax

xêlî

-

-

tokil

tok

petrok

bizir

bineto

to

dane

binetum

ttutî

tu

tun

-

tule

tutekole

tutik

tun

ateşxan

-

sîr

tureke

-

-

-

ture

-

-

-

-

tureş

dîwax

-

-

-

*Yew bêj teyr.

Û*

Û	KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENDAJÎ
Û*		û	û	û
ÛCRETA QASID		pamiz	ûcretê qasidî	pamiz
ÛF		-	ûf	ûfe
of		-	of	-
ÛMID		humid	umid	ûmîd (humîd)
ÛMIR		ûmir	ûmir (emir)	ûmir
ÛTÎ		ûtî	ûtî	ûtî
ÛZÛR		biyank	ûzir	biyan
-		berperîç	-	berperîç

U**

* Di zimanê Kurdî de 'û' peywira hevgerêdanê dibîne

** Vê çavkaniya ku jibo zaravayê Hewramî û Senedajî me ji wî feyde dît, di wî de kelîmeyê (gotinên) ku bi tîpa "u" dest pêkin, tunebûn. Ji ber vê yekê, di zaravayê din de jî me nikeribû binivisanda. Loma me vala hişt.

V

VALA

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DIMILÎ

SENENDAJÎ

VALA

berala
nav vala
goşad

-

-

-

VARIK

VEKIRIN

-

VEŞARTIN

veşarî
veşarîn
penî
bezir

VEXWARIN

-

-

VÊGA

hêjî
tanûka

-

hêna jî

VÊLEME

şoşotî

VÊLEME

çavbirçî
xêro

VIR

direw

wela

berala
qirol
holol
hela
pêv
goşa

warok

kerdeywe

remnay

şarya

penam
şeryawe
nadyar

-

werkornay

horloşnay
aşmay

hêse

-

-

-

wêl

-

dîle

xêrî

-

wir

-

veng

mon veng
miyan veng

-

-

-

-

warik

akerdiş

-

limitiş

limitikî

-

-

-

şimitiş

-

-

eka (enka)

hema zî
nika zî

-

tewşê

tewş geyrayîş

çim veyşan

-

-

virî

zurî

hele

berela
qirol
goşa
xot
dertan
berze

warok

kirdnewe

rewanin

şaryak

penam
nadyar

-

-

xwardinewe

helqoranin

-

zêhêse

-

-

wêl

hele

xweyîf

-

-

yawe

-

W

WAY	KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
WAY		way!	way!	way!
wey!		wey!	wey!	wey!
wî!		wî!	wî!	wî!
WEK		wêne	sey	wek
mîna		pêse	zey	wêne
bîna		-	zê	manen
hewa		-	hewa	asayî
fena		wek	zî	gone
nola		manen	-	cor
-		cor	-	asa
WEKÎTÎ		teqala	texlîd	lasayî
teqlîd		-	-	-
WEKOK		mîsal	mîsal	mîsal
-		-	sey	-
WELAM		cewab	cewab	cewaw
cewab		-	ciwab	welam
bersiv		-	-	-
WELAT		memleket	memleket	memleket
war		-	welat, ware	serzewîn
WENDA		noqu	vinfbiyaye	noqum
nadiyar		nadiyar	nêasaye	nadiyar
berz		noqmeser	-	noqmeser
WENDAKIRÎ		neyayrî	vinîkerdax	pes
durandî		durniyî	venîkerde	danyak
xîşbûyî		-	zirarkerdax	naxte
topavêtî		-	-	bazene
WERGER		dêlmac	tadayox	dêlmac
dêlmac		-	-	-
WERÎS		werîse	resne	barpêç
şerît		şerît	şerît	şerît
barpêç		-	-	tenaf
qenap		-	-	gûrîs
tenef		-	-	pet
kenef		-	-	-

WERM

WERM	mas	mas	mas
perçewt	penam	wer(werimayîş)	werhem
bad	pa	-	werem
-	-	-	penam
-	-	-	amas
-	-	-	bawerem
-	-	-	xamba
-	-	-	pîş
WEXT	wext	wext	wext
dem	dem	demê	dem
gav	ga	gam	
kat		(yew gam di şî)	
qas	-	-	taw
çax	-	çax (çi çax?)	car
çin	-	-	-
WEXT (mîad)	wîçan	wext	wîçan
pêvajok	perdew	-	perdej
-	sunge	-	sunge
WEZÎFE	ratu	wezîfe	ratu
WÊNA	werçim	verçim	çewen
dîmen	berçewen	temaşegah	berçewen
pêşdarî	temaşaga	-	-
WÊRABÛN	zale	ewtanayîş	zale
cesaret	zat	cesaret	zat
-	zeneq	cirhed	zeneq
-	etreş	-	etrex
-	-	-	zawer
WÊRAN	nuqum biyey	wêran biyayîş	mîsbûn
-	-	-	serzewîn
WÊRANE (enqaz)	xapur	wêran	xapur
xopan	-	xopan	-
WIHA	pase	ana	wiha
ewa	-	ena hewa	awa
wilo	-	awa	-
wisa	-	-	-
werre	-	-	-
WIHAKÎ	pase	ena hewa	awa
ewa	-	awa	-

X

XAL KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
XAL	lalo	xal	lalo
XALÎ	qaliye	xalî	qalî
maffîr	-	-	-
XALÎÇE	xaliçe	xaliçe	xaliçe
XANEDAN	xanedan	xanedan	xanedan
tîre	tebar	-	tîre
-	qingeze	-	qingeze
-	regeze	-	tewar
-	-	-	bineçîne
XANIM	xatun	xatun	xanim
-	-	xanim	-
XANÎ	bane	ban	xane
war	banî	ware	xanewar
ban	-	keye	-
mal	-	-	mal
avayî	-	-	-
XANXANÎ	tayfegerî	derebegî	xanxanî
derebegî	-	xanedan	derebegî
XAPANDIN	xiletîya	xepênayîş	xeletîyak
XARIN	çaştî	werdiş	aş
-	çişt	-	çişt
-	perpule	-	perpule
XAV	şil	kal	şil
kal	fiş	-	fiş
şul	-	-	xaw
XAYÎN	xayîn	xayîn	xayîn
XEBER	xeber	xeber	xeber
nûçe	-	-	-
XEFÊ	xefet	xem	xefet
fikar	pejare	-	pejare
-	tem	-	tem
-	xose	-	xose
XELA	qir	xela	qir
-	qat û qir	-	qat û qir
XELELUK	jêr çenake	gerdenê qirik	xepxep
girral	-	-	-

XELAT

XELAT

XELEK

helqe

-

-

XELK

gel

-

XEM

derd

XEMGÎN

-

-

-

-

-

-

XEMIL

xêz

teraz

sûs

XEMILANDIN

deqdan

XEMILÎN

deq

-

XENÇER

XENIQANDIN

-

XENIQANDÎ

xeniqî

XERABE

wêrane

wêran

xopan

kavil

XERAC GIRTIN

-

xelat

elqe

helqe

pepolî

-

xelk

ehl

-

xem

xeft

xembar

xefetbar

xemyîn

temîn

dij

-

-

xişil

tiraz

doxe

-

raznay

deqdan

raznaywe

raznaweyî

-

xençer

tasnay

-

xefe

tasya

xerabe

kelarey

-

-

-

bac sey

-

xelat

teqalik

helqa

gilor*

-

şar

ehl

-

xem

derd

xembar

-

-

-

-

-

-

xişil

xemil û xêz

xemil

-

xemilnayîş

deqî kerdîş

xemilnayîş

-

-

xençer

xeniqnayîş

-

xeniqnaye

-

xerabe

-

-

wêran

xopan

bac girotiş

erdî girotiş

xelat

elqe

helqe

axle*

pepke*

xelk

ehl

xelq

xem

pejan

xembar

xemgîn

xemyîn

xetbar

peşyu

pejyu

temyîn

xişil

tiraz

zîwer

-

razanin

deqdan

arayış

arayışt

bezek

xençer

xeniqandin

tasandin

xefe

tasyak

wêrane

kelawe

-

-

-

bac ses

-

* Kibrbûna marr.

XERAJ

XERAJ (garaj)	xeraj	xeraj	xeraj
XERC	hesure	xerc	xerc
XERDEL	xerdel	şingirîg	xerdel
XERIQÎ	xerq biyey	xerq biyayîş	xerqbûn
noqbûn	-	-	noqbûn
XESANDIN	xesnay	xesênayîş	xesandin
-	-	-	xesanen
XESU	hesirwe	vistirî	xesu
XEW	werim	hewn	xew
XEWN	werim diîyey	hewn veynayîş	xew diyin
xew diyin	-	hewn	-
XEWREVÎ	werim piray	hewn remayîş	xwe perîn
-	zirnay	-	xew zirîn
-	-	-	xewt texîn
XEWŞÎRÎN	şîrînxew	hewnşîrîn	şîrînxew, kirxew
XEYZAMBAR	xeyzambar	sermiyan	xeyzambar
XEZEB	qîn	xezeb	qîn
qehr	tor	qehr	tor
-	cunik	-	cunik
XEZAL	ahu	xezal	ahu
ask	eske	-	ceyran
-	qîşqere		qîşqere
XEZUR	hesure	vistewre	xezur
XÊR	xasî	xêr	xasî
qencî	-	rindê	xase
XÊŞ (der û dorê bi merivati)	kes	mêrdimê kê	kes
-	-	-	xwêş
XÊZ	xeta	xet	xeta
xet	xeyt	xêz	xeyt
çixêz	-	çizxî	-
XIRBEYÎ	melahî	erbab	xibreyl
-	-	-	melahî
XIMÇÊ (resam)	rengker	rengrêz	rengrêz
XIRAB	xirab	xirab	xirab
pîs	pîs	pîs	gen
çepel	betref	pillint	çepel
genî	kelale	boyin	kelale
-	-	-	tewa

XIRABÎ

XIRABÎ	xirabî	xirabî	xirabî
XIRAR	selîte,	-	-
kawîf,	-	-	-
deraşo	xeyşa	selîte,	
-	-	kawîf	
XIRXAL	xirxal	xirxal	xirxal
XISLIK,	tîsik	zonqile	tîsik
zembol	-	-	-
XIŞIN	zirro	xîşin	xêşin
gir	-	gird	-
mezin	-	pîl	-
XIŞIR	xîşil	emaret	xîşil
XIYAL	xeyal	xeyal	xeyal
XIYAR	xiyar	xiyar	xiyar
XIYARA TOVÎ	xiyara tomî	xiyara toximî	kalya
XIYAROK	xiyare	vergorim	xiyarek
XIZÊM	lutewane	xizêm	lutewane
XIZMETKAR	xadim	xizmetkar	xizmetkar
-	-	-	xadim
XIZNE	xezne	xizna	xezane
XÎPE	xertele	qospikin	xertele
XÎRET	piyawetî	xîret	piyagetî
XO (ûnsiyet)	xo	xo	xo
-	xwedî	wayîr	goro
-	xweyê	-	-
XOCE	xoce	xoce	xoce
mamoste	mamusa	mamuse(a)	-
XODXWA	xodxwa	xwirê xwirê	xodxwe
çavbirçî	-	çim veyşon	-
XORÎK	hewle	bizrik	hawle
-	helwî	-	hewle
XORTÛM	lot	xortim	xortim
XOPEYT,	wijmî	venekyayîş	hojim
honişîn	-		
XOŞKOK	zarîf	weşik	qeşeng
-	-	şîrîn	şîrîn
XOŞTAM	weşmeze	tamweş	xweştam
XOX	heştaluy	xox	heştaluy
XWESTEMAYINÎ	wasey	emanet	xwestemenî
êretî	-	-	êretî
emanet	-	-	-

XUGÎ

XUGÎ	rişwet	rişwet	rişwet
bertîl	bertil	bertil	bertil
-	-	xugî	-
XULAM	noker	xulam	noker
-	benne	-	benne
-	piya	-	piyak
-	-	-	berde
XUNAV	toke	xunav	toke
-	tepewnen	rişîş	tepewnen
XURC	xurcîn	heqîbe	xurc
xurcîk	-	tewre	xurcîn
-	-	-	paşko
paşzîn	-	-	paşxurc
XURDE	wirde	wirdî	wirde
-	çoke	xurde	çoke
-	tolaş	-	tolaş
XURIK KUT	helewî ko	derzîna ewla	hewle kut
-	-	-	hawle ku
XURIK KUTAN	helewî kuway	derzîna ewla	hewle kutanin
-	-	kerdiş	hawle kutanin
-	-	-	xunima
XURIRAVAN	wênima	-	-
tezahur	-	-	-
XURXUR	pirxe	xirxir	xurxur
-	mirxe	-	mirxe
-	-	-	pirxe
XUŞK	waylê	way	xuşk
xweng	ware	wara	abicî
xwe	dîde	waye	-
-	hewşêre	-	hawşîre
-	hamşêre	-	-
XUŞRÎK	dirêle	sorgul	dirêle
-	-	îr	-
XUY	xu	xuy (ehlaq)	xu
adet	xidî	adet	xê
-	kirdewe	-	kirdewe
-	kirdar	-	kirdar
-	reftar	-	refdar

XUZ

XUZ	kum	qûluz	kum
kuz	kumir	-	-
qûluz	-	-	-
XÛDA,	xûda	humay	xûda
xwedê	-	homay	-
XÛNAV	şewnem	qirawî	şewnem
qirr	-	qirr	-
avî	-	-	-
Xûlorîk	welêre,	xûrolîk	welêre
-	mirore	xilêre	xilêre
XÛRANDIN	weryay	wurnayîş	xûrandin
-	kilaşay	kenayîş	kilaşanin
XÛREK,			
xwarin	xwerak,	wer	-
-	werdey,	jemen	xwerak
-	-	-	xwardin
-	-	wer,	qêwer
xwerak,			xwardin
XÛSUSÎ	taybetî	xûsusî	bertawyetî
taybetî	-	-	nexwazela
XÛŞÎN	xîşyan	xûşt	xîşyan
XWAR	lar	çewt	lar
çewt	çeft	-	çeftor
XWARÎ	larî	çewtî	larî
çewtî	çeftî	-	çeftî
XWAR	wareza	wariza	xuşkeza
XWARINÎ	wardemenî	pîzexişin	xwardemenî
XWE	wi	xwi	xud
xud	xud	xo	-
XWAZKAR,	-	waştex	papeyxuazkar
-	xwazkar,	-	-
-	papey	-	-
XWEDÎ	xawen	wayîr	xawen
xudan	-	-	-
XWEFIROŞ	wêwires	xwi rotîş	xod firoş
XWEBÎN	wêwîn	qûre	xodbîn
xodbîn	-	xwirazî	-
xojîn	-	-	-
XWELÎ	bole	wele	bol
arî	jêlî	-	bolemir
-	sotik	-	sotik
-	-	-	xolemir

XWENDANE

XWENDANE	derswen	desrwendox	qutawî
xwendekar	şagirt	şagirt	şagirt
-	qutabî	qutabî	-
XWESER	milhur	xwiser	milhur
li xwesar	keleba	xoser	xodser
bi xwesar	-	-	keleba
XWESTIN	wasey	waştîş	xwestin
-	-	wastey	-
xwazin	-	-	grekbûn
-	-	-	-
XWEŞEK	çapluz	dekbaz	çapluz
çapluz	-	oyneker	-
şalus	-	-	-
XWEŞEKÎ	-	diriyê	çaplûstî
alosî	çapluzî	dekbazê	-
dirûtî	-	-	-
XWEŞAV	xweşaw	xoşaw	xweşaw
XWEŞÎ	xweşt	weşt	xweştî
saxî	weştî	saxê	-
XWEY	mekî	sol	xwa
XWEYDAN	hareq	areq	areq
XWEZÎ	weyley	waştîş	xwezîke
xwezîka	kaş	xwezîka	xwezkay
xweziya	-	werekna	-
xwezîla	-	-	-
XWIRRÛ	saf	saf	saf
sade	-	sade	-
XWÎN	wînî	gûnî.gonî	xwîn
XWÎNGERM	wingerm	gûnîgerm	xungerm
XWÎNÎ	wînî	gûniyin	xwînî
XWÎNSAR	winserd	gûnîserd	xunserd

Y

YADÎGAR

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DIMILÎ

SENENDAJÎ

YADÎGAR

yadîgar

yadîgar

yadîgar

YAR

yar

yar

yar

YAXÎ

yaxî

screwîşkî

yaxî

serkêş

-

-

serkêş

serhişk

-

-

-

YEK

tel

yew

tel

tek

tak

tek

tek

tenê

tenya

tenya

tak

fer

jew

-

êk

-

-

-

-

-

-

-

YERCAR

keretyu (a)

yewray

yekcarfka

YERPARÇE

yekyu

yewparçe

yekparçe

Z

ZAN

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DIMILÎ

SENENDAJÎ

ZAN

peyabiyey

zayîş

peyabûn

nûzan

-

piyayîş

-

nûbûn

-

-

-

nûhatin

-

-

-

ZANIST (hîkmet)

zanist

zanaye

zanist

-

-

zanayox

-

ZAROKÎ

zawleyî

wirdêkê

minalî

gedetî

-

gedeyê

-

mindalî

-

tifalê

-

ZARBÊJ

tirewrawê

ziwanweş

terewrawê

xitîb

qereçnax

xetîb

qereçnax

-

çeton

-

çeton

-

herzeçete

-

wirac

-

firrerêş

-

firrewêj

ZARÎ

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
ZARÎ	zar	qîrîn	zar
san	san	-	san
qîrîn	car	-	car
ZARÎN	zarîn	zarîn	zarîn
qîrîn	lale	qîrîn	lale
hewar	-	hewar	pare
ZARKEÇÎ	kenaçey	keynekê (bêkaretê) bin kenîşkî	
perdekeçî	-	-	-
ZARXWEŞ	demter	qalweş	demter
zarşîrîn	weşkelam	ziwanşîrîn	tereziwan
çêvaj	-	-	ziwanbaz
-	-	-	ziwnadar
ZAVA	zema	zama (zoma)	zava
ZAYÎN	zay	zayîş	zayîn
-	wînay	-	diyn
-	westeywe	-	-
ZEBEŞ	henî	hendî	henî
şimtî	-	-	lorasî
ZEKEM	zîkam	serd girotiş	zîkam
bapêş	peta	nezle	peta
persî	miqaw	zekem	baper
şobe	-	-	miqaw
assirm	-	-	-
ZELAL	zelal	zelal	zelal
ZELU	zalu	zêlî	zalu
zêru	-	-	-
ZELZELE	bumelerze	zelzele	bumelerze
ZEMAN	zeman	zeman	zeman
wext	wext	wext	wext
ZEMÎN	zemîn	zemîn	zewîn
erd	-	erd	-
ZEMBÎL	zembîl	zembil	zembîl
selek	-	selik	zemîl
sepet	-	-	-
ZENCÎR	zencîr	zencîr	zencîr
-	-	rêzil	-
ZEND	meçek	zend	meçek
zendik	-	-	-

ZENGIL

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DIMILÎ

SENENDAJÎ

ZENGIL

zeng

zengil

zeng

ZENGILOK

zengolî

zengilok

zengole

ZENGU

wêzengî

zengu

wizengî

ZER

zer

zerd

zer

ZERAR

asîw

zerar

asîw

-

qort

-

qort

-

narehtî

-

tewere

-

-

-

asîb

ZERAV

zeraw

zerdaw

zehraw

nêm

zuxaw

rêm

zuxaw

kêm

araw

-

ara

ZERDIK

zerdî

zerdik (zerdikê hakî) zerdî

-

zirîşk

ZERQET

zerdewale

zilqit/m

zerdewale

zermêş

-

zirqit/m

soremoze

qirtik

-

-

-

ZERRF

zerrf

-

zerrf

aman

defer

-

qaw

ZEXEL

zexel

zexel

zexel

sexe

fêl

sexe

fêl

xwar

kelek

çewt

kelek,daw

kelek

-

-

çaçule,doz

ZEXIM

qot û qol

bi quwet

qol

-

-

-

bi hêz

-

-

-

begor

ZÊDE

ziyade

vêşî

ziya

gelek

firre

gelek

firre

pirr

bêşu

pirr

bêşu

ZÊDEBÛN

ziya biyey

vêşî biyayîş

ziyabûn

ZÊDE KIRIN

ziya kirdin

vêşî kerdîş

ziya kirdin

-

-

-

pêşu kirdin

ZÊDETIR

firetir

vêşêr

ziyatir

pirrtir

-

zafêr

firetir

ZÊRKER

zerînker

zernkar

zerker

ZÊR Û ZIBIL

zêr û ziwêl

zibl û zegal

zêr û ziwêl

-

-

gend û gemar

-

ZÊW

gelekome

-

gelekome

ZIFT	KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
ZIFT		zift	zift	zift
-		-	-	çeft
ZIK		leme	pîze	zik
ZIKÇÊRÎN		lemne wernay	pêzeçerênaye	zik lewernay
ZIKMAK		awleme	-	awleme
ZIKPEREST		newsin	nefsin	newsin
nefzek		çilês	-	çilês
ZIKÛZA		zawezê	barix	zikûza
malbat		-	bab	zawzu
êl		-	êl	zaweke
ZILIK		danbejan	daşt	poşdiyan
dirankok		-	qirş	-
ZIMAN		ziman	ziwan	ziman
ZIMANBAZ		zimanbaz	ziwanbaz	zimanbaz
zimanşît		demewer	-	demewer
zimanşayik		-	-	-
ZIMANDIRÊJ		ziwan dirêj	ziwanderg	ziwandirêj
-		demewer	-	demewer
-		-	-	bilebilker
ZIMHÊR		dexl û dan	zexîra	dexl û dan
zimher		-	-	-
ZIMZIME		zemzeme	zimzim	zemzeme
nêwirandin		hure	-	hure
nêwirîn		more	gimgim	more
ZIRAV		barîk	barî	barîk
nazik		nazik	nazik	tesk
ZIRAVÎ		barîkî	bariyî	barîkî
ZIRENG		girjûkol	şidênaye	girj
çost		bizyu	-	gorç
zirin		tenûtîj	xwisero	tunûtîş
çapik		çapik	-	biziw
çeleng		-	-	tun
-		-	-	tîj
ZIRNE		sirnawî	zirna	sirna
-		-	-	sûrna
ZIRNEBÊJ		sirnawjen	zirneçî	sirna jen
ZIRNE LÊDAN		sirnaw jenay	zirna cenayîş	sirna jenin
-		sirnaw danîwne	-	sirna lêdan
ZIRNIX		zirniq	kerkût	zirniq
kûkûrt		-	kûkûrt	-

ZIRRBAR

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DIMILÎ	SENENDAJÎ
ZIRRBAR	bêwer	ocaxkor	bêwer
-	berî	-	berî
-	-	-	bêbeş
ZIRRAV	zerdaw	zerdawik	zerdaw
zafiran	zuxaw	-	zuxaw
-	şêlane	-	şêlane
ZIRR KÛRR	heneza	xort (pî ra laj)	henezak
ZIRX	zirê	zirx	zirê
ZITIK	leqe	zitik	leqe
çift	-	çifte	çifte
tîzik	-	paşkûl	tîzik
pîn	-	-	-
cotik	-	-	-
ZIVÊL	şexel	zibêl	ziwêl
qetek	-	-	-
ZIVIRANDIN	wergêlnawe	agêrnayîş	dane duwane
dagerandin	horgêlnaywe	açarnayîş	helew geranîn
payvedan	-	tadayîş	-
şunvedan	-	qelibnayîş	-
ZIVISTAN	zimistan	zimistan	zimistan
ZÎN (zînê siwarî)	zîn	zîn	zîn
ZÎNDAN	zînan	zîndan	zînan
dusax	dusax	-	dusax
girtîxane	-	-	ben
ZÎREK	zirk	zîrek	zîrek
jîr	girş	aqilî	girş
gorç	gorç	-	zirk
-	qoçax	-	goçax
-	-	-	bizêw
ZÎV	şîm	sêm	şîm
ZIWANE	zêwar	zîwane	zêwar
-	lêwar	-	lêwar
-	kerne	-	dem
ZIYARKER	ziyane xûrû	ziyan kerdox	ziyan xûrû
-	zêrêder	zerardar	ziyan hawer
ZIYAN ZIRAR	ziyan	ziyan	ziyan
-	wey	ziyan zirar	wey

YADÎGAR

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DIMILÎ

SENENDAJÎ

ZOR

zûlm
cewr

-

ZOR

şîyan
tevanayî
desthelat

-

ZORAN

pijan

ZORBÊJ (keke)

-

ZORDAR

ZORAKÎ

ZOR GOTIN

ZORKÊŞ

ZORZAN

zana

şareza

ZOZAN

bêr

ZUHA KIRIN

-

-

ZÛLF

-

-

-

-

-

ZZEN

guman

-

ZZIL

xirek

siyalok

şayik

tof

sitew

cewr

gorewerî

zor

werge

tew

deselat

-

zoranî

-

zorgo

-

zordar

zorakî

zor watey

cewrkêş

firrezan

-

-

benen

êlaq

awdir

kenaw

-

zûlf

qijî*

pop*

xola

mane*

şike

guman

-

xirepel

-

-

-

zor

zûlm

-

-

zor

şênayîş (gûç)

-

-

-

gûlaş

-

ziwan giran

-

zordar

zorakî

zor watiş

zorkaş

zaf zanaye

zanaye

şareza

zozan

-

ziwa kerdîş

-

-

gûlf

gês

gij

-

-

şik

guman

zan

fos

-

-

-

tof

gorewerî

sitew

-

zor

şîyan

berge

deselat

taw

zoran

-

zorbêj

zorgo

zordar

zorakî

zor witin

mezlum

firezan

-

-

benen

leylax

awdir

kenaw

awdirke

zûlf

qij*

pop*

xolamane*

egrêçe*

şik

guman

zzen

xirekoçik

-

-

-

* Vana her yekê navê hawakî honanê ne.

ÇAVKANÎ-ÇIME

1) Vajname, Farisî-Kurdî (senendajî-hewramî-kurdî şîmal), Doqtor Muhammed Taqî Îbrahîm Porr.

2) Kûrtçe-Türkçe Sözlük, Yusuf Ziyadedin Paşa; ilk basim: şirketî mürettebiye Matbaası, 1894 İSTANBUL, ikîncî basim: çira yayinlari, kasim 1978 İSTANBUL.

3) Ferhengê Dimilkî-Tirkî, jîna nû yayinlari 1984, Malmisanij.

4) FERHENG, Kurdî-Tirkî û Tirkî-Kurdî. D. Îzofî,

Destnivîsarên Celadet Alî Bedirxan-2

Amdokar: Mehmed UZUN

MÎROV - MÎROVATÎ	Xwal
XÎZÎM - XÎZMÎ	Kurxwal
XÎNAM - XÎNAMÎ	Keçxwal
Bapîr, kalik	Diyazê, xwaltî, xwaltik
Bav, bab	Mixwalî, bixwalî
Dapîr, pîreda, pîrik	Mixwaltê, bixwaltê
dê, mak	Xwezûr Zîrxwezûr
Kur, law	Xwesû
Kurik, lawik	Zîrxwesû
Zîrkur, kurhêlî	Zîrbav, bavmarî
Keç, qîz, kîz	Jînbav, damarî, dêmarî
Keçik, qîzik, kîzik, kêşk	Bûra: zevcenin biraderî
Zîrkeç	Zîrbûra: zevcenin ûvey biraderî
Nevî	Diş: görümce, zevcenin kızkardeşi
Nevîçirk	Zirdiş
Bira	Jinman, amojin
Zîrbira	Jinxwal, xwalojin
Birabav	Jînbira, birajin
Biramak	Zava
Kek	Tî: zevcin kardeşi
Xweh, xwîşk, xûşk, xweying, xong	Gorim: zevcin hemşiresi
Et, etik	Cay, jîntî: elti
Birazî	Hevling: bacanak
Birazê	Hewî: ortak (kadın)
Xwarzî	Birazava
Xwarzê	Porsipî: yenge, zifasta
Ap, am, mam	Kirîv: sütanne
Kurmam	Dayîn: sütanne
Pismam	
Met, metik	
Kurmet	
Keçmet	
Pismam	
Dotmam	

JÎ SIHÊTIYAN

Jean Paul SARTRE

Wergerandina: Azad Liz-Siyabend Z.

NIVÎSANDIN KAREKÎ DAXWESTINÊYE

Rastgoyî: Ev tişteke wisa ye ku her nivîskarekî kal ji bo wê canê xwe dide. Xwe herwekî ku hejta rastiye negotiyê dihesibîne, lêbelê, heta îro karê wî jixwe rastgoyî bûye, xwe rût kiriye û tazî maye. Em dikarin bibêjn kula wî tev, jixwe bi xwe re "strîp-tease" kirin e. Pirtûkên li ser dezgeha wî hemî jî yên daxwestî ne. Yê ku ez dikim tim wêjeya rojane ye. Her min çî çêkiriye li ser daxwestinê çêkiriye. Bi sûriştî, kardar êdî nabe ku dewlet be. Yan herkes yan jî yek ji me: Dêrdoreka siyasî ya ku ez pê ve girêdayî me, û rewşek taybetî kar dixê stûyê me. Qenciya van daxwestinan ew e ku di hêla nivîskar zor bide xwe da ku xwe helbijêre. Tewra eger daxwestin hebe, tê wê manê ku xwendevanên wê jî berê kifş bûne.

PIRSA SEREKÎ: MIROV

Ez îro felsefê wekî dramek dibînim. Îro êdî pirs ne temaşekirina wan navokên asûd yên ku çî bin, ew in; lê êdî ne kifşkirina qaîdên xekekên bûyeran e jî. Îro pirs mirov e, mirovê ku hem çalak û hem jî kirdar e. Çimkî ew drama xwe hem dinivîse hem jî dileyize. Neyeksaniya rewşa xwe di jî, wekî ku kesayetiya xwe bipelçiqîne û girêkên xwe veke. Ev şano (wekî ya Brecht destanewî yan jî dramatîk) çêtirîn rêya nîşandana mirovên îroyîn li sehneyê ye. Felsefe jî bi awayek din di xema mijûlariya wî mirovî da ye. E-ve ji ber vê yekê jî îro şano felsefekarî ye û felsefe jî dramatîk e.

WÊJE Û XAPANDIN

Nivîskarên ku bédeng dimînin (Yên ku nikarin di derbarê pirsgrêkên demê de nêrînên xwe bi zelalî diyar bikin) pirsgrêkên ku nivîskarên din bêhîzûr dike, didomînin. Nabe ku nivîskarek jî derdora xwe hin tiştan veşêre. Karê wî, weka ku yek di qumarê de qertên xwe vekirî bileyze ye, lê ne qumar leyztin bixwe ye. Ez ji wan xapandinên ku nivîskariyê xwedî alemekî efsûnî nîşan didin, nefret dikim. Nivîskarên ku di vê rêyê de ne, hezkiriyên wêjeyê dixapînin; wan jî wek xwe kaşê efsûnkariyê dikin. Yekem karê nivîskaran divê terkkirina vê xapandin û ramkirinê be. Di wêjeyê de wekî efsûnkarek yan jî wekî cambazek xwe nîşandan, ji aliyek ve xwe pirr mezindîtî û ji aliyek ve jî xwe pirr biçûkdîtî e. Çi dixwazin û çî dikin bila eşkere bikin. Rexnegir ji nivîskaran re şîretan dikin ku daxwaz û amrazên xwe ji kesên di re-û hela ji xwe re-tucar eşkere nekin. Di wê têgihêştina romantîk a kev-

nare de asê bûne. Nivîskarê baş ew e ku mîna bilbilê dixwîne. Lê nivîskar ne çivîkek e.

NIVÎSKAR Û NAVDARÎ

Di heft-heşt saliya xwe de ez bi tevê dayikeka bî, dapîreka katolîk û bapîrekî protestan dijiyam. Li ser sifrê her yek bi dînê yê dî tinazên xwe dikir. Ne ji bona ku xerabiyê bikin, ev yek, kevneşopeka malbatî bû. Lêbelê zarokek her tiştî jidil dibîne. Ji van tinazan min encama ku van herdû dînana jî bêrûmet in, derêxist. Ji bona ku ez wekî katolîkek bigehêjim, kirin nekirin feyde neda. Eve di wê dema xwe de ez ji mirinê pirr ditirsiyam. Çima? Belkî ji ber ku ez ji çîrokên axîretê yên ku zarokan pê dixapandin, bêpar bûm, lew. Wekî her zarokek min jî tiştan dinivîsandin wê demê. Daxwaza min a jiyaneke piştê mirinê bi meraqa nivîsandinê re bû yek. Min xeyal dikir ku piştê mirinê ezê bi nivîsên xwe bijîm. Wê wêjeya piştê mirinê. Ku min paşê dev jê ber da, di destpêkê de bêgûman bû bingeha xebatên min.

Xiristiyaneke bi giştî ji mirinê natirse, çimkî ji bona dest bi jiyana rastî bike, divê pêşî bimore. Jiyana li dinyayê, ji bona mafê jiyana li dinyaya dinê ya xweş kar bikê, cihê ezmonê ye. Ew jî hindek erk û îbadet, dua û daxwazan pêdivê. Sernermbûyîne, ji şewet û mal û milkê destkişandinê pêdivê. Min evan tiştan digirt û vediguhast qada wêjeyê. Heta ez sax bûma, wê bihayê min nehata zanîn, lê minê di nivîsên xwe de bi hûrbîniyê û di karê xwe de bi paqijiyê, jiyaneke bêdawî heq bikira. Navdariya min a nivîskariyê roja ku ez bimirim wê destpêkîra. Pevçûnên min ên girîng hebûn xwebixwe re. Ji bona ku mirov derbarê hertiştî binivîse, gelo ma pêwîst e mirov derbarê hertiştî de xwedî zanîne be? Ma diviya ku ez wekî keşîşek bijiyama û zemanê xwe tev bi qedandina rojan derbas bikira? Xuya bû ku pirs, pîrsa man û nemanê bû, hertiştî bihevve diheband. Di heşê min de jiyana nivîskariyê rîjiya nav qalibê jiyana dînî. Kula min tev rizgarkirina ruhê min bû... Piştî, min dev ji vana tevî berda û heta çil saliya xwe jî hizra vana nekir. Ê dî nema min ji xwe dipirsî ku ez ji bo çi dinivîsinim...

Ez nabêjim ku ez guhê xwe nadim navdariya nivîskariyê. Piştê demekî tu sûdeya van tiştan namîne. Gava ku mirin bi rastî dibe mirin. Navdarî dibe xapandinek. Wê rojê yekê digot, ji zanîna qedera mirov a piştê mirinê xerabtir tişteketune ye. Yekê ji nav me hiltûnin, wî ji hêsan yan jî ji xeman dikujin, pênc sal paşê jî li ser navê wî abîdeyek datînin. Heman mirov û heman çeqelan hem wî dikujin û hem jî li ber abîdeya wî pesnê wî didin. Miriyekî di nav şan û şerefê de xenî dikin, da ku karibin jiyana yekê dinê lê bikin jehr.

BARANA REXNEYAN

Ême li cem me, wêjevan û siyasethedarên neteweyê, tim ji çîna navîn derdikevin. Netewe piçek ket nav sivikiya çîna navîn. Ji zû ve ye. Lewma mirov li hember gelek tistan mat dimîne. Encama vêya bû çî, hun dizanin:

rûmeta sîyasetmedarên me jî ket û yên nivîskarên me jî.. Wêjeya kêrnehati hewl dide ku xwe bi naverokekî siyasî xelas bike, pê re, siyaset jî diherike nav wêjeya xerab. Fransîzbûyîn kete rewşeka wisa, ku êdî bela xwe li nivîskaran didin-li min jî dan-yan ji ber ku ew di cengan de têk çûn (ev tawanbariya rastgiran e) û yan ji ber ku çima gel arasteyê hilweşandina girtîxaneyê Bastille'ê nekirine (ev jî tawanbariya çepgiran e). Carna, gava ku karê dewletê yan jî karê dinyayê tengav dibû, rojnamevanek wê bihata cem min û bigota: divê yek biqîre, ma tu ji kerema xwe re naqîrî? Bû ku hin caran ez qîriyam jî. Ev qîrîn carna bihêz û carna ji lawaz bû. Hêza qîrîna min girêdayê ewê yekê bû ku yên berî min biryara qîrînê dabûn, hindik yan pirr in. Eve, hêz û lawaziya wêjeya nivîskarên biqîrîn ji vê dihat. Ev wêje her-tim girêdayê kesên din dimîne. Yên ku peyvan qirase dikin, belkî jî yên ku evan peyvan dixwînin in. Karê bingeîn yê nivîsarê birêxistî wek min got, nîşandan, îspatkirin, darîçavkirin, xapandinan diyarkirin û çîrok û pûtan di bin baranekî sivik de felişandin e.

NIVÎSANDIN, LÊ JI BO ÇI

Min wesweseyên xwe yên wêjeyî wenda kirin. Berê, min bawerê dikir ku wêje xwedî rûmetekî xweser e û dikare mirovek rizgar bike, yan jî bitenê dikare mirovan biguherîne (di bin hin kawdanan de ev yek dibe jî). Ev tişt tev, ji min tirê, êdî kevnar bûne. Bi tevê ku mirov van xewnan wenda jî dike, diîsan jî morv dev ji nivîsandinê bernade. Çimkî çawa ku psîkanalîst dibêjin, mirov hemî hebûnên xwe spartiyê nivîsê. Çawan ku mirov bi kesên ku ji wan hez nake re, bi awayekî têkiliyan girê dide û di jî, êdî mirov dibe malbatek. Lê baweriyekî min ma, yek bitenê. Ezê dev ji vê ber nedim: nivîsandin ji bo herkesê pêwistiyek e.

Nivîsandin girîngtirîn awayê pêwîstiya ragihandinê ye.

NIVÎSANDIN AWAYEKÎ HELÇINANDINÊYE

Di heşt saliya xwe de, min wisa bawerê dikir ku sûrişt bixwe jî nikare li hemberê derçûna pirtûkek bêhest bimîne; min di dilê xwe de digot, gava nivîskarek peyva Dawiyê di dawiya pirtûka xwe de dinivîse, stêrkek li asîmanan dibişire. Îro ez nivîskariyê wekî hunerek ji hunerên dîtir cuda nabînim. Lê ev ne girîng e. Daxwaza hemî mirovan bi zanîn yan bi nezanîn ew e ku bibin şahidê zemanê xwe, şahidê jiyana xwe û li pêşberê herkesê bibin şahidê xwebixwe. Û ev jî heye: hest û rewîşt dudil û nezela in, û hindek nerazîbûn, kul kovan û neyeksanî peyda dibin. Mirov dema ku trajediyê di jî, nabe trajîk, û dema ku şadiyê di jî şad nabe. Tiştê ku nivîskar dike, paqijkirina trajedî û şadiyê ye. Nivîsandin xebateka helçinandinê ye.

FOLKLORA KURDÎ - VII

VATEY VERÊNAN YÊ DIMILÎ

Seîd VERROJ

D

- * Dawa durî ra weş a.
- * Dele ke qizvane bî, kutikî heleb ra yenê.
- * Delî çinî bî, zengîn weye nêbeno.
- * Delî va aqilî bawer kerd.
- * Dest destî şiweno, dest tadyeno rî şiweno.
- * Dewaro paştîrêş zano qertel kam kîştî-ra yeno.
- * Derya fektê kutikî reyde heram nêbena.
- * Devî kûlîncî de aw danê!
- * Devîrê kenger lazim bo sek, gerek viyey xwi derg biko
- * Destê vengî ra şelpî nîna.
- * Derd zaf kamo, qal zaf we yo.
- * Dêso raşt nêrîşeno.
- * Dizdo mey kera dona toro.(!)
- * Dişmen kê huyneno, dost kê bermî kenno.
- * Dişmîş bibe meke şarî, badî vazmed pey embarî.
- * Dinya veng a, peynî di qebra teng a.
- * Dizd warîşt wayîrê keyî tebişt!
- * Dinya milkê werdoxî ya.
- * Dizdê miyandê keyî nêpawiyeno.
- * Dinya xan a, ma zê bazîrgan î.
- * Dîk sillodê xwi sero pêt o.
- * Dîk mireno çim sillo do.
- * Dostê verênî mefîn, dostê newî metebîş.
- * Do biray mastî yo.

E

- * Ecelê meys yeno, dekuwena germî da gawanî.
- * Ecelê biz yeno, nanê şiwani wena.
- * Enbazê kewtî çinyo.
- * Eşêfa (Kalan) xwi û cita xwi têde kena.?

- * Ez ancena axur o vazdano naxir.
- * Ezabê cîranî cîranî ra wazyeno.
- * Ê kê kêra naseno, ê şarî kêra aseno.
- * Fesadan ra nêbo, verg û verek (mêşna) têreydi çerenê.
- * Fekê şarî şilabendê kê niyo.
- * Fekvilay qalzêdî ro ginyenê.

G

- * Gayo pîr, layo sur.(!)
- * Gazî qewetra yena.
- * Gayê yew rojî be, manga yew serr mebe.
- * Gasarê min timo şeqate yo.
- * Gay tewa xwi û kerdî giroto, Qesabî tewa xwi û vezdî giroto.
- * Ga ki kewt, kerdî zaf benê.
- * Germiya zafbara giriyaya, nêweryaya.
- * Gedî va fekê min pîrrê qalî, ez niştê vaja.
- * Gîrya gî ya, ne fekî rey di abena ne didanan reyde.
- * Gî bi vewr nêlimiyeno.
- * Gî xwi berzîndê xwi di meke.
- * Goçîna şemî şexî sero gûzyaya.
- * Golikê keyî gadê keyî ra nêterseno.
- * Golika ki ga tira vejyo, manga verde belî ya.
- * Golik şono bindê manga, verek şono bindê mêşna.
- * Govend durî ra weşa.
- * Gûredo şinik ra pîl vejyeno.
- * Gûrey mexrebî meverd sebay.
- * Gûde zî ê min a, hêl zî ê min a.
- * Gano nazik visto qazik.

H

- * Haya pîzedê mirdî ê veyşanî ra çinya.
- * Hacet xebityeno, wayîr wesifyeno.
- * Hal ne çar gayo çar!
- * Haq (homay) şaş nêkero, şaş kero kaş

nêkero, Kaş kero ki, la û las (perîşan)
nêkero.

- * Her ki hero yew ray kuweno çamurî.
- * Herî vato: "Simrê mi ki mira bî, bar-kerdoxî zaf".
- * Herî ra vato: "veyve to wazeno," vato: "ya aw a, ya êzim (kolî)".
- * Her vaş koxtê xwi sero kiho beno.
- * Her nê kirrî.
- * Heta aqilo peyên bêro verên şono.
- * Heta kê xiraban nêveynê, hewlan xwi vîrî nêanê.
- * Her dîk sillodê xo sero carmêrd o.
- * Her vaş koxtê xwi sero zergo beno.
- * Heta lêl nêbo, zelal nêbena.
- * Heyfê bizda kol, bizda qocînê nêmaneno.
- * Hero ki barê to pa niyo ço meke.
- * Her bikuyo çol wayîrî pêter çew çinyo.
- * Heram yeno helal zî xwi reyde beno.
- * Herî wenîşt, herî geyreno!
- * Hera nimz her kes ling sera keno.
- * Heş pîr beno, leyîrî hakandê jê di kay kenê.
- * Herê mi pere keno wa bêcil pere biko, cil ser niya her kes gêno.
- * Her biyo herana ver biyo.
- * Heqê bizda kol qocînê nêmaneno.
- * Herî ra zafêr yew kar nêkeno.
- * Her hêga de yew çaqil, her sere de yew aqil.
- * Her çinyo cil geyreno.
- * Her kirwas xwi vera roşyeno.
- * Hewt asnewê herî bî, şiyoy verê çemî pêro xwi vîrî kerdî.
- * Hirç meydan do, rêçra vanê çi?
- * Hêgay roy, meşka doy rezê koy îtbar bide meke.
- * Homay koy xwi veyneno, vewr piro varneno.
- * Homay neha dano mêrdimê bêdîdanî.
- * Homay kutikî zê bêwayîr nêko.
- * Hûkomet pird bo sera meşo, her bo bide meweyş.
- * Hûkomet camî bo tede nimaj meke, Eynî bo tira aw meşime.
- * Hêgayrê alet lazima, meşna rê şiwane.
- * Hing şî seredê feqîrî ra nişt, feqîrî Va: to vil dî tira hingimên werd.
- * Her hêga di jew kemer, her sere di jew

aqil esto.

- * Her teyr bi ziwandê xo waneno.
- * Heşa veyşan kay nêkena.

I

- * Istorî hewl zengû xwi nêresneno.
- * Istorî rind êmê xwi vêşî keno.
- * Istorî çinyo, arr virazenê.
- * Îzima (êzima) amnanî veradê zimistanî.

K

- * Karkeran gî werdo, bêkaran nan werdo.
- * Kamî kerd, kamî werd.?
- * Karê şanî meverd nimajî.
- * Kabê kê şek bêro.(!)
- * Karmê dar darra nêbo, dar wişk nêbena.
- * Kê royan ra vîratî sek, layekan ra rehet vîrenê.
- * Kê qatiran pix nêkê sek, şuşey nêşik-yenê.
- * Kê destbê xwi bikê, milbê xwi ancenê.
- * Kê xuy herdê xwi nêzanê.?
- * Kê acêr tukê erîş a, kê acor tukê zim-bêl î.
- * Kê piyanz nêwerê, boya jê kêra nîna.
- * Kê rêstarêş bê, kirdê herî reyde rêsta rêsenê.
- * Kê derya verd teyşan nêbenê.
- * Kê ki zîwanê xwi edilna, silametê din-ya ya.
- * Kê eybê keydê xwi çewres roj şarî ra ver zanê.
- * Kê kaş kerd, qerfyena.
- * Kê niştê şarî pey, niştê xwi zê pey?
- * Kerdox xelisya yo, nêkerdix nêxelisya yo.
- * Kerga veyşan hewndê xwide xwi mi-yandê ciwêndê xelî de veynena.
- * Kerg hewndê xwi de gilgil veynena.
- * Kerra giran cadê xwi di vindena.
- * Kela şitî ya, gamî yena gamî serd bena.
- * Kewçik reyde pêser keno, kondêzî reyde vila keno.
- * Key vergî di gûlçik û qesba manena?
- * Kurîrê veyve çi, kerrîrê dawil çi?
- * Keynek va: "Ez nêşermaynê mi za-naynê heme hewa gavend bigîra."
- * Key saxokî verê bêemelî xeripyeno.
- * Kirê herî sey verî.
- * Ko çiqas berz bo, linga şîwanî ta ki-wena.

- * Konî bêboç nêbeno.
- * Korî tadya korî ra va cîq (!)
- * Ko koy nêqesidyeno, mêrdim mêrdimî qesidyeno.
- * Kirwas beno kirwas, keyna zî bena me-rez.
- * Kor zewicya bes niyo, way xwina kor zî xwi ra zewicnay.
- * Kenger devîrê lazim bo, milê xwi derg keno.
- * Kê bi histordê şarê timo peyey.
- * Kar û zirar biray cê.
- * Kê çi ramit ay çînenê.
- * Kutik goştê kutikî nêweno.
- * Kutiko ki nêzano bilawo, wayîrdê xwirê meymanan peyda keno.
- * Kutik karman reyd nêmireno.
- * Kutik rojê roşonî reyd qelew nêbeno.
- * Kutikê to xirab bo, meymanan ano be-rî ver.
- * Kê kera ver kutikî danê, wayîrê ra şer-mayenê.
- * Kê qazan reyd hakan bikê, qiya kê şeq-yena.
- * Kê nanê kê werd, herê jê çoço kenê.
- * Kesa çaroxî boro, zaf ecêba.!
- * Kesa newtona herre boro, vana: "herre qedyena."
- * Keçel weşo bindê kilaw de.
- * Karo neheq serê xwi nêgêno.
- * Karê şarî, telî marrî.
- * Kerdî estî resay jan dana.
- * Ko birinc bo, ro zî riwen bo, Kabanî verd çînî bo, xeyrê jê çiniyo.
- * Kilawa xwi seredê xwi sero tebîşe.
- * Korî werd, kirê xwi kod ra kerd.
- * Koro ki ocax ra vejyo.?
- * Kê sitildê şarî reyd niştê şorê aw.
- * Kek zîn kerda!

L

- * Lajek vano: "Keynekê ti mi nêgêna?"
A vana: "Yewî ez nêgirota sek, ez to gêna."
- * Laj çîwa pî gêno, keyna rêşta may gêna.
- * Lez reyd gunê nêbeno.
- * Lîrê marrî bê jahr nêbeno.
- * Lî dormey rezî geyray nişta şoro zere,

va: "engûra rezdê hîrr tirşa"

- * Liya geyraya şêrdê kewtî ra rindêr a.
- * Linga kutikî telî ra nêpawyena.
- * Linga xwi goreba cilda xwi derg bike
- * Laj pî şono, keyna may şono.
- * Lojina ki adir tede nêveşo du tira nêvej-yeno.
- * Lox zî biray boxî yo.
- * Loxmeyo pîl bor, qala pîl meke.
- * Loxmey xwino peynî bide, qala xwina peynî mede.
- * Lojin lojin fekê to hera yo yan qiya mi!?

M

- * Ma va pirod, ma nêva bikişe.
- * Mard (adar) di aw peysena, nîsan di naselî wardenê.
- * Manga mi merd, do ê mi birrya.
- * Ma xele ramit cew vejya.
- * Malo xirab ê wayîrî yo.
- * Marrî sere ra bikişe.
- * Mal altuno limite yo.
- * Marr qula xwi zano.
- * Mase gol di bazar nêbeno.
- * Marrgirote, seyda resnî ra terseno
- * Ma zerenc vevr de zî siyayî de zî dî.
- * Merre çî niyo, dekiweno dene, dene he-rimneno.
- * Meku pey berî, ti benê xeberî.
- * Meke kesî yeno verdê nefesî
- * Meşo serdê diyarî, ti kiwenê textê binênî.
- * Meşo xopanî wa şar nêkero to botanî.
- * Meşo dene wa hiş bêro to sere.
- * Mesîna xwi deke, keydê xwi di dişmi-ney meke.
- * Melay rêx î, şêxî petêx î.
- * Mebirrne malê şarî, ti badî benê bêde-barî.
- * Meke yarî, ti dekiwenê cado tarî.
- * Memleketo bêdaran, veyvekta bêtemezî maneno.
- * Mezelê enbazedê xwi meken ti dekiwenê.
- * Mere niştê şoro qulik, gezî boçta xwi ra girêdano.
- * Ma mîraz kerd, ên fitîl pewt.
- * Malo vêşî çim nêvejeno.
- * Mêrdimo ki devey jê bibo, serberê jê

gerek berz bo.

- * Mèrde cenêk rê maney bigeyro, vano: "ti ardand vêjena, xwi têsanena.
- * Mèrdimo zura yew ray taştî weno.
- * Mèrdim bi qalan bestiyeno, her bi hew-sar bestiyeno.
- * Mèrdimê kê altuno limite yo.
- * Mèrdimo xayîn mirdî nêweno.
- * Mèrdimo feqîr pey qalan qelew nêbeno.
- * Mîr çiqas bielawyo, hinde zî aw kaşkeno.
- * Malo bêşiwane boka velgî yo.
- * Mi herê xwi dayo ki çoço ra bixelisiya
- * Mi şit werd fekê mi veşa, do pif kena.
- * Mi rişt, merrî kirîşt.
- * Muş çend harre fino, fineno xwi ser.
- * Beyntar de weno, kinare de kiweno.

N

- * Nefs kê defînenê heps.
- * Nengî qalê vengî
- * Nefs leyaqê her kesî o, çek leyaqî her kesî niya.
- * Ne xwi camî ra keno, ne kilîse ra.
- * Ne jahr bi wa to finê, ne şeker bi wa to borê.
- * Nanî gilgilî weno, tîzanê pîlan keno.
- * Nîsan a, çilka ja kîsan a.
- * Nanê kê tewredê yewî di nêmaneno.
- * Nanê kê tewredê şarî di bo, kê mirdî nêwenê.
- * Nanê carmêrdan carmêrdan sero nêmaneno.
- * Nan bikewo, çikole mi kewo.
- * Nanê xwi berzê tewredê hembazî, derê bena nazî.

P

- * Pîrênê kê yewî sero bo sek nêdiryeno.
- * Pîşîngo ki mast boro, çimandê jê ra belî yo.
- * Pey livdo wîrdî kê cay nêresenê.
- * Pers pers kê resenê Qers.
- * Pîze lingan çarneno, lingî pîzî çeraynenê.
- * Pîzedê mira dejayîş, wa rî mi bidejo.
- * Pî aw di şono, laj vano: "Bawo meters peyra panka o."
- * Pî qayîl o laj tira bizeyno, bira qayîl niyo bira tira ra bizeyno.
- * Pîl cimaat de tîz biko, şenik gî xwi

keno.

- * Pîzey kê sîfre niyo, kê herkesî rê akê.
- * Pîlê to çinî bo, şo kerada pîl ver.
- * Pîşîng orte di çinî bo, sêrongey merrî yo.
- * Pes wexto ki yeno hill; verêk şono bindê mêşna, bizêk şono bindê biz.

Q

- * Qala xirab ê wayîrî ya.
- * Qala weş pere nêkena.
- * Qazî qaz her kes embaz.
- * Qale ki kewt beyntardê di lewan. kiwenê hîris û di dewan.
- * Qalî qalî kê defînenê enî halî.
- * Qalê vengî cay kê kenê teng.
- * Qina dizdî timo piz piznena.
- * Qina ki bonderê tîzan bo, cimaat di zî kena.
- * Qeday şero qeday yeno.
- * Qiyda kutikî ra boya weş nîna.
- * Qiya siyay û qiya sipî, rojo teng di nîşan bena.
- * Qîmetê altunî ancax seraf bizano.
- * Qero ling bi ling avero.
- * Qoncê xwino pîl verde aşma wesarî.
- * Qorî weniştî dinya geyrenê, qorî zî dinya çarnenê.
- * Qehrana kê xwi finenê behran.
- * Qalî bigîr yan gedî ra yan delî ra.

R

- * Rayîro raşt ca meverd, pêra ro meşo.
- * Riwenê keçelî seredê keçelî sawenê.
- * Rîyo ki filhan di dejenê, wa firêze di bidejo.
- * Roj vêreno, qeza nêvêrena.
- * Rojo weş êrey ra belî yo.
- * Rojo hewr sibay di belî yo.
- * Ro yeno kirdê kesî vero cemidyeno.

S

- * Say sayêr ra bo, her kes çîwa xwi pîro pêşeno.
- * Say sayra ewniyana sur bena.
- * Sebir esto silamet o.
- * Serey di beranan yew tencire de nêgiryeno.
- * Sereyo ki nêdejo kê dismal pa girêdê?
- * Seqa goreba heq a.

- * Serê kilawda mi timo dirate o.
- * Siya giran timo cadê xwi da.
- * Serê ma mird o, binê ma veyşan o.
- * Ssî nermêr, gî helalêr.
- * Sewlsur Mehmed axa o.
- * Sîla pîl û şinik yew a.

Ş

- * Şal sera, qî tebera.
- * Şahê Îranî, Şêxê pîranî. Mîrey qerebe-ganî, zilimkardê yemanî.
- * Şarfê rê xaliyan virazenê, xwirê niştê palaso muyin virazê.

T

- * Tanzîo ki kê zor ver aroşî bidê, aroş nêtebişeno.
- * Tanzî zorî reyde aroş nêtebişeno.
- * Tas ki çiringiyay, raşt bî çî, zurî bî çî.
- * Tencire sero, beko vero.
- * Tengey esta tengey sera ya.
- * Tengey dim timo herayê ya.
- * Tencere vano ez zerên biya, Kondêz vano: la ez kora biya.
- * Ters verê mergî nêgêno.
- * Ters ki esto, mezgê lî yo.
- * Tewredê vengî rê histor nêhîreno.
- * Tern û wişk têde meveşnê.
- * Ti bikê tîzan nêkê tîzan, gerek ti bidê heqê gozan.
- * Tînedîrê yew laj biyo, hesaban ra naka jê dera kenê, kirê jê dera kerdo.
- * Ti nêzanê veyvey kê o, koçikan me-arêd.
- * Tînca nimajî kê germ nêko, tînca êrî kê germ nêkena.
- * Telî timo herunda telî di peyda beno.
- * Tebarik o, zikbelik niyo.

V

- * Varika mi wa nexşên bo, wa hakan nêko.
- * Vay vera şono varanî ver.
- * Varika newa hakanê nexşêna kena.
- * Va ki "qeda meşo, qisur bêro to reso."
- * Va ki: "tîz kamî kerd kamî nêkerd," va "bêmay û bêpî kerd."
- * Verê dişmîş be, dima vaj.
- * Verg rojdê hewrî paweno.
- * Verg rojdê mijî paweno.
- * Verg dewarê padîşay zî kişeno.

- * Verg hewî fekgunên bîo.
- * Vergî gazî reyde metersnê.
- * Vengo ki ciwên di vejyeno, wa hêga di vejyo.
- * Veyvî vanê mi bidê cado durî, ez xwirê bikero zaf zaf zurî.
- * Vînde wextê xwi, bigîr heqê xwi.
- * Vereko hewl koz di belî o.
- * Vosno (kelîceo) hewl verêkê de beylî o.
- * Va: "Herê torê kûrî biyo," va: "Kûrî biyo pey seka, barê mi bar û serbarê mi sero yo."

W

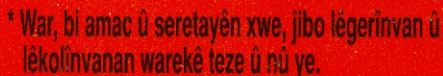
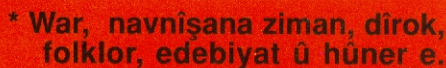
- * Wa dostê kê yo teres çinî bo, wa dişmenê kê yê comerd bibo.
- * Werdişê istordê qirî, monedê gadê cit sero yo.
- * Wesfî bide xortey de, zurî bike extiyarê de.
- * Welî ra telî kiwenê, telî ra zî welî kiwenê.
- * Xila fek girota bazar meke.
- * Xwira vêşêr qalî meke.
- * Xeber kewt lewî, dekewena dewî.

Y

- * Yew sewl torê nêbo sek, lingda xwira veje.
- * Yew kera ser ne, yew kera bin ne.
- * Yew dew di pîranê mend, sero pê nêkerd.
- * Yewî ra rik, yewî ra rehman.
- * Yew dar ra hinzar heb hacet virazyeno.
- * Yayik ra yena boya dayik.

Z

- * Zanaye herkesî ra cor o.
- * Zerra şîwanî biwazo, kelî ra tormast virazeno.
- * Zafina zaf, tayina tayn.
- * Ziwan di kate çinyo.
- * Zingilan benê pişîng vera kenê.
- * Zurî merdiyan benê, ganiyan nêbenê.
- * Ziwanî leqleq, sereyo teqreq.





Qazi Muhammed: Serokê Komara Kurd Ya Mahabadê